

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

**ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ
У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ**

*Ђорђе Стојановић, Урош В. Шуваковић,
Миодраг Радојевић, Предраг Д. Радојевић*

**Културна политика, демократски дефицит и
либерална демократија**

*Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић,
Младен Лишанин, Вишња Станчић,
Весна Трифуновић, Милојица Шутовић*

Актуелно

Драган Суботић, Мирољуб Јевтић, Жељко Симић

Приказ

Драган Марковић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

UDK 32

Година XVII vol. 30

Број 4/2010

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail=ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 4/2010 XVII vol. 30

Главни и одговорни уредник
Живојин Ђурић

Редакција часописа

Дијана Вукомановић
Јасна Милошевић-Ђорђевић
Милан Јовановић
Игор Јанев
Милош Кнежевић
Живојин Ђурић
Александар Новаковић

Секретари часописа

Александра Мирковић
Петар Матић
Миша Стојадиновић

Савеш часописа

Михаило Марковић, председник
Драган Симеуновић, потпредседник
Милован Митровић
Новак Поповић
Славенко Терзић
Михаило Пешић
Радивоје Маринковић
Љубиша Митровић
Драган Суботић

Чланови савета из иностранства
Simon James Critchley; Regina Watkin-Kolb;
Andrej Šemjakin; Michael J. Tsinisizelis

Пословни секретар:
Смиљана Пауновић

Прелом:
Петар Милановић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО
Штампа- Еселогe д.о.о, Београд
Тираж: 500 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А П О Л И Т И Ч К А М И С А О

САДРЖАЈ

<i>Уводник</i>	7-8
Тема броја:	
ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ	
<i>Ђорђе Стојановић</i>	
ОДНОС ЕТИКЕ И ПОЛИТИКЕ: ОД РЕАЛИСТИЧКОГ КА ПОСТ-СТРУКТУРАЛИСТИЧКОМ ПРИСТУПУ ПРОБЛЕМУ	11-28
<i>Урош В. Шуваковић</i>	
ДИЛЕМЕ ТРАДИЦИОНАЛНЕ ДИЈАЛЕКТИЧКЕ ДИХОТОМИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА НА ЛЕВИЦУ И ДЕСНИЦУ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ	29-52
<i>Миодраг Радојевић</i>	
НЕЗАВИСНА (РЕГУЛАТОРНА) ТЕЛА И ИНСТИТУЦИЈЕ У СРБИЈИ	53-76
<i>Предраг Д. Радојевић</i>	
ВАЖНОСТ НОВИХ ДИМЕНЗИЈА МОЋИ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ИМИЦА ДРЖАВЕ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ	77-104
<i>Културна политика, демократски дефицит и либерална демократија</i>	
<i>Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић</i>	
ЈАВНО МНЕЊЕ И ДЕМОКРАТСКИ ДЕФИЦИТ У ДОБУ МУЛТИМЕДИЈА	105-126
<i>Младен Лишанин</i>	
НОРМАТИВНИ СТВАРНИ МОДЕЛ КРЕИРАЊА И РЕАЛИЗАЦИЈЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ (1)	127-152

Вишња Станчић

ЛИБЕРАЛНА ДЕМОКРАТИЈА КАО ОСТВАРЕЊЕ
СЛОБОДЕ 153-172

Весна Трифуновић

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА И ОБРАЗОВАЊЕ У
САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ 173-186

Милојица Шутовић

ПОЛИТИЧКИ ПЛУРАЛИЗАМ И/ИЛИ
НАЦИОНАЛНИ МОНИЗАМ 187-206

Актуелно

Драган Суботић

КОРПОРАТИВНИ ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ У
ИНСТИТУЦИЈАМА (НЕО)ЛИБЕРАЛНЕ И
СОЦИЈАЛНЕ ДРЖАВЕ 207-236

Мирољуб Јевтић

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ДИЈАСПОРА И
ЈЕДИНСТВО ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У САД 237-252

Жељко Симић

ЛЕВИ-СТРОС ИЗМЕЂУ МЕТОДОЛОГИЈЕ И
ОНТОЛОГИЈЕ 253-272

Приказ

Драган Марковић

ЗАБЛУДЕ О СОЦИЈАЛНОЈ ДРЖАВИ 273-276

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

Introductory word	7-8
<i>This Issue's Theme:</i>	
POLITICAL INSTITUTIONS IN MODERN SOCIETY	
<i>Djordje Stojanovic</i>	
RELATIONSHIP BETWEEN ETHICS AND POLITICS: FROM REALISTIC TO POST-STRUCTURALIST APPROACH TO THE PROBLEM	11-28
<i>Uros V. Suvakovic</i>	
DILEMMAS OF TRADITIONAL DIALECTICAL DICHOTOMY OF POLITICAL PARTIES TO THE LEFT AND THE RIGHT IN CONTEMPORARY SOCIETY	29-52
<i>Miodrag Radojevic</i>	
INDEPENDENT (REGULATORY) AGENCIES AND INSTITUTIONS IN SERBIA	53-76
<i>Predrag D. Radojevic</i>	
THE IMPORTANCE OF NEW DIMENSIONS OF POWER FOR THE IMPROVEMENT OF THE STATE: THE CASE OF SERBIA	77-104
<i>CULTURAL POLICY, THE DEMOCRATIC DEFICIT AND LIBERAL DEMOCRACY</i>	
<i>Zoran Jevtovic, Radivoje Petrovic</i>	
PUBLIC OPINION AND DEMOCRATIC DEFICIT IN THE AGE OF MULTIMEDIA	105-126
<i>Mladen Lisanin</i>	
NORMATIVE REALITY MODEL OF CREATING AND IMPLEMENTING FOREIGN POLICY IN THE POLITICAL SYSTEM OF SERBIA	127-152

<i>Visnja Stancic</i>	
LIBERAL DEMOCRACY AS THE ACCOMPLISHMENT OF FREEDOM	153-172
<i>Vesna Trifunovic</i>	
CULTURAL POLICY AND EDUCATION IN THE CONTEMPORARY SOCIETY	173-186
<i>Miloica Sutovic</i>	
POLITICAL PLURALISM AND/OR NATIONAL MONISM	187-206
ACTUALLY	
<i>Dragan Subotic</i>	
CORPORATIVE PUBLIC RELATIONS IN INSTITUTIONS OF (NEO)LIBERAL AND SOCIAL STATE	207-236
<i>Miroljub Jevtic</i>	
SERBIAN ORTHODOX DIASPORA AND UNITY OF THE ORTHODOX CHURCH IN USA	237-252
<i>Zeljko Simic</i>	
LEVI-STRAUSS BETWEEN METHODOLOGY AND ONTOLOGY	253-272
REVIEWS	
<i>Dragan Markovic</i>	
MISCONCEPTIONS ABOUT THE WELFARE STATE ...	273-276

УВОДНИК

*Пред вама се на крају 2010. године налази четврти број часописа **Српска политичка мисао**. Овај број са собом доноси по угледу на претходне велики број радова бавећи се актуелним проблемима који потресају не само наше просторе, већ и друштвени свет у целини. Савремено друштво са собом доноси бурне промене намећући многобројне изазове којима једино може одговорити стварање стабилних институција. У том смислу, главна тема овог броја је посвећена пропитивању места и улоге политичких институција унутар друштва.*

Ђорђе Стојановић, Урош В. Шуваковић, Миодраг Радојевић и Предраг Д. Радојевић су нам понудили значајне радове у оквиру теме овог броја. Рад Ђорђа Стојановића полази од важности сталног пропитивања односа између етике и политике преко трипартитне поставке (етика-моралност-политика) Пола Рикера. Урош Шуваковић разматра одрживост и аналитички значај традиционалне дијалектичке дихотомје политичких партија на левицу и десницу у савременом друштву. Миодраг Радојевић се у свом раду бави истраживањем положаја посебних независних регулаторних тела и институција у Србији. Предраг Д. Радојевић жели својим радом да укаже на значај нових димензија моћи као пресудних чиниоца за унапређење имиџа државе у савременом глобализованом свету, свету у коме медији имају средишњу позицију.

Након главне теме следи рубрика „Културна политика, демократски дефицит и либерална демократија” у којој се налази још пет веома значајних радова који се баве теоријским разматрањем многобројних изазова са којима се суочавамо у XXI веку. Зоран Јевтовић и Радивоје Петровић у фокус своје анализе стављају деловање медија и тектонске поремећаје унутар новинарства, бавећи се нарочито проблемом демократског дефицита у добу мултимедија. Младен Лишанин у свом раду даје одређење спољне политике приказујући процес њеног креирања и реализације, почевши од спровођења политике, преко њених механизма контроле, па све до надзора. Вишња Станчић анализира појмове либерализма и демократије, који представљају основне компоненте либералне демократије као друштвено-политичког уређења које се сматра оптималним оквиром за институционализацију слободе. Весна Трифуновић указује на неоп-

ходност повезаности културне политике и образовања у условима мултикултурализма. Милојица Шутовић у свом раду заступа тезу о томе да је обнова политичког плурализма у бившој Југославији довела до развоја процеса њене дезинтеграције која је резултирала распадом државе.

Драган Суботић и Мирољуб Јевтић су понудили две значајне анализе у оквиру рубрике „Актуелно”. Драган Суботић се у свом раду бави корпоративним односима с јавношћу у институцијама (нео) либералне и социјалне државе. Мирољуб Јевтић разматра положај Српске православне цркве у САД. Поред ових радова уредништво је и овим бројем желело да понуди један веома интересантан приказ који је урадио Драган Марковић.

Поштоване колеге, богатство радова које овај часопис нуди из године у годину оправдава високи квалитет који ужива наш часопис, али истовремено и ствара обавезу да вам из броја у број стално обезбедимо радове који ће испунити ваша очекивања. Редакција часописа се нада да ће и овај број одговорити потребама вашег научно-истраживачког рада и допринети бољем разумевању проблема савременог друштва на пољу политикологије, као што је то и до сада увек чинио.

ТЕМА БРОЈА

**ПОЛИТИЧКЕ
ИНСТИТУЦИЈЕ У
САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ**

УДК: 17:32
Примљено: 10. септембар 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 11-28.

Ђорђе Стојановић

*Факултет за европске правно-политичке
студије, Универзитет Сингидунум, Нови Сад*

ОДНОС ЕТИКЕ И ПОЛИТИКЕ: ОД РЕАЛИСТИЧКОГ КА ПОСТ-СТРУКТУРАЛИСТИЧКОМ ПРИСТУПУ ПРОБЛЕМУ

Сажетак

Полазећи од посебне важности и сталног пропитивања односа између етике и политике, овај рад покушава да сагледа проблем преко трипартитне поставке (етика-моралност-политика) Пола Рикера (Paul Ricoeur). Његов приступ се упоређује са концептом Макса Вебера (Max Weber), који је базиран на разликовању између етике убеђења (апсолутне етике) и етике одговорности (критичке политичке етике), то јест на разликовању између етичког интегритета уверења и ангажмана и етичког интегритета акције и последица. Рикерово концептуално решење полази од тога да политика припада моралности, а да етика обезбеђује начин за критиковање моралности. Главна идеја је да се радикалне политичке промене на нивоу пласмана нових вредности могу очекивати из подручја које је ван сфере моралности и политике, из подручја етике екстравагантног.

Кључне речи: етика, моралност, политика, реализам, пост-структурализам, Пол Рикер (Paul Ricoeur), Макс Вебер (Max Weber).

УВОД

Питања повезана са одређењем праведности и праведног друштва, политичких и моралних врлина, моралног чина и последица које производи (најилустративније манифестованог синдро-

мом „прљавих руку“), моралних убеђења и политичког ангажмана, то јест сепаратног или обухватајућег односа етике и политике, су одувек манифестовала најинтригантније недоумице повезане са функционисањем и одређењем човека и људске заједнице *in genere*. Главни садржај запитаности је заправо: На којим и каквим етичким постаментима почива наша политичка стварност? У том контексту, један од могућих начина за сагледавање односа етике и политике представља и пропитивање инверзије бинарне или дихотомне концептуализације односа (етика-политика) са тријадном поставком Пола Рикера (Paul Ricoeur), за коју се може констатовати да представља прелаз од реалистичког ка поструктуралистичком апсолвирању, овога, мање или више, константно присутног проблема (нагласимо, имплицираног како у концептуализацији Макса Вебера (Max Weber), као егземпларног примера реалистичког приступа овој релацији, тако и у пост-структурализму). У том смислу, „рикеровска констелација“, одређена као трипартитна формула: етика-моралност (или правда)-политика, је далеко пријемчљивији начин за разумевање политичког деловања.

Као што ће касније бити показано, „рикеровска етика“ хришћанске љубави је далеко компатибилнија са реалистичком „перцепцијом“ недоумица повезаних са статусом моћи у сфери политике него што је то превише „удаљено“ пост-структуралистичко расправљање о „етици етике“. Оваква констатација је заправо могућа зато што реализам у својој класичној варијанти, схватање политике као борбе за моћ у оквиру које се етички може оправдати употреба силе зарад прокламованих вредности (макар у варијанти „мањег зла“), дели са пост-структурализмом, поред перманентне пост-структуралистичке критике (најеклатантније манифестоване у пост-структуралистичкој теорији међународних односа) употребе и оправдавања силе, те значајне идејне дискрепанце у тумачењу „реалности“, неколико заједничких места: (1) оба приступа гравитирају ка томе да у сам центар друштвених односа позиционирају појам моћи; (2) оба приступа признају политичку употребу моћи; (3) оба приступа деле етичке аспирације по питању ограничавања „ортодоксне“ силе; (4) оба приступа су критикована због свога иморализма или аморализма.

ОД ЕТИКЕ УБЕЂЕЊА И ЕТИКЕ ОДГОВОРНОСТИ КА ЕТИЦИ ЕКСТРАВАГАНТНОГ

Напоменимо, пре свега, да се код Вебера промишљање релације чињенице-вредности третира из субјективистичке перспек-

тиве. Наиме, ми се можемо сложити око чињеница, али по питању њихове евалуације можемо бити потпуно „антагонизовани“. То би значило да се неслагање у вези (моралних) вредности не може решити на рационалан начин, јер оне зависе од индивидуалне (арбитрарне) воље, одлука или ставова: постоји јасна потреба диференцирања емпиријских чињеница од њихове практичне процене као задовољавајућих или незадовољавајућих. Ерго, задатак емпиријских наука се не може одрети као обезбеђивање норми и идеала који би диктирали практичне активности.¹⁾ То доводи до тога да, са једне стране, упутства која продукује воља по питању онога шта треба чинити (а шта не) могу бити разумљива само преко циљева које желимо да остваримо путем нашег делања, док са друге стране, те инструкције су преломљене кроз субјективно-вољну „призму“, па се као такве не могу одредити као универзални оквир за дужности и обавезе.²⁾ Ово не значи да су вредносне процене недоступне за било какав облик научне критике. Наука може да помогне када је у питању селекција средстава за реализацију одређених циљева, одређивање цене за њихово остваривање, освешћивање историјског контекста и смисла изабраних вредности, те формалне логичке анализе историјски датих вредносних процена и идеја, као и пропитивања њиховог садржаја и конзистентности.³⁾ Горе изнето се разликује, рецимо, од поставке Давида Хјума (David Hume) где моралним ставови могу имати одређену когнитивну вредност у смеру истине уколико се испуне одређени услови: (1) онај који процењује не сме бити заинтересована страна; (2) потребно ја да размотри све битне чињенице; и (3) треба да избегне расправу која би се фундирала на лингвистичком третману значења речи.⁴⁾

Вебер своју расправу о етичким димензијама политике, планирану у предавању „Политика као вокација“, одржаним пред, делимично пацифистичким а делимично и револуционарним, минхенским Савезом слободних студената на самом крају I светског рата, започиње констатацијом да је сваки политичар (или онај који то намерава да постане) мотивисан страшћу према одређеној „ствари“ („идеји“, циљу или идеалу). Пре тога, он напомиње да је за сваког правог политичара важна страст, али не она стерилна. „дилетанска“ или „аматерска“ страст, тако карактеристична за срп-

1) Weber, M. *The Methodology of the Social Science*. The Free Press, New York, 1949, стр. 52.

2) Spegele, R. D. *Political realism in international theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, стр. 197.

3) Weber, M. *The Methodology of the Social Science*. op. cit., стр. 52-53.

4) Spegele, R. D. *Political realism in international theory*. op. cit., стр. 195.

ску политичку сцену, која је више „формална и козметичка“, већ страст која имплицира одговорност, то јест укључује како отклон према објективном стању ствари тако и отклон, анулирањем сујете, према самом себи (то јест спречавање метаморфозе тежње ка моћи у егоистичну необјективност са потенцијално несагледивим последицама).⁵⁾ Идентификовање „ствари“ („идеје“, циља или идеала) којој политичар служи зарад моћи, представљаће ствар вере: „Он може да служи националним или човечанским, социјалним, етичким или културним циљевима, може да буде понесен чврстом вером у напредак - било у ком смислу речи - или може хладно да одбије ову врсту вере, може да тврди за себе да служи некој идеји, или да принципијелно одбије ту претензију и да хоће да служи спољашњим циљевима свакодневног живота - али увек мора да постоји нека вера“.⁶⁾

Ослањајући се на горе изнето, Вебер разликује етику убеђења од етике одговорности, акцентирајући да је „попут неког понора дубока разлика која дели деловање изведено у складу са максимумом етике убеђења - религиозно формулисано: хришћанин поступа исправно, а успех који постиже долази од Бога - и оно са максимумом етике одговорности: то да човек за (предвидиве) последице свога деловања мора сам да одговара“.⁷⁾ Ово је место где може настати одређена врста забуне. Наиме, Вебер је усредсређен на разматрање етичких недоумица политичких актера који су посвећени неком циљу, на одговорност за његову реализацију и однос лоших средстава према добрим циљевима. Код етике убеђења евалуација исправности етичког чињења није повезана са консеквенцама. Међутим, постоји сигнификантна разлика у оцењивању моралних активности у смислу да ли омогућавају или не омогућавају да „задати“ циљ успе или не успе и њихове оцене преко потенцијално лоших последица које продукују. Исто тако, етика одговорности за предвидиве „учинке“ нечијег ангажмана овога ранга може значити како одговорност за досезање одређених циљева са свим расположивим средствима, тако и одговорност за неадекватне учинке актерових ангажмана (Веберов пример немачких револуционатних социјалиста: слична идеолошка стајалишта оправдавају и одбацују продужетак Првог светског рата).⁸⁾

5) Вебер, М. „Политика као вокација.“ у Глигоров, В. (ур.) *Критика колективизма- либерална мисао о социјализму*. Филип Вишњић, Београд, 1988, стр. 86.

6) Ibid., стр. 87.

7) Ibid., стр. 90.

8) Ibid., стр. 91.

Међутим, горње разликовање није само базирано на процењивању средстава и циљева, оно инкорпорира и опозицију између пацифистичке (акосмичке) етике љубави са начелом по коме се „злу се не супротставља силом“ (Проповед на гори) и „земаљске“ етике са начелом по коме се „злу треба супротставити силом, јер си иначе одговоран за његово ширење“.⁹⁾ Могло би се рећи да се Веберова тврдња о томе како је свако етички усмерено понашање вођено са једним од два јасно диференцирана и неусаглашава начела односи на два диференцирана критеријума лоцирана унутар свих форми ординарне (обичне) моралности. Оно што је важно за ординарну моралност није да ли људска бића поседују природни морални осећај, то јест да ли тај морални осећај представља културне вредности неког посебног друштва, већ угао непристрасног посматрача који суди ван перспективе самог актера. Све етичке акције, дакле, захтевају бирање између идеала и онога што се показује као реалност, између онога што „функционише у теорији“ и „онога што функционише у пракси“, онога што се манифестује као етичка намера и онога што се је етичка последица, између средстава и циљева, претеране савесности и успеха. Већина људи суди о поступцима других преко супротстављања намера актера и последица њиховог ангажмана. Тако, позитивна намера ће свакако бити проблематизована уколико дође до негативних последица: иако можемо опростити актеру уколико верујемо да је актер имао добре намере. Наравно, понекад добри резултати могу бити оправдање за лоше намере, као што и сам успех може бити процењен без обзира на средства и негативне последице, што директно иде у прилог тврдњи да морално деловање пре подразумева сложене и тешке изборе него једноставно аплицирање одређених начела.

Ослањајући се на Веберову констатацију да је „немогуће под исту капу стрпати етику убеђења и етику одговорности, или етичким декретом одредити: који циљ треба да оправдава које средство, уколико се то начело уопште прихвати“, ¹⁰⁾ неки аналитичари потенцирају диспаратност између ове две етике (означавајући их као апсолутну етику и критичку политичку етику).¹¹⁾ У том смислу, етика убеђења је „имуна“ на стварност, она је потпуно некомпатибилна са принципом да у политици, детерминисаној употребом силе као аутентичним средством, добро може продуковати зло, а зло добро, те не уважава етичку ирационалност света. Овакав третман

9) Ibid., стр. 89.

10) Ibid., стр. 92.

11) Roth, G. и Schluchter, W. *Max Weber's Vision of History: Ethics and Methods*. University of California Press, Berkeley, 1979, стр. 88.

етике убеђења се може довести и у везу са Веберовим супротстављањем револуционарним идеологијама у послератној Немачкој и са идеологијом *in genere*. Међутим, постоје и мишљења која етику убеђења расправљају неидеолошки, као веровање у „генотипско“ (непросторно и невременско) добро одређених поступака, као прото-систем вредности и значења, који се манифестује интегритетом између уверења и, на њима заснованих, ангажмана.¹²⁾ Насупрот томе, етика одговорности се не заснива на неком апсолутном етичком начелу, на евалуативној основи неког објективно датог или интелигибилног принципа који резултује хијерархијом вредности и елиминисањем евентуалног непоклапања између намера и последица неког чина, оне не само да разматра етичку ирационалност света, већ и отвара простор за употребу силе у политици.

Етика одговорности, дакле, претпоставља измештање етичке целовитости намере и акције ка оној између акције и последица, на нешто што се може одредити као етички консеквенеционализам утемељен на логици матрице средство-циљ, што „неодољиво подсећа“ на утилитаризам. Међутим, Веберова поставка етике је некомпатибилна са утилитаристичким панданом понајпре због два момента: (1) утилитарна етика претпоставља фундаменталистички систем људске психологије по којој је смисао људских активности значајно редукована; и (2) утилитарни фундаментализам проистиче из хедонистичког схватања људске природе (консеквенце се процењују на основу пропорције уживања-бол или корист-штета, на страну уживања или користи).¹³⁾ За Вебера је карактеристично да се у своме разрешењу евалуације прихватљивости одређених последица ослања на дијалектичку коегзистенцију убеђења и одговорности, то јест да се убеђење (вера), оно које у себе укључује раније елабориране отклоне (дистанце), претвара у стално присутну константу. Наравно, то модерно убеђење није идентично са апсолутним убеђењем, са нечим што долази споља, што је наметнуто индивидууму, оно нема у себи елементе телеолошке метафизике, већ тај сопствени избор, оптерећен не само „конгломератом“ вредности него и заоштреном селекцијом међу вредносним екстремима, мора бити перманентан да би неко постао личност и, тиме, могао да да смисао својим поступцима и постојању. Другим речима, због тога што је морална недоумица константно присутна одлика реалности, то је антифундаменталистички пројект, те због тога

12) Kim, S. *Max Weber's Politics of Civil Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, стр. 112-113.

13) *Ibid.*, стр. 114-115.

што је морално сопство третирано више у смислу интегритета а мање у смислу користи, то је и неутилитаристички пројект.¹⁴⁾

Вебер је, дакле веровао како је политика различита од осталих врста делатности зато што инкорпорира употребу средстава која се базирају на сили. То је, наравно, опште место, али је толико индикативно за Веберов опус и за тему овога рада да га увек ваља изнова поновити. По њему, у коначној анализи, Вебер није априорно одбацивао пропитивање и другојачијих концептуалних решења на линији друштвено сензибилизоване политике, целокупан ангажман државе на нивоу унутрашњих и спољних политичких функција је диктиран прагматизмом „државног разлога“, потпуно је неспорно да свака политичка асоцијација мора да истакне огољену силу у сучељавању како са спољним тако и са унутрашњим непријатељима (држава је асоцијација која се једино може дефинисати преко монопола на легитимну употребу силе).¹⁵⁾ У супротности са Проповеди на гори и начелом „Злу се не треба супротставити силом“, стоји државни принцип по коме тријумф исправног (праведног) мора бити потпомогнут силом, иначе ће држава бити одговорна за неправду, где ствари нису постављене на овакав начин, нема ни државе већ фунгира пацифистички „анархизам“ (употреба силе или претње силом мултипликује употребу силе, док успех прибегавању сили или претњи силом зависи од односа моћи а не од етичког права, чак и онда када се верује да је могуће поставити објективне критеријуме за такво право).¹⁶⁾

Пол Рикер (Paul Ricoeur) се надовезује на Вебера сматрајући да филозофско промишљање политичке моћи пре свега значи идентификовање прото-облика ирационалности традиционалног ауторитета у развијеним облицима рационалности (оним који су повезани са уставом као местом за минимализовање или елиминисање опресивног), што намеће сталну будност по питању појављивања насилног, које је кодирано у самој структури политичког.¹⁷⁾ Рикер држи да се, пре позиционирања према етици, политика мора дефинисати преко свога односа са економском и друштвеном области. Економијом управља логика прорачунатости и ефикасности, она постаје „изражено“ аутономна са развојем светског тржишта, што доводи до тога да потенцијално универзални друштвено-еко-

14) Ibid., стр. 117.

15) Weber, M. *From Max Weber: Essays in Sociology*. Oxford University Press, New York, 1946, стр. 334.

16) Loc. cit.

17) Ricoeur, P *Critique and Conviction: Conversation with Francois Azouvi and Marc de Launay*. Columbia University Press, New York, 1998, стр. 98.

номски поредак представља кључ за разумевање модерне државе.¹⁸⁾ Политичка и економска сфера функционишу на заједничкој „платформи“ у смеру рационалне организације економског живота, што никако не значи да постоји њихова амалгамација. Штавише, оваква позиција одбацује могућност идентификовања економског и политичког либерализма, то јест одбацује као погрешну марксистичку редукцију политичког на економско, која се јавља као последица пренебрегавања проблема повезаних са политичком моћи. Модерни човек се заправо налази разапет између техно-капиталистичког поретка и оног који се тиче заједничке културе и политичког живота.¹⁹⁾ На тој линији, политичка област је одређена преко тежишне важности државе у функционисању одређене историјске заједнице, државе која је неодвојива од партикуларних обичаја, норми и пракси који конституишу наратив и симболички идентитет заједнице.

Надаље, Рикер одређује политичко као државни идеал, идеална држава организује заједницу, мења себичне појединце у моралне грађане, креира историју, понаша се у складу за начелима владавине права и обезбеђује стање у коме су сви признати као једнаки и слободни, права природа политичких веза је виртуелна, идеја друштвеног уговора почива на консензусу, она није историјски догађај већ је лоцирана у рефлексивности, политичке везе располажу са „реалитетом идеалитета“.²⁰⁾ Полазећи, дакле, од таквих становишта, један део онога што Рикер означава као политички парадокс представља чињеницу да идеал формира оно што је реалност државе. Ерго, оснивачки мит је деривираан из актуелности, „садашње реалности“, јер се политички легитимитет може посматрати само у ретроспективи, онда када је заједница већ оформљена (уједињена).²¹⁾ Други део политичког парадокса манифестован је „политичким злом“, чињеницом да постоји дистинкција између политичког и политике: док је политичко идеал или форма државе, политика подразумева употребу државне силе. Померањем од политичког ка политици, креће се од приказања ка догађају, од суверенитета ка суверену, од државе ка власти, од историјског разлога ка разлогу моћи.²²⁾ Следећи Веберову дефиницију политике, по

18) Kaplan, D. M. *Ricoeur's critical theory*. State University of New York Press, Albany, 2003, стр. 126.

19) *Ibid.*, стр. 127.

20) Ricoeur, P. „The Political Paradox“, у Connolly, W. E. (ed.) *Legitimacy and the State*. New York University Press, New York, 1984, стр. 253-254.

21) *Ibid.*, стр. 252, 254.

22) *Ibid.*, стр. 256-257.

којој политика значи „тежњу ка учествовању у моћи или ка утицају на расподелу моћи било између држава или између група људи у држави којој живе“,²³⁾ Рикер политику одређује као „збир активности које за свој циљ имају упражњавање моћи, њено освајање и очување, она обухвата сваку активност чији циљ или ефект утиче на поделу моћи“.²⁴⁾

Рикерова поставка се може интерпретирати на начин да политичко, изједначено са етичким, и политика не представљају две области већ једно јединствено подручје, у оквиру кога се њихово разликовање може означити као диференцирање између идеала и стварности. Консеквентно, проблем политичког парадокса се може схватити као одбрана формулисаних идеала на нивоу политике. Рикер говори о томе како је политика код Вебера довела до бифуркације етике на две засебне сфере: моралност убеђења, као онога што се преферира, и моралност одговорности, као онога што се може остварити (онога што је могуће) у оквиру одређеног историјског контекста (са умереном употребом силе).²⁵⁾ Највећи задатак са којим се сусрећу политичари није чување властите невиности, већ ограничавање властите „склоности“ ка грешкама (кривици), што се намеће као носећа, али не једина, функција етике убеђења. Етика убеђења, манифестована са Проповеди на гори („Злу се не супротставља силом.“), се, дакле, нужно конфронтира са етиком одговорности („Злу треба да се супротстави силом.“).²⁶⁾ За хришћане важи удвојена политичка дужност: са једне стране, ради се о унапређивању политичких институција кроз повећање рационалности, док, са друге стране, постоји обазривост због могуће злоупотреби силе инхерентне држави.²⁷⁾ Међутим, овоме се додаје и чињеница да чак и у идеалној држави, оној која је ослобођена злоупотребе моћи, постоји њена лимитирана употреба у смислу кажњавања које је повезано са правдом, што се коси са етиком љубави као потком хришћанства.²⁸⁾ Димензија љубави је продуквала још једну дихотомну ситуацију чији је један пол политичка сфера: потребе да се у екстремним условима по државу човек определи између одбране државе, те се тако стави у позицију извршиоца ратног убијања, или

23) Вебер, М. „Политика као вокација“, оп. cit., стр. 56.

24) Ricoeur, P. „The Political Paradox“, оп. cit., стр. 256-257.

25) Ricoeur, P. *From Text to Action: Essays in Hermeneutics II*. Northwestern University Press, Evanston, 1991, стр. 336-337.

26) Вебер, М. „Политика као вокација“, оп. cit., стр. 89.

27) Ricoeur, P. *Political and Social Essays*. Ohio University Press, Athens, 1974, стр. 210.

28) Ricoeur, P. *History and Truth*. Northwestern University Press, Evanston, 1965, стр. 234, 237.

да одбије њену одбрану и стави се у позицију издајника.²⁹⁾ Ово директно сугерише дуалност политичког ауторитета и правде и хришћанске етике љубави, која се често перципира и као дистинкција између политике и етике.

По Рикеру, правда се разликује од одмазде у најмање два момента, она није пука инверзија неправде: (1) треба променити принцип реторзије на начин да казна мора бити блажа од самог преступа (из овога угла, начело „око за око, зуб за зуб“ је одмазда а не правда; (2) правда нужно захтева интервенцију треће стране (судски систем), која је еквидистантни медијатор између починиоца преступа и жртве (код одмазде постоји јасна тежња ка томе да неко узме правду „у властите руке“ по цену даљег продужетака репресивног и патње).³⁰⁾ Осим тога, слично као и код Вебера, Рикерова теорија правде се не поклапа са базичним начелом утилитаристичке филозофије: највеће добро за највећи број људи, то јест са потребом да се сваки појединац мора жртвовати за добро целине, што значи да величина жртве зависи од удаљености од средње тачке. Због тога, највише се жртвују они који су лоцирани на различитим половима: док имућни (не само у економском смислу већ и у правима, слободама итд.) могу поднети и велике жртве, то не важи за оне на супротном полу, који се могу наћи у ситуацији да уопште не располажу са добрима. Таква концептуална поставка имплицира да су најслабији чланови друштва жртвовани за највеће добро. Рикерова позитивна теорија правде се базира на супротстављању „златног правила“ („Како хоћете да вама чине људи, чините и ви њима тако.“)³¹⁾ и „нове заповести“ („Љуби ближњег свога као самог себе.“)³²⁾ Док евидентни реципроцитет исказан „златним правилом“ имплицира једнакост заинтересованих странака, дотле се „нова заповест“ базира на логици племенитости - давање не подразумева еквивалентност узвраћања, оно је увек веће него што други заслужује. У том смислу, „нова заповест“ манифестује коригујући фактор за могуће интерпретативно извртање „златног правила“, по коме би неко нешто чинио за некога само зато што је нешто учињено за њега. Идеја је да су правда и љубав међусобно зависне, да правда без љубави и није права правда, то јест да се љубав према ближњем као према самом себи може изразити преко праведних друштвених институција.

29) Ibid., стр. 246.

30) Ricoeur, P. *The Just*. The University of Chicago Press, Chicago, 1995, стр. XI

31) Библија, Нови завет, Јеванђеље по Луки, Добра Вест, Нови Сад, 1989, 6:31, стр. 44.

32) Библија, Нови завет, Јеванђеље по Матеју, Добра Вест, Нови Сад, 1989, 22:39, стр. 17.

Бифуркација правде и љубави условила је Рикерово разликовање етике и моралности. Етика претходи моралности и закону (циљ има примат над нормом), она је уздизање доброг живота са другим и за друге (елемент брижности) у праведним институцијама, етика започиње са сопством (индивидуумом) и његовом слободом, те прописује поштовање слободе других из признавања других као нас самих.³³⁾ Моралност се може одредити као „филтрирање“ етике у смеру правила и дужности која се примењују на све, те зарад осигуравања њихове равномерне распоређености и реципрочности. Морал представља својеврстан петрификације и наметања дужности и права, вредност је доживљена као норма од стране бића које је подељено између објективизоване преференције и жеље као нечега што је најближе његовој субјективности: формула „требало би да“ се појављује као нешто што нисам ја.³⁴⁾ Рецимо на крају да Рикер уводи још једну етичку димензију, произашлу на етици Јеванђеља („окрени други образ“, „први ће бити последњи“, итд.), коју означава као етику несвакидашњег (екстравагантног), она никада неће бити широко распрострањена и институционализована преко морала и закона, а њена сврха је, пласманом нових могућности, прекидање устаљених навика и „подразумевајућих“ неправди моралности и праведности, то јест спречавање атрофије етике, моралности и закона.³⁵⁾ Може се, дакле, рећи да постоји тријадна структура етике: (1) ординарна етика - сачињена од примордијалне етике, њене институционализације у моралу и правди и од различитих политичких идеала (све то збирно је прихватљиво за већину људи, те постоји слагање о моралности инкорпорираних ствари) ; (2) ординарне етике у сфери политике - обухвата „дисторзију“ идеала у стварној власти и процену да ли се треба држати онога што је реално или подржати неку идеалистичку конструкцију; и (3) етике екстравагантног - пропитује ординарну поставку етике спречавајући тако да западне у стање самозадовољности. Надовезујући се на Макса Вебера, које је говорио да се „оно могуће не постиже ако се посвуда у свету не посеже за немогућим“, ³⁶⁾ Рикерова позиција јасно сугерише да се корените политичке промене оријентисане ка промоцији радикално формулисаних вредности могу очекивати из простора који се налази ван сфере моралности и политике.

33) Ricoeur, P. *Oneself as Another*. University of Chicago Press, Chicago, 1992, стр. 172, 177.

34) Ricoeur, P. „The Problem of the Foundation of Moral Philosophy.“ *Philosophy Today*, 22(3-4), 1978, стр. 184.

35) Ibid., стр. 191-192.

36) Вебер, М. „Политика као вокација“, оп. cit., стр. 97.

По Рикеру, политичке институције, оријентисане ка добру и легалном, преносе и етичке циљеве (индивидуалне, интерперсоналне и друштвене аспекте правде) и моралне норме (простор где манифестују тачку пресека правде у уговорној теорији државе и закону). Оне укључују начела правде и једнакости како историјске заједнице из које су настале тако и правне државе која штити људска права. Консеквентно, политичке институције се могу разматрати из вертикалне, хијерархијске перспективе (односи се на легитимну употребу силе оних који владају над онима који се покоравају) и хоризонталне, коегзистенцијалне перспективе („заједничке моћи“ која произилази из жеље заједнице за добрим узајамним животом).³⁷⁾ Криптичност политичке моћи се, дакле, може повезати са противречним захтевима садржаним у политичким институцијама: политичка моћ се може третирати као облик самоуправе завистан од наше жеље да живимо заједно, али таква жеља значи одрицање од користи политичке моћи на нивоу гарантовања територијалне одређености, генерацијске атезије и помирења традиција и политичких пројеката.³⁸⁾ Додајмо овоме да Рикер сматра како политичка активност није само једна од многих, јер кад и нисмо директно ангажовани на политичком плану, држава обухвата све сфере припадања, бити грађанином значи обухватати и бити обухваћен.³⁹⁾ Таква концептуална конјункција може резултовати стањем у оквиру кога наша политичка припадност (чланство) може бити нетранспарентна, може нам се учинити да политички аспекти нашег живота наизглед нису посебно важни. In summa, Рикер се слаже са Вебером да су све државе настале уз помоћ неког облика силе, а да политичке институције обележавају односи надмоћности, њихова *differentia specifica* у односу на остале институције је моћ са којом располажу. Иако је политичка моћ контролисана преко устава рационалним настојањем да се неутралише насилност оснивачког чина државе, он са друге стране омогућава ту архетипску ирационалност преко заштите државног ауторитета за доношења одлука и могућношћу легитимне употребе силе.

За Емануела Левинаса (Emmanuel Levinas), мислиоца на чију су се етичку поставку ослањали многи пост-структуралистички мислиоци, етика је ослобођена метафизичности и постављена на пиједестал прве филозофије. Насупрот, модерној филозофској етици која је утемељена на сопству, по Левинасу, примордијална рела-

37) Kaplan, D. M. *Ricoeur's critical theory*. op. cit., стр. 132-133.

38) Ricoeur, P *Critique and Conviction: Conversation with Francois Azouvi and Marc de Launay*. op. cit., стр. 99.

39) *Ibid.*, стр. 103.

ција није оријентисана ка себи или ка стварима, већ ка Другој: то је етички однос сталне одговорности за Другога. Међутим, таква етичка констелација не тежи ка апсорпцији Другога собом, она је заправо упућена на „перпетуирање“ те дистинкције, што се поклапа са пост-структуралистичким концептом да је властити идентитет директно повезан са разликовањем, квалитетом кога се не треба плашити и кога не треба елиминисати. То је стање у коме је Ја потпуно и бескрајно облигаторно Другом, етичка релација која претходи и надвисује егизам и „тиранију онтологије“, бити сопство значи бити отворен и одговоран Другој и за Другога.⁴⁰⁾ На тој линији се може критиковати „етатистичко“ схватање етике, етичку усмереност ка грађанима државе и отклон према странцима. Може се рећи да је у многим аспектима Левинасова етика слична хришћанској етици љубави, ало њену предност свакако представља алтруистичка димензија, то јест чињеница да није институционализована преко хришћанства. Етика претпоставља бинарни однос, однос између двоје људи, чим се појави (имперсонални) Трећи јавља се и потреба за правдом и политиком, којима је иманентна насилност. Постојање Трећег, дакле, сугерише: (1) да се сви налазимо у међусобном контакту, (2) да је властита одговорност према другима под утицајем онога како се други опходе једни према другима и шта чине другима или за друге, (3) да постојање Трећег све релације чини директним и посредованим; и (4) да постојање Трећег резултује ситуацијом у којој је властита одговорност ограничена, као што и генерише питање правде.⁴¹⁾ Један од захтева за праведан морални и политички систем је непристрасност, једнако уважавање истих и једнака заштита свима доступних права. Држава може бити базирана на законима, са судском власти и протекционистичка, али да би била праведна у Левинасовом смислу она мора бити изражена преко личне одговорности за све и свакога, то јест мора постојати вишак дужности у односу на права.⁴²⁾

Уважавајући горе речено, издвојмо и нека од несумњивих пост-структуралистичких достигнућа *in genere*: (1) откривање важности проблема и парадокса репрезентације за модерни политички живот; (2) постављање питања о видљивом и исказљивом, визији и језику; (3) отвореност теорије за битност и функционисање парадокса и нејасноћа у политичком животу; (4) проблема-

40) Hand, S. „Introduction“, у Levinas, E. *The Levinas Reader*. Basil Blackwell, Oxford, 1989, стр. 1, 4-5.

41) Morgan, M. L. *Discovering Levinas*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 454.

42) *Ibid.*, стр. 456.

тизација субјекта; (5) нови начини промишљања питања посредништва, моћи и отпора; (6) поновно промишљање политичких функција знања, сећања и историје; (7) нови приступ односу времена и простора, динамике и места, ограничења и прекорачења; (8) увођење специфичне интерпретације односа између делова и целине, локалног и тоталног, индивидуализације и друштвене институционализације; (9) демонстрацију релевантности и могућности озбиљног разматрања разноликих субалтерних исказа модерног политичког живота, удруженог са сталном усредсређеношћу на потешкоће, опасности и парадоксе карактеристичне за било који покушај теоретисања или залагања у смеру радукалне (непријатељске) другачијости; (10) отвореност за форсирање политике, у смислу њене недовољне садржаности у институционалним категоријама друштвеног; (11) отвореност за форсирање политике маригинализованих покрета, никада довољно обухваћене логиком државно-оријентисане политике; (12) истраживање зависности модерног вођења државе од праксе обуздавања отпора, доместикације или екстериторизације ексцеса, те стварања неког екслузивног простора субјективитета за који држава може тврдити да га представља; (13) интерпретацију праксе интернационалних организација и дипломатије, не као простора међудржавног деловања у односу на дешавања ван њихових граница, већ као начина глобалног позиционирања онога што се може одредити као спољна опасност, омогућавајући тако недириговану оркестрацију практично ефективних, узајамно признатљивих граница иза којих одређене активности могу бити искључене без довођења у питање претпостављене присутности националних заједница; (14) импликације конструката расе, етничког идентитета, пола, потреба, права и сл. у пракси државног управљања; (15) истраживање могућности реартикулације традиционалних конструката какви су заједница, плурализам, демократија, грађанство и сл.; (16) иновацију и елаборацију деконструктивистичке, интерпретативно-аналитичке и других метода које, упркос проблематизовању самог појма методологије, омогућавају ангажовано, строго и критички-освешћено пропитивање догађаја и активности наметнутих и превазиђених граница друштвене могућности; (17) демонстрацију могућности модалитета истраживања која су трансдисциплинарна у правом смислу речи и, која као таква, доводе у питање фокусираност на „чиста“ дисциплинарна истраживања.⁴³⁾

43) Ashley, R. „The achievements of post-structuralism“, у Smith, S., Booth K. и Zalewski, M. (ур.) *International theory: positivism and beyond*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, стр. 245-246.

Као један од могућих праваца критиковања пост-структурализма можемо идентификовати концептуално третирање моћи као нечег стваралачког и, мање или више, свепрожимајућег, као нечега што може бити репресивно и негативно али и позитивно и креативно.⁴⁴⁾ Међутим, ако је моћ заиста таква, поставља се питање оправдања за пружање опирања истој на два нивоа. Као прво, ако су етичка начела на која се позива да би се оправдао отпор социјалне креације, са којом оправдавајућом снагом она заиста располажу? Ако је целокупна социјална пракса, заједно са објектом и основом критиковања, продукт односа моћи, на чему се заснива наша етичка позиција, то јест ако не можемо дати предност неком етичком начелу, шта може оправдати наш политички критицизам? Као друго, ако је моћ омнипрезентна, онда је сасвим логично за претпоставити да се моћ не може „пренебрегнути“ било каквом политичком интервенцијом. Ерго, исход отпора је заправо нови сет односа моћи, нова прерасподела њених ефеката, сталност односа моћи анулира сврховитост пост-структурализма схваћеног као политичка теорија. Тако, по Мишелу Фукоу (Michel Foucault), односи моћи не представљају нешто што је лоше по себи, нешто чега се мора ослободити, већ некеме треба обезбедити владавину права, технике управљања и етику, што ће омогућити да се игре моћи упражњавају са минимумом доминације.⁴⁵⁾

ЗАКЉУЧАК

По Рикеровој трипартитној шеми политика није одвојена од моралности већ је њоме обухваћена, она је тако постављена да представља својеврсну „операционализацију“ читавог спектра моралних дилема (повезаних са одређивањем или селекцијом између теорије и праксе, циља и средстава, намера и последица и сл.), које су прихватљиве за гро људи и чија моралност није спорна (подразумевају избалансирану дистрибуцију и обостраност), „операционализацију“ која укључује процену истрајавања на одређеном идеалу или приклањање одређеном реалистичком „миљеу“, а све то уз (минималну) употребу моћи или у вези моћи. Овоме односу се придодаје и етика екстравагантна, која мање функционира као неки етички коректив инхерентне неправедности моралности, чак и у њеној идеалном размештају, а више као стално пропитива-

44) Walzer, M. „The Politics of Michel Foucault“, у Hoy, D. C. (yp.) *Foucault: A Critical Reader*. Basil Blackwell, New York, 1986, стр. 55.

45) Foucault, M. „The Ethic of Care for the Self as a Practice of Freedom“, у Bernauer, J. и Rasmussen, D. (ed.) *The Final Foucault*. MIT Press, Cambridge, 1988. стр. 18.

ње дате моралности, као њен анти-есенцијалистички етички „серум“, који истрајава у презентовању нових могућности и начина превазилажења подразумевајућих моралних норми, перспектива и неправди, а све у смеру реформулисања тренутних политичких стандарда. Наравно, све то преко сопства које није заробљено собом, већ је отворено Другом преко перманентног протока начела љубави (као нужног састојка праведности, материјализоване у праведном друштвеним институцијама). Рецимо на крају да демократија за Рикера представља пројект који инкорпорира мере које за циљ имају преваленцију рационалног над ирационалним, али на начин да хоризонталне везе манифестоване жељом за заједничким животом „доминирају“ над субординирајућим односом диктата и власти.

Djordje Stojanovic

**RELATIONSHIP BETWEEN ETHICS
AND POLITICS: FROM REALISTIC TO
POST-STRUCTURALIST
APPROACH TO THE PROBLEM**

Summary

Starting from special importance and constant questioning of the relationship between ethics and politics, this paper attempts to analyze the problem through tripartite settings (ethics-morality-politics) of Paul Ricoeur. His approach is compared with the concept of Max Weber, which is based on the distinction between ethic of conviction (absolute ethics) and ethic of responsibility (critical political ethics), i. e. on the distinction between the ethical integrity of belief and engagement and ethical integrity of action and consequences. Ricoeur's conceptual solution is that politics belongs to morality, and that ethics provides a way to criticize the morality. The main idea is that the radical political changes at the level of placement of new values can be expected from an realm outside the sphere of morality and politics, a realm of extravagant ethics.

Key words: ethics, morality, politics, realism, pos-structuralism, Paul Ricoeur, Max Weber.

ЛИТЕРАТУРА

- Ashley, R. „The achievements of post-structuralism“, у Smith, S., Booth K. и Zalewski, M. (ed.) *International theory: positivism and beyond*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, стр. 240-254.
- Вебер, М. „Политика као вокација“, у Глигоров, В. (ур.) *Критика колективизма- либерална мисо о социјализму*. Филип Вишњић, Београд, 1988.
- Foucault, M. „The Ethic of Care for the Self as a Practice of Freedom“, у Bernauer, J. и Rasmussen, D. (ed.) *The Final Foucault*. MIT Press, Cambridge, 1988. стр. 1-21.
- Kaplan, D. M. *Ricoeur's critical theory*. State University of New York Press, Albany, 2003.
- Kim, S. *Max Weber's Politics of Civil Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Levinas, E. *The Levinas Reader*. Basil Blackwell, Oxford, 1989.
- Morgan, M. L. *Discovering Levinas*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Ricoeur, P. „The Political Paradox“, у Connolly, W. E. (ed.) *Legitimacy and the State*. New York University Press, New York, 1984, стр. 250-272.
- Ricoeur, P. *From Text to Action: Essays in Hermeneutics II*. Northwestern University Press, Evanston, 1991.
- Ricoeur, P. *History and Truth*. Northwestern University Press, Evanston, 1965.
- Ricoeur, P. *Political and Social Essays*. Ohio University Press, Athens, 1974.
- Ricoeur, P. „The Problem of the Foundation of Moral Philosophy“, *Philosophy Today*, 22(3-4), 1978, стр. 175-192.
- Ricoeur, P. *Oneself as Another*. University of Chicago Press, Chicago, 1992.
- Ricoeur, P. *The Just*. The University of Chicago Press, Chicago, 1995.
- Ricoeur, P. *Critique and Conviction: Conversation with Francois Azouvi and Marc de Launay*. Columbia University Press, New York, 1998.
- Roth, G. и Schluchter, W. *Max Weber's Vision of History: Ethics and Methods*. University of California Press, Berkeley, 1979.
- Spegele, R. D. *Political realism in international theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Walzer, M. „The Politics of Michel Foucault“, у Hoy, D. C. (ed.) *Foucault: A Critical Reader*. Basil Blackwell, New York, 1986, стр. 51-68.
- Weber, M. *From Max Weber: Essays in Sociology*. Oxford University Press, New York, 1946.
- Weber, M. *Weber: Political Writings*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Weber, M. *The Methodology of the Social Science*. The Free Press, New York, 1949.

УДК: 329.1/6
Примљено: 05. октобра 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 29-52.

Урош В. Шуваковић

*Катедра за социологију Филозофског факултета Универзитета
у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*

ДИЛЕМЕ ТРАДИЦИОНАЛНЕ ДИЈАЛЕКТИЧКЕ ДИХОТОМИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА НА ЛЕВИЦУ И ДЕСНИЦУ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ*

Сажетак

Методолошки се аргументују разлози немогућности опстанка традиционалне дијалектичке дихотомије политичких партија на левицу и десницу у савременом добу и нужности њеног прерастања у класификацију. Наглашава се темпорални и географски карактер појмова партијске левике и деснице, те указује да су и у случају класификације, без обзира на број њених чланова, нарушени принцип доследности, с обзиром да се критеријум деобе мењао током историје, али и критеријуми потпуности, исцрпности, међусобне искључивости група истог нивоа и довољне дискриминацијске способности, који сви представљају методолошке захтеве за правилно спроведене класификације. У XXI веку је потребно извршити поново препознавање политичких идеја и практичног деловања политичких странака и назвати га таквим именом које би истински одражавало њихова суштаствена обележја.

Кључне речи: дијалектичка дихотомија, класификација, политичке партије, партијска левица, партијска десница

* Рад је резултат и истраживања у оквиру научно-истраживачког пројекта „Парламентарне политичке странке у Краљевини СХС/Југославији 1918-1941“⁴ који финансира Министарство науке Републике Србије

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У погледу одређења шта је страначка левица, а шта страначка десница, у савременом, нарочито транзиционом, друштву влада велика збрка. Партије које су до недавно, у програмским документима и политичкој пракси, себе сматрале десничарским, проглашавају се левичарским; с друге стране оне партије које су програмски и практично-политички себе сврставале у левицу, настављају и даље да то чине, насупрот великим програмским и практично-политичким „компромисима“ које су са десничарским идејама и партијама у пракси учиниле. Ти се „компромиси“ не односе искључиво на прихватање либералног капитализма као „безалтернативног система“, већ и на одустанак од других традиционално левичарских вредности, што се види нпр. кроз вођење агресивних ратова, што сем што је злочин, представља и супротност опредељењу традиционалне левнице о вођењу искључиво одбрамбених, праведних ратова¹⁾; Н. Бобио указује на феномен „сеоба“ мислилаца, оних који постављају моделе живота и који бивају увршћени у уски круг „мајстора мисли“ већ према жељи њихових ученика из деснице у левицу или обрнуто“, наводећи као примере покушаје сврставања Ничеа и Хајдегара међу левичарски оријентисане филозофе или Грамшија међу десничаре (1997:34-35); у Србији појединци који су бивали чланови руководства левичарских партија, иницирају оснивање „четничких школа“, при чему, наравно, бар за потребе српске научне јавности није потребно наглашавати неспојивост идеологије „четништва“ са левичарством²⁾, док високи функционери левих странака учествују у друштвеној рехабилитацији лично-

- 1) Вођа Српске социјалдемократске партије Д. Туцовић гласао је у тадашњој Народној скупштини Краљевине Србије против узимања ратних кредита, али је када је земља нападнута учествовао у рату и погинуо борећи се за слободу Србије. Лењин је, својевремено писао, како су у I светском рату, једино Срби водили одбрамбени рат. С друге стране, од 19 држава-агресора на Савезну Републику Југославију 1999. године, на земљу у којој су тада на власти били социјалисти, у њих 11 на власти су биле странке које се сматрају у својим земљама левим (социјалистичке у Француској, Грчкој, Португалији, лабуристичке у Великој Британији и Холандији, социјал-демократске у Немачкој, Данској, Чешкој, демократске левнице у Италији и Турској, демократе у САД), међу њима је било чак 9 чланица Социјалистичке интернационале (СИ), док су у још 2 земље партије-чланице СИ (Социјалистичка партија у Белгији и Социјалистичка радничка партија у Луксембургу) учествовале у ратним владама. Из недавно објављених мемоара вође британских лабуриста и тадашњег премијера Уједињеног Краљевства Тонија Блера (Т. Blair, 2010), може се закључити да је управо он био главни заговорник, идејни и акциони покретач агресије НАТО на СРЈ, при чему се не може занемарити ни његова улога у рату против Ирака.
- 2) Иако ови савремени покушаји прерастања „левичара“ у четнике нису, у историјском смислу први, када се зна да је првак Социјалистичке партије између два светска рата и један од учесника оснивања СРПЈ(к) Ж. Топаловић приступио четничком покрету и постао његова трећа личност.

сти изразито десничарских уверења; не мали је број оних појединаца – по правилу бивших чланова комунистичких партија (КП), а код нас Савеза комуниста Југославије (СКЈ), који за себе изјављују да су „левичари“, избегавајући тиме традиционалне појмове за левичаре: комуниста, социјалиста³⁾, социјалдемократа, наглашавајући своју надстраначку, али идејно⁴⁾ левичарску припадност⁵⁾.

О ПОЈМУ И КРИТЕРИЈУМИМА ДИХОТОМИЈЕ И КЛАСИФИКАЦИЈЕ КАО АНАЛИТИЧКИМ ОСНОВНИМ МЕТОДАМА НАУЧНОГ САЗНАЊА

Дихотомија је посебан облик спецификације и истовремено класификације. Она је врста поделе појма. Разликују се формално-логичка дихотомију (општи појам се дели на један позитиван и један негативан, њему опозитан посебан појам) и дијалектичка дихотомија, код које се подела општег појма врши на два посебна, али оба позитивна појма. Б. Шеших указује да је формално-логичка дихотомија „посебно неадекватна код свих појмова који изражавају степене и прелазна својства или такве појмове и процесе“ (1982: 87-88).

Стварна дијалектичка дихотомија се врши дијалектичком анализом конкретног општег појма на начин његове деобе на две посебне позитивне одредбе. „Том дихотомијом се сазнају најдубљи унутрашњи чиниоци свих предмета и појава као развојних дијалектичких јединстава разноврсности“ (1982: 88). Ако се, дакле, имају у виду основне карактеристике методе дихотимије, јасно је

- 3) „Данас је тешко наћи - на Западу - интелектуалца који жели да буде „ин“ и да има утицај, који би себе назвао социјалистом. Експлицитни социјализам је изгубио привлачност и зато не треба да га видимо данас као главног ривала нашим идејама“ (В. Клаус, 2005).
- 4) Често се уместо о идејној, говори о идеолошкој припадности. У марксистичкој терминологији, идеологија представља искривљену свест искључиво из визуре интереса једне класе. У том смислу, идеолошка припадност је знатно ужи појам од идејне припадности. С друге стране, идејна припадност означава блискост одређеним идејама, и та блискост тим идејама не мора да буде засноване на свести о класним интересима, већ нпр. на традиционалној породичној оријентисаности, више или мање хуманистичком погледу на свет, допадљивости и прихvatљивости лидера неке странке која пропaгира одређене идеје, или просто дневно-политичком интересу, итд. Тако се може и схватити због чега припадници једне класе (нпр. буржоаске), гласају на изборима за странку на чијем је челу аристократа, али која се залаже за буржоаско, републиканско друштво, каква је ситуација била са Валери Жискар д'Естеном, који је иако племић био председник Републике Француске (1974-1981).
- 5) Овакав тренд доминације идејне над партијском идентификацијом грађана био је присутан у готово свим бившим источно-европским реал-социјалистичким земљама у првим годинама њихове транзиције, са изузетком Словеније и Румуније за које су истраживања показала једнаку раширеност ове две врсте идентификације (S.H. Barnes, 1998).

да деоба појма политичких партија на партије левице и партије деснице представља заправо примену стварне дијалектичке дихотомије на општи појам политичких партија.

С. Милосављевић и И. Радосављевић, међутим, подсећају како се у истраживачкој пракси показало да је захтев за дихотомијом са два позитивно одређена члана „непрактичан, неекономичан, а у извесним случајевима и немогућ“. Они указују на то да се у случају њене примене нужно доспева или у ситуацију да „дихотомија је недовољна и тражи да пређе у класификацију“ или да се „не може исказати битна одредба, суштина односа у предмету дихотомије“ (2000: 227). Иако делује супротстављено, овакво је схватање сагласно са Шешихевим који и сам каже да „продужена и потпуна подела једног појма јесте класификација“ (1982: 88).

Научна класификација представља „средство за откривање реда међу појавама и резултат настојања да се открију неке дубље основе тог реда“ (В. Милић, 1996: 600). За класификацију је важно да се приликом њеног стварања у обзир узму оне битне, најсуштаственије особине неке појаве, без којих та појава у том виду не би ни постојала. Логички поступак помоћу кога се врши класификација, као и у случају дихотомије, јесте деоба и њом се обим неког вишег, општијег појма дели на уже делове.

Свака класификација мора да задовољи одређена логичка и теоријска правила, како би се могла сматрати научно успешно спроведеном. Та правила су: а) *предметност*. „Ништа` није могуће позитивно замислити, па ни делити“ (Милосављевић, Радосављевић, 2000: 225); б) *доследност*. Све класификацијске групе на свим ступњевима треба да се стварају на основу истог критеријума деобе (*fundamentum, principium divisionis*). У супротном, стварањем јединица деобе на основу различитих критеријума, долази до збрке, а класификација је недоследна; в) *потпуност*. Обим појма који је предмет деобе треба да буде једнак збиру обима нижих појмова на које се рашчлањује. Због честог занемаривања овог захтева, истраживачка пракса је пуна непотпуних класификација. При том, свака класификација мора бити вишечлана, тј. имати више од два члана, пошто је у супротном дихотомија; г) *исцрпност*. Према Милићевој интерпретацији, овај захтев представља тражење „да се у овом рашчлањавању што мање употребљавају тзв. резидуалне групе, чији је смисао недовољно одређен јер су оне обично мешавина разнородних делова“ (1996: 602-603); д) *међусобна искључивост класификацијских група истог нивоа*. „Ако се, наимае, ово не постигне, него се њихов обим делимично укршта, постаје неизвесно у коју од њих треба разврстати поједине појаве, и у таквим

случајевима разни појединци који се служе класификацијом разврставају поједине случајеве према свом нахођењу, а не према јасно утврђеним општим правилима (1996: 603); ђ) *дискриминацијска способност класификације*, представља захтев у коме се логички критеријуми спајају са теоријским потребама. Он је задовољен онда када класификација омогућује својом развијеношћу откривање значајних теоријских разлика међу класификованим појавама. Милић указује да су у погледу овог захтева могуће две врсте грешака: прва, уколико су класификацијске групе недовољно хомогене, па због тога прикривају значајне разлике међу појавама, те се појаве и односи не могу „довољно чисто“ проучавати и, друга, која се састоји у сувишном и формалистичком цепкању целовитих искуствених појава, „услед чега остају незапажене неке њихове заједничке карактеристике“ (1996: 603). Он посебно наглашава значај *сложених класификација, комплексних типологија* у друштвеним наукама. „Тек укрштањем више различитих обележја појава могу се створити класификације које омогућују дубље научно проучавање разних комплексних појава и процеса“ (1996: 607).

О ОДРЕЂЕЊУ ПОЈМОВА ЛЕВИЦЕ И ДЕСНИЦЕ

Од краја XVIII века када су појмови левице и деснице настали у Француској, они су до прве деценије XXI века еволуирали до своје потпуне непрепознатљивости. Зато, када говоримо о левици и десници, покушавајући да одредимо шта се под којим од ова два појма подразумева, морамо имати на уму да је реч о *историјским појмовима*, о појмовима „темпоралног карактера“ (С. Михаиловић, 2007: 205), за које компонента времена има суштинску важност. Сем тога, за разумевање ових појмова значајна је и *географска компонента*. Иако је разликовање партијска левица/десница првенствено европског порекла (С. Самарџић, 1998: 79), ова подела се користи у различитим крајевима света, при чему је садржина оба ова појма, нарочито на операционално-политичком нивоу, различита.

У револуционарној француској буржоаској скупштини, место седења је одређивало ко је припадник левице, а ко деснице. Ставови посланика који су седели лево, били су другачији од ставова оних који су седели десно и који су имали реакционарне монархистичке позиције.

Читав XIX и највећи део XX века протекао је у јасном разграничењу ових појмова. Идејну основу левице дали су творци марксизма – Маркс и Енгелс, касније Лењин.

ЛЕВИЦА се залаже за:	ДЕСНИЦА се залаже за:
ТИП СВОЈИНЕ: државна, тј. колективна, а мера коју предлажу је национализација	ТИП СВОЈИНЕ: приватна, с позивом на свестост тог „природног права“
ПРИВРЕДНИ ОДНОСИ: планска привреда на егзистентним основама, тзв. „договорна економија“ у случају југословенског самоуправљања. Захтев за прогресивним опорезивањем зарад реди-стрибуције друштвеног богатства.	ПРИВРЕДНИ ОДНОСИ: тржишна привреда заснована на либералним начелима. Смањивање пореза на велика богатства, што се образлаже „подстицањем онима који стварају“.
ОДНОС ПРЕМА ГРАЂАНСКИМ ПРАВИМА И СЛОБОДАМА: инсистирање на тзв. колективним правима, посебно на праву на самоопредељење, на ослобођењу од колонијалне власти и на корпусу тзв. социјално-економских права (нпр. захтев 3x8 за раднике, боља заштита на раду, пензионо и здравствено осигурање за све, право на бесплатно школовање, и сл.), а од политичких права инсистирање на женском праву гласа, залагању против рата, итд. Указивање на потребну успостављања не само политичке, већ и социјалне једнакости грађана.	ОДНОС ПРЕМА ГРАЂАНСКИМ ПРАВИМА И СЛОБОДАМА: инсистирање на тзв. појединачним правима, посебно из спектра личних и политичких права, негирање и самог постојања тзв. социјално-економских права, подршка и идеолошко правдање империјалних ратова и освајања, укључујући и оба светска рата, те у складу с тим противљење процесу деколонизације
ОДНОС ПРЕМА ОБЛИКУ УРЕЂЕЊА: републиканско	ОДНОС ПРЕМА ОБЛИКУ УРЕЂЕЊА: монархијско, а у државама у којима је република историјска тековина буржоаских револуција – републиканско
ОРГАНИЗАЦИЈА ВЛАСТИ У ЗЕМЉИ: заснована на начелу јединства власти, уз револуционарни легитимитет (тзв. пролетерска демократија). Залагање за непосредну демократију (пример Париске комуне)	ОРГАНИЗАЦИЈА ВЛАСТИ У ЗЕМЉИ: заснована на начелу поде-ле власти, уз изборни представнички легитимитет (тзв. буржоаска демократија)

ОДНОС ПРЕМА НАЦИОНАЛНОМ ПИТАЊУ: примат класног у односу на национално, али се залаже за ослобођење „потлачених нација“	ОДНОС ПРЕМА НАЦИОНАЛНОМ ПИТАЊУ: залагање за систем држава-нација у Европи
ОДНОС ПРЕМА РЕЛИГИЈИ И ЦРКВИ: раздвојеност цркве од државе, од радикалног атеизма (антитеизма) до толерантног теизма	ОДНОС ПРЕМА РЕЛИГИЈИ И ЦРКВИ: зависно од државне традиције у распону од раздвојености цркве од државе до залагања за значајну њену улогу у држави
ЦИЉ КОМЕ ТЕЖИ: успостављању социјалистичког друштва, као прелазне фазе у комунизам као бескласно друштво	ЦИЉ КОМЕ ТЕЖИ: одржање status quo, буржоаског, капиталистичког друштва
НАЧИН ВРШЕЊА ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА: социјалистичка револуција	НАЧИН ВРШЕЊА ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА: не види никакву потребу за променом друштвеног система, уз дозвољавање могућности еволутивних промена унутар њега, али без довођења самог система у питање.

Табела 1: Разликовање позиција партија левнице и деснице до средине XX века

Крајем друге деценије XX века избија социјалистичка октобарска револуција и ствара се СССР-а као „прва земље социјализма“. Међутим, већ на преласку између два века и првим деценијама XX века, долази до поделе у међународном радничком покрету, која се у идеолошком смислу одражава кроз разлику према томе каквог су типа друштвене промене за које се левица залаже: искључиво револуционарне или могу бити и еволутивне. Марксисти, касније окупљени у КП СССР-а и другим КП⁶⁾ које прихватају Ленинов модел большевичке партије, залажу се искључиво за револуционарне промене система, док поједини левичарски прваци у западној Европи дозвољавају могућност еволутивних промена система из капитализма у социјализам, при чему се и једни и други

6) У Западној Европи комунистичке партије се формирају углавном после I светског рата, дистанцирајући се и именом од социјалдемократских партија које су годинама пре тога представљале антисистемске, радикално-критичарске странке у односу на буржоаско друштво. У Србији је 1903. године формирана Српска социјалдемократска партија, која је под вођством Д. Туцовића била марксистичке оријентације. У Краљевини СХС она се уједињује у Социјалистичку радничку партију Југославије (комуниста), која 1920. године мења име у Комунистичка партија Југославије и убрзо бива забрањена и принуђена на илегални рад.

позивају на Маркса и Енгелса⁷⁾. Тада по први пут западни социјал-демократи и социјалисти улазе у владе својих земаља, учествују у креирању политика њихових националних држава, признајући тиме грађанско друштво, представничку демократију, систем парламентаризма, итд. Та се појава назива министаријализмом, и од стране марксиста означава као облик ревизионизма. Идејну основу оваквог позиционирање левичарских партија дао је Е. Бернштајн у свом делу „Претпоставке социјализма и задаци социјалдемократије“, а наставили К. Кауцки⁸⁾ првенствено у „Диктатури пролетаријата“ и А. Милеран⁹⁾. Због таквог става Лењин их оштро критикује, оптужујући их за издају класних у корист националних интереса, негирајући им левичарство, припадност међународном радничком покрету и уопште оспоравајући им да разумеју суштину Марксовог учења о револуцији и диктатури пролетаријата (В.И. Лењин, 1975: 365-444), а његову критику прихватају и претварају у политичке ставове и друге КП. Према томе, већ у овом периоду поједине партије левице (нпр. лабуристи, немачки, шведски и холандски социјалдемократи) су се одрекле барем две од до тада несумњиво општелевичарских карактеристика: револуционарног пута освајања власти и, последично, типа организације власти у земљи, прихватајући изборну проверу легитимитета, начело поделе власти, парламентаризам, итд, не одричући се, још увек, захтева за променом друштвеног система, али уз инсистирање на институционалном и еволутивном вршењу промена. На хамбуршком конгресу Социјалистичке радничке интернационале, 1923. године, дошло је и до званичног прихватања овакве идеолошке позиције и од стране оних левичарских партија које је до тада нису прихватале (француски социјалисти, аустромарксисте), све у настојању да спрече потпуни расцеп између социјалдемократа и комуниста (Б. Прибићевић, 1979: 350-351). Од тада „социјалдемократија постепено по-

7) „Радници ће неизбежно једног прекрасног дана узети власт у своје руке...Али ми никад нисмо тврдили да ће неизоставно једнаким средствима постићи овај циљ. Ми знамо да треба узети у обзир установе, коректоре и традиције појединих земаља и ми не одричемо да постоје земље као Америка и Енглеска – и када бих боље знао ваше установе можда бих овима додао и Холандију – у којима радници могу постићи своје циљеве мирним средствима“ (К. Маркс, 1950: 104-105). „И тако у току развитка све што је раније било стварно, постаје нестварно, губи своју нужност, своје право на постојање, своју разумност; на место стварног које умире ступа нова за живот способна стварност – мирним путем, ако је старо довољно разборито да без опирања умре, насилно, ако се оно против тој нужности“ (Ф. Енгелс, 1947: 10-11).

8) Он је постао помоћник министра иностраних послова у немачкој влади Еберт-Шајдеман

9) 1899. године Милеран је постао први социјалиста-министар у једној буржоаској влади, у Француској, а касније је био чак и председник Републике

литички ураста у систем представничке демократије и постаје њен ослонац“ (В. Гоати, 1984: 50).

Окончање II светског рата донело је у земљама источне Европе, Кини, Северној Кореји, Куби, итд. успостављање власти тамошњих КП. Са изузетком Југославије и Кине, које су имале аутентичне социјалистичке револуције и путеве изградње социјалистичког друштва, све остале земље и њихове КП су следиле совјетски модел пута у социјализам који им је наметнут. КП у тим земљама су постале, доласком на власт, просистемске, а истовремено оне су биле и једине странке, будући да су ови системи изграђивани као некомпетитивни¹⁰). Један од кључних принципа марксизма – беспштедна критика постојећег, пао је пред чињеницом да су то „постојеће“ у овим земљама представљале КП на власти. Критика је сматрана антисоцијалистичким деловањем, што је узроковало значајно ограничавање готово читавог корпуса људских политичких права (право на удруживање, право на слободу мисли и изражавања, слободу штампе, итд.). У свим реал-социјалистичким земљама су спроведене оне мере за које се комунистичка левица, по угледу на КПСС, залагала – национализација привредних ресурса, експропријација пољопривредних поседа, планска привреда, лаичка република, итд, уз снажну интервенцију државе у процесу изградње школа и болница, описмењавања становништва, успостављања система бесплатног здравства и школства, спроведене су електрификација и индустријализација, итд. Инсистирање на монолитности мера које има да се примењују на путу у социјализам произвело је велике кризе у појединим социјалистичким земљама. Односи између КП се одвијају на начелима пролетерског интернационализма, што је заправо значило патерналистички однос КПСС у односу према другим КП.

У западноевропским друштвима, после II светског рата, долази до снажења социјалистичких, социјалдемократских и лабуристичких партија. Оне су 1951. основале Социјалистичку интернационалу (СИ), и по свом утицају, успешности (У. Шуваковић, 2005: 395-403) и политичкој снази су на западу континента представљале најзначајније левичарске партије, изузев када је реч о Италији, Француској и Шпанији у којима су деловале и снажне КП све до пада Берлинског зида 1989. године. Од оснивања СИ до усвајања последњег њеног програмског документа у Штокхолму 1989. го-

10) Додуше, у неким од ових земаља су опстале, краћи или дужи период након стварања реалсоцијалистичких режима, и поједине грађанске партије, али су оне морале да прихвате авангардну улогу комунистичке партије, тако да и поред формалног политичког плурализма не може бити речи о компетитивности система (В. Коштуница, К. Чавошки, 1990: 190-192; У. Шуваковић, 2004: 219-221)

дине, ове су партије често, у периодима од петнаестак година, преиспитивале своја доктринарна политичка одређења. Како истиче В. Гоати, позивајући се на Кросланда, „идеолошка платформа социјалдемократа након ревизије остварене педесетих и почетком шездесетих година има пет конститутивних обележја: политички либерализам, мешовити економију, државу благостања, Кензијанску економску теорију и веру у једнакост“ (1984: 310). Кључно њихово залагање, јесте за пројекат „демократског социјализма“, који означава „међународни покрет за слободу, социјалну правду и солидарност“ (Штокхолмска декларација 1989). Оне се одричу класног приступа и наступају са становишта да је сваки глас на изборима-глас, стварајући тако нови тип масовних, *catch at all*, политичких странака. „Без обзира на степен „темељности промена“ којима теже, све ове партије се и даље изјашњавају за „освајање нових простора“ путем реформи у „оквирима постојећег система“ (француски социјалисти), за „остварење новог и бољег друштвеног уређења путем процеса сталне реформе“ (аустријски социјалисти), „остварење слободе, правде и солидарности демократизацијом друштва кроз социјалне и економске реформе...остаје једини одговоран правац деловања (немачке социјалдемократе)“ (Б. Марковић, 1994: 11). Почетком 90-их један број ових партија (Блерови британски лабуристи, Шредерове немачке социјалдемократе, Клинтонове америчке демократе) започиње са спровођењем политике тзв. трећег пута, чије је идеолог познати социолог сер Ентони Гиденс (1998/1999) и која „избегава и антикапитализам левице и конзервативизам деснице“ (Орловић, 2007: 19), сматрајући да њихово залагање треба усмерити ка праведнијем, хуманијем и ефикаснијем безалтернативном капитализму. Трећепуташи праве отклон у односу на основне вредности „традиционалне социјалдемократске политике која је стајала у основи концепта и праксе државе благостања, односно државе социјалне сигурности“ (З. Стојиљковић, 2007: 119). То се пре свега односи на напуштање политике и праксе национализација, прогресивног опорезивања и обавезног социјалног осигурања, одрицање од политике пуне запослености, те на бригу о „здрављу економије“, односно о приходној страни буџета. Гиденс указује да би се „могло рећи да главни мото нове политике гласи: *нема права без одговорности*“ (1998/1999: 68). Он критикује „социјалдемократију старог кова“ која је безусловно схватала социјална права и у том смислу одговорност државе. Гиденс једнакост уврштајује као прву од седам вредности „политике трећег пута“ (1998/1999: 69), док се у одбрану одржања дихотомије левица-десница на принцип једнакости као левичарско залагање које је „поларна звезда“ водила левих партија позива о Н. Бобио

(1997: 100). Чудно је, међутим, како се не уочава битна разлика: док је традиционална левица захтевала стварање *новог друштва једнакости*, савремена левица само тражи *више једнакости у оквиру либералног капитализма*, које је друштво неједнакости, при чему се те неједнакости, супротно њиховим декларативним захтевима, на макро-плану увећавају с убрзавањем процеса глобализације. Пласирани неолиберални концепт је довео дотле „да сиромашни буду још сиромашнији, а богати још богатији“ (Д. Ж. Марковић, 2007: 146) до те мере да Џ. Стиглиц пише о „пустошећим ефектима које глобализација може имати на земље у развоју“, о расту броја сиромашних у свету у последњој деценији прошлог века за „скоро 100 милиона...истовремено са просечним годишњим растом светског дохотка од око 2,5%“, о ефектима на економију Русије и других земаља у транзицији који се састоје у томе да су „промене донеле сиромаштво без преседана“ (2002: 9, 18, 20). Све ово је навело угледне ауторе на закључак како партије окупљене у СИ, „одавно су престале да буду левица у било ком смислу који има везе са традиционалном одредбом левог... не само да су одавно напустиле идеју једнакости, него су напустиле и идеју редистрибуције, другу кључну левичарску димензију од времена кад су прихватиле неолиберални концепт уређења капиталистичких односа од осамдесетих година прошлог века“ (М. Лазић, 2008).

Пад Берлинског зида и слом реал-социјалистичких режима на европском истоку, довео је и до краха тамошњих КП. Са изузетком КП у Русији и земљама бившег СССР-а које су се одржале као значајне опозиционе партије, у источноевропским земљама је дошло до нестанка са политичке сцене до тада владајућих КП, које су се трансформисале у социјалистичке и социјалдемократске, прихватајући потпуно некритички све циљеве сестринских партија са запада, на исти начин на који су некада прихватили директиве КПСС. Оне су прихватиле и тржишну привреду и вишестраначку демократију и приватизацију и..., иако је јасно да „прави испит природе партија које себе сматрају левичарским јесте ...однос према свим социјалним неједнакостима, што је у бившим социјалистичким земљама суштински повезано с приватизацијом“ (З. Видојевић, 2010: 289). Поновним доласком на власт у својим земљама, после неколико година, те су партије настављале исту ону политику коју су десничарске владе пре њих започињале. Залагање за социјализам, укључујући и демократски социјализам као и даље званичну доктрину СИ, није ни помињано. „Прошлост се одвећ лагодно тумачи у светлу нове будућности – безалтернативног капитализма и етнички и конфесионално хомогене државе“ (Т. Ку-

љић: 2008: 46), при чему та „безалтернативност капитализма“ има све одлике новог догматизма (У. Шуваковић, 2010.).

И партије које се обично самопозиционирају као десница су од француске буржоаске револуције до данас доживеле трансформацију. Оне партије које су тада сматране десницом – аристократске партије, временом су нестале или су се трансформисале (В. Гоати, 1984: 49). Грађанска, буржоаска десница је, зависно од конкретних прилика у земљи, била републикански или монархистички опредељена. У земљама у којима је републикански облик уређења успео да се учврсти, монархистички оријентисане партије су на политичкој маргини. У Бугарској је нпр. последњи бугарски цар Симеон постао премијер 2001. године, захваљујући резултатима парламентарних избора, али му није пало на памет да покуша рестаурацију монархије. С друге стране, у оним земљама где је монархија традиција, нпр. у Великој Британији, Шпанији, Белгији или Холандији, ни партије левице не доводе у питање монархијско уређење, иако је оно супротно традиционалним левичарским схватањима¹¹⁾. У савременом добу и фашистичке, неонацистичке и расистичке странке су, као партије онога што се обично назива екстремном десницом, углавном маргинализоване, а и ако имају парламентарни статус не партиципају у владама европских земаља, иако је у том погледу било изузетака¹²⁾. Данас многи греше када се држе, иначе тачног разликовања из XIX и с почетка XX века, да је левица интернационалистичка (космополитска), а десница националистичка. Идеологију глобализма управо је пласирала десница, у лику политике „новог светског поретка“ коју је промовисао конзервативни амерички председник Џорџ Буш Старији, а теоријски засновао на идеологији либералног капитализма Френсис Фукујама (1989/1990; 1992/2002). Суштина је у неолибералном концепту планетарног тржишта којим доминирају САД, у свим видовима друштвеног живота (У. Шуваковић, 1999: 117-122), при чему је од кључне важности остваривање хегемоније на војном, економском, технолошком и културном плану (З. Бжежински, 1997/2001: 27-28). Одговор левице је у залагању за демократски начин вршења глобализације пошто „глобализован свет није пожељан осим

11) Додуше премијер Аустралије лабуристичка Сулија Гилард изјавила је средином ове године да би та држава, након смрти британске краљице Елизабете II, могла да се прогласи републиком. Треба уочити, међутим, да се овде не ради толико о захтеву за променом облика уређења државе, колико о завршетку процеса осамостаљивања Аустралије од Велике Британије.

12) Екстремно десна Слободарска партија Аустрије Јерга Хајдера је почетком 2000. године формирала аустријску владу са Нардоном партијом Аустрије, што је довело до изолације земље од стране чланица ЕУ. У Француској је лидер екстремно десног Националног фронта Жан Мари Лепен успео 2002. године да се пласира у II круг председничких избора, итд.

као свет културне размене, а не као свет победе једне земље над другим“ (Л. Жоспен, 2000). У супротном „имаћемо грађански рат светских размера између оних који контролишу мреже технологије, финансијског капитала и информација, и свих оних индивидуа, група, нација и заједница које осећају да глобализација представља претњу њихово идентитету“ (А. Турен, 2000). У складу са Туреновим предвиђањима је и настанак снажног антиглобалистичког покрета, али и јачање патриотских осећања у угроженим земљама. Национализам схваћен као патриотизам, а не у значењу шовинизма, „играо је и још увек игра напредну улогу уколико је повезан са стварним ослободилачким кретањима и усмерен против угњетачке моћи, уколико представља одбрамбено средство у борби против агресивне и завојевачке силе“ (Љ. Тадић, 1996: 302), никако се не може изједначити са десничарском идеологијом; напротив, борба за слободу земље и народа и против хегемоније је у традицији левичарства. Ако бисмо покушали да са сигурношћу кажемо шта је то што данас карактерише партијску десницу, онда би то пре свега било залагање за тржишни либерализам утемељен на приватној својини, за рестрикцију свих врста социјалних давања, за рестриктивну имиграциону политику, за глобализам као идеолошку платформу и за хегемонизам у међународним односима. Десничарске странке не показују никакво разумевање ни за заштиту права на здраву животну средину, традиционално га жртвујући циљу остварења профита. Оне су данас изразито против признавања „права на различитост“ и свих консеквенци из њега изведених, што су као свој захтев данас поставиле већином партије које себе сматрају савременом левицом, иако је реч о праву које спада у групу „индивидуалних“ за чије се остварење одувек десница залагала. Ни десничарске партије немају више отворено класни наступ, већ као и левичарске странке, односно као и све партије уопште, наступају са позиције да интересе, циљеве и вредности којима теже прикажу што општијим, односно глобалним (Р. Смиљковић, 1993: 45, У. Шуваковић, 2004: 177-178).

О ОДРЖИВОСТИ ДИЈАЛЕКТИЧКЕ ДИХОТОМИЈЕ ЛЕВИЦА-ДЕСНИЦА У САВРЕМЕНОСТИ

Размотримо сада, у свом овом светлу, могућност одрживости дијалектичко-дихотомне поделе појма политичке партије на левицу и десницу у савремености.

Несумњиво је да је захтев *предметности* задовољен. Постоји појам политичке партије, и не ради се о неком апстрактном појму, већ постоји и одговарајући друштвени реалитет. Дакле, могуће је вршити деобу овог појма било дихотомијом, било класификацијом.

Када је реч о критеријуму *доследности*, у погледу дијалектичке дихотомије левица-десница јавља се проблем. Наиме, историјски посматрано мењали су се критеријуми деобе (*fundamentum, principium divisionis*) на основу којих су политичке партије сматране левицом, односно десницом. У времену настанка ових појмова, десничарима су сматрана монархисти, а левичари су били републиканци који су, у класном смислу, долазили из буржоаских слојева, јер је радничка класа тек била у настајању. Данас, десничари могу бити (и у многим земљама јесу) и републиканци. Левица је пред крај XIX века била заговорник револуционарног преласка из капитализам у социјализам, док су партије левице крајем XX и почетком XXI века заговорници побољшања капитализма који је безалтернативан. Левица је, током читаве друге половине XX века, доминантно заговарала планску привреду и колективну својину, да би на крају XX века прихватила тржишну привреду и општу приватизацију, коју су одувек прокламовале странке либералне деснице, итд. Овде се види да је реч о темпоралним појмовима, који у различитим историјским периодима имају веома различит садржај. При том, и то је још један проблем, није реч о дугим временским интервалима, већ о периодима од неколико деценија. Када се има на уму да се просечан животни век у Европи продужио на око 80 година, то значи да једна иста генерација у свом животу оперише овим појмовима у потпуно различитим значењима, при чему „оно што посебно одликује модерно друштво у наше време је страховито убрзање промена.. Друштвено време се убрзава и скраћује“ (В. Павловић, 2006: 42-43). То онда истраживаче и аналитичаре принуђује да користе придеве „савремена“ или „модерна“ левица/десница (у овом тренутку то су нпр. оне политичке партије левице које се залажу за „трећи пут“, иако је тај концепт већ данас у великој кризи, али „савремена“ левица још није понудила неки новији концепт), насупротив „традиционалној“ левици/десници (то би данас нпр. биле на левици социјалистичке и социјалдемократске партије које нису биле присталице „трећег пута“, рецимо француски социјалисти или на десници својевремено италијански демохришћани и француски деголисти – RPR), насупротив чак „екстремној“ левици/десници (јакобинци у време француске револуције или данас комунистичке партије које још увек заговарају револуционарни начин

освајања власти и које су потпуно маргинализоване, бар када је о Европи реч или расистички настројена десница, попут Лепеновог Националног фронта у Француској). У зависности од примењеног критеријума, могуће је говорити о више врста левике и деснице, „о унутрашњој плурализацији левике и деснице... Карактеристично је да - у складу с логиком и – једно – и – друго – границе између политичких позиција постају нејасним, па сходно томе често морају изнова бити повучене и образложене *ad hoc*, произвољно према некој теми“ (У. Бек, 2004: 346). Као пример динамике сукоба који укида границе између партијске левике и деснице, Бек наводи „претварање политике неолибералне левике у политику неолибералне деснице“ (2004: 346-347). При свему томе, врсте и левике, као и врсте деснице, истовремено постоје, али у неким временским периодима доминира један, а у другим други (нпр. на преласку између два миленијума социјалдемократске партије су имале значајније упориште и већу снагу у Европи, у односу на комунистичке партије, док су пре пада Берлинског зида комунистичке партије биле на власти у источној Европи, и веома утицајне у неким западноевропским земљама.). Стога је није довољно рећи партијска левика или десница, без неког прецизнијег одређења, пошто је недовољно јасно шта се узима као критеријум деобе (да ли оно што је традиционално важило или оно што важи тренутно као критеријум), те се практично не може поуздано знати шта се под тим појмовима тачно подразумева. Указивање и на географску одређеност ових појмова, има и те како смисла. Дуго су се на Истоку под појмом левике разумеле искључиво КП, док су западноевропски социјалисти и социјалдемократе сматране ревизионистима и десницом, а о Демократској странци у САД се није ни помишљало као о левој, иако се она тамо управо сматра левicom. У савремености, оне политичке партије које се сматрају левим у Европи значајно се разликују од левих политичких партија у Латинској Америци, које спроводе такву политику која је снажно ослоњена на левичарске принципе остварења социјалне правде и очувања независности својих земаља, дакле на оне принципе који су карактерисали традиционалну европску левичу током прошлог века. КП Кине спроводи политику која је битно различита од оне коју афирмише савремена западноевропска левика, али и која битно одступа од традиционалне марксистичке интерпретације „пута у социјализам“; у западној Европи Зелени су се профилисали углавном као левичари, док су у источној Европи они учествовали у десничарским савезима за рушење социјалистичких режима са власти, итд.

Дијалектичка дихотомија левица-десница не може да задовољи ни захтев *потпуности*. Постоје политичке партије које не припадају ни левици ни десници, па се обим појма политичке партије не поклапа (шири је) са збиром обима појмова левица и десница. Да је то тачно, види се по томе што најчешће истраживачи несвесно претварају дијалектичку дихотомију левица-десница у класификацију, додајући средњи члан – партије центра, чиме већ настаје *трихотомија*. Ни то није, међутим, решење, будући да неке партије једноставно не могу и неће (вољно то одбијају) да се (само)позиционирају на оси левица-центар-десница. Такав је случај, нпр. са партијама зелених (Д. Надић, 2005). У западној Европи оне су, нарочито у периоду свог настанка, биле изразито антикапиталистичке, примењивале пацифистичке методе деловања, у циљу остваривања свог еколошког програма, и по концепцијама за које су се залагале оне би припадале левици, тј. како сматрају неки аутори, идејној концепцији „нове левице“ (М. Бодеман, 1987). Уласком у власт у својим земљама, углавном у коалицији са социјал-демократским и социјалистичким партијама, прихватиле су њихов концепт побољшања капитализма и спровођења одређених промена унутар постојећег система, учествујући чак и у одлучивању о агресији на Југославију 1999. године, што је довело до расцепа у Партији зелених Немачке (Д. Надић, 2005: 102-103), али и до компромитације идејно пацифистичке оријентације западноевропских Зелених (М. Јевтовић, 2009: 218). Међутим, у другој половини прве деценије XXI века, међу партијама зелених¹³⁾, укључујући и неке западноевропске, долази до јачања снага које траже квалитативну друштвену промену и оне објављују тзв. *Манифест еко-социјалиста* у коме капитализам као систем оцењују „еколошки деструктивним“, залажући се за социјалистичко друштво, али које ће бити еколошки одговорно. Еколошка одговорност није, иначе, била предмет програмско-партијског бављења традиционалне левице, иако код Маркса постоје назнаке које указују на опасности „присвајање природе од стране човека“ и на нужност схватања да је природа „за човека живот, а не средство за живот“, како је он то изразио у „Економско-филозофским рукописима“. Захтев за еко-социјализмом ових странака већ је довео до тога да их аналитичари уврсте међу радикално леве партије, скупа са комунистичким партијама. У источној Европи, међутим, Зелени се формирају са настанком политичког плурализма, као антисоцијалистичке парти-

13) Ради се о странкама зелених, еколошким организацијама, радничким и социјалним удружењима из Аргентине, Аустралије, Белгије, Бразила, Канаде, Кипра, Данске, Француске, Грчке, Италије, Швајцарске, САД и Велике Британије у јесен 2007. године објавили су Манифест екосоцијалиста.

је, учествујући у десничарским владама формираним после краха реалсоцијалистичких режима, углавном се самопозицијунајући као партије центра (Д. Надић, 2005: 131).

Увођење центра, осим што дихотомију претвара у класификацију (трихотомију), нарушава и захтев *исцрпности*. Центар у овом случају представља „резидуалну групу“, дакле оне политичке партије које су „нешто између“ левице и деснице, а управо за резидуалне групе Милић захтева да се „што мање употребљавају“ пошто им је смисао неодређен и представљају „мешавину разнородних делова“. При том, центар је толико шири, колико су појмови левице/деснице уже одређени. То онда наводи истраживаче да осим о центру, левици и десници, говоре и о левом центру и десном центру, и тако ова дијалектичка дихотомија прераста у петочлану класификацију - пентатомију (З. Славујевић, 2003: 129-162). Они који, пак, теже да „мере“ присутност левичарства/десничарства додају још два члана класификацији, у складу са ставом да је мерење „само усавршавање и прецизирање класификација“ (В. Милић, 1996: 599). Та два члана су, заправо, полови: екстремна десница/екстремна левица, чиме дијалектичка дихотомија левица-десница прераста у седмочлану класификацију - хептатомију. Управо, овакво „лако“ прерастање дијалектичке дихотомије левица/десница у седмочлану класификацију показује исправност става С. Милосављевића и И. Радосављевића да се дихотомија са два позитивно одређена члана у друштвеним истраживањима показује као недовољна, и да тежи да прерасте у класификацију, пошто не може да одрази суштину у односу међу појмовима. Истовремено, ово указује и на то да Шешићев став о неадекватности примене формално-логичке дихотомије код свих појава и процеса „који изражавају степене и прелазна својства“, треба применити и на дијалектичку дихотомију када је реч о таквим процесима и појавама.

У дијалектичкој дихотимији левица/десница јавља се проблем и са задовољењем принципа *међусобне искључивости група истог нивоа*, што се како смо већ показали неуспешно покушава решити увођењем појма „центра“. Ту се поставља и питање тзв. „самопозиционирања партија“ као партија левице/партија деснице. Оно је, по правилу, пре резултат тренутне политичке коњуктуре, него стварног идејног и програмског позиционирања странака, за шта је добар пример Демократска странка (ДС) у Србији, која се као партија која је током своје власти спровела комплетну приватизацију у земљи и увела модел либералног капитализма, самопозиционира као „партија левице“ и чак постаје чланица СИ. Интересантно је онда, у том смислу, утврдити како је могуће и научно

исправно у исту група партија левице сврстати такву партију и, нпр. Нову комунистичку партију Југославије (НКПЈ), која се залаже за национализацију својине и социјалистичку револуцију?

Конечно, дијалектичка дихотомија левица/десница нема ни *довољну дискриминацијску способност* пошто су групе које настају хетерогене и прикривају различитости које међу појавама постоје, сврставајући их, често веома арбитрерно, у леви или десни кош. Како би се ово избегло, долази до степеновања присуства левих/десних одлика, али и, услед тога, долази до њеног прерастања у класификацију.

КА ЗАКЉУЧИВАЊУ

Неминовно се намеће закључак о методолошкој превазиђености и недовољности дијалектичке дихотомије политичких партија на левицу и десницу у савременом друштву. Могуће је извршити вишечлану класификацију уз помоћ ових појмова, али уз озбиљне методолошке недостатке и ограничења на које смо указали. Чак и вишечлана класификација више доприноси настајању нејасноћа, него што може да доведе до прецизног научно-стручног одређења идејно-политичке позиционiranости неке политичке странке. А најчешће се разврставање врши арбитрерно у зависности од мишљења и опредељења онога ко класификацију врши, а не уз стриктну примену принципа деобе. Појмови партијска левица/десница данас могу бити, сложићемо се са Цветићанином, „само антикварни сувенири политичке теорије, који су можда остали приметни, али који немају велику практичну, односно делатну важност“ (2008: 603). Сложеност друштвених услова савременог политичког живота и темпо друштвених промена које се одвијају пред нашим очима, а које обухватају и идејне промене политичких партија као (још увек) главних субјеката политичког процеса (У. Шувакович, 2010) стога захтева стварање сложенијих класификација политичких партија, према читавом низу критеријума и њихових индикатора. Један од најзначајнијих би, у савременом добу, био нпр. критеријум класификације према односу који политичке партије имају према процесу глобализације и идеологији глобализма, будући да је, како констатује и Гиденс, баш „глобализација, заједно са распадом комунизма, изменила обресе левице и деснице“ (1998/1999: 47). Партијску поларизацију левица/десница треба препустити XIX и XX веку, а у XXI веку је потребно извршити поново препознавање и именовање политичких идеја и практичног деловања политичких странака. При чему је, наравно, овде реч о

деоби појма политичких партија према критеријуму њихове идејне основе, а не о препознавању разлике између интереса обесправљених и угњетених, већине грађана која тражи слободу и једнакост, квалитативне друштвене промене да би живела боље и тиме је на левом полу и оне мањине која брине искључиво о увећању сопственог профита, заштити сопственог положаја и очувању социјалног *status quo*, чиме припада традиционално десном полу света. Таква груба подела заснована на објективном положају људи у процесу рада постоји, без обзира које ми термине за њу користили, само је одувек постојало и питање јесу ли људи довољно развили своју свест да би субјективно препознали сопствене интересе који почивају на објективном положају у процесу рада¹⁴⁾ и потребу њиховог артикулисања кроз одговарајуће политичко организовање, и, друго, да ли су политичке партије заправо дошле до тачке када се оне претварају у предузећа за освајање гласова иза којих стоји мега-капитал и када у вођењу њихових политика једину улогу имају интереси, политичке калкулације и нагодбе које омогућују онима који су економски моћни да сачувају и увећају сопствену моћ и богатство, док идејно-политичка и програмска оријентација опстају само као реликт прошлости и плашт који треба да прикрије ту чињеницу.

Uros V. Suvakovic

DILEMAS OF TRADITIONAL DIALECTICAL DICHOTOMY OF POLITICAL PARTIES TO THE LEFT AND THE RIGHT IN CONTEMPORARY SOCIETY

Summary

The reasons for impossibility of continuance of the traditional dialectic dichotomy of political parties to the left and the right in contemporary society and the necessity of its overgrowing to classification are methodologically discussed here. Temporal and geographical character is pointed out of the ideas of the party left and the party right. It is also pointed out that in the case of classification also, regardless the number of members, the principle of consistency is disturbed, since the dividing

14) Не треба сметнути с ума да су се транзиционе промене у источној Европи одигравале тако што су их грађани масовно подржавали, жудећи за друштвом богатих (улазак у ЕУ) и обећаним бољим животом (који се имао остварити кроз плурализацију политичког система и обавезну приватизацију дотада државне и друштвене својине у тим земљама, стварање слободног тржишта и редукцију свих облика социјалне заштите као предуслова будућег свеопштег бољитка). „Наде и шансе милиона грађана су изневерене...Добили су формалне политичке слободе и права у лику 'Хајд-парк' демократије, а изгубили социјална права и људско достојанство“ (Ј. Митровић, 2009: 7).

criterion has been changed during the history, but also the criteria of completeness, exhaustiveness, reciprocal exclusion of groups at the same level and enough capability for discrimination, which all must be fulfilled with methodologically correctly implemented classifications. In the 21st century it is necessary perform again recognition of political ideas and practical operation of political parties and name them by the name that really expresses their substantive features.

Key words: dialectic dichotomy, classification, political parties, the party left, the party right

ЛИТЕРАТУРА

- Barnes, S.H. (1998), „The mobilization of Political Identity in New Democracies“, in S. H. Barnes and J. Simon (eds.) *The Postcommunist Citizen*, Budapest: Erasmus Foundation, IPS of HAS
- Бек, У. (2004), *Моћ против моћи у доба глобализације. Нова светскополитичка економија*, Загреб: Школска књига
- Blair, T. (2010), *A Journey*, London: Hutchinson
- Бобио, Н. (1997), *Десница и левица: разлози и смисао једне политичке дистинкције*, Београд: Народна књига, Подгорица: ЦИД
- Бодеман, М. (1987), „Партија зелених и нови национализам у СР Немачкој“, *Марксизам у свету*, бр. 1-2
- Brzezinski, Z. (1997), *The Grand Chessboard*, преведено на српски Бжежински, З. (2001) *Велика шаховска табла* (прев. С. Дивјак, Р. Калик), Подгорица: ЦИД, Бања Лука: Романов
- Видојевић, З. (2010), *Демократија на заласку*, Београд: Службени гласник, ИДН
- Giddens, A. (1998), *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, преведено на хрватски Гиденс, Е. (1999), *Трећи пут: обнова социјалдемократије*, прев. М. Паић, Загреб: Политичка култура
- Гоати, В. (1984), *Савремене политичке партије: компаративна анализа*, Београд: Партизанска књига
- „Declaration of Principles“ (1989), *Socialist International, XVIII Congress*, June 1989, Stockholm, <http://www.socialistinternational.org/viewArticle.cfm?ArticleID=31>
- Енгелс, Ф. (1947), *Лудвиг Фојербах и крај немачке класичне филозофије*, Београд: Култура
- Жоспен, Ј. (2000), „Говор на скупу Фондације „Жан Жорес““ Париз, децембар
- Ивањи, И. (2007), *Мађарска револуција 1956*, Београд: Самиздат Б92
- Јевтовић, М. (2009), „Леви идеолошки идентитет европског екологизма у искушењу пред проблемом Косова и Метохије“, абстракт, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, XXXVIII/2008*
- Клаус, В. (2005), „Интелектуалци и социјализам: виђено из посткомунистичке земље у претежно постдемократској Европи“, презентовано на науч-

- ном скупу *The Intellectuals and the Socialism*, Исланд, наведено према *Данас*, август
- Коштуница, В, Чавошки, К. (1990), *Страначки плурализам или монизам: обнова и затирање послератне опозиције*, Београд: Привредно правни приручник
- Куљић, Т. (2008), „Неолиберализам и левица: европски центар и српска периферија“, у И. Младеновић, М. Тимотијевић (ур.): *Изазови и перспективе савремене левнице у Србији*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung
- Лењин, В. И. (1975), „Пролетерска револуција и ренегат Кауцки“, у: *Дела*, књ. 26, Београд: Институт за међународни раднички покрет
- Лазић, М. (2008), „Конфузија на левници“, интервју, *Политика*, 6. јул
- Маркс, К. (1950), „Говор у Амстердаму 1872. године“, у: *Прва интернационала: материјали за проучавање*, зборник документарне грађе, Београд: Рад
- Маркс, К. (1977), *Економско-филозофски рукописи*, Београд: Просвета, БИГЗ
- Марковић, Б. (1994), „Западноевропска социјалдемократија данас: програмска опредељења“, у У. Шуваковић (ур.): *Европска левица данас*“, Београд
- Марковић, Ж.Д. (2007), *Глобална економија: прилог социолошком проучавању глобализације*, Ниш: Економски факултет
- Милић, В. (1996), *Социолошки метод*, 3. изд., Београд: ЗУНС
- Милосављевић, С, Радосављевић, И. (2000), *Основи методологије политичких наука*, Београд: Службени гласник
- Митровић, Љ. (2009), *Транзиција у периферни капитализам*, Београд: Институт за политичке студије
- Михаиловић, С. (2007), „Леви и десни екстремизам у Србији“, у З. Лутовац (ур.): *Идеологија и политичке странке у Србији*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, ФПН, ИДН
- Надић, Д. (2005), *Партије зелених у Европи*, Београд
- Орловић, С (2007), „Идеологије и програми у партијским сучељавањима“, у З. Лутовац (ур.): *Идеологија и политичке странке у Србији*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, ФПН, ИДН
- Павловић, В. (2006), *Друштвени покрети и промене*, Београд: Службени гласник
- Прибићевић, Б. (1979), *Социјализам као светски процес*, Београд: Партизанска књига
- Самарцић, С. (1998), „Левица и десница као политички сурогати“, *Нова српска политичка мисао*, вол. V, нова едиција (1998), бр. 1, Београд
- Славујевић, З. (2003), „Разврставање бирачког тела и релевантних странака Србије на оси „левица-десница“, у Ј. Комшић, Д. Пангић, З. Славујевић: *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, ИДН
- Смиљковић, Р. (1993), *Политичке партије*, Београд: „Књижевне новине-комерц
- Стиглић, Ц. (2002), *Противречности глобализације*, Београд: SBM-х
- Стојиљковић, З. (2007), „Социјалдемократија и политичке странке у Србији“, у З. Лутовац (ур.): *Идеологија и политичке странке у Србији*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, ФПН, ИДН
- Тадић, Љ. (1996), *Наука о политици*, Београд: БИГЗ

- Touraine, A. (2000), *Can We Live Together ? Equality and Difference*, Cambridge: Polity Press
- Fukuяama, F. (1989), „The End of History?“, *The National Interest*, 16, Summer, преведено на српски Фукујама, Ф. (1990) „Крај историје?“ (прев. В. Лоренцин), *Трећи програми*, бр. 84
- Fukuяama, F. (1992), *End of history and the last man*, преведено на српски Фукујама, Ф. (2002), *Крај историје и последњи човек* (прев. Б. Глигорић, С. Дивјак), Подгорица: ЦИД, Бања Лука: Романов
- Цветићанин, Н (2008), *Епоха с оне стране левице и деснице*, Београд: Службени гласник, ИДН
- Шешић, Б. (1982), *Основи методологије друштвених наука*, Београд: Научна књига
- Шуваковић, У. (1999), „Фазе у остваривању доктрине`новог светског поретка“, *Смисао*, бр. 8-9
- Шуваковић, У. (2004), *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, Београд: Трећи миленијум
- Шуваковић, У. (2005), „Инструменти мерења успешности политичких партија“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 118/119
- Шуваковић, У. (2010), „О безалтернативности путева друштвеног развоја или о новом догматизму с почетка XXI века“, у М. Божић, С. Голубовић (ур.) *Балкан у процесу евроинтеграције – унутаррегионални односи*, Ниш: Филозофски факултет – Центар за социолошка истраживања
- Шувакович, У. (2010), „Политические партии как традиционный механизм репрезентации в современном обществе“, *Политические Исследования – ПОЛИС* но. 2 (116): 158-166

Abstract

Starting from theoretical postulate on distinguishing dialectical dichotomy from classification and methodological criteria that are necessary to fulfill when dividing the idea, the possibility of viability and analytical importance of dialectical dichotomy of political parties to the left and the right in contemporary conditions is surveyed in the work.

The author determines that the only criterion that is fulfilled for dichotomous division of the idea of political party is the criterion of *objectiveness*.

When considering the criterion of *consistency*, the problem appears regarding the dialectical dichotomy the left – the right. Namely, the criteria of division (*fundamentum, principium divisionis*) on basis of which the parties ere considered as the left, i.e. the right have been changing during the history. These are temporal ideas that had different content in different historical periods, therefore when someone says the party left or the party right, without more precise determination, it is not clear enough what exactly is taken as division criterion. It should be noticed also that the ideas of the party left and the party right had diffe-

rent content geographically: in Latin America the contemporary left has demands that are more similar to the European left demands from the beginning of the 20th century than to the demands of e.g. the members of “the third way”. In addition, the idea of the left and the right in China is not identical to the European idea.

Dialectic dichotomy the left – the right cannot fulfill the demand for *completeness*. This is simply because there are political parties that belong neither to the left nor to the right, so that the scope of the idea of political party does not correspond (it is wider) to the sum of the ideas of the left and the right. It can be seen that this is true because researchers often unconsciously turn the dialectic dichotomy the left – the right to a classification by adding the middle member – the parties of the center, which makes a three-member classification – the *trichotomy*. However, it is not the solution, since some parties simply cannot and will not (they reject that) (self)position themselves at the axis the left – the center – the right, which is the case of the Green parties.

Introduction of the center, except for turning the dichotomy to classification (trichotomy), also disturbs the demand for *exhaustiveness*. The center in this case represents a “residual group”, those political parties that are “something in between” the left and the right. This leads researchers to speak not only about the center, the left and the right, but also about the left center and the right center. Therefore, this dialectic dichotomy outgrows into a five-member classification – pentachotomy or even to seven-member classification – heptachotomy, if the extreme left/the extreme right are added as kinds. Just such an “easy” overgrowing of the dialectic dichotomy the left/the right to seven member classification shows the correctness of the attitude that a dichotomy with two positively defined members is not enough in social researches and that it tends to overgrow to classification since it cannot express the essence of relationship between the ideas.

A problem appears in the dialectic dichotomy the left/the right regarding the fulfillment of the principle of *the reciprocal exclusion of groups at the same level*, which is unsuccessfully being solved by introducing the idea of “the center”.

Finally, dialectic dichotomy the left/the right has not *enough capability for discrimination*, since the groups that appear are heterogeneous and therefore they suppress the differences that exist among the groups, classifying them to the left or to the right basket, often very arbitrary. In order to avoid this, rating appears of existence of the left/the right features, but, due to this, it leads to classification.

Keeping all the referred in mind, a conclusion is imposed on methodological overcome and deficiency of dialectic dichotomy of political parties to the left and the right in the contemporary society. It is possible to keep a multi-member classification with these ideas, but with serious methodological deficiencies and limits that has already been explained earlier. Even the multi-member classification of political parties with the ideas of the left and the right contributes to the confusion, more than it can bring to a precise scientific-expert determination of an ideal-political positioning of a political party. In the 21st century, it is necessary to perform again recognizing of political ideas and practical operation of political parties and name them by the name that would really express their substantive features, at the same time making more complex classifications of political parties, in accordance with the series of criteria and their indicators.

УДК: 351.9(497.11)
Примљено: 20. септембра 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 53-76.

Миодраг Радојевић

Институт за политичке студије, Београд

НЕЗАВИСНА (РЕГУЛАТОРНА) ТЕЛА И ИНСТИТУЦИЈЕ У СРБИЈИ

Сажетак

Регулаторна тела су државне институције надлежна да уређују поједине области од посебног друштвеног интереса. У савременом упоредном праву, с развојем доктрина о дерегулацији, либерализацији и о заштити људских права, у порасту су њихова улога и значај. Поред ових јавних агенција настају и регулаторна тела с већим степеном независности и самосталности у односу на извршну власт. Таква тела и институције задовољавају потребе грађана и ефикасне контроле извршне власти. Аутор у овом чланку истражује положај посебних независних регулаторних тела и институција у Републици Србији. Поред недостатака у нормативном оквиру, техничке препреке и политички притисци отежавају функционисање независних регулаторних тела. Са становишта поштовања начела владавине права, неопходно је изменити правне прописе и створити услове за несметано деловање независних регулаторних тела и институција.

Кључне речи: независна регулаторна тела и институције, јавне агенције, владавина права, подела власти, заштита људских права, Агенција за борбу против корупције, Комисија за заштиту конкуренције, Државна ревизорска институција, Заштитник грађана.

НАСТАНАК И РАЗВОЈ НЕЗАВИСНИХ (РЕГУЛАТОРНИХ) ТЕЛА

Независна регулаторна тела нису нова појава. Прве странице ове историје отворене су у Сједињеним Америчким Државама на-

кон установљивања посебне агенције у области транспорта крајем XIX века.¹⁾ Комисија је основана одлуком Конгреса и била је независна од извршне власти. Она је постала први пример независног регулаторног тела. Америчко искуство пресађено је уз одређена прилагођавања на европско тло. У појединим државама, као што је Велика Британија,²⁾ регулаторна тела немају независну природу.³⁾ Такво становиште се од 80-тих година прошлог века постепено мења и уподобљава новим захтевима тржишта и глобалних економских кретања.

Настанак и развој независних регулаторних тела је последица концепцијског преображаја система државне управе и процеса децентрализације, дерегулације и либерализације. У контексту глобализације, задатак јавног сектора је да праведно, економично и ефикасно пружа услуге грађанима. У том смислу, у појединим друштвеним областима конституишу се јавне агенције на која се преносе јавна овлашћења. Таква тела управљају одређеним сегментима тржишта и доносе прописе ради њиховог регулисања. У Европској унији, то су делатности, примера ради, у области медија и телекомуникација, производње и трговине електричном енергијом, транспорта и трговине услугама.⁴⁾

Улога независних агенција је вишеструка. С обзиром на то да функционишу на начелима специјализације и професионализације, независна регулаторна тела обезбеђују јефтинију и квалитетнију услугу грађанима, транспарентније послују, мање су подложна корупцији од државне администрације. На изванредан начин,

- 1) Тако је 1887. године основана Комисија за регулисање промета железницом, путевима и рекама (Interstate Commerce Commission, скраћено ICC), а 1934. године и Комисија за регулисање телеграфских, телефонских и радио веза (Federal Communications Commission). ICC је регулисала железнички транспорт између савезних држава а касније је њена надлежност и одговорност проширена на транспорт нафте (1906), друмски саобраћај (1935) и водени саобраћај (1940).
- 2) У Великој Британији министри располажу правом да контролишу финансије и дају инструкције иако се сматра да су регулаторна тела независна од владе. Она су позната под називима: „ад хок тела“ („ad hoc bodies“), „квангос“ („guangos“) или „квазиаутономне невладине агенције“ („quasi-autonomous non-governmental agencies“) и „недепартаментска јавна тела“ („non-department public bodies“). Упоредити: J. Adler, *Constitutional and Administrative Law*, 7th edition, Palgrave Macmillan, London, 2009, pp. 83–84.
- 3) Д. Шупут, „Самостална регулаторна тела у правном систему Републике Србије“, *Телекомуникације*, http://www.file:///C:/Document and Settings/user/Desktop/mr_dejan_supu_sa..., стр. 2 /преузето 15. 11. 2010/.
- 4) Упоредити: Commission of the European communities, *Green paper on services of general interest*, Brussels, COM (2003), http://eur-lex.europa.eu/LexUr.Serv/site/en/com/2003/com2003_0270en01.pdf/преузето 12. 11. 2010/. Видети и: K. S. Johansen, *Regulatory Independence in Theory and Practice – a Survey of Independent Energy Regulators in Eight European Countries*, AKF Forlaget, February 2003, p. 15, http://www.akf.dk/udgivelses.../2003/regulatory_independence/ преузето 12. 11. 2010/

регулаторна тела развлашћују и обуздавају извршну власт. Трансфером јавноправних овлашћења, послови из надлежности државне управе преносе се на независне агенције. У одређеним случајевима, независна тела попут ревизора или омбудсмана могу имати и контролна овлашћења над управом. Зато су она значајан учесник у парламентарном надзору над управом и о њима се говори као о „четвртој власти“. Употребом наведеног механизма парламентарне контроле егzekутиве равнотежа између носилаца државних власти је стабилнија.⁵⁾ Независна регулаторна тела, како смо приметили, директно или индиректно партиципирају у функционисању поделе власти и заштити људских права. Таква улога легитимише их као инструмент владавине права.

Наведене заслуге у побољшању квалитета тржишних услуга и развоју демократије допринеле су популарности независних регулаторних тела. Данас смо суочени с појавом хиперпродукције јавних агенција. Њихова доктрина и пракса је у динамичном кретању, што отежава теоријску евалуацију.⁶⁾ Регулаторна тела добијају различите функције и улоге, али њихово есенцијално обележје није промењено. Независност и самосталност је суштина природе посебних регулаторних тела.⁷⁾

Независност регулаторних тела може бити ужа или шира, али она не подразумева њихову неодговорност већ организациону и функционалну самосталност у раду од извршне власти. По правилу, парламент врши избор и разрешење органа независних регулаторних тела, као и надзор – увидом и оценом њихових извештаја. Регулаторна тела имају неопходна финансијска средства предвиђена у централном буџету, право да доносе подзаконске прописе о унутрашњој организацији и да самостално одлучују о ангажовању сарадника и других запослених лица у регулаторном телу. Други значајан аспект независности регулаторних тела је њихова деполитизованост. Институционална деполитизација гарантује се од-

5) Примена теорије „кочница и равнотежа“ је једно од тумачења разлога настанка независних регулаторних тела у Сједињеним Америчким Државама. Конгрес је креирањем независних јавних агенција (*independent agency*) настојао да ограничи ауторитет председника.

6) Независна регулаторна тела нису „хомогени правни појам нити нова категорија правних лица јавног права.“ (Г. Бребан, *Административно право Француске*, ЈП „Службени лист СРЈ“, Београд, ЦИД, Подгорица, 2002, стр. 65.

7) Независна регулаторна тела (јавне агенције) су изван система државне управе. Иако их држава оснива и врши контролу над њиховим радом, јавне агенције за разлику од јавних служби (управних агенција) имају другачију природу послова, финансирања, односа према извршној власти, структуру органа и начина одлучивања. О томе: Б. Милосављевић, *Управно право, треће измењено и допуњено издање*, Правни факултет Унион, Београд, 2010, стр. 172–173.

редбом по којој је неспојиво истовремено обављање функције у регулаторном телу и политичкој странци. Персонална независност јемчи се забраном сукоба интереса, статусним погодностима у виду трајања мандата чланова органа регулаторних тела и одређивањем нивоа зарада запослених.

Предности регулаторних тела могу бити и потенцијално њихова највећа слабост. Масовна имплементација независних тела повећава трошкове у буџету. За њихово функционисање потребна су значајна финансијска улагања, испуњавање сложених техничких и кадровских услова. У сиромашним земљама, као што је Србија, недостатак ресурса компромитује идеју независних регулаторних тела. С друге стране, регулација тржишта помоћу независних тела подстиче „производњу“ административних процедура, „инфлацију прописа“ и бирократизацију државног апарата. Значајан део нормативне делатности одвија се у окриљу ових регулаторних тела, а шума неусклађених прописа паралише функционисање правног система и тржишта. Регулаторна тела нису имуна на опијумски карактер власти, па се тада поставља вечно питање: „Ко ће контролисати контролоре?“ Злоупотребљавајући свој посебан статус, јавне агенције се могу преобратити у „отуђене центре моћи“. Неодговорно обављање надзорних и регулаторних надлежности угрозиће и поделу власти, односно начело владавине права. Једна од реалних опасности за независна регулаторна тела, посебно у транзиционим друштвима, јесте да могу да постану плен крупног капитала и корпоративних интереса. У таквом случају, уместо да сузбијају корупцију, регулаторна тела подстичу пристрасност и тржишну неефикасност.

У Републици Србији, у последњих неколико година основане су јавне агенције и независна регулаторна тела у различитим областима.⁸⁾ У оквиру „функционално децентрализоване“⁽⁹⁾ државне управе постоји колоплет ових правних субјеката који обављају одређена управно-јавна овлашћења. У поређењу са околним државама, Србија касни са увођењем независних регулаторних тела у правни систем. То је резултат субјективних и објективних узрока. Анализу положаја независних регулаторних тела отежава и недовољно прецизна правна регулатива.

8) С. Лилић, *Управно право & управно процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2009, стр. 279.

9) Овај појам, у скраћеном облику, преузет је од проф. др Зорана Р. Томића (З. Р. Томић, *Опште управно право, пето скраћено и осавремењено издање*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 169).

Генерални правни режим за оснивање независних регулаторних постоји у Уставу Републике Србије (члан 137. ст. 1–2), Закону о државној управи (члан 4) и Закону о јавним агенцијама.¹⁰⁾ Сходно Уставу и позитивноправним прописима, јавна овлашћења се могу поверити посебним органима преко којих се остварује регулаторна функција у појединим областима или делатностима ради ефикаснијег и рационалнијег остваривања права и обавеза грађана и задовољавања њихових потреба од непосредног интереса. Независна агенција се може основати посебним законом ако су испуњени основни услови: да послови агенције не захтевају сталан и непосредан политички надзор, ако агенција послове може вршити квалитетније и ефикасније од органа државне управе и да се обављање послова агенције може финансирати од цене коју плаћају корисници услуга.

НЕЗАВИСНА РЕГУЛАТОРНА ТЕЛА У СРБИЈИ

Инсуфицијенције теоријског карактера и нормативног оквира отежавају припрему одговора на методолошка питања од значаја за овај рад – оперативне дефиниције независних регулаторних тела, њихових основних обележја, класификације и утврђивања тачног броја у Републици Србији. Кренимо опробаним путем и вратимо се наведеној позитивноправној регулативи. Независна регулаторна тела су посебна категорија јавних агенција. То значи да она имају сва обележја типична за регулаторне јавне агенције (њихов задатак је остваривање јавних интереса, имају својство правних лица, стручног и специјализацију, деполитизацију, ауторитет, непрофитни карактер итд).¹¹⁾ *Stricto sensu*, њихов положај је независан од извршне власти и регулисан посебним законом.

У Републици Србији постоји више десетина оваквих независних регулаторних тела. Примери таквих агенција су: Републичка радиодифузна агенција (РРА), Републичка агенција за телекомуникације (РАТЕЛ), Комисија за испитивање одговорности за кршење људских права, Агенција за енергетику, Комисија за хартије од вредности, Комисија за заштиту права понуђача... Прецизан списак није лако саставити, јер он зависи од тумачења критеријума независности.¹²⁾

10) *Службени гласник РС*, бр. 18/05.

11) З. Р. Томић, *нав. дело*, стр. 171.

12) С. Бељански је према критеријуму независности, сва регулаторна тела поделио у четири категорије. С. Бељански, „Регулаторна и контролна тела у Републици Србији“, *Преглед – Република Србија*, бр. 2/2008, Јавна установа Југословенски преглед, Београд, стр. 57–58.

У наставку текста, суочени са ограничењем текстуалног простора, одлучили смо да представимо искуства и праксу репрезентативних независних тела: Агенцију за борбу против корупције, Комисију за заштиту конкуренције, Заштитника грађана и Државну ревизорску институцију. На њиховим примерима можемо утврдити проблеме везане са положај, улогу и функционисање независних регулаторних тела у Републици Србији.

Агенција за борбу против корупције

Државе у борби против корупције користе, поред традиционалних органа и тела, специјализоване институције независне од политичких утицаја и с проширеним, нестандартним овлашћењима. Једна од таквих институција је и агенција за борбу против корупције. Ове агенције су оствариле успешне резултате у сузбијању корупције у Хонгконгу и Сингапуру крајем осамдесетих година прошлог века, па су постале узор за државе у развоју и транзицији.¹³⁾ Њихова битна обележја су да, као независна и самостална тела, одговарају парламенту а поред спровођења истрага и кривичног гоњења предлажу и измене у законодавном и административном оквиру. Оне делују у правцу кажњавања, превенције и образовања, односно подизања нивоа свести грађана о штетности корупције.

Република Србија је, након политичких промена крајем 2000. године, предузела значајне институционалне промене у правном систему ради сузбијања корупције. Такво становиште је последица искуства да је у претходном периоду „однегована“ корупција системског карактера. Формирани су Савет за борбу против корупције и Одбор за спречавање сукоба интереса и усвојен је низ антикорупцијских прописа (о јавним набавкама, финансирању политичких странака, доступности информација итд.). Напокон, у Националној стратегији за борбу против корупције (2005) предвиђено је и установљавање Агенције за борбу против корупције.¹⁴⁾

Закон о Агенцији за борбу против корупције је донет 2008. године,¹⁵⁾ а примењује се од 1. јануара 2010. године. Агенција је

13) Више о томе: Ц. Поуп, *Антикорупцијски приручник, супротстављање корупцији кроз систем друштвеног интегритета*, Транспаренси интернешенел, Београд, 2004, стр. 87–95; С. Р. Ејкерман, *Корупција и власт, узроци последице и реформа*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2007, стр. 169–172; П. Петровић, „Антикорупцијска агенција“, *Ревизија за безбедност, стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, бр. 3/2007, Центар за безбедносне студије, Београд, стр. 6–10.

14) *Службени гласник РС*, бр. 109/05.

15) *Службени гласник РС*, бр. 97/08 и 53/10.

самосталан и независан државни орган (члан 3. став 1). Независност Агенција се, најпре, испољава у начину кандидовања и избора чланова Одбора Агенције. Девет чланова Одбора Агенције бира Народна скупштина на предлог различитих предлагача (Административног одбора, председника Републике, Владе, Врховног касационог суда, Државне ревизорске институције, Заштитника грађана и Повереника за информације од јавног значаја – заједнички договор, Социјално-економског савета, Адвокатске коморе Србије, удружења новинара у Републици Србији – заједнички договор). Таква процедура јемчи одређену самосталност Агенцији, јер допушта ограничени политички утицај при формирању Одбора.¹⁶⁾ Мандат чланова Одбора је четири године и они могу да буду изабрани још једном.

Начин избора директора омогућава додатну самосталност у раду Агенције. Наиме, Одбор Агенције бира на јавном конкурс у директора Агенције. Директор руководи радом и спроводи одлуке Агенције (видети члан 15. Закона). На тај начин је постигнут висок ниво независности Агенције, јер је онемогућено директно учешће извршне власти на њено руковођење. Функција члана Одбора и директора Одбора је неспојива с чланством у политичкој странци, односно политичком субјекту. Законодавац је, дакле, задовољио критеријуме да директору Агенције (у погледу овлашћења, мандата, висине зараде, начина разрешења) гарантује независан и деполитизован положај. Директор Агенције, што је веома важно са аспекта независности овог регулаторног тела, одговара искључиво Одбору. Агенција има и организациону и финансијску самосталност. Одбор оснива саветодавна или радна тела Агенције и предлаже буџетска средства за њен рад.

Надлежност Агенције је таксативно уређена и широко постављена (члан 5). Агенција је *de iure* кључни институционални стуб у борби против корупције. Агенција надзире спровођење Националне стратегије за борбу против корупције, Акционог плана за примену Националне стратегије за борбу против корупције и секторских акционих планова.¹⁷⁾ У складу са основном улогом Агенције извршен је и пренос надлежности Одбора за решавање сукоба интереса, па она покреће поступак и изриче мере у случају сукоба

16) „Недостатак многих законских концепата је што председнику (или било којој другој политичкој личности) дају сувише моћи у постављању и раду антикорупцијске агенције. Коначно, председник је врх извршне власти, а чланови те власти могу такође да могу да подлегну искушењима.“ Ц. Поуп, *нав. дело*, стр. 89.

17) Видети: Акциони план за спровођење Националне стратегије за борбу против корупције: http://www.accs.rs/images/stories/akcioni_plan_strategija_korupcija.doc /преузето 16.11.2010/

интереса (чл. 27–38), води регистар функционера и регистар имовине и прихода функционера.¹⁸⁾ У случају повреде Закона, Агенција спроводи поступак, по службеној дужности, на захтев функционера и његовог непосредно претпостављеног или на основу пријаве правног или физичког лица изриче мере упозорења и јавног објављивања препоруке за разрешење (члан 51). Она подноси и иницијативу за разрешење функционера органу који га је изабрао, поставио или именовано. Агенција обавља и низ других послова (поступа по представкама правних и физичких лица, обавља послове у вези с финансирањем политичких странака, даје иницијативе за измену и доношење прописа у области борбе против корупције, сарађује и координира рад с другим државним органима у борби против корупције, превентивно делује и учествује у припреми и обуци државних органа у борбу против корупције итд).

Стручни кадровски капацитети, технички услови и финансијски ресурси су неопходни Агенцији за реализацију надлежности. Као и у случају других независних регулаторних тела, државна власт није правовремено испуњавала обавезе у погледу обезбеђивања потребних средстава. Посебан проблем је недостатак обученог особља за комплексне послове у сузбијању и борби против корупције.

Однос државне власти према Агенцији илуструје спор око тумачења одредбе члана 82. Закона о Агенцији за борбу против корупције. Према овој законској одредби, државни функционери који су обављали више функција били су у обавезу да одлуче коју ће функцију вршити до 1. априла, односно да о томе обавесте Агенцију до 1. септембра 2010. године.¹⁹⁾ Од око 1.800 функционера који су у сукобу интереса, свега десетак је испунило законску дужност. Уместо да кршење закона буде санкционисано, начињен је „правни преседан“. Спорни члан је измењен,²⁰⁾ упркос негодовању Агенције и стручне јавности, тако да је носиоцима више државних функција допуштено да до краја мандата остану у сукобу интереса.

18) Овим законом није уређен само положај Агенције за борбу против корупције, већ и области сукоба интереса (глава III), примања поклона функционера (IV) и пријављивање имовине функционера (V). У случају повреде Закона, Агенција спроводи поступак и може изрећи меру упозорења и меру јавног објављивања препоруке за разрешење (члан 51) и поднети иницијативу за разрешење функционера органа који га је изабрао, поставио или именовано.

19) Агенција би тек након тога одлучила да ли вршење више функција угрожава непристрасно вршење јавне функције.

20) Видети члан: 29. Закона о изменама и допунама Закона о Агенцији за борбу против корупције, *Службени гласник РС*, бр. 53/10.

Од старог Рима, у свим правним системима који држе до владавине права поштује се максима – *Dura lex, sed lex* (строг закон, али закон). Право се мора објективно примењивати без обзира на то да ли је по вољи државне власти. На тај начин, гарантују се правна сигурност и заштита људских права и подупире ауторитет закона и законодавца. У наведеном случају, погажени су и уставни принципи (забране сукоба интереса, једнакости пред законом, законитости и поделе власти). Политичка целисходност је превлада-ла над логиком права и правде.

Државна власт је, из прагматичних разлога, променила Закон и допустила селективну примену прописа. Агенција се оштро противила овој измени спорног члана Закона тако да је упутила и молбу председнику Републике да употреби уставно право вета, а касније је поднела и Предлог за оцену уставности Уставном суду. Случај „дуплих функција“ у Србији, нажалост, сведочи о стању политичке воље у борби против корупције и симболичној улози независних регулаторних тела у успостављању владавине права.

Комисија за заштиту конкуренције

Либерална тржишна привреда постоји ако су привредни субјекти равноправни. Њихова равноправност обезбеђује се гарантовањем права на слободу конкуренције и забраном монополског понашања.²¹⁾ Монополи настају као резултат деловања појединаца, али и владе која га користи као инструмент политике. Није свако монополско понашање штетно, сматра угледни економиста Фридрих Хајек, али је неподобно оно које дискриминише друге појединце и угрожава општи интерес.²²⁾ То је појава када углавном групе предузећа контролишу тржиште доводећи у неједнак третман друге привредне субјекте. Такви монополи су, заправо, „последница себичних интереса појединаца“, настојања да се тржиште уреди према њиховим захтевима. Прекомерна концентрација монополске економске моћи прелива се и на политичку власт. Тада монополи уживају привилегије и уништавају правила конкуренције, подстичу корупцију и угрожавају темеље демократије. Када владе подлегну притисцима ових монопола веће су шансе да ће доћи до развоја диктатуре него бољитка демократије. Задатак, управо, ан-

21) О праву конкуренције видети и: З. Стефановић, *Компанијско право, четврто измењено и допуњено издање*, Правни факултет „Унион“, Београд, 2009, стр. 309–310.

22) Ф. А. Хајек, *Право, законодавство, слобода*, Службени лист СРЈ, Београд, ЦИД, Подгорица, 2002, стр. 339, 341.

тимонополског законодавства је да „редукује моћ појединца над тржишним понашањем осталих...“²³⁾

Антимонополске комисије су једно од основних инструмената за заштиту права на слободну конкуренцију. У Србији, као и већини суседних земаља, такве комисије настају тек с почетком процеса транзиције. Тако је Антимонополска комисија била уређена посебним законом у оквиру Савезне Републике Југославије од 1996. године, али јој „није била обезбеђена потребна стручност, нити независност од утицаја различитих политичких и интересних група“.²⁴⁾ Србија је, у последњих пар година, усвојила два закона у којима је био регулисан положај независних и самосталних тела за заштиту конкуренције.²⁵⁾ У овом чланку, истражујемо положај и улогу Комисије за заштиту конкуренције по Закону од 2005. године.²⁶⁾

Комисија за заштиту конкуренције је „самостална и независна организација“ која има статус правног лица и штити слободу конкуренције на тржишту. Закон, под повредом конкуренције, подразумева стварање монополског положаја или картела (тзв. монополских уговора или споразума) којима се битно спречава, ограничава или нарушава конкуренција,²⁷⁾ злоупотребу доминантног положаја и концентрацију учесника на тржишту (чл. 7–30).

Органи Комисије су Савет и председник Комисије. Савет чине четири члана и председник. Председник Савета представља и заступа комисију (члан 33. став 2. и члан 46). Чланове Савета бира Народна скупштина, из реда угледних правника или економиста на предлог овлашћеног предлагача. По претходном закону, овлашћени предлагачи су: Удружење правника Србије, Научно друштво економиста Србије, Адвокатска комора Србије, Привредна

23) Исто, стр. 337.

24) Антимонополска комисија, а тиме и примена овог закона отпочела је тек 1999. године. О историјату правног регулисања слободе конкуренције видети: Р. Вукадиновић, „Предговор“, у: *Закон о заштити конкуренције*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2006, стр. 15.

25) Однедавно се примењује и Закон усвојен 2009. године. Упоредити: Закон о заштити конкуренције, *Службени гласник РС*, бр. 79/05 и Закон о заштити конкуренције, *Службени гласник РС*, бр. 51/09.

26) Нови председник и чланови Савета Комисије за заштиту права конкуренције изабрани су 12. октобра 2010. године. Видети одлуку објављену у: *Службени гласник РС*, бр. 73/10.

27) Заједничким договором чланови картела међусобно регулишу производњу и продају, наступ на тржишту и друге привредне циљеве. О томе више: М. Васиљевић, *Компанијско право – право привредних друштава Србије и ЕУ, друго измењено и допуњено издање*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007, стр. 534–535.

комора Србије и Влада Републике Србије (члан 36).²⁸⁾ У новом закону, искључиво право кандидовања чланова Савета поверено је надлежном одбору за трговину, а Савет је изгубио и право да бира свог председника. Таква решења иду испод границе потребне организационе независности и самосталности Комисије за заштиту конкуренције.²⁹⁾ Законодавац је проширио овлашћења председника Комисије. Он закључује о покретању поступка и доноси решења у скраћеном поступку контроле концентрације. Али као посебан орган кога бира Народна скупштина, он може бити већ под већим политичким притиском.

Комисија превентивно штити правила конкуренције и надлежна је да предузме одређене мере ако су ова правила већ повређена. Она одлучује о повреди Закона о заштити конкуренције у посебном поступку, који се покреће по службеној дужности или по захтеву за утврђивање. По захтеву учесника, може издати и одобрење за концентрацију (члан 57. став 4). Уколико је утврдила да се споразумом спречава, ограничава или нарушава конкуренција, доноси решење којим се изричу одређене мере и рокови за њихово спровођење. Решења Комисије су коначна, а против њих може се покренути управни спор пред надлежним судом (члан 52).³⁰⁾

Учинци Комисије на сузбијању монополског понашања су веома скромни. Ниједна компанија, нити учесник на тржишту нису кажњени у Србији због нарушавања Закона о заштити конкуренције у претходних пет година. Судови нису донели ни једну једину пресуду којом се осуђује монополско понашање, већ су донете пресуде којим се поништавају решења Комисије. Комисија за заштиту конкуренције је у претходном мандату одржала више стотина седница и разматрала више од стотину случајева сваке године.³¹⁾ У 2009. години донела је десетак решења, али су сва била поништена од стране прекршајних судова.

Разлози због којих Комисија није имала ефикаснији učinак су, пре свега, недовољни административни капацитети. Комисија је радила у крњем саставу Савета с недовољним бројем ангажо-

28) Нови закон је променио начин избора и поопштио услове за избор, тако да кандидат за члана Савета мора имати најмање десет година искуства.

29) Упоредити: Савет за борбу против корупције, *Анализа Закона о заштити конкуренције*, 17. новембар 2009, Београд, стр. 2.

30) Нови закон је проширио овлашћења Комисије. Комисија може да изриче казне учесницима на тржишту, изврши ненајављени увиђај у пословним просторијама учесника на тржишту ли ослободи од казне учеснике на тржишту ако јој доставе доказе.

31) На пример, у току 2009. године отворила је 258 предмета. О томе више видети у извештајима Комисије за заштиту конкуренције. Доступно на: <http://www.kzk.org.rs/?link=106/lang=0> /преузето 19. 11. 2010/

ваних сарадника. Такође, нормативни оквир није био адекватан и потпун, што је онемогућавало примену претходног закона. Овлашћења Комисије била су ограничена, посебно приликом изрицања казни. Она је само могла да поднесе прекршајне пријаве.³²⁾ Одговарајући подзаконски акти били су усвојени тек у току 2010. године, након што је био усвојен нови закон. С друге стране, поједина законска решења која су била предмет рада Комисије су несагласна с правилима Европске уније. Типичан пример је Закон о обавезном аутоосигурању којим се утврђује минимална цена аутоосигурања. Свакако да је најспорније то што су решења Комисије поништавана на суду.³³⁾

Након доношења новог закона (2009. године) изабран је нови састав Савета Комисије. Нико од претходних чланова није се нашао и у новом саставу Савета. Тумачење таквог поступка у јавности је било опречно. Док је власт истицала како је Комисија имала веома скромне учинке, бивша председница Комисије сматра да су разлог одлуке које нису одговарале политичким-економским интересима естаблишмента.³⁴⁾

Државна ревизорска институција

Настанак парламентаризма је неодвојив од права законодавног тела да одлучује о висини пореза. Од доношења *Magne charte*, парламент у Енглеској одлучује о државним наметима. Касније је освојио и право да самостално одлучује о државним приходима и расходима и врши надзор над извршењем буџета. Потврђено у модерним уставима, буџетско право је право парламента да усвоји буџет и да контролише његово извршење.³⁵⁾ Вршењем буџетског права успоставља се ефикасна парламентарна контрола извршне

32) З. Скопљак, „Годину дана рада Комисије за заштиту конкуренције“, *Квартални мониторинг економских трендова и политика у Србији*, бр. 8/2007, Фонд за развој економске науке, Београд, 2007, стр. 66.

33) Решења о забрани концентрације Делта групе и Це маркета, о монополском положају Салфорда, доминантном положају СББ-а, о минималној цени аутоосигурања, картели између Галенике, Хемофарма и фармацевтских кућа.

34) Она је јавност изнела конкретне оптужбе да је власт опструирала рад Комисије али и да је и на њу вршен ванинституционални притисак. Уједно, оптужила је *тајкуне* да су вршили притисак да утиче на рад Комисије како би донела одлуке у њихову корист. Видети: „Тајкуни лобирају да Србија остане затворена“, <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/171353/Tajkuni--lobiraju-da-Srbija...> преузето 22. 11. 2010/

35) Видети више о томе: Г. Паовић-Јекнић, *Буџетска контрола, југословенско и италијанско право*, Универзитет Црне Горе, Штампарија Обод д. д. Цетиње, Подгорица, 2000, стр. 32–33.

власти, што је супстанцијални елемент поделе власти и владавине права. На тај начин, спречава се корупција, тако честа у области јавних набавки, и обезбеђује правилно, транспарентно, ефикасно, економично и ефективно трошење новца из буџета. Поред несумњивих политичких, у прилог успостављању екстерне буџетске контроле стоје и економски разлози.

У упоредном праву, најважнији облик парламентарног надзора буџета обавља се путем независног и самосталног органа, познатог у пракси као генерално рачуноводство, врховна ревизорска установа или главни ревизор. Природу овог органа можемо објаснити коришћењем једне често навођеног описа његове улоге по којој је он „спољни ревизор пословања владе, делује у име свих пореских обвезника преко парламента и парламент мора да се ослони на његову ревизију када разматра тачност и исправност владиних финансијских извештаја“.³⁶⁾ У Републици Србији парламентарна контрола трошења буџетских средстава обавља се преко ресорног одбора за контролу јавних финансија и Државне ревизорске институције.

Србија има дугу историју посебног органа надлежног за контролу новца из државног буџета. Она је прекинута након Другог светског рата и обновљена тек пре пар година. Институција рачуноводствене (главне) контроле је постојала још од средине XIX века у вазалној Кнежевини Србији, а у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца је уређена Уставом од 1921. године и Законом (1922) све до краја Другог светског рата. Тек пошто су све остале европске државе то учиниле, Србија је поново уредила државну ревизију.³⁷⁾ Делокруг рада и организација Државне ревизорске институције су регулисани посебним законом од 2005. године, а конституционализована је годину дана доцније. Према Уставу Републике Србије, Државна ревизорска институција (у даљем раду скраћено: ДРИ) „највиши је државни орган ревизије јавних средстава у Републици Србији, самостална је и подлеже Народној скупштини, којој и одговара“ (члан 96. став 1). Њен основни задатак је да утврди и обавести Народну скупштину и јавност да ли се буџетска средства троше у складу са законом, економично и у сврхе за које су намењена.

ДРИ формалноправно располаже персоналном, функционалном, организационом и финансијском независношћу. Одговара

36) House of Commons, *First Special Report from the Committee of Public Accounts*, преузето од: Ц. Поуп, *нав. дело*, стр. 69.

37) Надзор над трошењем буџетских средстава је до формирања ДРИ вршила Служба за буџетску инспекцију и ревизију у оквиру Министарства финансија.

искључиво Народној скупштини, којој подноси извештаје.³⁸⁾ ДРИ је, за разлику од других независних тела, високо професионална институција јер послове ревизије могу обављати само сертифициквани државни ревизори (државни ревизор и овлашћени државни ревизор) као независне и стручне особе (члан 28). Највиши орган ДРИ је Савет, који је колективно тело а чији је председник (генерални државни ревизор) истовремено и председник институције (чл. 12. и 13. Закона).³⁹⁾ Чланови Савета ДРИ подлежу одредбама о спречавању сукоба интереса (чл. 17. и 18. Закона). Сврха примене ових норми је да се обезбеди независност чланова Савета и могућност спољних утицаја на њихов рад. Народна скупштина бира чланове Савета ДРИ већином гласова народних посланика, с мандатом од пет година и могућношћу реизбора.

ДРИ обим и структуру ревизије одређује самостално, у координатама које су законом омеђене (чл. 5, 9–10. Закона). Народна скупштина и други ниво власти немају утицај на одређивање врсте и обима ревизије. Акти којима ДРИ одређује своју надлежност не могу бити предмет оспоравања од стране судова или других државних органа (члан 3. став 4. Закона). ДРИ доноси подзаконске и друге акте којима самостално уређује своју организацију и начин рада, утврђује ставове и мишљења и даје друге облике јавних саопштења о примени овог закона (члан 5. Закона). Ако у поступку ревизије открије да је повређен закон, може да покрене прекршајни поступак, односно да поднесе кривичну пријаву. Уколико утврди да је учињено кривично дело, ДРИ је у обавези да без одлагања покрене прекршајни поступак, односно поднесе кривичну пријаву. Ако је радњом субјекта ревизије нанета штета јавном добру, ДРИ је дужна да о томе обавести јавног правобраниоца (члан 41. Закона).

Приметили смо, приликом осврта на поједине законске одредбе, да су постављени високи стандарди независности ДРИ. У пракси, међутим, очигледни су проблеми с њиховим поштовањем. Најпре, као и у погледу других независних (регулаторних) тела, прекорачени су уставни и законски рокови за формирање ДРИ. ДРИ је основана 2007. године, да би тек у 2009. године почела с радом. Сходно Закону (чл. 58. и 62), рокови за конституисање органа су истекли у 2006. године, а према Уставном закону за спровођење Устава Републике Србије (члан 5. став 1) 2008. године. Влади је било потребно 16 месеци да обезбеди простор за рад ДРИ, а Народна

38) ДРИ обавезно доставља годишње извештаје, а поред тога може достављати појединачне и посебне извештаје (члан 43. Закона).

39) Савет ДРИ чине председник, потпредседник и три члана.

скупштина више од годину дана није потврдила њен пословник о раду, што је формалан услов за почетак функционисања.⁴⁰⁾ Такви подаци пре наводе на становиште о опструкцији или несавесности законодавне и извршне власти, него о објективним проблемима. Први извештај о завршном рачуну (за 2008. годину) државна ревизија је поднела Народној скупштини у мају 2009. године.

Недостатак административних и техничких капацитета утиче и на начин и обим рада државне ревизије. Због недостатка кадра, државна ревизија контролише знатно мањи број буџетских ставки и субјеката ревизије. ДРИ је контролисала трошење новца из буџета само у седам министарстава, као и рад три јавна предузећа у 2010. години,⁴¹⁾ јер има вишеструко мање запослених од потребног броја. И за 2011. годину се предвиђа знатно мањи износ средстава потребан за финансирање ДРИ.⁴²⁾

Између законске интенције свеобухватне контроле трошења буџетских средстава и капацитета новоосноване државне ревизије је огроман јаз, што прети да компромитује концепт парламентарне буџетске контроле у Србији. Предмет ревизије и субјекти ревизије су у закону веома широко одређени. Државна ревизија *de iure* контролише систем финансијског управљања у Србији. Ако у пракси то не чини или врши у минорном облику, њен ауторитет у јавности је подривен. Стање правног оквира додатно оптерећује делатност државне ревизије. Пре свега, неопходне су измене матичног закона. Наша критика није упућена само одредби по којој проста парламентарна већина бира Савет ДРИ, већ и начину њиховог разрешења. Иницијативу за разрешење члана Савета може да поднесе 20 народних посланика или надлежни одбор Скупштине (члан 23. Закона). Такво решење допушта политички утицај на ДРИ. Влада, како би амортизовала оштрину парламентарне буџетске контроле, има на располагању снажну полугу притиска на ДРИ. У наредном периоду неопходно је ускладити одговарајуће правне прописе о ревизији, али и евидентирати државну имовину која је предмет буџетске контроле. Република Србија се сврстава у круг малог броја земаља у свету која још нема ажурну евиденцију државне имовине.

Јавност рада ДРИ није у потпуности обезбеђена (члан 49. Закона). Иако из закона проистиче обавеза да јавност буде упозната са садржајем извештаја, као и расправама и закључцима донетим

40) „Влада крива за то што државни ревизор не ради“, <http://www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/Vlada-kriva-za-to-shto-dr.../преузето 17. 11. 2010/>

41) „Сретенковић: Нови извештај о ревизији буџета квалитетнији од претходног“, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/218117/Sretenovic-Novi-izvesta-.../преузето 20. 11. 2010/>

42) Од потребних 412 милиона динара, предвиђено је само 225 милиона динара.

поводом финансијских извештаја, у пракси она не постоји на задовољавајући начин. Закон не предвиђа обавезу да се извештаји објављују у службеном гласилу, а још увек успостављен посебан веб-сајт ДРИ.⁴³⁾

У свом извештају о трошењу буџетских средстава за 2008. годину, ДРИ је открила ненаменско трошење средстава из буџета.⁴⁴⁾ ДРИ је у поступку утврдио неправилности и поднео прекршајне пријаве против 11 министара, садашње и бивше владе, и осам других државних функционера у марту 2010. године. Градски суд за прекршаје је једном министру изрекао ослобађајућу пресуду, а поступак по жалби је у току пред Вишим прекршајним судом.

Заштитник грађана⁴⁵⁾

Омбудсман је независан и самосталан државни орган чија је основна надлежност контрола законитости и целисходности рада управе и заштита људских права. У његовом делокругу је да у посебном поступку, на притужбу грађана или правних лица или на сопствену иницијативу, истражује случајеве када управа непоступањем или чињењем нарушава људска права. Омбудсман унапређује и квалитет правног система путем законодавне иницијативе и покретањем поступка за оцену уставности и законитости и давањем мишљења о законским пројектима. У својим извештајима, омбудсман се обраћа парламенту и јавности, упозорава на кршења људских права и предлаже мере за њихово поштовање као и унапређење система државне управе и владавине права. Због тога се сматра „кључном националном институцијом за заштиту људских права“.⁴⁶⁾

Омбудсман под различитим називима постоји у највећем броју земаља у свету. Србија је, као једна од последњих европских држава, установила институцију омбудсмана на централном и локалном нивоу (омбудсмани у јединицама локалне самоуправе и регионалног омбудсмана), али и у посебним областима (специ-

43) Они се могу преузети на сајту Народне скупштине: www.parlament.gov.rs

44) Напомињемо да је ревизија била у ограниченом обиму, односила се само на „ревизију најризичнијих расходних подручја.“ Видети: „Пријавом ћемо обухватити правни субјект и одговорно лице“, <http://www.akter.co.rs/index.php/politikaprint/2048.html> /преузето 17. 11. 2010/

45) Омбудсман, као вид ванправне контроле управе, не припада категорији независних јавних агенција већ независних институција.

46) Б. Милосављевић, *Коментар Закона о Заштитнику грађана*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2010, стр. 9.

јализовани или секторски омбудсмани).⁴⁷⁾ Заштитник грађана, на републичком нивоу, уређен је посебним законом од 2005. године,⁴⁸⁾ наредне године је установљен и као уставна институција,⁴⁹⁾ а годину дана доцније је изабран први републички омбудсман.

Републички Заштитник грађана је, сходно нормативним прописима, парламентарни омбудсман општег типа.⁵⁰⁾ Народна скупштина бира омбудсмана независног од извршне власти. Његов начин избора, међутим, у потпуности не задовољава критеријуме ширег легитимацијског основа. За његов избор није потребна квалификована већина, која би артикулисала шири политички консензус о личности омбудсмана. То је посебно значајно, јер омбудсман не доноси обавезујуће одлуке већ снага његових препорука и мишљења извире из моћи ауторитета овог органа. Законодавац је, у складу с раније важећим уставом, изабрао решење по коме се Заштитник грађана бира простом већином. Прилика да се поменуто решење исправи је пропуштена у Уставу од 2006. године. Неодговоран однос државне власти према омбудсману огледа се и у прекорачењу рокова за усклађивање матичног закона са Уставом али и избора Заштитника грађана (то је учињено са закашњењем од две године).

Институција Заштитника грађана, попут других независних тела, имала је тешкоће приликом конституисања и обезбеђивања кадровских (избор заменика и других запослених) и техничких услова (простор, информациона и комуникациона структура, транспорт) и финансијских средстава за рад. Заштитник грађана неиспуњавање ових законских обавеза није приписао недостатку политичке воље или објективним разлозима већ „несистематичности, неорганизованости, неодговорности и корупцији на различитим нивоима извршног апарата“.⁵¹⁾

У свом последњем извештају (2009), републички омбудсман је утврдио да администрација често крши права грађана, а да је квалитет рада управе на веома ниском нивоу. Омбудсман је и апе-

47) За потребе овог рада користимо искуства централног омбудсмана. Детаљније о институцији омбудсмана у Србији видети: М. Радојевић, „Искуства омбудсмана у Србији“, *Политичка ревија*, бр. 4/2010, Институт за политичке студије, Београд (у штампи).

48) Закон о Заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 54/07.

49) Видети члан 138. Устава Републике Србије.

50) Упоредити: Б. Милосављевић, нав. дело, стр. 46.

51) Заштитник грађана, *Извештај за 2007. годину*, Београд, 15. март 2008, стр. 11 (штампано издање).

ловао на Владу Србије и друге државне органе да спроводе препоруке, мишљења и друге акте независних државних органа.

ЗАКЉУЧАК

Независна регулаторна тела су посебан организациони облик вршења јавних овлашћења. За разлику од других јавних агенција одликују се већим степеном независности и самосталности у односу на извршну власт. Њихова предност је у томе што обезбеђују бољи квалитет услуга грађанима и позитиван утицај на развој демократских процеса. Европска унија преноси искуства, уобличена у препорукама и стандардима понашања у области независних јавних агенција,⁵²⁾ на своје чланице и државе које се припремају за улазак у ову асоцијацију. Транзициона друштва нису увек у прилици да обезбеде адекватне административне капацитете, а владе немају политичку вољу неопходне за имплементацију независних регулаторних тела. За поједине владе чин је „политичког самоубиства“ да традиционални простор државне управе замене независним регулаторним телима.

Независна регулаторна тела и институције настају у Србији од 2002. године, најпре у области медијског права (радиодифузије и телекомуникација) и енергетике. Она се оснивају ради спречавања сукоба интереса, сузбијања корупције, контроле управе и заштите људских права, ревизије државних прихода и трошкова, хартија од вредности... За похвалу је то што је у последњих неколико година формирано више десетина независних агенција у различитим областима. Независна регулаторна тела и институције, међутим, суочавају се с три основне групе проблема – спорост у конституисању, недостатак услова за рад и однос с другим државним органима.

По правилу, законски рокови за формирање независних регулаторних тела се прекорачавају.⁵³⁾ На примеру Државне ревизорске институције видели смо да су драстично пробијени уставни и законски рокови, а то је био случај и са избором Заштитника грађана. Тешкоће у раду независних регулаторних тела се веома споро

52) На пример у области Комитет министара усвојио је Препоруку бр. Р (2000) 23 државна-ма чланицама о независности и функцијама регулаторних органа у области радио-дифузије.

53) А. Мајсторовић, „Државна ревизија у систему одбране“, *Ревизија за безбедност, стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, бр. 6/2008, Центар за безбедносне студије, Београд, стр. 8.

отклањају, или се у међувремену рађају нови проблеми. Акутан проблем је недостатак средстава (изражен и код Управе за јавне набавке, Комисије за заштиту права понуђача) што доводи до немогућности обављања послова, а тиме и кршења закона и прописа.

Владино неуважавање независних регулаторних тела манифестује се на више карактеристичних начина. Најпре, Влада не узима у обзир њихове препоруке и мишљења. Бројне коначне препоруке Повереника за слободан приступ информацијама нису извршене. Државни органи исказују спремност да непоштују право на слободан приступ информацијама од јавног значаја,⁵⁴⁾ а Влада је пропуштала законску обавезу да обезбеди извршење решења Повереника.⁵⁵⁾ Препоруку Заштитника грађана да се разреши функције државни секретар у Министарству финансија због повреде права грађана и одсуства сарадње Влада Србије није прихватила 2009. године. У случају „дуплих функција“, Влада је мимо сагласности Агенције за борбу против корупције променила закон. Иако је Комисија за заштиту конкуренције поднела више прекршајних пријава само у 2009. години, судови још нису донели пресуду против монополиста.

Стварни положај независних регулаторних разобличава се и по другим индикаторима. Према релевантним истраживањима међународне организације Транспаренси интернешенл за 2010. годину, Србија заузима 83. место по индексу корупције.⁵⁶⁾ Иако су у Србији предузете значајне институционалне мере у протеклих пар година у борби против опаке друштвене болести, перцепција јавног мњења је да степен корупције стагнира. По другом истраживању, она је на 96. месту по конкурентности од 139 земаља.⁵⁷⁾ Обеспокојавајући подаци сведоче о својеврсној „парализи“ у ефикасности институција. Немоћ независних регулаторних тела указују на друго лице њене природе – потребу да њена делотворност зависи од политичке подршке.

54) „У пракси Повереника за информације било је много случајева који показују да су органи власти склони да тајном штите интересе који не само да не би требало да буду заштићени, него су и често и потпуно нелегитимни. Р. Шабић, „Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја – искуства из трогодишње праксе“, *Ревуја за безбедност*, Центар за безбедносне студије, бр. 4/07, стр. 32.

55) Р. Шабић, *нав. дело*, стр. 33.

56) Индекс корупције је непромењен у односу на прошлу годину, као и место које заузима. Видети: Transparency International, *Annual Report 2009*, р. 53 (доступно на сајту www.transparency.org)

57) „Светска конкурентност: Србија пала за три позиције“, <http://www.seebiy.eu/sr/makroekonometrija/srbija/svetska-konkuretnost.../преузето 22. 11. 2010/>

Статус и положај независних тела негативно се одражава и на процес евроинтеграција. Европска комисија је у Извештају о напретку Србије за 2010. годину констатовала да министарства у различитој мери поштују мишљење и препоруке независних регулаторних тела (стр. 7) и да је „потребно даље побољшавање законодавног оквира и чвршће опредељење да се поштује мандат независних регулаторних тела и да им се обезбеде одговарајући ресурси“ (члан 8).⁵⁸⁾ У Извештају се на више места апострофира пасивност државе да обезбеди потребне услове и притисци на рад независних регулаторних тела. Тако Европска комисија децидно указује да монополистичке структуре уживају државну подршку и да власт правним и финансијским механизмима „врши велики утицај на конкурентност“ (стр. 26).

Уместо да Влада ствара могућност да независна тела имају боље перспективе за остваривање њихових функција, она је прибегла посебној врсти институционализоване оцене њиховог рада. По новом Пословнику Народне скупштине, о извештајима независних тела расправља се на седницама надлежног одбора (чл. 237–240).⁵⁹⁾ Одбор може да одбије извештај и препоручи Народној скупштини покретање поступка за утврђивање одговорности функционера у државној организацији, односно телу. Право је надлежног одбора и да утврди да функционер не врши функцију у складу са законом и да обавести Народну скупштину ради предузимања одређених мера. Одредбама подзаконског карактера практично је дезавуисана независност регулаторних тела. Наше мишљење је да законодавац није водио рачуна о посебној природи независних регулаторних тела. Политичкој већини је на располагању делотворан инструмент „преваспитавања“ функционера државних органа. Коректан правни пут детаљнијег регулисања подношења извештаја независних регулаторних тела Народној скупштини је био да се то учини матичним законом или изменом Закона о Народној скупштини.

58) Видети превод Извештаја на сајту Канцеларије за европске интеграције: www.seio.gov.rs/code/navigate.asp?Id=123

59) *Службени гласник РС*, бр. 52/10.

Miodrag Radojevic**INDEPENDENT (REGULATORY) AGENCIES
AND INSTITUTIONS IN SERBIA****Summary**

Regulatory agencies are the state institutions authorized for regulation of certain fields of social interest. Along with development of deregulation, liberalization and human rights protection doctrines, in contemporary Comparative Law there came also to the increase of significance and the role of the regulatory bodies. In addition to these public agencies, there have been also established the regulatory bodies with greater level of independence and autonomy in relation to the executive power. These bodies and institutions do response to the citizens' needs in satisfactory way and provide for efficient control of the executive power. In this paper author analyzed the status of separate independent regulatory bodies and institutions in the Republic of Serbia. In addition to some shortages in the normative frame, there are also some technical obstacles and political pressures that complicate functioning of the independent regulatory bodies. Taking into account the aspect of respect of the principles in the Rule of Law, it is necessary to change legal regulations and create conditions for unobstructed functioning of independent regulatory bodies and institutions.

Key Words: independent regulatory agencies and institutions, public agencies, rule of law, power sharing, protection of human rights, agency for battle against corruption, commission for protection of competition, state audit institution, ombudsman

ЛИТЕРАТУРА*Одабрана литература*

Adler John, *Constitutional and Administrative Law, 7th ed.*, Palgrave Macmillan, London, 2009.

Бељански Слободан, „Регулаторна и контролна тела у Републици Србији“, *Преглед – Република Србија*, бр. 2/2008, Јавна установа Југословенски преглед, Београд, стр. 57–74.

Бребан Ги, *Административно право Француске*, ЈП „Службени лист СРЈ“, Београд, ЦИД, Подгорица, 2002.

Васиљевић Мирко, *Компанијско право – право привредних друштава Србије и ЕУ, друго изм. и доп. изд.*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007.

- Вукадиновић Радован, „Предговор“, у: *Закон о заштити конкуренције*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2006, стр. 7–36.
- Ејкерман Роуз Сјузан, *Корупција и власт, узроци последице и реформа*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2007.
- Commission of the European communities, *Green paper on services of general interest*, Brussels, COM (2003), http://eur-lex.europa.eu/LexUr.Serv/site/en/com/2003/com2003_0270en01.pdf/преузето 12. новембра 2010/
- Johansen Sander Katja, *Regulatory Independence in Theory and Practice – a Survey of Independent Energy Regulators in Eight European Countries*, AKF Forlaget, February 2003, http://www.akf.dk/udgivelser.../2003/regulatory_independence/ преузето 12. 11. 2010/
- Лилић Стеван, *Управно право & управно процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2009.
- Мајсторовић Александар, „Државна ревизија у систему одбране“, *Ревизија за безбедност, стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, бр. 6/2008, Центар за безбедносне студије, Београд, стр. 5–18.
- Милосављевић Богољуб, *Коментар Закона о Заштитнику грађана*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2010.
- Милосављевић Богољуб, *Управно право, треће измењено и допуњено издање*, Правни факултет Унион, Београд, 2010.
- Паовић-Јекнић Гордана, *Буџетска контрола, југословенско и италијанско право*, Универзитет Црне Горе, Штампарија Обод д. д. Цетиње, Подгорица, 2000.
- Петровић Предраг, „Антикорупцијска агенција“, *Ревизија за безбедност, стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, бр. 3/2007, Центар за безбедносне студије, Београд, стр. 5–16.
- Поуп Цереми, *Антикорупцијски приручник, супротстављање корупцији кроз систем друштвеног интегритета*, Транспаренси интернешенел, Београд, 2004.
- Радојевић Миодраг, „Искуства омбудсмана у Србији“, *Политичка ревија*, број 4/2010, Институт за политичке студије, Београд, у штампи.
- Савет за борбу против корупције, *Анализа Закона о заштити конкуренције*, 17. новембар 2009, Београд.
- Скопљак Зоран, „Годину дана рада Комисије за заштиту конкуренције“, *Квартални монитор економских трендова и политика у Србији*, бр.ј 8/2007, Фонд за развој економске науке, Београд, 2007, стр. 65–71.
- Стефановић Златко, *Компанијско право*, Правни факултет „Унион“, Београд, 2009.
- Томић Р. Зоран, *Опште управно право, пето скраћено и осавремењено изд.*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.
- Хајек А. Фридрих, *Право, законодавство, слобода*, „Службени лист СРЈ“, Београд, ЦИД, Подгорица, 2002.
- Шабић Родољуб, „Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја – искуства из трогодишње праксе“, *Ревизија за безбедност*, Центар за безбедносне студије, бр.ј 4/07, стр. 29–34.
- Шупут Дејан, „Самостална регулаторна тела у правном систему Републике Србије“, *Телекомуникације*, http://www.file:///C:/Document and Settings/user/Desktop/mr_dejan_suput_sa.../преузето 15. 11. 2010/.

2. Правни извори

Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/06.

Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/06.

Закон о јавним агенцијама, Службени гласник РС, бр. 18/05.

Закон о Агенцији за борбу против корупције, Службени гласник РС, бр. 97/08 и 53/10.

Закон о Заштитнику грађана, Службени гласник РС, бр. 79/05, 54/07.

Закон о заштити конкуренције, Службени гласник РС, бр. 79/05.

Закон о заштити конкуренције, Службени гласник РС, бр. 51/09.

Закон о Државној ревизорској институцији, Службени гласник РС, бр. 101/05, 54/07 и 36/10.

Пословник Народне скупштине Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 52/10.

Национална стратегија за борбу против корупције, Службени гласник РС, бр. 109/05.

Abstract

In the paper author analyzed the status and ranking of independent regulatory bodies and institutions in the Republic of Serbia. In introductory part of the text the author explained establishment, role and significance of independent public agencies in the comparative law. The establishment and development of independent bodies is a consequence of transformation of the system of the state administration and process of decentralization, deregulation and liberalization. Objective of public administration is a justly, economic and efficient providing of the service to the citizens. Due to the fact that traditionally the governing system has not been up to the level of functioning in this way, the competencies of public administration have been transferred to separate independent regulatory bodies and institutions. The independent regulatory bodies provide cheaper and better service to the citizens; their activities are more transparent and they are less prone to corruption. They participate in functioning of the power sharing and protection of human rights as an instrument of parliamentary control over the administration. In the Republic of Serbia the independent regulatory bodies are a separate category of public agencies. Formally their status is legally independent from executive power and is regulated by a separate law. There are tens of these independent regulatory bodies, but the author took for an example four independent regulatory bodies and independent institutions among them all (the Agency for Battle against Corruption, the Commission for Protection of Competition, the Ombudsman and the State Audit Institution) and underlined basic problems related to the status and role of the independent regulatory bodies in Serbia.

Basic shortages in functioning of independent regulatory bodies are a delay in their constitution, the lack of good conditions for their functioning and low grade cooperation with other state bodies. Government in Serbia has not yet demonstrated an unequivocal political willingness to formally and factually recognize independent status of the regulatory bodies. Therefore, as viewed from the aspect of respect of the rule of law, it is necessary to harmonize (modulate) legislation, provide for administrative and financial capacities and respect credibility of independent regulatory bodies.

УДК: 327(497.11)
Примљено: 15. октобра 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Стручни научни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 77-104.

Предраг Д. Радојевић

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет

ВАЖНОСТ НОВИХ ДИМЕНЗИЈА МОЋИ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ИМИЦА ДРЖАВЕ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Сажетак

Циљ овог рада је да означи нове димензије моћи као чиниоце од пресудне важности за унапређење имица државе у савременом глобализованом свету, у коме медији имају средишњу позицију. Без развоја свеобухватне стратегије, засноване на мекој и мудрој моћи, и примени познатих оруђа маркетинга и менаџмента, данас није могуће градити и унапређивати имиц било које државе. Подручје нових димензија моћи даје добру прилику за изградњу стратегије унапређења имица и државама које не располажу традиционалним изворима моћи, међу којима је и Србија. Израдом и применом такве једне стратегије могу се превазићи ограничења и предрасуде везане за одређене државе у међународној јавности, што је предуслов за њихово успешније укључивање у савремене међународне политичке и економске токове. Зато унапређење имица државе треба да посматрати као улагање које ће донети бољу будућност. При томе национални идентитет и посебности поједине државе имају првенствену важност, иако се у томе огледа једна од противуречности глобализације.

Кључне речи: моћ, имиц, држава, Србија, међународни односи, глобализација

ДРЖАВА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Већина држава суочава се данас са изазовима које им намеће процес глобализације. Без обзира на то какве јој особине придаје,

глобализацију многи теоретичари описују као ширење пословања, трговине, инвестиција, финансијских токова, информација, путовања и других видова комуникације до сваког кутка земљине куле. Глобализација тежи да у име неолиберализма и међународног капитала мења и уклања сва ограничења и посебности које јој се нађу на путу, и од те тежње није поштеђена ни држава.

Већи део историје човечанства може се посматрати као историја развоја државе, њеног суверенитета и нације која је настајује.¹⁾ Глобализација мења и државу као главни и најважнији субјект међународних односа, тежњом да, између осталог, сведе на најмању могућу меру њену традиционалну моћ. Неки теоретичари сматрају да државе са ширењем глобализације губе своју моћ.²⁾ Национална држава се према њиховом мишљењу налази у процесу нестајања, а њено место заузимају привредне организације које послују широм света, вишенационална обједињавања и невладине организације. Супротност овом мишљењу чине сви они ставови противника глобализма, који израз налазе у бројним, али међусобно неумреженим покретима, али и ставови оних држава које већ неколико америчких влада уназад означава као „отпадничке“. По овим схватањима глобализација по својој природи тежи да ослаби државу, и одговор на ту тежњу треба да буде стварање нових облика националног и културног јединства унутар појединих држава. Зато се закључује да са јачањем глобализације треба да јача и држава како би се супроставила и одбранила. Трећу групу мишљења заступају они који истичу да су државе способне да се прилагоде новонасталим околностима и промене структуру своје моћи у складу са духом времена.³⁾ Главни задатак државе по њима треба да буде промена њене политике у смислу усвајања оних концепата, теорија и средстава које су маркетинг и менаџмент као економске дисциплине наметнули привредним субјектима ради њиховог успешног пословања. Политика која се спроводи на нивоу државе на тај начин може додатно да добије на значају, и да буде у стању да парира привредним организацијама које послују широм света, а које већ деценијама управо опробане методе маркетинга и менаџмента користе као сопствене изворе моћи.

1) K. A. Mingst, *Essential of International Relationship*, Second Edition, W. W. Norton and Company, New York, 2003, стр. 100

2) Види: R. B. McKenzie, Dwight R. Lee, *Quicksilver Capital: How the Rapid Movement of Wealth Has Changed the World*, Free Press, New York, 1991. и R. B. Reich, *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*, Vintage Books, New York, 1992.

3) Види: P. Hirst, G. Thompson, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Second Edition, Polity, Cambridge, 2001. и G. Garrett, *Partisan Politics in the Global Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

У том смислу теорија такмичарске државе⁴⁾ прихвата да моћ савремене државе опада, али истовремено истиче да државе чије власти подстичу такмичарски дух могу обезбедити развој и напредак, и успешно одговорити на изазове глобализације.⁵⁾ Успешност државе, према тој теорији, више се не мери само њеном способношћу да војном силом брани националне границе и да гради неопходне политичке установе, већ могућношћу да се прилагоди најопштијим токовима у обласном и светском окружењу, да подстиче сопствени извоз, привлачи улагаче новца, обезбеди оспособљену радну снагу и изворе за техничко-технолошки развој, унапреди сопствени систем високог образовања, гради истраживачке институције, шири сопствене вредности у области спорта, културе и забаве. Такав концепт државе која жели да преобрази своју традиционалну моћ у њене нове димензије, и да на тај начин гради добробит за своје становнике подразумева најмљење свих снага, извора и могућности којима једна држава располаже. Државе се на међународном плану „такмиче“ у најразличитијим областима, од политике и економије, до спорта и културе. Правила тог такмичења, по овој теорији, ни у чему се не разликују од надметања привредних организација за нова тржишта, купце и зараду. Основна разлика између држава и привредних организација огледа се у томе што прве поседују територију и становнике, док друге имају имовину, акционаре и запослене.

НОВЕ ДИМЕНЗИЈЕ МОЋИ ДРЖАВЕ

Државе нужно морају да поседују моћ за такмичење на међународној позорници. Моћ је за многе теоретичаре средишњи појам у науци о међународним односима. Она се најчешће одређује као однос у коме једна држава поседује способност да другу државу наведе на понашање које је у складу са њеним хтењима, односно као способност произвођења жељеног учинка.⁶⁾

Неке школе у науци о међународним односима, као што су реалистичка и неореалистичка, управо на моћи заснивају читав свој концепт. Моћ, схваћена као жеља да се господари или потреба

4) P. G. Cerny, *Restructuring the State in a Globalizing World: Capital Accumulation, Tangled Hierarchies and the Search for a New Spatio-Temporal Fix*, Review of International Political Economy, Vol. 13 No.4, pp. 679-695

5) P. G. Cerny, *Political Globalization and the Competition State*, у R. Stubbs, G. R. D. Underhill едисији, *The Political Economy of the Changing Global Order*, Oxford University Press, 3rd edition, Oxford, 2005, pp. 376-386

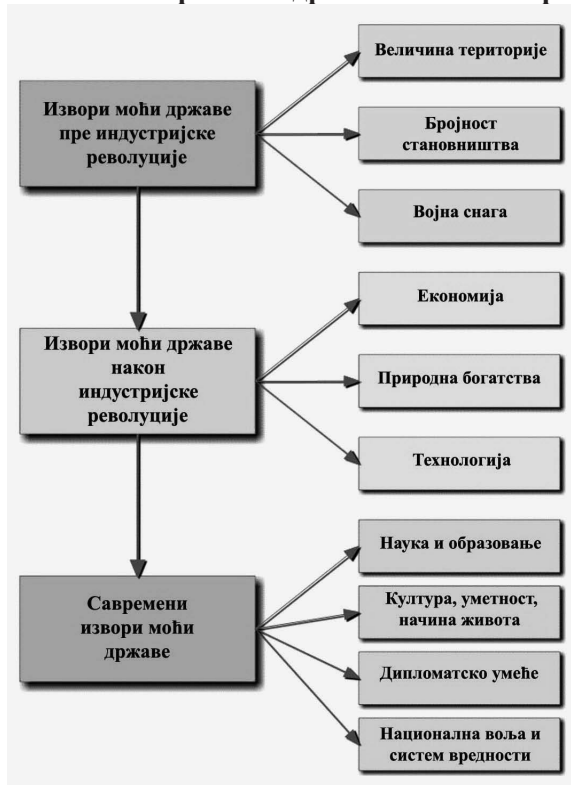
6) R. W. Mansbach, Kirsten L. Rafferty, *Introduction to Global Politics*, Routledge, New York, 2008, стр. 270

за самозаштитом, посматра се као основни покретач државе у њеним односима са другим субјектима на међународној позорници, и основно средство помоћу кога се може остварити национални интерес.⁷⁾

Моћ држава била је до индустријске револуције, као што је приказано на *Слици 1*, поистовећивана са оружаном силом којом та држава располаже, њеном величином и бројношћу становништва. Међутим, индустријска револуција и развој капитализма су у први план истакли економску развијеност земље као основу њене моћи. На међународном плану моћ се од тада схвата као способност организовања одређене државе ради опстанка и економског развоја, а економска моћ изражена првенствено у виду најзначајнијег макроекономског показатеља, бруто домаћег производа, сматра се извором политичке и војне моћи.

Слика 1: Извори моћи државе током историје

Извор: аутор

7) Види: Н. Morgenthau, *Politics Among Nations*, 7th edition, McGraw-Hill, New York, 2005

Традиционални чиниоци моћи једне државе, међутим, губе с крајем XX века свој некадашњи значај. Поред традиционалних или материјалних моћи једне државе појављују се и њене нове моћи које се могу означити као нематеријалне.⁸⁾ Материјална моћ државе у виду њене привреде, војне силе, технологије, бројности становништва, природних богатства, величине и одлика територије, чине концепт тврде моћи, док у нематеријалну, односно меку моћ, спадају национална воља, систем вредности, дипломатско умеће, културно-уметничке творевине, начин живота, наука, образовна структура становништва.⁹⁾ Мека моћ држава долази у међународним односима у први план, јер војна сила једне државе, као прворазредни извор њене укупне моћи, наилази на све већа ограничења за употребу¹⁰⁾, а државе које је користе ради остварења сопствених циљева то чине на уштрб свог имица у међународној јавности. Цена вођења ратова зато се више не посматра само у смислу губитака у људству и трошкова које војне операције проузрокују, већ и кроз нарушавање угледа државе која користи војну силу на међународном плану. Мека моћ државе најчешће се огледа у способности аргументованог убеђивања других држава, дивљења и опонашања вредности, политичког и економског система појединих држава широм света.¹¹⁾ Иако државе у међусобним односима више не користе учестало оружану силу, то не значи да су се одрекле свог такмичарског духа на међународној позорници, већ само да су традиционални начини непосредног принуђавања који извор имају у тврдој моћи, замењени новим, теже видљивим, али далеко делотворнијим који проистичу из меке моћи којом држава располаже.

За разумевање меке моћи кључна је разлика између њеног ужег и ширег значења.¹²⁾ Уже значење понекад се своди на културни утицај¹³⁾, док у ширем смислу мека моћ представља синоним за моћ која није војне природе, и она укључује како снагу културе

8) Види: J. Goldstein, *International Relations*, Longman, 7th edition, London, 2005.

9) J. S. Nye, *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, Public Affairs Books, New York, 2004, стр. 31 и 63

10) Д. Р. Симић, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 229

11) J. S. Nye, *Soft Power*, Foreign Policy, No. 80, Autumn 1990, pp. 153-171

12) J. S. Nye, *Think Again: Soft Power*, Foreign Policy February, 2006, доступно на: http://www.foreignpolicy.com/articles/2006/02/22/think_again_soft_power (приступљено 14.04.2010. године)

13) N. Ferguson, *Think Again: Power*, Foreign Policy, January/February 2003, pp. 18 - 24 и J. Joffe, *The Perils of Soft Power*, New York Times Magazine, May 14, 2006. доступно на: http://www.nytimes.com/2006/05/14/magazine/14wwln_lede.html?_r=1&pagewanted=print&oref=slogin (приступљено 12.04.2010. године)

једне државе, тако и њену економску јачину. Раскорак између ова два значења меке моћи неки аутори теже да превладају истицањем неопходности разликовања извора од понашања, па меку моћ изједначавају са њеним типичним изворима.¹⁴⁾ Колико је нека држава моћна мери се тиме са колико извора моћи располаже. И без тих извора њена моћ не може да буде остварена. Ова концепција и војну и економску моћ сврстава у категорију тврде моћи. Међутим, постоје и другачија схватања по којима војна снага једне државе чини оштру или насилничку моћ, док економска моћ представља лепљиву моћ.¹⁵⁾ Зато се економска моћ не сврстава ни у категорију тврде, али ни у категорију меке моћи. Изолована економска моћ, без помоћи других димензија моћи, не може бити делотворна, а у прилог томе наводе се примери меке моћи у међународним системима током XIX и XX века који су били засновани најпре на британском, а затим и на америчком вођству. Оба ова система истицала су у први план слободу и економски либерализам, али су истовремено били подржани војном силом. Али, у историји међународних односа постоје и примери када војна и економска моћ нису производиле меку моћ. Дobar пример за то је нацистичка Немачка. Такође, постоје и примери да само постојање економске моћи није прерастало у меку моћ што показује пример Јапана након Другог светског рата. Тако економска моћ која није подржана војном и институционалном моћи не може привући друге земље и не може чинити меку моћ. Сама економска моћ, према овим схватањима, може бити део како концепта меке моћи, тако и концепта тврде моћи у зависности од околности у којима се остварује.

Управо ово разликовање истиче концепција меког и тврдог коришћења моћи.¹⁶⁾ Она наводи да култура, идеологија и систем вредности, као традиционални извори меке моћи, могу бити коришћени и као средство принуде, док војска и економија могу бити употребљени ради привлачења. Тако држава чија је војна сила извојевала победу може представљати магнет за привлачење неких других држава, које ће желети развој војне, политичке, али и економске сарадње са њом. С друге стране, агресивно пропагирање сопственог система вредности или кампање путем медија усмерене против других држава, иако извор имају у мекој моћи могу представљати озбиљан међународни притисак на државу која је објекат

14) J. S. Nye, исто

15) W. R. Mead, *America's Sticky Power*, Foreign Policy, March/April 2004, pp. 46-50

16) M. Li, *Soft power: China's emerging strategy in international politics*, Lexington Books, A division of Rowman & Littlefield Publishers, Inc, Lanham, 2009, стр. 7

таквих кампања. Међутим, ако држава на исправан начин користи изворе моћи којима располаже од културе, економије до политичких програма да би обезбедила добробити својим грађанима, друге државе ће је уважати. Такође, ако држава користи изворе моћи на разборит, приљезан и увиђајан начин у односима са другим државама, и промовише политику добра у међународним односима то ће јој обезбедити поштовање и пријатељство других држава. И ако држава има способност да даје предлоге у међународним институцијама које ће остатак међународне заједнице сматрати праведним и корисним, онда ће то производити њену моћ. Понашање државе по претходно наведеним обрасцима твориће њену моћ у међународним односима, и биће извор њеног угледа и доброг имиџа.

И способност сједињавања различитих извора моћи недавно је постала важан део спољне политике. Она извире из могућности спајања тврде и меке моћи на најповољнији начин, како би се добила победничка стратегија,¹⁷⁾ и означава се као мудра моћ¹⁸⁾. Мудра моћ треба да помогне државама да на најбољи начин остваре свој национални интерес у међународним односима, а делотворност нових димензија моћи повезује се са способностима у вођењу државе.

На *Слици 2* приказано је које способности треба да поседује вођство државе како би на најбољи начин користило нове димензије моћи. Тако је за коришћење меке моћи најбитније поседовати емоционалну интелигенцију, способност комуникације и имати визионарске одлике, док је за коришћење оруђа тврде моћи најважније поседовати организациону умешност и све оне карактеристике које је за успешну владавину препоручује макијавелизам. За делотворност мудре моћи најважније је поседовати способност контекстуалне интелигенције.¹⁹⁾

17) J. S. Nye, In Mideast, The Goal is Smart Power, Boston Globe, August 19, 2008, доступно на: www.boston.com/news/globe/editorial_opinion/oped/articles/2006/08/19/in_mideast_the_goal_is_smart_power/, (приступљено 2. априла 2010. године)

18) Концепт мудре моћи привукао је пажњу светске јавности када га је актуелни амерички државни секретар, Хилари Клинтон, неколико пута употребила током говора у Сенату 12. јануара 2009. године: "Ми морамо да користимо оно што се назива мудроом моћи - читав спектар средстава која су нам на располагању, од дипломатије, економије, војне силе, политике, права и културе, бирајући право средство, или комбинацију средстава, за сваку ситуацију понаособ са којом се суочавамо. Уз мудру моћ, дипломатија ће постати предстража спољне политике."; The New York Times, *Senate Confirmation Hearing: Hillary Clinton*, January 13, 2009, доступно на: http://www.nytimes.com/2009/01/13/us/politics/13text-clinton.html?pagewanted=1&_r=1 (приступљено 20. априла 2010. године)

19) J. S. Nye, *The Powers to Lead*, Oxford University Press Inc, New York, 2008, стр. 83

**Слика 2: Способности у вођењу
везане за мекв. тврду и мудру моћ**

Мека моћ	
Емоционална интелигенција	- делотворно управљање и харизма - емоционално самопоуздање и контрола
Комуникација	- уверљиве речи, симболи и приче - способност уверавања у непосредном и посредном окружењу
Визија	- привлачност за следбенике - делотворно спајање могућности и циљева
Тврда моћ	
Организационе способности	- управљање информацијама - управљање средином и окружењем
Макијавелистичке вештине	- способност делотворне претње, поткупљивања и погађања - изградња и подржавање победничких савеза
Мудра моћ	
Контекстуална интелигенција	- разумевање промена у окружењу - извлачење добити из промена

Извор: J. S. Nye, *The Powers to Lead*, Oxford University Press, New York, 2008, стр. 83

Контекстуална интелигенција, представља непосредну способност увиђања и опажања, која помаже у стварању стратегија и тактика за проналажење најбољег решења у најразличитијим могућим ситуацијама. Када је моћ државе у питању, контекстуална интелигенција треба да помогне разумевању сваке димензије моћи појединачно, могућности њиховог обједињавања, али и њихових домета.²⁰⁾ При томе треба имати на уму да се тројство контекстуалне интелигенције састоји од непосредног увиђања пожељне будућности државе, препознавања најзначајнијих догађаја из њене прошлости и опажања променљивих чинилаца у садашњости.²¹⁾ Тај концепт, захтева разумевање две димензије: унутрашњег окружења

20) J. S. Nye, Contextual Intelligence and the Next President, The Huffington Post, March 11, 2008, доступно на: http://www.huffingtonpost.com/joseph-nye/contextual-intelligence-a_b_89359.html (приступљено 12. априла 2010. године)

21) M. Kutz, *Toward a Conceptual Model of Contextual Intelligence: A Transferable Leadership Construct*, Leadership Review, Kravis Leadership Institute, Claremont McKenna College, Vol. 8, Winter 2008, pp 18-31

које чине ставови, веровања и предрасуде које постоје о тренутној ситуацији, и спољног окружења које је последица онога што друге државе чине или носе са собом. Обе ове димензије морају се доводити у везу са политичким, социјалним и културним садржајем.

Најважније вештине и способности контекстуалне интелигенције државног вођства треба да укључују свесност важности коју има будућност, утицајност, друштвену одговорност, критичко размишљање, способност грађења сагласја, заговарање промена од којих ће већина имати добробит, разумевање различитих културних и вредносних стајалишта, и непристрасно опажање чињеничног стања. Имајући то на уму, може се рећи да је за дејство мудре моћи од највећег значаја имати осећај за политичке, економске, друштвене и технолошке појаве, да је мудра моћ способност процене окружења у датом тренутку, али и чинилац разликовања између успеха и неуспеха.²²⁾

НОВЕ ДИМЕНЗИЈЕ МОЋИ И ИМИЦ ДРЖАВЕ

Свет традиционалне моћи држава заснивао се на томе чија војна сила или економска моћ могу однети превагу. У раздобљу интернета, комуникација, сателитских телевизија и информатичких технологија то чија страна приче ће однети превагу добија исту важност као и то чија војска ће победити на бојишту.²³⁾ Зато способност разумевања ситуације и управљања информацијама представља изузетно важну димензију моћи сваке државе. Никада раније у међународним односима имиц држава није имало толики значај, а због средишње улоге медија у савременом свету његова изградња изједначава се са изградњом моћи.²⁴⁾ Зато способност изградње, очување и унапређења имица државе представљају израз њене моћи у међународним односима.

Државе се за свој имиц „такмиче” не само са другим државама, већ и са међународним организацијама, привредним организацијама које послују у више земаља, невладиним организацијама, тежећи да га унапреде. Ширење ставова једне државе у светском

22) Види: А. Mayo, N. Nohria, *In Their Time: The Greatest Business Leaders of the Twentieth Century*, Harvard Business Press, Boston, 2005

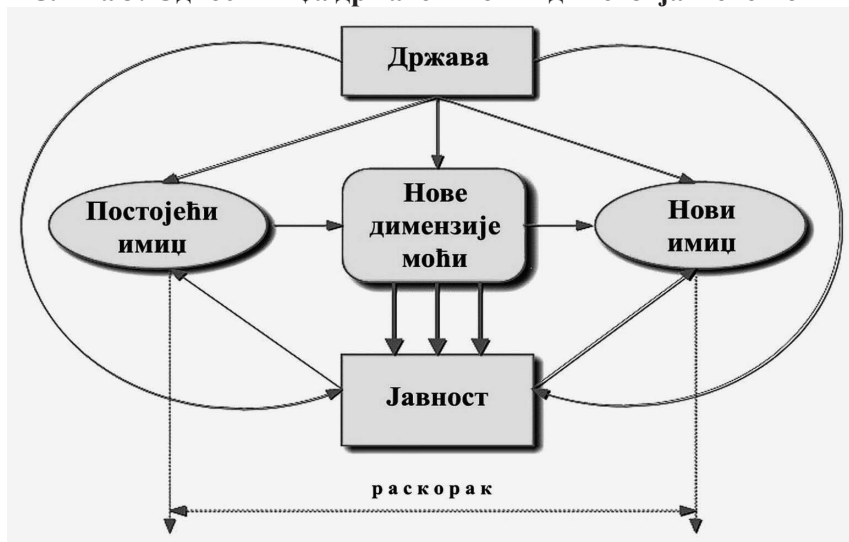
23) J. Whitney interviews J. S. Nye, *How Soft is a Smart*, Guernica - magazine of art and politics, October 2008, доступно на: www.guernicamag.com/interviews/777/how_soft_is_smart_1/, (приступљено: 7.априла 2010. године)

24) M. Castells, *The Rise of the Network Society - The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1*, Wiley-Blackwell; 2nd edition, Oxford, 2000, стр. 476

информационом простору претпоставља да чак и спорна, али емоционално допадљива мишљења и ставови о “националном интересу” ако су усклађени са неком универзалном вредношћу могу задобити поверење међународне јавности.²⁵⁾ А то поверење ствараће добар имиџ. Најделотворнији приступ у политичкој стратегији на међународном плану зато је онај који националне политике представља као политике које обезбеђују неко светско добро, при чему је мудро располагање и спајање расположивих средстава од кључне важности.²⁶⁾

Државе, као и привредне организације, користе нове димензије моћи не само како би се јавности представиле у најбољем светлу, већ и како би оствариле своје интересе, али и како би промениле уврежена мишљења и предрасуде у међународној и домаћој јавности. На *Слици 3* приказан је однос који се успоставља између државе, нових димензија моћи и јавности.

Слика 3: Однос имиџа државе и нових димензија њене моћи

Извор: аутор према Y. Fan, *Soft Power and Nation Branding*, Brunel Business School Research Papers, 2007, доступно на: <http://bu-ra.brunel.ac.uk/bitstream/2438/1863/4/Soft%2BPower%2BCh.pdf>

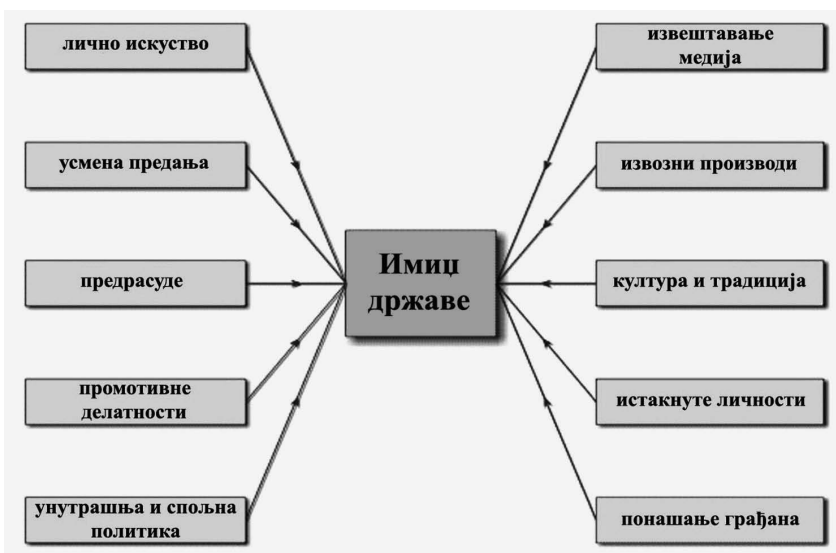
Државе су предмет опажања других држава, њихових грађана, међународних организација, привредних организација које по-

25) A. Chong, *Foreign Policy in Global Information Space: Actualizing Soft Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, стр. 56

26) A. Chong, наведено дело, стр. 75

слују у више држава, невладиних организација и медија без обзира на то воде ли или не рачуна о свом имиџу. Такође, и становници једне државе, привредне организације које у њој послују, медији, различити друштвени слојеви и групе имају одређену слику о својој држави. Те две слике, које не морају, и најчешће нису истоветне, чине тренутни имиџ државе. Ако држава жели да га промени, без обзира на то да ли се ради о лошем имиџу који је последица недовољне информисаности, предрасуда или пропаганде, потребно је да на јавност делује меком и мудром моћи. Резултат тог процеса, ако је спроведен на ваљан начин, биће нови, пожељан имиџ државе.

Слика 4: Чиниоци који утичу на имиџ државе

Извор: аутор према D. Keith, *National Branding: Concepts, Issues, Practice*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2007

Сам појам имиџа државе најчешће се дефинише као свеукупност описних, информативних и чињеничних уверења и сазнања о држави која неко поседује.²⁷⁾ Такође, имиџ државе представља и скуп свих оних емотивних и естетских квалитета попут искуства, веровања, идеја, сећања и утисака које неко има о одређеној држави.²⁸⁾ Имиџ државе састоји се као што је назначено на *Слици 4* од

27) I. M. Martin, S. Eroglu, *Measuring a Multi-Dimensional Construct: Country Image*, Journal of Business Research, Vol. 28, No.3, 1993, pp. 191-210

28) P. Kotler, *Marketing Places Europe: How to Attract Investments, Industries, Residents and Visitors to Cities, Communities, Regions and Nations in Europe*, Financial Times Management, 2nd edition, London, 1999, стр. 205

различитих чинилаца. Свакако је лично искуство, односно непосредно упознавање одређене државе и утисак које се том приликом твори од највећег значаја. Имиц државе ствара се и усменим предањем, односно причама које се од других чују о одређеној држави. Он се налази под утицајем не само промотивних делатности које воде поједине државе, већ и под утицајем предрасуда који се о одређеним државама формирају. На њега снажан утицај остварују извештавање медија, унутрашња и спољна политика, њена култура и традиција, најзначајнији извозни производи државе, понашање њених становника током боравка у иностранству, истакнуте личности из те државе од научника до спортиста и глумца.

Мудре државе труде се да граде свој имиц на исти начин на који то чине мудре привредне организације.²⁹⁾ Државе се, међутим, за разлику од привредних организација, састоје од мноштва средишта моћи и интересних група које заступају различите потребе у друштву, па је с тим у вези њен имиц не само сложенији, већ је њим и теже управљати. Слично имицу привредних организација, и имиц државе се гради, економским терминима речено, на чиниоцима као што су поверење и задовољство „потрошача“, тако да се политичке науке морају интересовати за то како „производ“ државе учинити што привлачнијим за „куповину“.³⁰⁾ При томе је од суштинске важности да та „куповина“ ствара корист за економију државе и да пружа добро њеним становницима.

Међутим, пошто већина земаља нуди на „продају“ сличне врсте „производа“, од територије, природних богатстава и лепота, инфраструктуре, образованог становништва, политичког и правног система, све оне морају се такмичити за наклоност, пажњу, привлачење улагања, посетилаца и сопствену политичку моћ на међународној позорници. Држава која није препознатљива, која се ни по чему посебном се не издваја од других земаља наилази на велике тешкоће да на себе скрене пажњу, како у политичком, тако и у економском смислу. То значи да таква држава не поседује моћ привлачења других. Зато је имиц државе уско повезан са њеном меком моћи и предностима које она поседује у односу на друге државе.³¹⁾

Исто тако, имиц државе треба да буде заснован и на мудрој моћи, односно способности не само да се различите димензије мо-

29) P. V. Ham, *The Rise of the Brand State: The Postmodern Politics of Image and Reputation*, Foreign Affairs, Vol. 80, No. 5, October 2001, pp. 2-6

30) P. V. Ham, *Place Branding: The State of the Art*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 616, No. 1, 2008, pp. 126-149

31) S. Anholt, *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, стр. 124

ћи обједињују, већ и да се разуме средина у којој се имиџ државе гради како би се на најделотворнији начин скренула пажњу јавности на постигнућа државе и њихов квалитет. Држава која гради сопствени имиџ без опажања и разумевања околности у којима се тај процес одвија, занемарујући своју прошлост и без сопствене дугорочне визије за будућност, неће постићи циљ. Учинак њених напора неће бити нови, пожељни имиџ, већ се може догодити да ти напори буду погрешно протумачени и схваћени у јавности. За такве државе може се рећи да не поседују мудру моћ.

Процес брижљивог неговања имиџа државе се у научној литератури у последној деценији све чешће, не само на Западу, већ широм света, чак и у Русији и Кини, означава као брендирање државе (енг. *nation branding*). С обзиром да је бренд³²⁾ термин који се превасходно користи у маркетингу, постоје у појединим круговима отпори његовом преношењу у друге науке, па и у област политикологије. Термини који га могу заменити су маркетинг територије, маркетинг места, међународни политички маркетинг, управљање угледом државе или конкурентни идентитет државе.³³⁾ Без обзира на то који је од наведених термина у употреби, реч је о концепту у коме национални идентитет и одлике поједине државе бивају третирано као својеврстан производ који се тежи обогатити посебним својствима како би представљао предност или додану вредност државе у међународним односима³⁴⁾, и како би моћ државе на основу тога јачала. Национални идентитет и одлике поједине државе имају првенствену важност за овај концепт, иако се у томе огледа једна од противуречности глобализације. Различитости између појединих држава и међусобно разликовање појединих националних идентитета окосница су за успех, односно развој заснован на наци-

32) Бренд (*brand*) је енглеска реч, која се првенствено користи у економским наукама, односно у маркетингу, а чије је изворно значење ознака, марка или жиг. У већини светских језика користи се у свом изворном облику. Према Д. А. Акеру бренд је вишедимензионална комбинација функционалних, емоционалних, односних и стратешких чинилаца који заједно творе јединствени скуп асоцијација у свести односне јавности (D. A. Aaker, *Building Strong Brands*, Free Press, New York, 1996, стр. 68)

33) Види: S. Anholt, *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, P. Kotler, *Marketing Places Europe: How to Attract Investments, Industries, Residents and Visitors to Cities, Communities, Regions and Nations in Europe*, Financial Times Management, 2nd edition, London, 1999, A. П. Панкрухин, *Маркетинг территориј*, Лорос, Москва, 2002, P. Temporal, *Branding in Asia*, Revised edition, Wiley, Hoboken, 2001, H. H. Sun, *International Political Marketing: A Case Study of its Application in China*, Journal of Public Affairs, Vol. 7, No. 4, 2007, pp. 331-340

34) S. Anholt, наведено дело, стр. 127

оналним посебностима и предностима представља кључ успешне примене у овог концепта.³⁵⁾

Власти државе морају изградити стратегију засновану на спајању традиционалних метода дипломатије, менаџмента и маркетиншких оруђа којима ће се променити дотадашње опажање одређене државе, ако желе да створе препознатљив имиџ и унапредиле сопствени углед. Током овог процеса имиџ државе се ствара, прати, процењује и њиме се делатно управља с циљем да се побољша или унапреди углед државе у циљној јавности.³⁶⁾

Појава да државе брину о унапређењу сопствене препознатљивости, имиџа и угледа не представља новину у међународним односима. Током историје може се издвојити неколико примера држава које су свом имиџу придавале изузетан значај.³⁷⁾ Међутим, у смислу одвијања овог процеса према савременим стратегијама он се може пратити тек у последње две деценије. Националне програме унапређења сопственог имиџа данас спроводи, односно припрема велики број држава на свим континентима, које су различите по политичкој и економској снази, величини територије, облику друштвеног и политичког уређења, цивилизацијским и културно-традиционалним миљеима. За овај процес мање је важно с коликом традиционалном моћи располаже нека држава, већ се показује од суштинске важности то колике су њене могућности мерене у новим димензијама моћи - мекој и мудрој.

Када су земље у развоју у питању, у које спада и Србија, оне настоје да унапреде свој имиџ како би се што успешније укључиле у савремене међународне токове. При томе се наводи неколико циљева који се желе постићи спровођењем овог процеса: изградња међународне веродостојности, већи приступ светском тржишту, повећање степена поверења улагача капитала, раст прилива од извоза и туризма, јачање способности да држава победи обласне и светске такмаце у свету пословања и одбрани сопствено тржиште за домаће привредне организације, јачање стабилности националне валуте, привлачење надарених људи, стручњака, научника и студената из иностранства, подстицање међународне сарадње, повећање међународног политичког утицаја, промена негативних ставова или омаловажавања државе у међународној јавности, по-

35) М. Porter, *Competitive Advantage of Nations*, The Free Press New York, 1998, стр 19.

36) Y. Fan, *Banding the Nation: What is Being Branded?*, Journal of Vacation Marketing, 12:1, 2006, pp. 5-14

37) Таквим државама, између осталог, могу се сматрати Атина, Рим, Византија, Млетачка република, Шпанија, Француска, Велика Британија, СССР и САД

дизање националног поноса, самопоуздања и одлучности.³⁸⁾ Зато унапређење имица државе може да се посматра као улагање које ће донети бољу будућност.³⁹⁾

СТРАТЕГИЈА УНАПРЕЂЕЊА ИМИЦА ДРЖАВЕ

Развијене државе већ су препознатљиве на међународној позорници по својим уређеним политичким и економским системима, техничко-технолошким достигнућима, развоју науке. За најпривлачније туристичке дестинације везује се одређени добро препознатљив имиц. Већина држава које су изнедриле неке од највећих цивилизацијских достигнућа и културних творевина немају проблем са својом препознатљивошћу. Са препознавањем у међународној јавности проблем немају ни подручја света и државе које су поприште сукоба и ратних дејстава. Међутим, није свако препознавање основа за изградњу доброг имица. Исто тако, једном створен или заслужен добар имиц не траје вечно. Зато државе развијају различите стратегије како би одржавале добар имиц који су стекле, или како би га унапредиле, односно мењале.

Државе свој имиц, према мишљењу неких аутора⁴⁰⁾, могу да стварају на три начина – према својим историјским вредностима, културном наслеђу, природним богатствима, славним људима, или кроз изградњу и унапређење препознатљивости одређене категорије производа и услуга, односно на поистовећивању са одређеним начином живота једнога или више глобалних потрошачких сегментата.

Стварање имица државе на историјским вредностима, културном наслеђу, природним богатствима, славним људима и њиховим доприносима у потпуности не могу примењивати све државе. Једном створен овакав имиц државе потом се преноси на све остале видове њене комуникације са јавношћу, укључујући ту и производе и услуге које она нуди светском тржишту. С друге стране, поједине државе управо препознатљивост одређених категорија својих производа и услуга користе како би градиле своју пре-

38) Упореди са: D. Keith, *National branding: Concepts, issues, Practice*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2007 и P. Temporal, *Branding in Asia*, Revised Edition, Wiley, Hoboken, 2001

39) S. Anholt, *Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World*, Second Edition, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2005, стр. 1

40) Упореди са: T. Kesić, S. Piri Rajh, G. Vlašić, *Country Branding as a Global Competitive Marketing Strategy*, 2nd International Conference “An Enterprise Odyssey: Building Competitive Advantage”, Zagreb, 2004

познатљивост уопште. При томе се њихов имиџ гради на основу квалитета производа који долазе из те државе, или се имиџ државе повезује са појединим својствима неке категорије производа по којима је она већ препознатљива. Такође, имиџ државе може бити заснован на одређеном начину живота једног или више потрошачких сегмената у свету. Овај начин стварања имиџа даје држави највећу могућност за сједињавање бројних производа и услуга, природних и историјски вредности, познатих људи, уметности и културе у целовиту слику о држави и могућност за добру прођу њених производа и услуга на светском тржишту, али и проходност за идеје, новине и проналаске који потичу из те државе, као и њене природне, етно и културне вредности.

Развијене државе имају велику предност у односу на оне које тек теже томе да достигну одређени степен благостања, и у односу на неразвијене државе. Државе у развоју и оне које се могу означити као неразвијене сусрећу се или са проблемом да међународна јавност нема довољно информација о њима, или да ни по чему посебном нису препознатљиве, односно да су опажене на лош или погрешан начин. Те појаве, између осталог, суочавају их са проблемом прође њихових производа на иностраним тржиштима и оне остају ускраћене за значајна средства по основу међународне трговине.

Стратегија изградње и унапређења имиџа државе подразумева изградњу стварне, такмичарски оријентисане и на изазовима времена утемељене визије једне државе⁴¹⁾, која мора бити подржана и обogaћивана кроз сваки акт комуникације између те државе и остатка света. Та стратегија, ако је добро сачињена, ствара поверење међу становницима те државе и твори поштовање у иностранству. Планирање једне такве стратегије захтева усаглашавање политичких снага и она мора бити спроведена у сарадњи власти са економистима, плановима економског и друштвеног развоја, најзначајнијим домаћим привредним организацијама, институцијама, месним и обласним властима, цивилним друштвом, трговинским удружењима, туристичким организацијама и становништвом.⁴²⁾ Идентификовати могуће изворе нових димензија моћи и имати на уму предности и ограничења која свака од димензија моћи носи са собом неопходно је приликом израде такве стратегије, јер само на тај начин постоји могућност да се означе оне снаге једне државе по којима она треба да буде препознатљива.

41) S. Anholt, *Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World*, Second Edition, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2005, стр. 11 и 12

42) S. Anholt, наведено дело, стр. 16

Стратегија изградње и унапређења имица државе може се темељити на моделу који је приказан на *Слици 5*. Тај модел почива на пет корака - утемељењу стратегије, истраживањима за потребе стратегије, образовању конкурентног идентитета државе, планирању и спровођењу неопходних планова.⁴³⁾

Слика 5: Модел стратегије унапређења имица државе

Извор: аутор према Т. Moilanen, S. Rainisto, *How to Brand Nations, Cities and Destinations - A Planning Book for Place Branding*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2009, стр. 148

Први корак подразумева утврђивање политичког, правног и организационог оквира за процес стварања или унапређења имица државе. У овом кораку неопходно је јасно појмити шта се кроз овај процес жели постићи. Зато треба користити све расположиве изворе мудре моћи у једној држави. Кључно је разумети околности на унутрашњем и међународном плану у којима се започиње са стварањем овакве једне стратегије, познавати претње и шансе из окружења, али и спознати сопствене јаке и слабе стране. У овом кораку обавља се најшира расправа на националном нивоу која треба да укључи представнике власти, стручњаке, јавност, медије, привредне организације, удружења привредника. Такође, у овом кораку се образују неопходне установе које ће надгледати и усклађивати спровођење стратегије и одређују оне које ће ту стратегију спроводити.

Други корак се састоји од спровођења исцрпног истраживања на неколико нивоа. Спроводи се квалитативно и квантитативно

43) Т. Moilanen, S. Rainisto, *How to Brand Nations, Cities and Destinations - A Planning Book for Place Branding*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2009, стр. 148

маркетинг истраживање, али и истраживање домаћег и међународног јавног мњења како би се утврдио тренутни имиџ државе и одредиле циљне групе на које ће посебно бити усмерена комуникација.

Трећи корак подразумева образовање конкурентног идентитета државе на основу извучених закључака из спроведених истраживања, избор чинилаца од највећег значаја за идентитет државе, саветовање са стручњацима из различитих области и проверу валаности начињених избора.

У наредном четвртном кораку ствара се поред званичне и додатна национална визуелна симболика, прави модел обједињавања различитих чинилаца који треба да допринесу бољем имиџу државе, од културе и туризма до извоза и делања власти, праве планови комуникације и позиционирања.

Пети корак процеса унапређења имиџа државе састоји се од примене сачињених планова. При томе треба имати на уму да стратегија унапређења имиџа државе тек средњорочно посматрано може дати прве учинке, а да је за потпуну промену имиџа државе потребно и по неколико деценија.⁴⁴⁾

ЗАКЉУЧАК

У савременом свету постоји мали број држава за које се с правом може тврдити да поседују тврду моћ. Међутим, с друге стране скоро свака држава поседује низ историјских, традиционалних, културних, географских и људских различитости које може да претвори у своје предности у односу на друге државе. Овај концепт тим пре постаје значајан јер светску економију све више занимају услуге, и интелектуална својина, а различитост често добија преимућство над изврсношћу. Људски капитал постаје више него икада пре кључни чинилац у економском напретку, а недостатак традиционалних тржишних предности мања је препрека економском развоју него што је то био случај у прошлости.⁴⁵⁾

44) Најупечатљивији пример међу европским земљама које су успеле да промене свој имиџ је Шпанија након Франкове смрти 1975. године. Некада сиромашна јужноевропска земља, која је носила печат фашистичког режима и диктатуре, данас представља државу која се опажа као модерна, са значајним учешћем индустрије и туризма у бруто домаћем производу, чија култура и национални идентитет имају препознатљивост широм планете.

45) S. Anholt, *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, стр. 113

Србија по традиционалним димензијама моћи, односно величини територије, броју становника, природним богатствима, војној снази, степену развијености економије и технолошком нивоу развоја, спада у групу земаља за које се не може рећи да поседују тврду моћ. Са око 7,4 милиона становника, бруто домаћим производом од око 50 милијарди долара у 2008. години и 0,20 одсто учешћа у светској трговинској размени⁴⁶⁾, посматрано без територије Косова и Метохије, Србија не представља државу од великог економског значаја на светском и европском нивоу. У две најзначајније студије које се годишње објављују, а баве се међународном конкурентношћу, извештају Светске банке Дуинг бизнис (*Doing Business*) и Глобалном извештају о конкурентности Светског економског форума, Србија није добила добре оцене, узимајући у обзир не само подручје Средње и Источне Европе, већ посматрано и међу земљама Западног Балкана. На листи коју чини 181 држава у извештају Светске банке према могућностима за пословање Србија се налази на 94. месту.⁴⁷⁾ Имајући на уму да је просечно место које су средњеевропске и источноевропске државе у том извештају заузеле 53. место, положај Србије свакако не може бити задовољавајући. Ни према подацима Глобалног извештаја о конкурентности Србија није ништа боље оцењена. Међу 133 државе које су оцењиване Србија се налази на 93. месту.⁴⁸⁾

У Србији 80 одсто раста бруто домаћег производа у задњих пет година остварују три привредне гране, трговина, финансијске услуге, телекомуникације и транспорт, док посматрано у процентима српски извоз чине индустријски са 24 одсто и прехранбени производи са 11 одсто.⁴⁹⁾ Међутим, Србији на европском и светском тржишту недостаје препознатљивост по овим врстама производа. Посебно то важи за производе прехранбене индустрије, јер не постоји национално препознатљиви производ Србије у овој области на светском тржишту, који има традицију, а који је с друге

46) The World Bank Group, *Serbia - Country Report*, доступно на: www.worldbank.rs/WB-SITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/SERBIAEXTN/0contentMDK:20630647~menuPK:300911~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:300904,00.html (приступљено: 15. априла 2010. године)

47) The World Bank Group, *Doing Business 2009 Report*, доступно на: www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=206 (приступљено: 15. априла 2010. године)

48) World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2009–2010*, доступно на: www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm (приступљено: 19. априла 2010. године)

49) The World Bank Group, *Doing Business 2009 Report*, доступно на: www.worldbank.rs/WB-SITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/SERBIAEXTN/0contentMDK:20630647~menuPK:300911~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:300904,00.html (приступљено: 15. априла 2010. године)

стране добро дизајниран, и који би допринесио стварању бољег имиџа Србије.

Нешто бољу позицију заузима Србија ако се посматрају нове димензије моћи. Према квалитету здравства и основног образовања Србија је на 46. месту према Глобалном извештају о конкурентности, на 43. по научном образовању у математичким и природним наукама, а по квалитету научно-истраживачких институција на 54. месту. Значајно лошије је оцењен систем високог образовања, по коме је Србија на 71. месту. Ови подаци тим пре представљају успех, ако се има на уму да се у Србији издваја свега 0,3 одсто бруто домаћег производа за науку и технологију, иако је Савет Европе још марта 2000. године упутио позив државама чланицама да се издвајања у ову сврху повећају са 1,9 на три одсто бруто домаћег производа закључно са 2010. годином. Осим тога, у Србији нема ни државних, ни приватних крупних улагања у научну инфраструктуру, располаже се скромном основом од око 10.000 научних радника, слабим везама са међународним научним институцијама, изостају државни подстицаји развоју домаће технологије, заједнички јавно-приватни наступ према области науке и технологије, нови систем високог образовања не предвиђа значајна средства за постдипломске студије.⁵⁰⁾ Таква ситуација допринеси томе да надарени појединци Србију не препознају као одредиште за свој живот и рад, а Србија се не креће у правцу у коме су кренуле државе које свој развој желе да стварају на знању, науци, проналасцима и савременим технологијама.

Култура, историја и традиција такође представљају значајан извор моћи држава у савременом свету. Домаћа културна и историјска баштина је за малу државу каква је Србија богата, али углавном непрепозната као таква у светским оквирима. Она обухвата како праисторијско раздобље, доба Римског царства и Византије, православно-хришћанску српску традицију средњег века, тако и нововековни и савремени период. Чак седам споменика културе са територије Србије, Гамзиград - Ромулијана, Стари Рас са Сопоћанима, Студеница, Пећка патријаршија, Грачаница, црква Богородице Љевишке и Дечани, уписани су на Листу светске културне баштине УНЕСКО-а. У оквиру УНЕСКО програма *Памћење света* у Светски регистар културне документационе баштине из Србије су уписани Архива Николе Тесле и Мирослављево јеванђеље. То

50) Министарство науке и технологије, *Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије од 2010. до 2015. године*, доступно на www.nauka.gov.rs/lat/index.php?option=com_content&task=view&id=1067&Itemid=55 (приступљено: 21. априла 2010. године)

непроцењиво богатство уз српски фолклор, музику, књижевност, обичаје, веру и уметност представља добар предуслов који Србији може да осигура препознатљивост. Међутим, реч је углавном о „неиспричаној причи“, будући да инострани гости тек откривају то богатство или им је оно још увек непознато. У савременом свету зависном од медија култура се претвара у меку моћ тек пошто се представи свету на одговарајући начин, исприча кроз живописне и привлачне приче и производе. О српској историји и култури сведоче и њени великани. У званичној књижици Туристичке организација Србије као такве личности у науци наводе се Никола Тесла, Михајло Пупин, Милутин Миланковић, Милева Марић Анштајн, Павле Савић, у књижевности Иво Андрић, Милош Црњански, Меша Селимовић, Васко Попа, Десанка Максимовић, Добрића Ћосић, Данило Киш и Милорад Павић, док се у области сликарства помињу Сава Шумановић, Петар Лубарда, Милан Коњовић и Милена Павловић Барили.

Природне лепоте државе имају посебну улогу у њеној способности привлачења, а тиме и стварања њене укупне моћи. Србија се налази у средишњем делу Балканског полуострва, заузимајући изузетно важан геостратешки положај на међи неколико цивилизација и раскрсници путева између истока и запада. На њеној територији налази се пет националних паркова, Ђердап, Фрушка гора, Кopaоник, Шар планина и Тара, неколико паркова природе од Голије, Кучајске планине, Сићевачке клисуре, Старе планине, Палића, Златибора до Зобнатице и Мокре горе. УНЕСКО МАБ Савет, је у оквиру програма „Човек и биосфера“, део Парка природе Голија прогласио за Резерват биосфере Голија - Студеница, док се Обедска бара налази на листи изузетно значајних природних станишта УНЕСКО-а. Дунав, Тиса, Сава, Дрина и Морава, богатство термалним водама, традиционалне бање и леčiliшта дају посебне могућности за туризам. На свим поменутичким чиниоцима, укључујући ту и разнолике сеоске крајолике од војвођанских салаша до ивањичких села, може се градити туристичка понуда заснована на екологији, здрављу и рекреацији. Али, упркос помацима који су учињени последњих година, нема свести о Србији на међународном плану као о туристичком одредишту. Држава не само да нема препознатљив туристички идентитет и производе, већ се и у надлежним институцијама⁵¹⁾ не пориче одсуство опште прихваћене визије националног туризма. Туристички сектор, према постојећим подацима, уче-

51) Министарство економије и регионалног развоја, *Стратегија развоја туризма у Србији*, доступно на: www.merr.gov.rs/dokumenti/?lang=lat, (приступљено: 21. априла 2010. године)

ствује са свега 2,5 одсто у бруто домаћем производу, што је далеко испод могућности којима држава располаже. Изостанак стварања моћи Србије по питању културе, традиције и туризма одражава се и на то да држава није препозната ни од једног глобалног сегмента потрошача према одређеном животном стилу и систему вредности.

На институционалном и политичком плану по оцени Фридом хауса (*Freedom House*) за 2009. годину, Србија спада у релативно слободне земље по питању политичких и грађанских права. Имиц слободне и мирољубиве земље представља огромну предност у остваривању спољнополитичких циљева и националних интереса. Тако, између осталог, на дипломатском плану одређењем да питање отцепљења своје јужне покрајине, Косова и Метохије, решава мирним путем Србија тежи да буде препозната у међународној јавности као мирољубива држава.

Међутим, институционални и политички план представљају истовремено и велику препреку бољем имицу државе. Србија спада у оне државе које немају свеобухватну стратегију неговања свог имица како у домаћој, тако и међународној јавности. То не значи да о имицу државе не брине ниједна јавна институција, већ да се таква политика води спорадично и неусклађено из неколико центара, што често шаље противуречну поруку у јавност. О томе илустративно говоре и подаци два тренутно најпознатија пописа имица држава, Фјучр бранд попис земаља (*FutureBrand Country Index*)⁵²⁾ и Анхолт Џи еф Кеј попис држава брендова (*The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index*)⁵³⁾. Први вреднује имиц државе узимајући у обзир чак тридесет мерила од безбедности, политичких слобода, економије, могућности за пословање, до природних лепота, културе, уметности, спорта, екологије, срдачности становништва и квалитета живота. На овој листи водећих пет места у 2009. години заузимају САД, Канада, Аустралија, Нови Зеланд и Француска. Други попис садржи оцењивање у шест категорија: углед, образовање и пријатељску настројеност становништва, одлике власти и њену умешност у вођењу политике државе, економију путем прође домаћих производа и услуга на међународном тржишту, туризам, националну баштину, и привлачност за улагање и досељавање. Ни на овом, као и на претходном попису, Србија није нашла своје место, иако су неке суседне и источноевропске државе попут Мађарске, Румуније, Хрватске, Пољске и Естоније солидно позициониране.

52) FutureBrand Country Index, www.futurebrand.com/think/reports-studies/cbi/2009/rankings/ (приступљено 18. априла 2010. године)

53) The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index, www.gfkamerica.com/practice_areas/roper_pam/nbi_index/index.en.html (приступљено 18. априла 2010. године)

За разлику од претходна два пописа, Ист Вест светски попис (*East West Global Index*) прави листу на којој су 200 држава и територија на планети оцењени у скалду са тим како су током претходне године о њима извештавали светски медији. Овај попис почива на коришћењу методе анализе садржаја телевизијских извештаја, чланака у новинама и магазинима, и њиховом разврставању према позитивном, неутралном или негативном тону који у њима преовладава. Србија се, према подацима из овог пописа за 2009. годину, која је у светским медијима током 2009. године била поменута чак 22.785 пута, дест пута више него Црна Гора, пет пута више него Словенија и два пута више него Румунија, нашла на 62. месту. Међутим, збрајањем позитивних, неутралних и негативних тонова у тим извештајима укупно место Србије је 181, најлошије од свих држава у окружењу.⁵⁴⁾ Ови подаци јасно говоре да у главним светским медијима постоји јасна препознатљивост Србије, али, на жалост, са негативним предзнаком.

Како би се поправио имиџ државе током протекле деценије учињени су извесни напори у институционалном смислу, оснивањем неколико тела и организација ван Министарства иностраних послова. Још 2001. године основана је Агенција за страна улагања и промоцију извоза Републике Србије (СИЕПА) чији је задатак да помаже српским предузећима да извезу што више својих производа и услуга на међународно тржиште. С друге стране, представљањем могућности за улагања и пружањем помоћи страним инвеститорима да започну пословање у Србији, ова агенција се труди да повећа број иностраних улагања у домаћу привреду. Бригу о националном имиџу воде и Министарство за економију и регионални развој, и Туристичка организација Србије. Од недавно на поправљању имиџа Србије ради и 28 економских дипломата који треба да унапређују српске привредне интересе. Имиџом државе и његовим унапређењем требао је да се бави и Савет за промоцију Србије који је од 2007. основан при Министарству трговине и услуга. Исто министарство недавно је задужило Институт економских наука у Београду да изради пројекат под називом *Изградња и позиционирање националног брэнда Србије*.

Али, у овим случајевима ради се о акцијама или иницијативама које нису међусобно координиране. Такође, унапређење имиџа државе не може бити само ствар само једног или пар сегмената,

54) На овом попису Словенија је заузела 47, БЈР Македонија 54, Црна Гора 56, јужна покрајина Републике Србије Косово и Метохија 78, Хрватска 136, Бугарска 140, Мађарска 150, Албанија 155, Румунија 157, Грчка 170, а Босна и Херцеговина 180 место; доступно на East West Communication, *East West Nation Branding Global Index 2009*, www.eastwestcoms.com/global.htm (приступљено: 22. априла 2010. године)

туризма, промоције извоза или унапређења пословног окружења, стварања разнобојних симбола, штампања промотивних књижица или приказивања промотивног спота у неким глобалним медијима. Оно мора бити засновано на јединственој и свеобухватној стратегији која почива на новим димензијама моћи које Србија може да створи или унапреди, и на српском националном идентитету. Не улазећи овај пут у анализу српског националног идентитета треба истаћи само да без сагледавања његовог историјског садржаја и захтева које пред њега постављају савремени процеси и трендови нема успешне изградње имица Србије. Тежња за прихватањем неких ширих и новијих идентитета које је створила глобализација, сама по себи не може да створи добро. За поправљање и унапређење имица Србије основни услов је да се Србија најпре окрене самој себи, сагледа у потпуности своју тренутну позицију, препозна оно са чиме располаже, одреди питања која су од највеће важности за нацију, и започне унутрашњу изградњу државе и привреде уз помоћ свих својих друштвених и интелектуалних могућности.

Predrag D. Radojevic

THE IMPORTANCE OF NEW DIMENSIONS OF POWER FOR THE IMPROVEMENT OF THE STATE: THE CASE OF SERBIA

Summary

This paper has a goal to mark new dimensions of power as crucial factors for nation's image promotion in modern globalised world, in which media play a central role. Without the development of the all-inclusive strategy, founded on soft and smart power, and implementation of well known marketing and management tools it is not possible to create and promote image of any nation. Field of new power dimension gives a good opportunity for creation and promotion of image of nations which don't have traditional power resources, among which is Serbia as well. By creation and implementation of this kind of strategy it is possible to exceed limits and prejudices related to certain nations in international public, which is prerequisite for their joining to modern international political and economical relationships. This is a reason why nation image promotion should be seen as an investment in better future. In spirit of that, national identity and nation's distinctions have fundamental importance, even though it is one of the contradictions of globalisation.

Key words: power, image, nation, Serbia, international relations, globalisation

ЛИТЕРАТУРА

- A. Mayo, N. Nohria, *In Their Time: The Greatest Business Leaders of the Twentieth Century*, Harvard Business Press, Boston, 2005
- A. П. Панкрухин, *Маркетинг териториј*, Логос, Москва, 2002.
- A. Chong, *Foreign Policy in Global Information Space: Actualizing Soft Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2007
- G. Garrett, *Partisan Politics in the Global Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1998
- GfK America, *The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index*, http://www.gfkamerica.com/practice_areas/roper_pam/nbi_index/index.en.html
- D. A. Aaker, *Building Strong Brands*, Free Press, New York, 1996
- D. Keith, *National Branding: Concepts, Issues, Practice*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2007
- Д. Р. Смић, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- East West Communication, *East West Nation Branding Global Index 2009*, <http://www.eastwestcoms.com/global.htm>
- I. M. Martin, S. Eroglu, *Measuring a Multi-Dimensional Construct: Country Image*, Journal of Business Research, Vol. 28, No.3, 1993, pp. 191-210
- J. Goldstein, *International Relations*, Longman, 7th edition, London, 2005
- Josef Joffe, *The Perils of Soft Power*, New York Times Magazine, May 14, 2006, http://www.nytimes.com/2006/05/14/magazine/14wwln_lede.html?_r=1&pagewanted=print&oref=slogin
- J. S. Nye, *Contextual Intelligence and the Next President*, The Huffington Post, March 11, 2008, http://www.huffingtonpost.com/joseph-nye/contextual-intelligence-a_b_89359.html
- J. S. Nye, *In Mideast, The Goal is Smart Power*, Boston Globe, August 19, 2008, www.boston.com/news/globe/editorial_opinion/oped/articles/2006/08/19/in_mideast_the_goal_is_smart_power/
- J. S. Nye, *Soft Power*, Foreign Policy, Autumn 1990, pp. 153-171
- J. S. Nye, *Soft Power: The Means to Success In World Politics*, Public Affairs Books, New York, 2004
- J. S. Nye, *Think Again: Soft Power*, Foreign Policy February, 2006, http://www.foreignpolicy.com/articles/2006/02/22/think_again_soft_power
- J. S. Nye, *The Powers to Lead*, Oxford University Press, New York, 2008
- J. S. Nye, *How Soft is a Smart*, Guernica - magazine of art and politics, October 2008, www.guernicamag.com/interviews/777/how_soft_is_smart_1/
- K. A. Mingst, *Essential of International Relationship*, Second Edition, W. W. Norton and Company, New York, 2003
- M. Castells, *The Rise of the Network Society - The Information Age: Economy, Society and Culture*, Volume 1, Wiley-Blackwell; 2nd edition, Oxford, 2000
- Министарство економије и регионалног развоја, *Стратегија развоја туризма у Србији*, <http://www.merr.gov.rs/dokumenti/?lang=lat>
- Министарство науке и технологије, *Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије од 2010. до 2015. године*, http://www.nauka.gov.rs/lat/index.php?option=com_content&task=view&id=1067&Itemid=55

- M. Kutz, *Toward a Conceptual Model of Contextual Intelligence: A Transferable Leadership Construct*, Leadership Review, Kravis Leadership Institute, Claremont McKenna College, Vol. 8, Winter 2008, pp 18-31
- M. Li, *Soft power: China's Emerging Strategy in International Politics*, Lexington Books, A division of Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2009
- M. Porter, *Competitive Advantage of Nations*, The Free Press New York., 1998
- N. Ferguson, *Think Again: Power*, Foreign Policy, January/February 2003, pp. 18 - 24
- P. G. Cerny, *Political Globalization and the Competition State*, in R. Stubbs and G. R. D. Underhill, eds, *The Political Economy of the Changing Global Order*, Oxford University Press, 3rd edition, Oxford 2005, pp. 376-386
- P. G. Cerny, *Restructuring the State in a Globalizing World: Capital Accumulation, Tangled Hierarchies and the Search for a New Spatio-Temporal Fix*, Review of International Political Economy, vol. 13, no. 4, October 2006, pp. 679-695
- P. Kotler, *Marketing Places Europe: How to Attract Investments, Industries, Residents and Visitors to Cities, Communities, Regions and Nations in Europe*, Financial Times Management, 2nd edition, London, 1999
- P. V. Ham, *Place Branding: The State of the Art*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 616, No. 1, 2008, pp. 126-149
- P. V. Ham, *The Rise of the Brand State: The Postmodern Politics of Image and Reputation*, Foreign Affairs, Vol. 80, No. 5, October 2001, pp. 2-6
- P. Temporal, *Branding in Asia*, Revised edition, Wiley, Hoboken, 2001
- P. Hirst, G. Thompson, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Second Edition, Polity, Cambridge, 2001
- R. B. McKenzie, Dwight R. Lee, *Quicksilver Capital: How the Rapid Movement of Wealth Has Changed the World*, Free Press, New York, 1991
- R. B. Reich, *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*, Vintage Books, New York., 1992
- R. W. Mansbach, K. L. Rafferty, *Introduction to Global Politics*, Routledge, New York, 2008
- S. Anholt, *Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World*, Second Edition, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2005
- S. Anholt *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York, 2007
- T. Kesić, S. Piri Rajh, G. Vlašić, *Country Branding as a Global Competitive Marketing Strategy*, 2nd International Conference "An Enterprise Odyssey: Building Competitive Advantage", Zagreb, 2004
- T. Moilanen, S. Rainisto, *How to Brand Nations, Cities and Destinations - A Planning Book for Place Branding*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2009
- The New York Times, *Senate Confirmation Hearing: Hillary Clinton*, http://www.nytimes.com/2009/01/13/us/politics/13text-clinton.html?pagewanted=1&_r=1
- The World Bank Group, *Doing Business 2009 Report*, <http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=206>
- The World Bank Group, *Serbia - Country Report*, <http://www.worldbank.rs/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/SERBIAEXTN/0contentMDK:20630647~menuPK:300911~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:300904,00.html>

- FutureBrand, *The Country Brand Index*, <http://www.futurebrand.com/think/reports-studies/cbi/2009/rankings/>
- H. Morgenthau, *Politics among Nations*, 7th edition, McGraw-Hill, New York, 2005
- H. H. Sun, *International Political Marketing: A Case Study of its Application in China*, *Journal of Public Affairs*, Vol. 7, No. 4, 2007, pp. 331-340
- World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2009–2010*, <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>
- W. R. Mead, *America's Sticky Power*, *Foreign Policy*, March/April 2004, pp. 46-50
- Y. Fan, *Banding the Nation: What is Being Branded?*, *Journal of Vacation Marketing*, 12:1, 2006, pp 5-14
- Y. Fan, *Soft Power and Nation Branding*, Brunel Business School Research Papers, 2007, <http://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/1863/4/Soft%2BPower%2BCh.pdf>

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА, ДЕМОКРАТСКИ ДЕФИЦИТ И ЛИБЕРАЛНА ДЕМОКРАТИЈА

УДК: 16.774:316.65

Примљено: 17. септембра 2010.

Прихваћено: 25. новембра 2010.

Оригинални научни рад

Српска политичка мисао

број 4/2010.

год. 17. vol. 30.

стр. 105-126.

Зоран Јевтовић

Филозофски факултет Ниш

Радивоје Петровић

Академија лепих уметности, Београд

ЈАВНО МНЕЊЕ И ДЕМОКРАТСКИ ДЕФИЦИТ У ДОБУ МУЛТИМЕДИЈА

Сажетак

Фокус је на истраживању деловања нових медија и тектонским поремећајима унутар структуре новинарских жанрова, посебно вести. Традиционална концепција ауторитативних медија постепено се урушава, карактер друштвених елита и вршења власти такође се мења, угрожавајући грађанску функцију новинарства. Нови облици комуникације управљају стварношћу: реална порука се мења сликом, критичка дубина – естетизованом површином, а аргументација и истраживачки немири повлаче пред слаткоречивим политичким уверавањима, забавом и сензацијама. Ограничена пажња публике засићује се неограниченим количинама информација, док усмеравање садржаја у мултимедијима под притиском дигиталне метрике и наклоности публике производи економски промет и идеолошки утицај, независно од јавног интереса. Моћ

управљања се сели ка стварању и презентацији догађаја и информација, грађењу друштвених веза и лажне хомогености као магловитих идеала једнакости и задовољства. Дигитална револуција мења етичку, политичку и комуниколошку праксу, отварајући нову парадигму у биткама за управљањем јавним мњењем!

Кључне речи: вести, комуникациони простор, дигитализација, нови журнализам, демократски дефицит, јавно мњење.

Цивилизација је са новим миленијумом крочила на нову територију, урађајући у свет дигиталних слика, СМС порука, електронских мејлова, интернет претрага, Ју-тјуб видео-секвенци, Фејсбука и Твитера, даунлодовања и друштвених мрежа, мултипликујући информативно окружење и производећи нове, дигиталне гомиле. Свет је тако неосетно постао заробљеник сопствених технолошких открића, заведен свеprisутношћу мобилних телефона, интернет конекција или интерактивних мултимедијских мрежа које перманентним дигиталним везама креирају нове друштвене навике, потребе и мишљења. Медијске студије брзо су се усмериле ка новим комуникационим токовима, њиховом историјском и институционалном контексту,¹⁾ уочавајући трансформацију мејнстрим медија и хегемонију економске неолибералне парадигме,²⁾ али се врло мало комуниколога прихватило објашњења трансформације новинских вести и интерпретације медијских садржаја.³⁾ Дигитални медији производе дигиталне гомиле, мењајући традиционално структурирање јавног мњења. Приватна аутономија грађана више није иста, јер садржај персоналног рачунара у тренутку може постати део информационог друштва, док се лични простор мултимедијским комуницирањем дели са милионима других људи, који сваког тренутка могу да нам пренесу нешто ново, другачије, да нас подсети или опомену на нешто што смо заборавили или можда хтели да потиснемо из сећања. Демократска заједница функционише под условом постојања слободних и једнаких грађана који равноправно примају и дају информације, при чему јавна сфера постоји као зона посредовања између власти и државе. Токови медијских порука (вести, извештаја, репортажа, изјава, коментара...) битно утичу на креирање друштвене реалности, при чему моћ медија постаје све израженија.

Теоријска збуњеност последица је бурне и непредвидиве природе медијског деловања, која поред садржајне и изражајне

1) Видети Dervin&Huesca, 1997; Carpentier et al., 2003; Downing, 2004, итд.

2) Видети Druckman, 2004; Habermas, 2005; Хадл, 2008, итд.

3) Видети Quinn, 2005; Zdrayec, 2008; Powers, 2009. итд.

структуре подразумева све брже и уочљивије губљење временско-просторних димензија. Снага медија постала је већа но икада, јер је све бројнији и размаженији аудиторијум све више потпадао под утицај медијских творевина које су увек производ нечијих интереса. Мекдоналдизација друштва, као свеprisутан теоријски концепт,⁴⁾ значајан за будућа истраживања социолошких односа, евидентна је и у сфери масовног комуницирања, које протоком времена добија карактеристике западних образаца вредности (делотворност, исплативост, предвидивост и контролу), примерено теорији рационализације Макса Вебера. Могућност неограниченог броја информација привидно је обогатила бројни аудиторијум медијских вести, али је публика убрзо увидела да квантитет са собом носи мноштво конфекцијски унисонних садржаја, богатство истог које засићује и оптерећује човекова чула. Ако су у прошлости информације биле реткост сада су постале део међаве која свакодневно обасипа планету (феномен информацијског оверлоуда или информацијског обиља). Једном речју, све више различитих медија и дифузних канала производи све више речи, слика и представа, привлачећи нове комуникационе публице, али и фрагментујући их према областима интересовања. Избор вести и привлачење пажње постају битне медијске категорије, док савршене комуникационе технологије развијају до сада непознате одбрамбене филтере аудиторијума, који у страху од манипулативности развија нове облике одбране од медијског постопа. Модел делиберативне демократије⁵⁾ утемељен на проходности канала јавне сфере постаје директно зависан од избора, врсте и формата информација, дискурса и селекције података, чиме политички простор и време добијају свој контекстуални оквир. Правила игре намећу хијерархијски надређени заступници јавних интереса (политичари, политичке партије, институције, актери цивилног друштва и други агенси), али неједнака дистрибуција економске и политичке моћи адекватно се рефлектује и на обим и квалитет медијских садржаја.

Све савршенији медији производе све несавршеније људе који олако примајући симболичке поруке граде свој свет, паралелну стварност утемељену на менталним сликама које је репрезентују. Масмедијским каналима усмеравају се токови вести, забаве и пропагандних значења, намећу пожељна гледишта и доминант-

4) Шпехар, П. (2010): „Мекдонализована религија. Прилог теорији мекдонализиције у политикологији религије“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, бр. 1, год. IV, Београд, стр. 118-130.

5) Појам Јиргена Хабермаса, који под њим подразумева модел у којем се политичке одлуке доносе процесима преговарања, договарања и убеђивања. Аутори у овом подручју препознају важност парадигме комуникационог деловања, као врсте медијске моћи и специфично новог друштвеног и културног капитала.

не представе, промовишу ауторитети, идеје и актуелне вредности. Ако је у античком полису појединац у великој мери зависио од целине, *политеје*, у времену непредвидивих социјалних реформи и глобализације на пиједесталу је све чешће усамљени појединац, похлепан, егоистичан, неопрезан и хедонистички укалупљен конзумент медијских садржаја. Традиционални модел живљења карактеристичан за претходне векове коперникански се преобразио: технолошка опчињеност све лакше заводи лаковерни аудиторјум, који под притиском комерцијализације, персонализације, спектакуларизације и драматизације таблоидизује јавни простор, асимилујући у себе политички и културни дискурс⁶⁾. Преоптерећеност води информацијској дезоријентисаности, непоузданости, стресу, збуњености, неодлучности, па чак и израженој манипулативности. При томе, терет трошкова производње и коришћења информација све чешће се пребацује на кориснике, чија чулна ограниченост означава почетак својеврсне медијске трке за пажњом и избором. Да би доносили одлуке људи морају бити информисани, што значи да у процесима одлучивања информације постају темељ егзистирања. Моћ медија више није у говорењу људима *шта да мисле*, већ у неприметном наметању тема, идеја и ставова *о којима треба* да размишљају.

Идентификујући три врсте односа између медија и политичког система,⁷⁾ Денис Мек Квејл потенцира значај медија у изградњи јавног простора. Он журнализам види кроз улоге *надгледања* (monitoring role), са нагласком на указивање на догађаје и постављање дневног реда у јавној дебати, *подстицања* (facilitative role) где новинарство помаже демократско деловање и грађанску партиципацију, улогу *сарадње* (collaborative role) у којој патриотизам, културне и друштвене идентификације воде ка кохезији медија и владе, и *радикалну* или *критичку* улогу (radical role), са изражено непријатељским ставом новинара, одређених за интересе супротстављене властима. Циљ је променити понашање других особа, тако што се привлачењем њихове пажње производе одређени утицаји и ефекти. Отуда јавне информације чине субјективни исечак стварности чијим преношењем, разменом или прећуткивањем обликујемо јавну сферу, динамизирајући је и конструишући према селективним механизмима медијске моћи. Поредак истине

6) Ријеч је, ако желите, о управљању информацијама у којем новинари и управа, и штампа и телевизија, суделују утолико што им то омогућује да добију *оно што желе* (White, 1992:3).

7) Познати теоретичар врши следећу поделу: *либерални* (заснован на тржишту), *демократско-корпоративни*, у коме се интервенцијом владе обезбеђују интереси грађана и *такмичарски плурализам* (медијска подршка паралелно следи структуру политичке идеологије у друштву). (2007:14)

почива на наметању симболичких представа, новој врсти духовног насиља као друштвеног изазова, при чему магнетно поље догађаја у јавном простору чине јавне информације, начини њихове презентације и манипулације⁸⁾.

Полазећи од констатације да је суштина новинарске вокације потрага за истином у информацијама од јавног интереса, вести у модерној демократији би требале да имају централну улогу. Издавачи обликују културно и информативно окружење у коме се одигравају демократски процеси, а информације које скупљају, обрађују и шире чине основу одлука, страхова и перцепције грађана, укључујући и повезаност са владом и осталим јавним институцијама. Са тог становишта, чини се да дигитална револуција ојачава позицију грађана и остваривање демократских процеса, будући да ширење вести, нарочито на вебу и мултимедијима може да наговести еру дигиталне већине у којој грађани имају ненадмашив приступ вестима, анализи и подацима. Истовремено, поједностављује се процес скупљања вести и чини лакшом директна комуникација са јавно изабраним представницима, док се на другој страни појављују различити облици и иницијативе алтернативних и квази организација вести.⁹⁾ Тиме се потврђује да дигитална револуција притиска класичне медије, који у тој дарвиновској борби за опстанак могу да униште домаћај и ефикасност њихове основне колективне грађанске функције. Пракса је показала да нови медији не потискују своје претходнике, већ их апсорбују, укључујући експресивне могућности, али и проширујући их новим квалитетима.

У теорији се искристалисало становиште да мултимедији¹⁰⁾ омогућавају сваком појединцу или друштвеној групи подједнаке услове приступа и јавног изражавања мишљења, претпостављајући само два предуслова: прикљученост на мрежу и неопходну медијску писменост. Појединац се тако појављује супротстављен најмоћнијим центрима у масовном и виртуелном комуницирању. И док је у масмедијском друштву јавност редукована на тзв. во-

8) Савремена цивилизација готово и да не схвата да монопол у стварању духовног простора данас припада масмедијима, односно комуникацијским империјама које снажним технолошким чудима у наше домове уносе слике других људи. *Укидајући географску дистанцу (све се то дешава пред нашим очима) и психичку изолованост (можда ћемо ми бити следећи), они постепено освајају наше слободе, али и мишљења, ставове, навике, моделе понашања.* (Јевтовић, *Политикологија религије*, 2007:102)

9) www.mysociety.org

10) Под овим појмом аутори подразумевају било који медиј у коме су интегрисана два или више облика комуникације и појављују се као платформа конвергенције медијских индустрија и дигиталних технологија. Мултимедији, метамедији или помешани медији омогућавају сва четири Мек Квејлова обрасца протока информација: регистрацију, консултацију, алокуцију и конверзацију.

ђе мњења, односно друштвене елите – које приступ масмедиијском комплексу као четвртој власти користе из угла свог интереса – дотле мултимедији теоријски садрже значајне потенцијале за конституисање независне јавности и артикулисање аутентичног јавног мњења. Промене које стижу у јавни простор са дигиталном мрежом изазивају тектонске поремећаје зато што:

- *имају значајан потенцијал да опуномоће грађане, оне смањују вероватноћу да ће се, кад год изражавамо своје мишљење, десетак цензора умешати да нам наложи шта да кажемо, а шта не;*
- *помажу грађанима да се, корак по корак, ослободе роба у себи, да негују врлине демократског грађанства у себи: разборитост, расуђивање, речитост, домишљатост, смелост, ослањање на сопствене снаге, осетљивост на моћ, здрав разум;*
- *обнављају стару мисао да је децентрализација власти понекад најделотворнији лек за превелики провинцијализам;*
- *елиминише проблем недоступности постојећих медија масовног комуницирања и даје сваком грађанину, у моделу посматрано, да не само има, већ и јавно изрази сопствено мишљење.¹¹⁾*

Иако у својој унутрашњој структури теоријски садржи огромне демократске потенцијале, нови журнализам и са њим мултимедији имају и своју тамну страну, на коју је и у овим пионирским временима пажњу скренула – свакодневна пракса, укључујући демократски дефицит као колатералну штету.

Утолико је одговор на питање – да ли ће професионално новинарство бити подржано у будућности? – од посебног значаја, тим пре када се зна шта се све догађа на актуелном медијском тржишту. Како би смањили трошкове издавачи спајају своја дописништва и бирое и покушавају да докажу како технологија комбинована са искусним новинарима и продуженим радним временом омогућава произвођење обимнијег садржаја за већи број медијских платформи, са мање радне снаге. Шта се у таквом окружењу дешава са кључним аспектима колективне грађанске функције у медијима, како на ту функцију утиче дигитална револуција и колико је тачан утисак да се медијско тржиште помера у смеру који производи елементе *демократског дефицита*? У том померању од традиционалне концепције ауторитативних медија ка нечему што

11) Кин Ц. (1995): *Медији и демократија*, Филип Вишњић, Београд, стр. 109-110

је веће, непотпуније и раштрканије као пожељни водичи могу да послуже две категорије, уско везане са потврђеним вредностима новинарске професије: квалитет вести, њихова тачност и дубина, на једној, и сензационално извештавање и шири социјални ризици са изобличавањем медија, на другој страни.

ТРАНСФОРМАЦИЈА ВЕСТИ И ГРАЂАНСКА ФУНКЦИЈА МЕДИЈА

У унутрашњем бићу мултимедија дигитална револуција производи многобројне последице, које се својом логиком рефлектују на јавни простор. Основне карактеристике ових процеса могу се класификовати у три групе:

- смањена пажња новинара, квалитета програма рада на вестима и угрожавање тачности вести;
- кондензовани приступ поспешује потискивање основних чињеница и њиховог контекстуалног тумачења у други план, до потпуне елиминације; и
- новоусвојени систем дигиталних вредности ојачава сензационалистички приступ, ограничава дебату, а јавност излаже штетним вестима.

Кад је реч о првој групи карактеристика, несумњиво је да је одувек постојао одређени степен несагласја између реалности догађаја који су вредни да се објаве, и начина на који су приказани у медијима. Садржај вести – њихова тачност, дубина и ширина – због тога је случајан и никад није сигуран. Или како је то једном приликом записао Алан Русбригер „новинарство је одувек било вежбање у несавршености“.¹²⁾ Новине које стижу до читаоца су „непотпуне, пренагљене, недовршене, погрешне, нетачне у описивању неких догађаја о којима смо чули у протекла 24 сата. Изобличене су упркос нашим напорима да елиминишемо пристрасности... То је најбоље што можемо да урадимо под овим условима“.¹³⁾ На стари корпус карактеризације, која је на новинарство гледала као на сталну тензију између брзине и прецизности, додата је тежња за дигиталним успехом, што је у значајној мери трансформисало вештину

12) Алан Русбригер, бивши главни уредник листа Гардијан, садашњи уредник и некадашњи коментатор Обсервера, дописник лондонског Дејли Њуз из Вашингтона, почасни доктор Линколн и Кингстон универзитета www.guardian.co.uk/value/socialaudit/story/0,,1926199,00.html

13) Broder S.D. (1981): *Behind the Front Page: The Candid Look How the News is Made*, Simon&Shuster

професионалног новинарства на начин који ће оставити дуготрајан друштвени и демократски утицај: прецизност и дубина новинарства све више и чешће су под налетом комерцијалног такмичења и, услед тога, настојања издавача да задрже позиције установљене у претходној економској ери. У таквом економском и професионалном окружењу скупљање вести уступа место обради, паковање и достављање вести добијају приоритет у односу на сакупљање и проверу чињеница. Такав развој баца сенку на стварну тачност вести, а као колатерална штета појављује се – пажња новинара и, за узврат, њихова способност да приступе чињеницама и конвертују информације у стварну причу.¹⁴⁾ Последица овакве транзиције је да се грешке умножавају, новинари их праве све више и чешће, а оне се, због спонтане природе мултимедија брже шире. Када се једном десе, грешке је у оваквим условима теже исправити и долазимо до поражавајуће појаве: *рефлектује се менталитет гомиле који постоји код медија.*¹⁵⁾ Јавно мњење бива заведено, критеријуми вредности вести се снижавају, а могућност конфликта унутар друштва расте. Највећа штета од свега је да се губи темељно, истраживачки дубинско новинарство!

Синдром дигиталних ветроказа и доминација *clickstream* приступа провоцира друштвену трансформацију вести која наглашава њену историјски непредвидиву и учесталу природу, са крајњим резултатом да брзина постаје цењенија од тачности. За највећи број издавача важно је да се хитно привуче пажња публике преко што више платформи. Генерално, програм рада вести све више је подвргнут брзим променама и ажурирању. „Основни императив за брзином може да има озбиљан утицај на било коју стваран интерес, без обзира да ли је прича тачна или није“.¹⁶⁾ (*Alastair Campbell*, секретар за штампу Тонија Блера). Колико је то погубно и по публику и по њихове интересе показује статистика: количина жалби због нетачних вести увећала се 70 одсто у односу на 1996. годину; док је исте године просечно било 55 одсто жалби због нетачности, у 2009. тај број попео се на чак 79 одсто.¹⁷⁾ Насупрот овоме је уредничка и комерцијална побуда неких издавача да одрже тачност и квалитет вести, имајући у виду да је, дугорочно

14) Currah A. (2009): What's Happening to Our News, Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford

15) www.telegraph.co.uk/newstoppers/debates/2964722/False-internet-rumours-recent-highlights.html

16) House of Lords Select Committee on Communications (2008): The Ownership of the News, vol 1, Report, 30.

17) Press Complaints Commission (PCC), www.pcc.org.uk/annualreport/2009.html

гледано, у интересу медија да сачувају модел личног регулисања професионалних стандарда. Све ово показује да ће проблем медијске тачности постати сложенији и спорнији што тржиште буде агресивније усмеравало изворе у стварање мултимедијалног садржаја. То директно индукује опасност од заташкавања конкуренције и спретности издавача.

Друга група карактеристика везује се за темељни и независни садржај новинарства у дигиталној револуцији. Док мултимедијални посао наставља негативно да утиче на пажњу новинара, остаје мање времена за једноставно извештавање и контекстуализацију чињеница, догађаја и прича. За многе издаваче, прикупљање вести сада постаје прескупо, а директни друштвени трошак такве врсте штедње је – губитак разноликости. Због мањка социјалних и културних веза са институцијама и појединцима новинари све мање успевају да пренесу сложеност приче, а уместо једноставног скупљања и извештавања о чињеницама, нова економија вести у први план избацује коментаре и мишљења. Издавачи су све усмеренији ка прављењу сајтова који су вођени коментарима, усмереним на популарне личности и проширеним од стране публике.

Основна грађанска функција медија – да прикупе информације и информишу друштво – постепено се замењује умереним, блажим моделом који зависи од личних мишљења релативно уске групе коментатора и новинара. Приче и догађаји су све више огрнути велом славних личности како би се привукла пажња публике; постепено, уз помоћ професионалних односа са јавношћу, спин мајстора, лобиста и комуникација са медијима. Заправо, читав проблем се материјализује у лику друштвене одговорности медија. Шта им је сврха, ако не да производе тачне чињенице, на чијој основи људи могу да заснивају своје дебате? Или како каже Алан Русбригер, бивши главни уредник лондонског *Гардијана* „ако одмах скочите на мишљење без чињеница, онда је друштво у опасности“. Истина је да су коментатори и њихови продукти корисни, будући да праве лупу кроз коју корисници могу да тумаче и схвате вести. Конзументи не очекују само чињенице, него да им се да до знања шта се мисли о тим чињеницама.¹⁸⁾ Међутим, кључни недостатак у таквом успону коментаторства је – одговорност. Многим коментаторима недостаје одговорност повезана са јавном функцијом, па се појављују као *чуvari између вести и јавности*. Њихови потези директно обликују начин на који се приказују личности,

18) Loyd J. i Hobsbawm J. (2008): *The Power of Commentariat*, www.reutersinstitute.politics.ox.ac.uk

организације и догађаји, да би се под таквим утицајем мишљење публике променило, зависно од тона и садржаја новинарског рада.

Друга врста штете у овим процесима је и пажња публике, конзумента вести. Основне чињенице и информације о догађајима гуше се какофонијом коментара и сродних мишљења која изискују пажњу, па се оне све теже налазе или постају мутне и нејасне. Ограничена пажња савлађује се неограниченим информацијама. Слабљење грађанске функције медија појављује се као резултанта актуелних процеса транзиције. Када се томе прикључи учестала појава излагања сензационалистичким садржајима препуним штетних информација, онда се долази до битне последице – дезинформисане јавности. Сумњиве технике скупљања вести и сензационално извештавање наметнули су друштву две крупне последице: кидане веза између институција друштва и медија; и, ограничавање јавне дебате и дезинформисање грађана.

Медији имају, теоријски гледано, друштвену и демократску вредност: помажу да се презентирају информације и држе у шасти моћни појединци и организације. С обзиром на овакав транзициони смер, већи део новинских прича и садржаја изабран је заједничком одлуком – гомиле. Другим речима, огромна моћ медија у највећем броју случајева усмерена је вољом аудиторијума (рејтинга). У том контексту, евидентне су три кључне тачке.¹⁹⁾

1) Прва и основна област демократског односа је *све сензационалнија природа политичке репортаже и извештаја*. Садржај политичке агенде временом се променио, од оне коју диктирају влада и парламент у корист оне коју дефинише веза између потреба медија за политичким садржајем и све већа потреба политичара за репортажом. Новинари су данас под притиском да направе извештаје краћим и модерним, специфичним за постојећи медиј: штампу, радио или ТВ, плус веб издање. Смањен је и број специјалних политичких извештача, многи који то раде немају неопходна знања ни искуства у покривању политичких дебата, па се извештавање фокусира кроз објектив личности – тренутна брига је „ко је доле, ко је горе, а изненађујуће је тешко да се добију репортаже о кључним проблемима“. Рутинским праћењем и најконфликтнијих догађаја неће се привући пажња публике!

2) Друга кључна тачка је да *политичари постају све опрезнији у интеракцији са медијима*. Због тенденције за сензационализовањем или избличавањем, медији тешко добијају јавне коментаре и изјаве од личности са виших нивоа. Карикирање саговорника,

19) Lloyd J. (2004): *What the Media are Doing to our Politics*, Constable

персонализовано представљање, уз емоционални набој промовишу медијске личности као припаднике елитистичких структура. Отуда избегавање новинарских камера и микрофона, док они који директно комуницирају са медијима опрезно саопштавају своје поруке и граде сопствени профил. Омекшавање информативних садржаја (soft news) води таблоидном интерпретирању догађаја за које нису потребни медијски професионалци. Све то представља негативни тренд, који се у струци назива и *великим јавним губитком*.

3) Трећа кључна тачка је везана за појаву да *економија медија*, намењена сажимању политичких прича у пакет наклоњен публици, *одваја стварне животне проблеме и питања од замршености политичких дебата и политичке истраге*. Сензационализам у медијима не доприноси да се разбистри или донесе одлука о сложеним друштвеним и економским питањима. Драматичност формата који представља догађај такође, мути слику стварности, јер под дејством испровоцираних емоција представе имплодирају у мноштво контрадикторних значења. Тако оно што се није догодило постаје важније од онога што јесте, доприносећи даљој збуњености публике. Монтажа креира свест о догађају на начин који скреће пажњу конзументата на оно што сматра важним, док интерес медијских произвођача објективе јавне пажње помера са јавног интереса на просторе приватности.

Усмеравање садржаја у мултимедијима под притиском дигиталне метрике и наклоности публике производи промет и утицај, независно од вредности њеног јавног интереса. Такав приступ има тенденцију да избаци значајне фигуре из друштвеног и политичког спектра, експлицитно показујући наклоност популистичким тривијалностима. Не тако давно (1997.) су, према резултатима *Goldsmiths Media Research Programme*, приче о славним личностима износиле 17 одсто свих вести, што је чак шест одсто више у односу на далеку 1952. При томе, постоји уклањање и препакивање озбиљних вести у оно што се одавно назива *инфозабава*.²⁰⁾ Зато се и догађа да су приче, које испуњавају агенду вести, често прожете великом количином негативности, сензационализма или прекора, чиме потискују и чине нејасним озбиљне проблеме и дезинформишу јавно мњење.

20) www.goldsmiths.ac.uk/media-research-centre/media-ownership.pdf

ДЕМОКРАТСКИ ДЕФИЦИТ У МУЛТИМЕДИЈИМА

Видели смо већ да домаћај дигиталне револуције и промене у индустрији вести провоцирају фундаменталне промене, како у економији и политици тако и у области професионалног новинарства, озбиљно угрожавајући грађанску функцију медија. Посматрајући проблем са становишта јавне политике, актуелна пракса широм света, посебно на британском и америчком медијском тржишту агресивно је наметнула размишљање и тражење одговора на основно питање које данас мучи многе у свету медија, и то у два правца – како смањити демократски дефицит дигитално интегрисаних медија: обезбеђивањем финансијске основе неопходне за квалитетно снабдевање вестима; и стварањем информисаних, дигитално компетентних и писмених грађана.

Само независно, балансирано, поуздано извештавање, које је у интересу публике испуњава грађанску функцију медија. Истовремено, никада у историји појединци нису имали лак и брз приступ тако великој количини садржаја из оригиналних извора, што потенцијално и теоријски показује да је такав нет-утицај пре подлога за демократску срећу, него за демократски дефицит. Отуда, следећа генерација мултимедија може да постане истинска брана нарастајућој мрежи квази-произвођача вести, простирући се од префињености индустријског комплекса управљања јавношћу до неискоришћене енергије грађанског новинарства. Посебну перспективу, према оценама стручњака, имају „дигитална сидра“, с обзиром на њихову способност да акумулирају допунски садржај, кориснике и рекламе око својих брендова. Теоријски погодна основа за стабилну и дугорочну грађанску функцију медија базира се на јасним бенефицијама: излаже информације, задржава оне који су моћни, укључује их у процес, доприноси дебати и омогућава грађанима да одлучују. Грађанска функција медија дубоко је условљена економском реалношћу. *„Вредност установљених медијских канала се троши брже него што издавачи могу да створе одрживе дигиталне алтернативе. Као што смо показали, издавачи јуре дигиталну визију која умањује ефикасност грађанске функције. Док издавачи прелазе у дигиталне ветроказе, краткорочни императиви комерцијалног опстанка ће имати приоритет над дугорочним питањима друштвене одговорности... Изазови дигиталне револуције ће само постати још оштрији у надолazeћој кризи“.*²¹⁾

21) Currah A. (2009): *What's Happening to Our News*, Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford, page 143

Притисак који се фокусира на обраду, а не на стварање оригиналног садржаја, резултира да се издавачи одреде за много већи удео утврђеног (*confirmatory*), наспрот иницијативном (*initiatory*) новинарству. Разлог томе је – опадање прихода по новинару. Да би привукли пажњу публике издавачима треба већа количина садржаја, па је континуирано, систематско прикупљање вести угрожено, а кључне области, преко којих се остварује директнија грађанска функција медија, као што су политичке репортаже, дебате, истраживачки извештаји и сл, постају све ређе новинарске форме. За вести које грађанима нуде складан, независан и поуздан извештај о догађајима који су од јавног значаја све чешће се финансијска помоћ тражи од – државе, уз обиље неспорно јаким аргумената. „Поуздано, независно, рутинско извештавање може имати већи утицај на средину и на дуже време, него једно новинарско откриће. Новинарство, генерално, има улогу будног чувара.“²²⁾

У креирању амбијента коме би иманентно било смањење демократског дефицита посебно би требало водити бригу о оним деловима мултимедија који обезбеђују информације из категорија вести најзанимљивијих публици – политичка, економска, друштвена, право, верске организације²³⁾. Један од путева који се помиње у јавним дебатама је да се издавачима гарантује нека форма пореских или финансијских олакшица на доходак од садржаја који је интересантан публици. Циљ таквих потеза је да се смањи разлика између трошкова имплементације нових медија и њихових прихода, стварајући тако потенцијал мултимедија, који би био поуздан чувар грађанских права у датом друштву.²⁴⁾ Несумњиво је да се судбина новина може променити, као што показује пример *Daily Telegrapha*, који је током маја 2009. године драстично подигао тираж, разоткривајући на шта су британски парламентарци и министри трошили новац својих пореских обвезника. Такав посао не би био у стању да уради ни један мултимедијални портал, будући да људи који раде на њима нису квалификовани за такву врсту озбиљног, дуготрајног, истраживачког новинарског рада, нити портали могу да финансирају вишемесечне истраживачке операције, које би, када би то било и могуће, ионако одмах преузели други портали, који то нису платили.

22) www.charliebeckett.org/?p=666

23) Walter, C. I. (2008): “In-line Religion”: innovative pastoral applications of the New Information and Communication Technologies (nicts) by the Catholic Church in Nigeria“, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and religious tolerance, Vol. 2, No. 2., Belgrade

24) Ofcom (2008): Second Public Service Broadcasting Review: Preparing for the Digital Future, 77, www.ofcom.org.uk/consult/condocs/psb2_phase2/

Проблем очувања грађанске функције медија постаје много деликатнији у светлу прогноза да ћемо у наредних пет година наводно производити више информација – у форми која може да се сачува и попише – више него у целокупној историји људске цивилизације. Тај дигитални цунами је илустрован стопом раста популарних сајтова: You Tube расте до 18,7 милиона сати дневно, Wikipedia 1,4 милиона чланака дневно и веб генерално до милијарду страна дневно.²⁵⁾ Ипак, два проблема руше ову идиличну слику: прелазак са класичних медија на мултимедије географски и друштвено је неравномеран; и динамика веба која се напаја публиком, нема потенцијал да прошири грађански поглед на свет, будући да центрипетална структура усмерава пажњу на само неколико сајтова – око друштвене мреже, куповине и фантазије – па су вести маргинализоване. Појављује се *дигитална дистопија* (замишљено место лоше за живот, супротно од утопије) око вести на вебу. Систематски постоји опасност од стварања ехо комора у којима су грађани изложени само делићу правих вести, будући да издавачи под притиском прилагођавања дигиталном ветроказу, фаворизују обраду умереног садржаја *прилагођеног публици*, изнад прикупљања јачег садржаја који је у *интересу публике*.²⁶⁾

У теорији су прилично раширена схватања према којима улогу чувара јавног интереса, тзв *watchdog*, могу једино да одиграју штампани медији или ТВ, будући да су довољно велики и да запошљавају довољан број квалификованих професионалаца, који су кадри да се баве озбиљним, често дуготрајним политичким и пословним истрагама. Медијска платформа креирана логиком ветроказа промовише популистичке силе као основне чуваре између вести и грађана и у својој структури има потенцијал за демократски неуспех у два смера: систем *clickstream* конзумације вести ретко производи прецизан и балансиран програм рада у медијима; истовремено, отворена структура веба генерише његово присвајање и манипулацију²⁷⁾. Очито је да мултимедији носе низ структуралних опасности не само као платформа за вести, него и као канали који обликују грађански поглед на свет. Отуда је превасходни задатак да се, на неки начин, вести од јавног интереса ставе у први план и на тај начин скрене пажња на њих.

25) www.cisco.com/web/about/ac123/ac147/archived_issues/ipj_11-2/112_evolution.html

26) Negroponte N. (1995): Being Digital, Vintage

27) Брзо ишчитавање података са Интернета или сличних дигиталних архива никада не може заменити добре, поуздане изворе са терена! (Јевтовић, Политикологија религије, 2007:115)

У досадашњим дебатама на ту тему искристалисао се модел *посебне дигиталне ознаке* за вести од јавног интереса. Полазиште за то је добровољно и јасно дефинисање сета медијских стандарда који разрађују принципе одговорности и транспарентности и на бази њих – ознака, приказана визуелно и електронски, као један од начина да се „усред ларме веба идентификује и разликује професионално новинарство“. Сврха обезбеђивања ових метаподатака је да се боље проследи контекстуалне информације корисницима – нарочито ко је произвео садржај, било да је створен захваљујући појединцима или организацији, било да је уређен, од стране кога, када је објављен, где је направљен..? Тиме постоји могућност да се створи нови систем транспарентности. Оваква стратегија може да послужи за учвршћивање генералног брэнда професионалног новинарства.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У претходном делу рада већ је констатовано да се у систему дигиталних вредности које доноси нови журнализам угрожава тачност вести, потискују основне чињенице и контекст у коме се налазе, једном речју губи се темељно дубинско новинарство, што као последицу може производити бројне облике манипулативности. Чињеница да је брзина на већој цени од тачности, као и да сакупљање и провера вести уступају место обради и паковању (што је мотивисано жељом издавача да очувају економску позицију из ранијих времена) указује на један од потенцијалних темељних узрока – двоструки губитак пажње, и новинара и публике.

Доминација мишљења у односу на чињенице унутар информативних садржаја промовисала је новог посредника у сфери мултимедија – коментатори су постали својеврсни чувари између вести и јавности, будући да њихово тумачење догађаја, појава и личности у највећем делу формира опште мишљење. Када се томе додају последице утицаја *clickstream* избора садржаја, при чему оно што је „прилагођено публици“ апсолутно предњачи у односу на оно што је „у интересу публике“, онда постаје још очигледније колико је синдром гомиле, упркос квалитативној трансформацији у оквиру мултимедија, нови журнализам преузео као могућност за трансформисани вид манипулације. „Кључни проблем са којим се сви суочавамо – од великих компанија до обичног грађанина је преплављеност информацијама. Изазов је данас наћи информацију у коју можете веровати, на коју се можете ослонити... Сваког дана

јави се нових десет хиљада блогова, али их се истовремено угаси исто толико. Треба бити свестан да и саме владе и остали центри моћи имају право и могућности да развијају сопствене блогерске просторе, шире своју идеологију, тако да је борба за јавни простор, пласирање информација у њему, готово па изједначена између ове (условно речено) две стране.²⁸⁾

Наивно је веровање како је глобални капитал преобликовао постојеће друштвене обрасце. Кључ промена крио се у орвеловском редицајнирању медијских структура, које су трансформисане информационом пакетима који су попут тројанских коња мењали државе унутар њих самих, одузимајући им део по део негдашње моћи! Револуција није у капиталу који се јавним представама обилато нудио неразвијеним и идеолошки супротстављеним странама, већ у маскираном контексту идеја које су стварале вештачке културне и политичке вредности, а о којима доминантни медији скоро да нису ни говорили²⁹⁾. Журнализам ствара представе о нечему што је вероватно, више налик на истину, при чему се контекст исказа и слике никако не смеју занемаривати. Хабермас је сматрао да *идеја истинског консензуса захтева од судионика јавног дискурса способност разликовања битка и привида, бити и појаве, онога што јест и онога што треба бити како бисмо компетентно могли судити о истини исказа, веродостојности изјава и правилности поступака* (према Чачиновић, 1981:79). Медијско комуницирање прикрива паралелизам: с једне стране елита које усмеравају симолчку моћ, и с друге стране, гомила које су објекат утицања. Нови медији фрагментизују публику, али је валов на којој се она храни и даље исти за све!

Асошијетед Прес (Associated Press)³⁰⁾ уводи термин *друштвена монета* (social currency), желећи да тако издвоји вести које директно утичу на задовољавање потреба индивидуа ка социјализацији дистрибуцијом одређених садржаја (вирална компонента квалитетних вести). Реалност је да тражење и проналажење оваквих информација доводи до бесконачног понављања истих садр-

28) Roysten M. i Creeber G. (2008): Understanding New Media, www.media.ba

29) Медијски дискурс има три функције: 1) информативну – када износи чињенице или даје информације о нечему; 2) дезинформативну – када износи неистине или дезинформише, што значи да самим тим занемарује или заклања неке чињенице, и 3) мобилизаторску – када без обзира на садржај својим дејством публику покреће на делање, било тако што формира активан став или што показује спремност “да ствар узму у своје руке” (Брдар, 2009:161).

30) Скраћено АП, најмоћнија светска новинска агенција, основана 1848. у Њујорку. Дефинише се као непрофитна професионална кооператива која послује према унапред одређеним ценама, а чланови – претплатници планирају своје захтеве, а тиме и трошкове.

жаја у сличним изворима, чак и када се новинари труде да пронађу више информација о конкретном догађају. Економија све видљивије утиче на културни и политички развој цивилизације, која процесима глобализације, модернизације и технолошке револуције драматично мења свакодневни амбијент. Информационо друштво подложно је сталном преиспитивању јер економија знања информације види као робу која својим квалитетом и монополом стиче предност на отвореном тржишту. Дух времена креира се симболичким садржајима који су супституција реалности, па у пракси традиционалне налоге партијских центара мењају нови формати спинованих порука, које и даље имају функцију друштвеног надзирања, али су софистицираније, невидљивије и опасније. Демократија је у евидентној кризи јер се становништво све више дели на привилеговану (информисану) мањину и експлоатисану (изманипулисану) већину, којом се управља наметањем медијских слика, знакова, представа. Информација олако мења смисао под утицајем предрасуда, стереотипа, идеолошких магли, манипулација, незнања или необавештености. Тако центри моћи дифузно распростиру пожељне слике о друштву, препуштајући ауторитетима да стварају ставове и нуде решења.

Очекивања да ће са слабљењем државе доћи до одумирања политичке власти³¹⁾ пракса је брзо демантовала, али показујући све већу жељу елита за контролом медијских садржаја, јер се њима све више уређују односи међу људима. Модерна диктатура могућа је управо контролом садржаја нових медија, пошто је концентрација власти над комуникацијама све израженија, било од стране државе или појединаца. Поплава медијске фикције о демократизацији на кратко даје резултате, али након друштвеног отрежњења схвата се да је у пракси само *дошло до функционалне замене, јер је суверенитет државе замењен суверенитетом тржишта*³²⁾. Легитимитет либералне демократије тако улази у кризу пошто диктатура капитала све више отуђује носиоце друштвеног одлучивања, производећи *олигархизацију, елитизацију и плутократизацију формално демократских институција*,³³⁾ смањујући учешће грађана у политичком животу. Запажања уступају место значењима, мисаоне опсервације се маргинализују пред екранизованим спектаклима, док

31) Habermas, 1969. Тадић, 2007.

32) Аутор дивље транзиције, као онај ко је богатству или полулама власти (био)најближи, па постаје плачкаш, не ради на институционалним реформама *све док му је то у интересу* (док плачка траје), нарочито ако од њега, као посредника власти, управо та реформа одлучно зависи (Брдар, 2009:237)

33) Видојевић, З. (2010): *Демократија на заласку*, Службени гласник и Институт друштвених наука, Београд, стр. 57.

ритуализоване сцене доминирају медијасфером. У ери двадесет-четворочасовне дистрибуције вести, новинари све мање трагају, проверавају и истражују, обично богатећи интерпретацијама оно што нуде остали утицајни медији. *Када се прича смисли то је као да стварно постоји понашање крда. Причу одређује један медиј – један приказ у новинама или слика на ТВ... Делимично услед тога што су новинске организације консолидоване, а делимично услед електронског извештавања, сви ми се хранимо на истом валову, признаје новинарка Женева Оверхолсер³⁴⁾.*

Посао новинара драматично се променио, приближавајући се просторима управљања јавношћу. Традиционални значај продуктивности, ефикасности и профита добио је приоритетни значај у новинарској продукцији, док су се централне вредности класичног новинарства – оригиналност, одговорност и аутономија – преселиле на маргину. У највећој мери, основни узрок таквог смера у редифинисању новинарских вредности је све раширенија појава структуралне промене економске основе у издавачкој индустрији, уз додатни стимуланс комерцијалног и грађанског притиска на новинарске послове. Нови јурнализам – као категорија у настајању – појављује се као покушај повратка изворним вредностима новинарства, подупртим иновацијама које намеће дигитална револуција и њој иманентна медијска правила. Истовремено, то је потврда да новинарство није у кризи, већ у процесима неизбежног редифинисања, при чему могућности које отварају мултимедији представљају историјски изазов за стварање садржаја високе продукције, са могућношћу његовог глобалног конзумирања.

Основни тон развоју новог јурнализма одређује сурова чињеница да глобални медијски господари инкорпорирају технолошке тековине, као што су интернет и сродне метамедијске мреже у своје империје, минимализујући демократске потенцијале технологија. Предвиђања према којима ће будућност интернета одлучивати степен глобалне умрежености³⁵⁾, несумњиво најављују нову врсту комуникацијских неједнакости између и унутар нација, али и снажење пропагандних инструкција у биткама за јавни утицај и политички притисак. Јавна сфера се медијски све више умрежава, па треба очекивати нове облике комерцијализованих новинар-

34) Geneva Overholser, na forumu CCJ (Committee of Concerned Journalists) u Mineapolisu, 22. X 1998.

35) Џејмс Кантон, председник и извршни директор Института за глобалну будућност, уочавајући умрежавање финансијских, телекомуникационих, безбедносних и комуникационих система, предвиђа да ћемо у наредној деценији потрошити више од пет милиона долара за стварање глобалног телекомуникационог система, који ће интегрисати мултимедије и све расположиве информације; Екстремна будућност, Клио, Београд, стр. 328.

ских форми и садржаја које ће политички дискурс камуфлирати информативношћу и популистичком забавом, смањујући простор стварно демократским гласовима. Саморегулативност медијских система у пракси је доживела неуспех, али се нико не усуђује да то грађанима и јавно саопшти, тако да још увек опстаје мит о слободи и независности медија и професионалних комуникатора!

**Zoran Jevtovic
Radivoje Petrovic**

PUBLIC OPINION AND DEMOCRATIC DEFICIT IN THE AGE OF MULTIMEDIA

Summary

The authors examine the problem of constructing public communication space and the crisis of journalism caused by the emergence and development of digital multimedia. The Internet has broken with the conventional interpretation of space and time, globalization has significantly improved the content of communications, while conglomeration initiated the process of creating an information market, bringing a combination of news and entertainment. Hence journalism has increasingly become the dominant branch of political or economic elites, in which the information monopoly is threatening the control of public space, which affects the weakening of democratic capacities in international communication.

The focus is on research of activities of new media and “tectonic disturbances” in the structure of journalistic genres, especially news. The traditional concept of authoritative media is gradually eroding, the character of social elites, and governance also is changing, threatening a civil function of journalism. New forms of communication managing reality: The real message is change by the image, the critical depth – by the aesthetic surface, and argumentation and “Research disturbance” withdraw toward the silver-tongued political assurances, fun and sensations. Limited public attention saturates by the unlimited amounts of information, and routing of content in multimedia under the pressure of digital metrics and affection of the audience produces economic traffic and ideological influence, regardless of public interest. Power of management is moving towards the creation and presentation of events and information, building social ties and false homogeneity as a vague ideals of equality and satisfaction. The digital revolution is changing the ethical, political and communicational practice, opening a new paradigm in the battles for control of public opinion!

Key words: communication space, democratic deficit, digitization, new journalism, news, public opinion.

ЛИТЕРАТУРА

- Broder S.D. (1981): *Behind the Front Page: The Candid Look How the News is Made*, Simon&Shuster
- Брдар, М. (2009): „Логика западних медија као логика моћи“, *Зборник Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета*, Београд.
- Видојевић, З. (2010): *Демократија на заласку*, Службени гласник и Институт друштвених наука, Београд
- Carpentier, N & Servaes, J. (2003): *Making Community Media Work*. In Jas Servaes (Ed.) *Approaches to Development*, Chapter 15. Paris: UNESCO.
- Currah A. (2009): *What's Happening to Our News*, Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford
- Currah A. (2009): *What's Happening to Our News*, Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford
- Lloyd J. (2004): *What the Media are Doing to our Politics*, Constable
- Dervin, B. & Huesca, R. (1997): “Reaching for the Communicating in Participatory Communication”, *Journal of International Communication*, 44 (4).
- Downing, J. (2004): *The SAGE Handbook of Media Studies*. Thousand Oaks: Sage.
- Zadrayec, A. E. (2008): *Fight for Your Life: Newspapers and Digital Storytelling, Research Paper*, Reuters Institute for Study of Journalism, Oxford University
- Јевтовић, З. (2007): „Масмедијски преображај тероризма и религије у глобалном поретку“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, бр. 1. Београд
- Кантон, Ц., (2009): *Екстремна будућност*, Клио, Београд
- Кин Ц. (1995): *Медији и демократија*, Филип Вишњић, Београд
- Habermas, J. (2005): “Concluding comments on empirical approaches to deliberative politics”, *Acta Politica*, 40.
- Хабермас, Ј. (2007): “Политичка комуникација у модерном друштву“, *ЦМ - часопис за управљање комуницирањем*, бр. 5, Протокол, Нови Сад и ФПН, Београд
- Druckman, J. N. (2004): “Political preference formation”, *American Political Science Review*, 98.
- Хадл, Г. (2008): „Медији заједнице? Алтернативни медији? Анализа концепта медија народа, од народа и за народ“, *ЦМ - часопис за управљање комуницирањем*, Протокол, Нови Сад и Факултет политичких наука, бр. 6, Београд.
- Powers W. (2009): *Hamlets Blackberry*, Executive Summary of Project Shaping the Future of the Newspaper, New York
- Quinn S. (2005): *Convergent Journalism – The Fundamentals od Multimedia Reporting*, Peter Lang, New York
- Walter, C. I. (2008): “‘In-line Religion’: innovative pastoral applications of the New Information and Communication Technologies (nicts) bu the Catolic Churc in Nigeria”, *Politics and Religion*, Center for Study of Religion and religious tolerance, Vol. 2, No. 2., Belgrade
- White, S. A. (1992): *Reporting in Australia*, Macmillan, Melbourne.

Чачиновић, Н.П. (1981): *Писање и мишљење*, ГХЗ, Загреб.

Online извори:

Центар за историју и нове медије - <http://chnm.gmu.edu/>

Estlow међународни центар за новинарство и нове медије (Универзитет у Денверу) - <http://estlowcenter.du.edu/>

Информационе технологије у 21. веку - Robert V. Williams, Универзитет Јужна Каролина - <http://libsci.sc.edu/bob/istchron/ISCNET/ISC20CEN.HTM>

Институт за студије нових медија - <http://www.inms.umn.edu/>

Мас Медији веб дизајн - историјски приказ -

Дигитална ера - <http://www.digitaledge.org/>

Преглед *online* новинарства - http://www.ojr.org/ojr/page_one/index.php

Poynter *online* "E-Media Tidbits" - <http://www.poynter.org/column.asp?id=31>

Poynter *online* нова хронологија медија - <http://poynter.org/nmt>

УДК: 327(497.11)
Примљено: 18. октобра 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 127-152.

Младен Лишанин

Институт за политичке студије, Београд

НОРМАТИВНИ СТВАРНИ МОДЕЛ КРЕИРАЊА И РЕАЛИЗАЦИЈЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ (1)

Сажетак

У овом делу студије, аутор нуди одређење спољне политике и њеног места у политичком систему. Затим се приказује процес креирања и реализације спољне политике, кроз његове фазе, од иницијативе и одлучивања до спровођења одлуке и механизма контроле и надзора. Опис процеса креирања и реализације спољне политике у Србији започиње представљањем државних органа (председника Републике Србије, Владе Републике Србије, Министарства спољних послова и Министарства одбране) и њихових улога у овом процесу.

Кључне речи: спољна политика, креирање спољне политике, спровођење спољне политике, политички систем Србије, председник Републике Србије, Влада Републике Србије, Министарство спољних послова, Министарство одбране

УВОД

Спољни односи су област од изузетног значаја у животу и развоју сваке политичке заједнице. Каковоћа односа са окружењем увек и неспорно узрокује последице по унутрашњи живот заједнице. Како је, са нашег становишта, држава основни облик политичког организовања у модерном добу, очито је да спољна политика и начини њеног уређивања представљају један од кључних елемената сваког модерног политичког система.

Тако се, на самом почетку, отварају барем три значајна питања. Да ли спољна политика (будући да је *спољна* и да постоје мишљења да она почиње на оним границама на којима држава престаје) уопште представља део политичког система државе? Друго, уколико је одговор на прво питање потврдан, на какав начин један политички систем третира област спољне политике? Треће питање, на које се може одговорити након што се да исцрпан одговор на друго, јесте да ли, у којој мери и на који начин стварни модел процеса креирања и реализације спољне политике одступа од прописаног – нормативног модела. Ово последње ће бити средишња тема нашег истраживања, особито на примеру спољнополитичких процеса у Републици Србији.

Место спољне политике у политичком систему; појам спољне политике и науке о спољној политици

Одговор на прво питање, по нашем мишљењу, недвосмислено је потврдан – област спољне политике представља саставни део политичког система државе. Мада је неспорно да се велики, можда и претежни, део спровођења спољне политике одвија ван државних граница (превасходно кроз делатност дипломатско-конзуларних представништава, али и различитих посланика, сталних представника, међународних преговарача, итд.), чињеница је да спољна политика државе настаје унутар државе и њеног политичког система. Ова тврдња се може посматрати двојако. Са једне стране, то значи да нормативни оквир креирања и спровођења спољне политике по правилу представљају устав и закони државе о којој је реч. Са друге стране, спољнополитичке иницијативе на основу којих се утврђује и води спољна политика, најчешће долазе изнутра и зависе од великог броја унутрашњих детерминанти (међу којима је, несумњиво, и институционално уређење државног живота). Приликом изучавања спољне политике, њеног креирања и реализације, уочава се низ међусобно преплетених елемената и утицаја, од којих су неки претежно или искључиво спољашњег, а неки претежно или искључиво унутрашњег порекла. Бројни су начини на које је спољна политика условљена карактеристикама унутрашњеполитичког система.¹⁾ Демократска или ауторитарна природа политичког система опредељујуће утиче на процесе креирања спољне политике, при чему је институционални оквир, по

1) Упор. варијабле унутрашњег утицаја које наводе Розенау и Бруцан: Радован Вукадиновић, *Теорије вањске политике*, Политичка култура, Загреб, 2005, стр. 35-37.

правилу, значајнији и развијенији у оним системима који су ближи демократском него ауторитарном моделу. „Најчешћа дистинкција односи се на разлике у унутарњим уређењима које се сврстава под демократско или аутократско друштво, што онда отвара пут за анализу понашања једног и другог модела. Демократско друштво можда с више напора реализира одређене вањскополитичке потезе, везе између бирократских ступова хијерархије су бројне, одговара се парламенту, политичким странкама и јавности, посебице путем масовних медија... (курзив М. Л.)“⁽²⁾ Јасно је, дакле, да се приликом проучавања спољне политике акценат може стављати на њене различите саставне делове и појавне облике, али се она никада не може до краја схватити уколико се не посматра у контексту политичког система државе.

Све ово указује на неопходност покушаја да се дефинише спољна политика, и то као област политике, али и као предмет науке. Као што је то готово увек случај када је реч о друштвеним појавама, тако и у односу на спољну политику нема јединствене и општеприхваћене дефиниције. Становишта са којих полазе различити аутори могу бити суштински различита, што узрокује и велики број различитих дефиниција спољне политике. Ми ћемо навести неке значајне покушаје дефинисања спољне политике у домаћој литератури.

Професор Иво Висковић уочава два основна приступа овом питању, а разликује их као објективистички и субјективистички. „Први, временски старији приступ је онај којег заступају и наши аутори и који спољну политику третира као скуп активности („односа“) једног субјекта (по правилу, државе) са другим субјектима међународних односа. Њега се може назвати „објективистичким“, јер се усредсређује на збивања, активности... Други приступ (...) прилази спољној политици углавном као скупу програмских одређења надлежних чинилаца (најчешће овлашћених државних функционера) којима они у име одређеног субјекта исказују намјере о циљевима и поступцима које ће користити да би постављене циљеве остварили на међународном плану. Дакле, оваквим приступом се потенцира оно што је у спољној политици вољно, субјективно.“⁽³⁾ Јасно је да ова два приступа, узевши их појединачно или заједно, нису довољна за анализу нормативног модела креирања и реализације спољне политике. Међутим, иако се морају допунити,

2) *Ibid.*, стр. 135.

3) Иво Висковић: „Појам спољне политике и научног изучавања спољне политике“, у: Висковић, Иво, ур., *Спољна политика Југославије – репетиторијум*, Факултет политичких наука, Београд, 1991, стр. 8-9.

тј. проширити, они су нужни, тим пре што се може приметити да „први приступ представља одраз усмјеравања пажње на *поступање* у спољној политици (тј. фазу њене реализације, а други се центрира на *планирање, концитирање* (тј. фазу креирања спољне политике).“⁴⁾ Тако професор Висковић долази до свеобухватне дефиниције спољне политике: то је „скуп (правно-политички обавезујућих) ставова утврђених на највишем нивоу неког субјекта међународних односа (најчешће државе), којима су одређени циљеви које тај субјект жели постићи у цјелини међународних односа или према појединим њиховим субјектима и средства за остваривање тих циљева, као и скуп активности које субјект подузима да би те циљеве у пракси остварио.“⁵⁾

Барем још две дефиниције спољне политике су често цитиране у домаћој литератури. Професор Момир Стојковић прави разлику између спољне политике као политичке делатности и спољне политике као предмета научног проучавања. Тако је спољна политика, схваћена као политичка делатност, „свеукупна делатност државе на међународном плану“⁶⁾, док је предмет науке о спољној политици „активност појединих држава, њихово деловање у односима с другим државама, у оквирима општег стања у међународној заједници и међународним односима, али мотивисано њиховим властитим интересима који су поред стања у међународној заједници условљени и низом фактора унутрашњег развоја државе.“⁷⁾ Поново ваља уочити освртање аутора на „факторе унутрашњег развоја државе“, којима без сумње припадају и карактеристике политичког система. Професор Војин Димитријевић аутор је сажете али садржајне дефиниције спољне политике. Он каже да се наука бави спољном политиком као “политичким односима у које један субјект међународних односа ступа са другима таквим субјектима“.⁸⁾ У иностраној литератури, широко је прихваћена дефиниција коју даје Кристофер Хил. Спољна политика је, према Хилу, „скуп званичних спољних односа које независни актер (најчешће др-

4) *Ibid.*, стр. 9.

5) *Ibid.*

6) Велибор Гавранов и Момир Стојковић, *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Савремена администрација, Београд, 1972, стр. 14.

7) *Ibid.*

8) Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977, стр. 198.

жава) одржава у међународним односима⁹⁾. Према Хилу, дакле, спољну политику чини само *званични* део спољних односа државе, док све врсте неформалног општења остају изван обима овог појма. Евансов и Њунемов *Речник међународних односа* нуди необичну дефиницију спољне политике, као “делатности помоћу које државни актери делују, реагују и опште (act, react and interact)”¹⁰⁾. Ови аутори такође наглашавају да је кључно својство спољне политике то што она представља „граничну активност“, односно што мора подједнако успешно да одговара на изазове унутрашњег и спољашњег окружења.

ПОЈАМ КРЕИРАЊА И РЕАЛИЗАЦИЈЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ

Као што је то случај и са унутрашњом политиком – у свим њеним областима – тако се и спољна политика осмишљава и спроводи у складу са мање или више развијеним процедурама (при чему су ове процедуре, свакако, ригидније у области спровођења него креирања спољне политике). Све делатности институција и појединаца у чијем је пољу деловања и спољна политика имају своје место у процесу њеног креирања и/или реализације. Остаје отворено питање да ли се овим делатностима сматра само процес доношења спољнополитичких одлука и њиховог спровођења, или ту спадају и претходеће радње, попут утврђивања начела и идеолошких постулата. Ову линију поделе прати и могуће двојако одређење процеса креирања и реализације спољне политике. Преовлађују, дакле, два схватања: „*шире*, (тј. као целокупан процес од утврђивања идеолошких ставова до доношења и реализације савим конкретних одлука)” и „*уже* (тј. само као питање одлучивања у области спољне политике)”¹¹⁾.

Опредељивање за једно од наведених схватања концепта умногоме ће условити аналитички оквир проучавања спољне политике. При томе, чини се очигледним да су предности ширег схватања, у односу на уже, вишеструке. Најпре, мимо проучава-

9) Christopher Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, нав. према Smith, Steve; Hadfield, Amelia and Dunne, Tim, eds., *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2008, p. 8.

10) Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, p. 179.

11) Иво Висковић: „Креирање и реализација спољне политике Југославије“ у: Висковић, Иво, ур., *Спољна политика Југославије – репетиторијум*, Факултет политичких наука, Београд, 1991, стр. 87.

ња идеолошке позадине актера политичког система који креирају и спроводе спољну политику, овај процес је готово немогуће ваљано разумети. Ово стога што је идеологија – чак и у савременом, постидеолошком добу – један од првих покретача сваке (па и спољне) политике. Даље, сазнања о процесима спољнополитичког одлучивања (иако значајна, а у савременој светској науци о спољној политици и веома цењена), била би готово неупотребљива уколико се не би допунила истраживањима о спровођењу спољнополитичких одлука. На крају, јасно је да целокупан процес креирања и реализације спољне политике обухвата бројне и разноврсне фазе и субјекте, те је само њиховим целовитим и систематским изучавањем могуће доћи до ваљаних и поузданих сазнања.

У складу са тим, ми ћемо (попут професора Висковића) прихватити шире одређење одређење концепта креирања и реализације спољне политике, дефинишући га као „вид политичког процеса испољеног кроз низ активности којима се интереси основних друштвених група политичким разјашњавањем на нивоу највиших органа субјекта који је у питању (најчешће државе) претварају у правно-политички обавезујуће ставове о циљевима и/или средствима спољне политике, а који се конкретизацијом и практичним чињењем остварују у пракси односа са другим субјектима међународних односа“.¹²⁾

Очигледно је да наведена дефиниција обухвата готово све значајне елементе појма спољне политике (процес, интереси, органи, правно-политичка обавезност, одлуке, циљеви и средства, практично чињење) и представља ваљану основу за даље и дубље истраживање. Такође, целокупан модел који је Иво Висковић развио за потребе анализе спољнополитичког процеса у бившој Југославији, на следећим страницама ће бити укратко представљен и, уз нужне корекције, примењен у истраживању креирања и спровођења спољне политике у Републици Србији.

Нормативни и стварни модел креирања и реализације спољне политике

Процес креирања и реализације спољне политике има своје место у правно-политичком систему државе. Начин на који је ова област (пре свега, када је реч о органима и функционерима, њиховим надлежностима и овлашћењима и врстама аката које доносе) уређена важећим прописима (посебно уставним и законским), представља **нормативни модел** процеса. Често је међутим, уоч-

12) *Ibid.*

љив раскорак (који може бити готово безначајан, али и суштински) између прописаног модела и конкретне праксе, односно фактичког стања. Ово фактичко стање у области креирања и реализације спољне политике назива се **стварним моделом**, који се, дакле, од нормативног може више или мање разликовати, или се са њиме више или мање поклапати.

Узроци размимоилажења између нормативног и стварног модела могу бити различити. У државама у чијим је правним системима област спољне политике мање прецизно регулисана, оставља се велики простор волунтаризму и арбитарном вођењу политике, што увећава могућност разликовања нормативног од стварног модела креирања и реализације спољне политике. Такође, у такозваним државама у транзицији, чија уставност често није сасвим заокружена и потпуно стабилна, и где су начела владавине права још увек у повоју, начелно су веће могућности овог разликовања. Међутим, ни напредне, демократске државе, са дугом и развијеном уставном традицијом, не могу са сматрати сасвим имуним на таква одступања. Као пример се могу навести Сједињене америчке државе, где у процесима креирања сваке, па и спољне политике, често далеко од очију јавности, велику улогу играју различите интересне групе и лобији¹³⁾, док велики утицај на доносиоце спољнополитичких одлука имају различите врсте *think-tank*-ова, попут чувеног Савета за спољне односе (*The Council on Foreign Relations*).¹⁴⁾

Фазе у креирању и реализацији спољне политике

Пре него што се спољнополитичка одлука донесе, а затим и спроведе у дело, нужно је препознати одакле долази политички импулс за њу, уважити интересе водећих друштвених група и политичких субјеката, осматрити унутрашње и спољашње окружење и формулисати конкретне циљеве и њима примерена а доступна средства. Такође, уколико се тежи очувању легалности и легитимности политичког система, нужно је да у процесу учествују они субјекти/органи који су, према уставу и законима државе, за то надлежни, као и да се њихове функције обављају на уставни и законит начин. Вертикална и хоризонтална анализа поменутих субјеката

13) Упор. Миодраг Јовичић, Велики уставни системи, ИРО Светозар Марковић, Београд, 1984, стр. 126-127; Вучина Васовић, Савремени политички системи, Научна књига, Београд, 1987, стр. 115-116; Stephen M. Walt and John J. Mearsheimer, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2007.

14) Упор. Драган Р. Симић, Светска политика, Факултет политичких наука – Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 21-24. Такође, Iztok Bojović, "Think tanks in the USA", *Western Balkans Security Observer*, № 12, January-March 2009, pp. 68-77.

указује на постојање – унутар њих – *нивоа, центара и јединица* креирања и реализације спољне политике.¹⁵⁾

Као функције које се обављају у оквиру различитих фаза креирања и реализације спољне политике, могу се издвојити: информисање, тумачење, заступање интереса, инструисање, координисање, расправљање и одлучивање.¹⁶⁾ Готово свака од ових функција може се јавити, и јавља се (са већим или мањим нагласком), у готово свим фазама процеса. При томе се уочава да се, како се процес развија – од утврђивања општих ставова, преко доношења одлука до њиховог спровођења – мења и значај појединих функција: уопште узевши, у зачетку процеса су донекле израженије функције тумачења и заступања интереса, док у каснијим фазама расте значај „оперативних“ функција, попут координисања и одлучивања. Значај функције информисања једнак је – и изванредан – у свим фазама процеса.

Креирање спољне политике

Може се рећи да спољнополитичка активност одређеног субјекта (у овом случају, државе) у суштинском смислу отпочиње креирањем спољне политике. Креирање се може ваљано извршити само уз познавање објективних услова и околности унутар којих држава има простор за спољнополитичко деловање. Познавање таквих услова омогућава да се интереси, у оквиру система, формулишу као обавезујуће одлуке које ће се спроводити у фази реализације.

Процес креирања спољне политике може се, дакле, поделити на три релативно самосталне фазе (таква подела је дубоко оправдана са становишта истраживања; у стварности су границе међу различитим фазама далеко флексибилније и понекад тешко препознатљиве):

- 1) *Фаза иницијативе*: „Настајање (на различите начине) релевантних информација које, након индивидуалне или колективне интерпретације, бивају прихваћене као основа за активирање читавог процеса.“¹⁷⁾ У стварности, најчешће није нимало лако препознати и са сигурношћу утврдити где, када и како настају релевантне ин-

15) Иво Висковић: „Креирање и реализација спољне политике Југославије“ у: Висковић, Иво, ур.: Спољна политика Југославије – репетиторијум, Факултет политичких наука, Београд, 1991, стр. 89.

16) Ibid., стр. 88.

17) Ibid.

формације, које се прихватају као основа за покретање процеса. Касније ће се, на примеру политичког система Србије, показати који органи су надлежни за покретање процеса креирања спољне политике, односно, ко има институционално право иницијативе у овој области.

- 2) Фаза *артикулације и агрегације интереса*: „Сучељавање појединих субјеката политичког система (или другог вида структуре субјекта који није држава) с информацијама о одређеном стању или промјени стања (укључујући и антиципацију промјене) унутар субјекта или у међународном окружењу, а која промјена спада у домен спољнополитичког разрјешавања, као и међусобно сучељавање интереса различитих субјеката којима су иницијалне информације о промјенама доступне, те формирање појединачних или групних приједлога за заузимање спољнополитичких ставова“.¹⁸⁾ Ово је фаза у којој постоји највише простора и могућности за уплив ванинституционалних утицаја на креирање спољне политике. Разлог томе је чињеница да су интереси (као један од кључних, ако не и кључни појам у политици уопште) главни покретачи политичког деловања готово свих друштвених група, укључујући ту и оне групације чија знатна политичка моћ може бити у суштинској диспропорцији са њиховим демократском легитимитетом или легалношћу. Ваљана институционална уређеност једна је од чврстих брана таквим упливима „арканских сила“ у процес креирања (спољне) политике, али апсолутна заштита се чини као неостварива замисао. При томе, ваља подсетити да не мора сваки спољашњи утицај бити аутоматски окарактерисан као нелегалан и нелегитиман. Коначно, исход ове фазе јесу јасно артикулисани интереси, погодни да буду формулисани као конкретне спољнополитичке одлуке од стране органа који је за то надлежан.
- 3) Фаза *одлучивања*: „Претварање интереса у правно-политички обавезујуће одлуке о циљевима и/или средствима спољне политике датог субјекта.“¹⁹⁾ Као што је раније речено, постоје становишта да је ово (спољнополитичко одлучивање – *foreign policy decision-making*), једина област коју треба сматрати предметом изучавања

18) Ibid.

19) Ibid.

процеса креирања и реализације спољне политике. Тада се понашање доносилаца спољнополитичких одлука може тумачити помоћу различитих модела.²⁰⁾ Из већ поменутих разлога, чини се да становишта о спољнополитичком одлучивању као једином предмету изучавања процеса креирања и реализације спољне политике нису сасвим исправна, али је неспорно је улога ове фазе у целокупном процесу од суштинског значаја. Наиме, без познавања артикулисаних интереса, уобличених као обавезујуће одлуке надлежних државних органа, не би било могуће говорити о постојању кохерентне државне спољне политике, нити о њеном спровођењу.

Реализација спољне политике

Већ је наговештено да разлике и границе између процеса креирања и процеса реализације спољне политике нису ни чврсте, нити увек очигледне. Разлози су барем двојаки. Са једне стране, функције чијим обављањем се спољна политика креира и реализује су често истоветне, док је разлика тек у контексту (временском, институционалном, територијалном...) њиховог обављања. Дobar пример је функција информисања, која се непрекидно обавља у свим фазама процеса. Са друге стране, органи који обављају ове функције често су исти, па је у непрекинутом току њиховог деловања тешко уочити када се са креирања одлуке прешло на њену реализацију или, поново, на креирање нових или измену постојећих одлука у складу са променом одговарајућих детерминанти или доступних средстава. Професор Висковић сматра да „у теоријском смислу, можемо као критеријум разликовања узети сазнање да ли се ради о *промјени* (стварању нових или одрицању од старих) циљева и/или средстава – и тада је у питању креирање, или се ради о поступању (укључујући и одлучивање о конкретним облицима у случају претходно само начелно заузетих ставова) *без измјене* циљева и/или средстава спољне политике – а тада се ради о реализацији.“²¹⁾ Мада ни овај начин разликовања не може бити у потпуности поуздан (јер је, по нашем мишљењу, ипак могуће вршити – макар формалне – измене спољнополитичких циљева и средстава и у фази реализације спољне политике, као што процес креирања

20) Упор.: Janice Gross Stein, "Foreign policy decision-making: rational, psychological, and neurological models", in: Smith, Steve; Hadfield, Amelia and Dunne, Tim, eds., *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 101-114.

21) Иво Висковић: „Креирање и реализација спољне политике Југославије“ у: Висковић, Иво, ур., *Спољна политика Југославије – реперијум*, Факултет политичких наука, Београд, 1991, стр. 89.

не мора подразумевати промену циљева и средстава – већ се може, на пример, говорити и само о промени инструмената у оквиру истог средства), чини се да је критеријум (не)променљивости циљева и средстава најпрецизнији који се у овом погледу може развити.

Уколико би требало одредити саставне елементе процеса реализације спољне политике, могла би се уочити „два различита вида активности: *конкретизација* креирањем утврђених начелних ставова о циљевима и/или средствима спољне политике, те *непосредно остваривање* у пракси утврђене спољне политике“.²²⁾ При томе, треба приметити да се реализацијом спољне политике у ужем смислу може сматрати и само други вид активности, то јест њено непосредно спровођење.

Контролно-надзорна функција

У свом раду, чију схему и ми пратимо приликом истраживања, професор Иво Висковић помиње контролно-надзорну функцију као облик повратне спреге (feed-back) и трећи елемент концепта креирања и реализације спољне политике, али се њоме детаљније не бави. На овом месту ћемо само нагласити значај остваривања различитих облика надзора и контроле (како унутрашње, тако и спољашње – независне) над радом државних органа надлежних за креирање и спровођење спољне политике; начини обављања ове функције у области спољне политике у политичком систему Србије, као и органи и институције надлежни за њено обављање, биће поменути касније.

СУБЈЕКТИ КРЕИРАЊА И РЕАЛИЗАЦИЈЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ И ПРАВНИ ОКВИР ЊИХОВОГ ДЕЛОВАЊА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ

Како се у науци о међународним односима напуштало становиште да је држава једини субјект међународних односа и прихватило постојање међународних организација и институција, транснационалних организација, различитих политичких групација, па и појединаца као аутономних актера на међународној сцени²³⁾, постајало је јасно да се готово сви ови субјекти могу сматрати и

22) *Ibid.*

23) Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 83-136.

субјектима спољне политике. Међутим, као што се види, између осталог, и из раније цитираних дефиниција спољне политике, државе се и даље сматрају кључним субјектима међународних односа и најзначајнијим актерима спољне политике. Дакле, иако број међународних владиних и невладиних организација, транснацио-националних организација и међународних политичких групација далеко превазилази број држава – број независних држава, чланица и нечланица УН је око две стотине, док се број осталих актера мери десетинама хиљада – поље међународног деловања држава сматра се значајнијим и далекосежнијим. Ово је разумљиво, с обзиром на моћ коју за остваривање својих циљева на располагању имају државе, у односу, на пример, на моћ велике већине међународних владиних и, нарочито, невладиних организација. Овде, ипак, ваља начинити две напомене. Прво, напред речено се односи, превасходно, на моћ схваћену у традиционалном смислу, то јест – војну моћ. Разлог томе је чињеница да, на пример, ниво економске моћи појединих мултинационалних корпорација вишеструко превазилази економску моћ великог броја држава.²⁴⁾ Друго, и када се узму у обзир сви појавни облици моћи у међународним односима (војна, економска, политичка, „мека“ моћ), горња тврдња важи у односу на оне државе које се у међународном систему издвајају као велике силе и јаке-стабилне државе, док у случају већине држава ствари стоје унеколико другачије.

Како државе у међународној арени морају деловати посредством својих органа и институција, то је за разумевање спољно-политичког деловања државе, заправо, нужно изучити деловање њених органа надлежних за деловање спољне политике. У оквиру овог задатка, дакле, постављају се два питања: који су органи и институције унутар политичког система државе надлежни за област спољне политике, те у складу са којим правилима и процедурама они учествују у процесу креирања и реализације спољне политике, односно који је нормативни оквир њиховог деловања.

Проучавајући процес креирања и реализације спољне политике у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, професор Иво Висковић је издвојио следеће врсте органа који су деловали у овој области:

- 1) државне органе (органе власти),
- 2) политичко-консултативне органе,
- 3) друштвено-политичке организације,

24) Упор.: Џозеф С. Нај, *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006, стр. 25-30.

- 4) привредне асоцијације и
- 5) остале субјекте.²⁵⁾

Ове схеме се, уз извесне нужне корекције, а услед драматичних промена друштвено-политичког система, и ми придржавамо приликом проучавања нормативног модела креирања и реализације спољне политике у Србији.

Мада је тешко оспорива „чињеница да спољна политика није предмет устава у оној мери као што су то питања унутрашњег политичког система“²⁶⁾, ипак је исто тако неспорно да устав, уколико његову садржину (*materia constitutionis*) чине питања везана за *државну власт* – поред питања која се односе на *друштво* и *грађане* – одређујуће утиче и на област спољне политике. „Група питања везана за државну власт обухвата различите начине формирања власти (избор, постављење, поделу власти на различите државне органе, односе између државних органа, акте које они доносе.“²⁷⁾ Сва ова питања нужно дотичу и, као што смо рекли, одређују област спољне политике, а уставне норме даље се разрађују законима и подзаконским актима, сачињавајући тако нормативни оквир креирања и реализације спољне политике. Поред тога, на начелном нивоу, Устав Републике Србије, у члану 16., прописује да „спољна политика Републике Србије почива на општепризнатим принципима и правилима међународног права. Општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни су део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују. Потврђени међународни уговори морају бити у складу с Уставом.“²⁸⁾

Државни органи – органи власти

Као органе државне власти можемо одредити, у формалном смислу, оне органе и институције политичког система²⁹⁾ који су, према важећим уставним и законским прописима, надлежни за

- 25) Иво Висковић: „Креирање и реализација спољне политике Југославије“ у: Висковић, Иво, ур., *Спољна политика Југославије – репетиторијум*, Факултет политичких наука, Београд, 1991, стр. 93.
- 26) Радослав Стојановић, *Спољна политика и државно уређење*, Досије, Београд, 2001, стр. 212.
- 27) Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, ИПД Јустинијан, Београд, 2006, стр. 35.
- 28) Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/06
- 29) За општи преглед институција у политичком систему Србије, видети: Милан Н. Јовановић, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

обављање различитих функција државне власти. „Државне делатности, независно од атрибуција, тј. улоге и друштвених циљева државе, усмерене су на стварање закона, управног акта или пресуде. Те делатности државе које стреме различитим правним циљевима јесу функције државе. Делатности које стреме једном истом правном циљу, образују једну функцију државе. Државна власт врши се бројним и различитим облицима делатности државе, тј. државних органа чији су коначни изрази различити – стварање апстрактних одредаба, конкретних наредби или вршење материјалних радњи – па су отуда различите и функције државе.“³⁰⁾ Ове функције се, применом објективних или материјалних мерила, могу поделити на законодавну, извршно-управну и судску. Судска грана власти није спољнополитички актер – области у којима се одвија међународна сарадња правосудних органа (попут, на пример, међународне правне помоћи) – тешко да се могу сматрати деловима спољне политике. Поред законодавне делатности, чији је главни циљ доношење закона – дакле, стварање великог броја општих правних норми – основни предмет нашег интересовања јесте извршна функција Саставни делови извршне функције државе су управна функција и функција владе. „Управном функцијом држава се ‘стара о јавним интересима које преузима као своје сопствене интересе’. То чини конкретним и извршним правним актима којима се извршава диспозиција закона. Функција владе нема за предмет појединачне јавне интересе, него ‘целокупни живот државе, узете у целости’ [S. Foderaro]“³¹⁾ Из наведеног је јасно да област спољне политике превасходно спада у функције владе, унутар извршних функција државе. У политичком систему Србије, ове функције обављају Влада и њена министарства, те председник Републике. Када је реч о спољној политици, међу различитим државним органима влада начело сарадње: према члану 3. Закона о спољним пословима³²⁾, државни органи међусобно сарађују на пословима за које су надлежни, путем извештавања и координације.

Председник Републике

Положај председника Републике у политичком систему Србије³³⁾ карактерише несразмера између високог демократског леги-

30) Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, ИПД Јустинијан, Београд, 2006, стр. 200.

31) *Ibid.*, стр. 206-207.

32) Закон о спољним пословима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

33) За анализу функције председника Србије, видети: Марко Пејковић: „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, вол. 28, бр. 2-2010,

тимитета (непосредан избор) и релативно скромних надлежности којима он располаже. Међутим, и поред чињенице да претежни део послова у оквиру извршне гране власти обавља Влада Србије и њена министарства, председник Републике располаже неким значајним надлежностима у области спољне политике. Треба додати и то да је, према важећем Уставу, председник Републике Србије заправо по први пут неспорни и аутентични носилац сопствених надлежности. Ово је последица новостечене – или поновне – државне независности Републике Србије, условљене одвајањем Црне Горе а заокружене доношењем републичког Устава 2006. године. У претходном периоду (Устав из 1990. године), надлежности Председника Србије у спољној политици, иако формално сличне данашњим, биле су конципиране као „резервне надлежности“ са „заштитном функцијом“: да се сачува могућност деловања Србије у условима перманентних политичких криза које су претиле да паралишу деловање федералне државе.³⁴⁾

Устав Србије из 2006. године прописује да „председник Републике представља Републику Србију у земљи и иностранству“ (члан 112., став 1., тачка 1.), „поставља и опозива указом амбасадоре Републике Србије на основу предлога Владе“ (тачка 5.) и „прима акредитивна и опозивна писма страних дипломатских представника“ (тачка 6.). Ове надлежности су, као што се види, претежно симболичног и техничког карактера, будући да предлоге за именовање амбасадора даје Влада, која, преко Министарства спољних послова, суштински одлучује и о пријему страних дипломатских представника. Међутим, чак и такве надлежности могу председнику Републике обезбедити незанемарљив ниво фактичке моћи. Тако је новинарка Љиљана Смајловић оптуживала председника Србије Бориса Тадића за поништавање поступка њеног именовања на место амбасадора Србије у Канади, у афери која никада није до краја разјашњена.³⁵⁾

Према члану 7. Бечке конвенције о уговорном праву из 1969. године, коју је бивша Југославија ратификовала 1972. године ³⁶⁾ и која је ступила на снагу 1980. године, шефови држава се – поред шефова влада и министара иностраних послова – сматрају представницима држава у циљу усвајања или оверавања текста неког

стр. 101–119.

34) Упор.: Ратко Марковић: „Моћ и немоћ председника Републике Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1-2, 2004, стр. 328.

35) „Без агремана »друге Србије«“, *Време* бр. 944, 05. фебруар 2009. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=815165> (приступљено 31.01.2010.)

36) *Службени лист СФРЈ (Међународни уговори и други споразуми)*, бр. 30/72

уговора или изражавања пристанка државе да буде везана уговором. У политичком систему Србије, председник Републике јесте шеф државе. Будући да Бечка конвенција, иако ратификована од стране бивше Југославије, остаје на снази и чини саставни део правног система Републике Србије (у складу са поменутиим чланом 16. Устава), она Председнику Републике поверава и ову надлежност – у процесу закључивања међународних уговора.

Функција која је од највишег значаја у животу сваке државе, а која је председнику Републике поверена ставом 2. члана 112. Устава Србије, јесте командовање војском. Прописано је, наиме, да „Председник Републике, у складу са законом, командује Војском и поставља, унапређује и разрешава официре Војске Србије“. Улога војске у међународним односима државе је, и у доба мира, од највећег значаја. У складу са чланом 17., ставом 1., тачком 1. Закона о Војсци Србије³⁷⁾, председник Републике „одлучује о употреби Војске Србије и командује Војском Србије у миру и рату“. Командовање војском је, дакле, надлежност која у великој мери ојачава положај Председника Републике када је реч о области која, својим знатним делом, задира у спољну политику.

Уставне надлежности Председника Републике везане за спољну политику готово да нису разрађиване Законом о Председнику Републике из 2007. године.³⁸⁾

Влада Републике Србије

Влада је носилац извршне функције у политичко-институционалном систему Србије. Према члану 123. Устава Србије, Влада, поред осталог, „утврђује и води политику, извршава законе и друге опште акте Народне скупштине, доноси уредбе и друге опште акте ради извршавања закона“. Према члану 3. Закона о Влади³⁹⁾, Влада предлаже Народној скупштини законе, буџет и друге опште акте. Дакле, улога Владе је, у процесу утврђивања и вођења целокупне државне политике, од највишег значаја. Влада Србије је, међутим, подељена на министарства (према важећем Закону о министарствима⁴⁰⁾, има их 24) и, мада се одлуке о државној политици доносе на нивоу целе Владе, већином гласова, Министарства су та

37) Закон о Војсци Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/07

38) Закон о Председнику Републике, Службени гласник Републике Србије, бр. 111/07

39) Закон о Влади, Службени гласник Републике Србије, бр. 55/05, 71/05, 101/07

40) Закон о министарствима, Службени гласник Републике Србије, бр. 65/08

која оперативним деловањем унутар својих ресора, у највећој мери спроводе утврђену државну политику. Поред стандардних послова унутар сопствених ресора, министарства (у складу са чланом 27. Закона о министарствима) имају могућност да, унутар утврђене државне политике, „у оквиру свог делокруга остварују међународну сарадњу и старају се о њеном унапређењу и обезбеђују усклађивање прописа са правом Европске уније“⁴¹. Министарства, такође, обављају послове државне управе који се односе на закључивање и примену међународних уговора (члан 28. Закона о министарствима). Иако се, у том смислу, сва министарства донекле могу сматрати субјектима спољне политике, два министарства су за ову област посебно значајна. То су Министарство одбране и, нарочито, Министарство спољних послова.

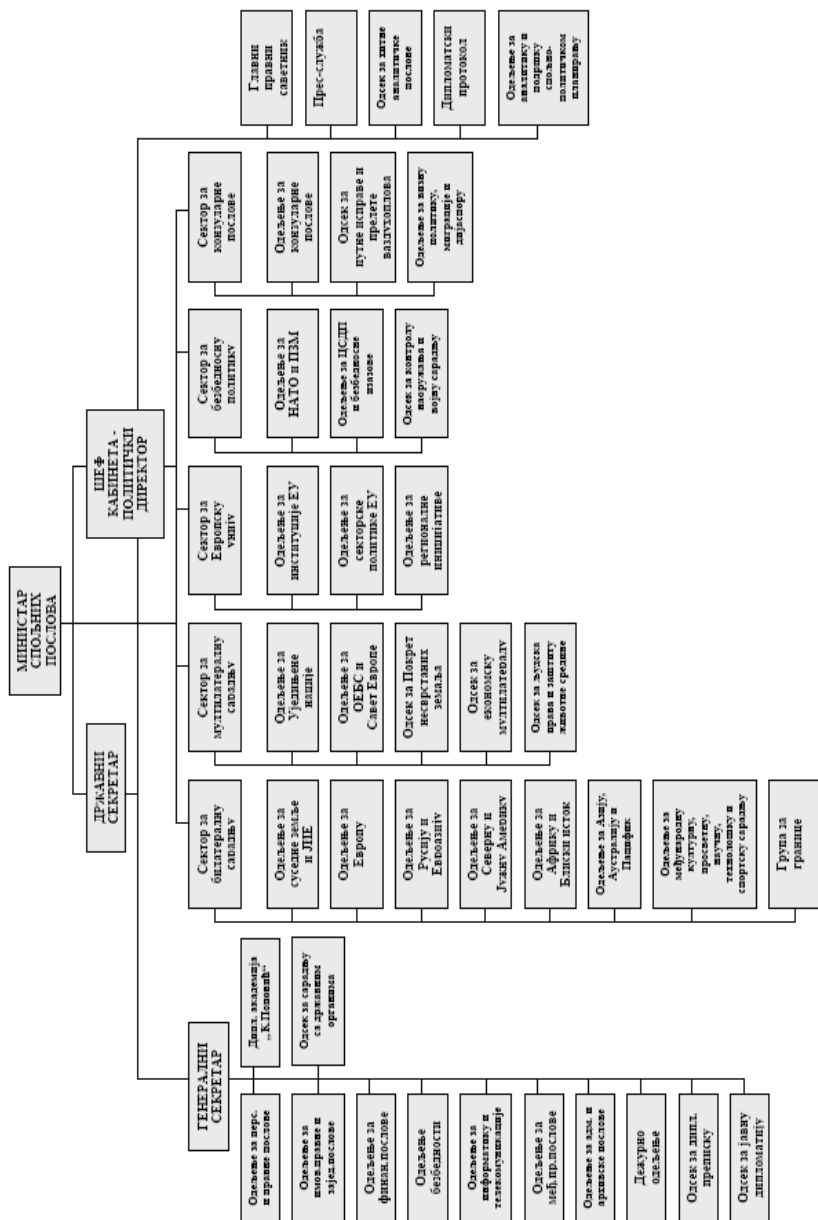
Министарство спољних послова

Министарство спољних послова се у већини политичких система сматра најзначајнијим министарством, док је министар спољних послова по свом значају најчешће одмах иза председника владе. Министарство спољних послова Републике Србије обавља највећи део послова из области спољне политике. Према Закону о министарствима (члан 3.), Министарство обавља послове везане за представљање Републике Србије и одржавање њених међународних односа, заштиту интереса српских држављана, обавештавање и информисање, спољнополитичку документацију, дипломатски протокол и друге послове у складу са законом.

Министарство је, такође, „надлежно за координацију спољнополитичких и других међународних активности које у оквиру утврђене надлежности спроводе државни органи“ (члан 4. Закона о спољним пословима). У 27 тачака става 1. члана 5. истог закона исцрпно су наведени послови које, у склопу своје надлежности, обавља Министарство⁴¹⁾. Дакле, Министарство спроводи спољну

41) „Министарство у оквиру своје надлежности обавља следеће послове: 1) представља, уз председника Републике, Републику Србију у односима са другим државама, међународним организацијама, међународним судовима и другим међународним институцијама, као и са њиховим представништвима у Републици Србији; 2) штити интересе Републике Србије, њених држављана и правних лица у иностранству; 3) предлаже Влади спољну политику коју она утврђује; 4) предлаже Влади успостављање и прекид дипломатских односа са другим државама; 5) предлаже Влади учлањење, односно учешће Републике Србије у међународним организацијама и интеграцијама, као и у другим облицима међународне сарадње; 6) предлаже Влади амбасадоре, генералне и почасне конзуле Републике Србије у иностранству; 7) учествује у пословима у вези са акредитацијом званичних представника држава и међународних организација у Републици Србији; 8) организује званичне посете на државном и дипломатском нивоу; 9) учествује у припремама за учешће представника Републике Србије на међународним преговорима и конференцијама; 10) анализира међународни положај Републике Србије

* Илустрација 1: *Организациона структура МСП*, према: www.mfa.gov.rs

политику државе у готово свим њеним сегментима. То значи да је у фази *реализације* спољне политике, Министарство спољних послова неприкосновен државни орган. У фази *креирања*, међутим, у најмању руку равномерно учествује Влада, као носилац извршне власти. При томе, учешће Владе у креирању спољне политике, мада по значају једнако учешћу Министарства, може се одредити као *формално* – превасходно везано за само доношење одлука – док је учешће Министарства *суштинско*, јер је оперативно, што значи да се највећи број функција и послова везаних за доношење спољно-политичких одлука одвија унутар Министарства и његових организационих јединица, пре него што предлози конкретне политике уопште доспеју пред Владу.

и билатералне односе са другим државама; 11) анализира спољнополитичке аспекте одбране и националне безбедности; 12) анализира и предвиђа развој регионалних и глобалних односа и појава, нарочито у области спољне политике, безбедности, међународног јавног и приватног права, економије, екологије, просвете и културе и стања људских права, која су од значаја за остваривање међународних односа Републике Србије; 13) прикупља и анализира информације страних медија које се односе на Републику Србију; 14) припрема нацрте закона, других прописа и општих аката из области спољних послова, даје мишљење о нацртима закона и других прописа у вези са спољним пословима за које су надлежни други органи државне управе, а који су од интереса за међународни положај Републике Србије; 15) припрема правна мишљења о питањима из међународног права за потребе председника Републике, Владе и других државних органа; 16) предлаже Влади стратегију развоја спољних послова и друге мере којима се обликује спољна политика Владе; припрема документацију, информације и анализе из области спољне политике; 17) у сарадњи са надлежним државним органима покреће поступак и координира вођење преговора и закључивање међународних уговора, учествује у поступку њиховог потврђивања и прати њихову примену; чува оригинале свих међународних уговора, заједничких саопштења и декларација Републике Србије и њених међународноправних претходника; 18) информише владу других држава и међународну јавност, као и исељенике, лица српског порекла и држављане Републике Србије у иностранству о политици Републике Србије и, у сарадњи са другим надлежним органима државне управе, ради на промоцији политичких ставова Владе ради јачања угледа Републике Србије у међународним односима; 19) у сарадњи са Министарством за дијаспору, унапређује поштовање људских и мањинских права исељеника, лица српског порекла и држављана Републике Србије у иностранству; 20) у сарадњи са другим надлежним органима државне управе, спроводи гласање држављана Републике Србије који имају пребивалиште или боравиште у иностранству за време избора и референдума на републичком нивоу; 21) у сарадњи са другим органима државне управе, обавља послове разграничења са суседним државама, израђује и чува документацију о државној граници; 22) прикупља и чува документацију о спољној политици Републике Србије, подстиче научноистраживачки рад у области спољне политике и међународних односа; 23) спроводи поступак стицања, одржавања и располагања непокретном имовином у иностранству која је неопходна за рад дипломатско-конзуларних представништва; 24) организује, одржава и штити системе информатичких, телекомуникационих, курирских и других веза са дипломатско-конзуларним представништвима и другим информационим системима; 25) обавља послове безбедности Министарства, дипломатско-конзуларних представништва и запослених; 26) у сарадњи са другим надлежним органима сагласно посебном закону обезбеђује учешће у међународним мисијама; 27) обавља и друге послове одређене законом. Послове из свог делокруга Министарство врши непосредно и преко дипломатско-конзуларних представништва.“

Према важећем Закону о спољним пословима из 2007. године⁴²⁾ (члан 2.), „Влада утврђује спољну политику коју спроводи министарство, као и други органи државне управе у оквиру утврђеног делокруга“. Наравно, у процесу креирања спољне политике (особито у фази *иницијативе*) мора се оставити простора и за деловање Министарства. Тако министар који руководи Министарством (а истовремено је и члан Владе), према Закону о Влади (члан 14.), „може подносити Влади предлоге за уређивање питања из надлежности Владе и Народне скупштине и захтевати да Влада заузме став о питању из његове надлежности. Министар је дужан да обавештава Владу о свему што је битно за вођење политике и одлучивање Владе“.

Министарством, као што је већ речено, руководи министар, који је на врху организационе структуре Министарства (илустрација 1). Поред једанаест одсека и одељења који су, као и Дипломатска академија, под руководством генералног секретара, организациону структуру чине и служба дипломатског протокола, Прес-служба, главни правни саветник, одсек за хитне аналитичке послове, одељење за аналитику и подршку спољнополитичком планирању, те бројна одељења и одсеци под руководством политичког директора Министарства, а који функционишу у саставу пет посебних сектора (билатерала, мултилатерала, ЕУ, безбедносна политика и конзуларни послови). У склопу делатности ових организационих јединица (особито посебних одељења формираних по географском и функционалном), одвија се велики део процеса како креирања, тако и реализације спољне политике Србије. Поред тога, како је раније напоменуто, велики део послова Министарства врши се преко дипломатско-конзуларних представништава (став 2 члана 5 Закона о спољним пословима). Тај део послова спада претежно у област реализације спољне политике, будући да мрежа дипломатско-конзуларних представништава служи спровођењу већ утврђене државне политике. Ова мрежа, међутим, има и улогу у процесу креирања спољне политике, и то у фазама иницијативе и артикулације интереса, вршећи, пре свега, функцију информисања. Дипломатске мисије, наиме, могу се обавештавати о условима и догађајима у земљи пријема, те извештавати о томе владу сопствене државе. На темељу ових импулса, у оквиру одговарајућих дирекција Министарства спољних послова сачињавају се предлози конкретних политика које усваја Министарство и предлаже Влади као органу задуженом за коначно утврђивање и спровођење државне политике. Функције и начини деловања дипломатских и конзулар-

42) Закон о спољним пословима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

них представништава детаљно су уређени међународним конвенцијама које, попут раније помињане Бечке конвенције о уговорном праву, представљају саставни део правног поретка Републике Србије. То су Бечка конвенција о дипломатским односима из 1961. (ступила на снагу 1964. године)⁴³⁾ и Бечка конвенција о конзуларним односима из 1963. године (ступила на снагу 1967. године)⁴⁴⁾. Функције и деловање државних представника при универзалним међународним организацијама уређени су Бечком конвенцијом о представљању држава у њиховим односима са међународним организацијама универзалног карактера из 1975. године.⁴⁵⁾

Министарство спољних послова јавља се, дакле, као важан актер у свим фазама процеса креирања и реализације спољне политике. Може се рећи да, у процесу креирања спољне политике дели своју улогу са Владом у фази иницијативе; са Владом, парламентом, али и бројним другим актерима (попут невладиних организација) у фази агрегације и артикулације интереса; и поново са Владом у фази одлучивања. У процесу реализације, опет, Министарство се, непосредно и посредно, јавља као преовлађујући актер.

Министарство одбране

У савременом међународном систему, оружане снаге држава јављају се као актери спољне политике или за време ратног сукоба, или, у доба мира, као субјекти међународне војне сарадње. У оба случаја, као што је раније речено, Војском Србије командује председник Републике. На оперативно-стручном плану, а у складу са актима командовања претпостављених, Војском Србије командују Начелник Генералштаба и старешине Војске (члан 19. закона о Војсци Србије⁴⁶⁾), док је члан Владе задужен за питања одбране министар одбране. Послови Министарства одбране одређени су чланом 4. Закона о министарствима.

Будући да се стање ратних сукоба сматра својеврсном ванредном ситуацијом и изузетком, начини учешћа Војске Србије у реализацији спољне политике државе везани су, преважно, за област међународне војне сарадње. Мада председник Републике остаје врховни командант у свим околностима, према члану 13. Закона о Војсци Србије (тачка 3. става 1.) план међународне војне

43) *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, бр. 2/64

44) *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, бр. 5/66

45) *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, бр. 3/77

46) Закон о министарствима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

сарадње усваја министар одбране. Војска Србије остварује међународну сарадњу у четири основна облика:

- 1) кроз програм Партнерство за мир – чија је Србија чланица од краја 2006. године⁴⁷⁾;
- 2) кроз учешће у међународним мировним мисијама под окриљем Уједињених нација – тренутно у мисијама у Конгу, Либерији, Обали слоноваче, Чаду и Централноафричкој републици Србија има 34 учесника; окончане су мисије у Бурундију и Источном Тимору са 5 учесника⁴⁸⁾, док је у плану одлазак војно-медицинског особља у Уганду и штабних официра у Либан, те одређеног броја војника на Кипар⁴⁹⁾;
- 3) кроз програм државног партнерства Србије и Охаја, на основу Споразума о статусу снага из 2006. године⁵⁰⁾ и
- 4) кроз учешће у регионалним безбедносним иницијативама⁵¹⁾.

Планови међународне сарадње Војске Србије морају да прате основне линије спољне политике коју утврђује Влада. У политичком систему Србије честе су дебате о томе да ли се ово правило увек и безусловно поштује, а централна контроверза везана је за однос Војске и, посебно, Министарства одбране према НАТО савезу. У периоду 2005.-2007. у јавности су постојале контроверзе о Споразуму о транзиту НАТО снага (2005.) – потписаног од стране тадашњег шефа дипломатије Вука Драшковића и генералног секретара НАТО-а Јапа де Хоп Схефера – чија је садржина била скривана од јавности, па чак и парламента. Ово је отворило бројна питања о исправности тадашњег модела креирања и реализације спољне политике. Сличне контроверзе изазвао је и Споразум о статусу снага (2006.) – потписан од стране председника Србије

47) „Партнерство за мир“, http://www.mod.gov.rs/lat/mvs/partnerstvo_za_mir/index_pzm.php (приступљено 01.02.2010)

48) „Актуелне међународне мисије“, http://www.mod.gov.rs/lat/mvs/mirovne_misije/aktuelne.php (приступљено 01.02.2010)

49) „Српски војници у Уганди и Либану“, *Blic*, 22.03.2010., <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/181826/Srpski-vojnici-u-Ugandi-i-Libanu> (приступљено 01.04.2010); „Милетић: Војска Србије оспособљена за мировне мисије“, *Глас јавности*, 13.02.2010, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/drustvo/glas-javnosti-13-02-2010/miletic-vojska-srbije-osposobljena-za-mirovne-misije> (приступљено 01.04.2010)

50) „Програм државног партнерства са Националном гардом Охаја ОС САД“, <http://www.mod.gov.rs/lat/mvs/ohajoo/ohajo.php> (приступљено 01.02.2010)

51) „Република Србија у регионалним иницијативама“, http://www.mod.gov.rs/lat/mvs/regionalne_inicijative/reg_inicijative.php (приступљено 01.02.2010)

Бориса Тадића и државног секретара САД Кондолизе Рајс⁵²). Ови споразуми несумњиво су остварили снажан утицај на међународни положај државе, што чини још драматичнијом чињеницу да се приликом њиховог потписивања није водило рачуна о начелу транспарентности.

Mladen Lisanić

NORMATIVE REALITY MODEL OF CREATING AND IMPLEMENTING FOREIGN POLICY IN THE POLITICAL SYSTEM OF SERBIA

Summary

In this part of the study, the author gives a definition of foreign policy and its place in the political system. Subsequently, he displays the process of creating and implementing foreign policy, through its phases, from the initiative and decision making to the implementation of decisions and mechanisms of control and supervision. Description of the process of creating and implementing foreign policy in Serbia begins with the introduction of state bodies (President of the Republic of Serbia, the Serbian Government, Ministry of Foreign Affairs and Defence) and their roles and functions in this process.

Keywords: foreign policy, foreign policy creation, implementation of foreign policy, political system of Serbia, President of the Republic of Serbia, the Serbian Government, Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Defence

ЛИТЕРАТУРА

- Васовић, Вучина, *Савремени политички системи*, Научна књига, Београд, 1987.
- Висковић, Иво, *Процес креирања и реализације спољне политике у Југославији – докторска дисертација*, издање аутора, Београд, 1984.
- Висковић, Иво, ур., *Спољна политика Југославије – репетиторијум*, Факултет политичких наука, Београд, 1991.
- Кегли, Чарлс и Виткоф, Јудин, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004.

52) Упор.: Живадин Јовановић, „Година дана тајновитости“, Глас јавности, 09.10.2007.: <http://www.glas-javnosti.rs/pismo/3649/godina-dana-tajnovitosti> (приступљено 02.02.2010)

- Вукадиновић, Радован, *Основи теорије међународних односа и вањске политике*, Школска књига, Загреб, 1989.
- Вукадиновић, Радован, *Теорије вањске политике*, Политичка култура, Загреб, 2005.
- Гавранов, Велибор и Стојковић, Момир, *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Савремена администрација, Београд, 1972.
- Димитријевић, Војин и Стојановић, Радослав, *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977.
- Димитријевић, Војин и Стојановић, Радослав, *Међународни односи*, Службени гласник СРЈ, Београд, 1996.
- Evans, Graham and Newnham, Jeffrey, *Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998.
- Јовановић, Милан Н., *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Јовичић, Миодраг, *Велики уставни системи*, ИРО Светозар Марковић, Београд, 1984.
- Линц, Хуан и Степан, Алфред, *Демократска транзиција и консолидација*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
- Лукић, Радомир Д., *Теорија државе и права II. Теорија права*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995.
- Марковић, Ратко, „Моћ и немоћ председника Републике Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, вол. 52, бр. 3-4, 2004.
- Марковић, Ратко, *Уставно право и политичке институције*, ИПД Јустинијан, Београд, 2006.
- Марковић, Ратко и Брчин, Драгутин, ур., *Устав Србије – критичка анализа*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2007.
- Merkel, Wolfgang, “Embedded and Defective Democracies”, *Democratization*, Vol.11, No. 5, December 2004.
- Министарство спољних послова Републике Србије, *Информатор о раду*, МСП РС, Београд, децембар 2009.
- Нај, Џозеф С., *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006.
- Павловић, Душан и Антонић, Слободан, *Консолидација демократских уставова у Србији после 2000. године*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Пејковић, Марко, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, вол. 28, бр. 2-2010.
- Симић, Драган Р., *Светска политика*, Факултет политичких наука – Чигоја штампа, Београд, 2009.
- Smith, Steve; Hadfield, Amelia and Dunne, Tim, eds., *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Стојановић, Радослав, *Југословенски федерализам и спољнополитичко одлучивање*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, б.г.
- Стојановић, Радослав, *Спољна политика и државно уређење*, Досије, Београд, 2001.
- Стојић Карановић, Едита и Јанковић, Слободан, ур., *Елементи стратегије спољне политике Србије*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.

Хаџић, Мирослав, ур., *Демократска контрола војске и полиције у СР Југославији – нормативне претпоставке*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001.

Електронски извори:

Влада Републике Србије, www.srbija.gov.rs

Министарство спољних послова Републике Србије, www.mfa.gov.rs

Министарство одбране Републике Србије, www.mod.gov.rs

Народна скупштина Републике Србије, www.parlament.rs

Канцеларија за европске интеграције, www.seio.gov.rs

Влада Аутономне покрајине Војводине, www.vojvodina.gov.rs

Привредна комора Србије, www.pks.rs

Документа:

Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/06

Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/06

Закон о Државној ревизорској институцији, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 101/05, 54/07

Закон о Влади, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 55/05, 71/05, 101/07

Закон о Председнику Републике, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 111/07

Закон о Војсци Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

Закон о спољним пословима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07

Закон о министарствима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 65/08

Закон о Агенцији за борбу против корупције, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 97/08

Закон о утврђивању надлежности Аутономне покрајине Војводине, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 99/09

Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, од 26. децембра 2007. године

Пословник Народне скупштине Републике Србије (пречишћен текст), *Службени гласник Републике Србије*, бр. 13/09

Статут Аутономне покрајине Војводине, *Службени лист АПВ*, бр. 17/2009

Статут Привредне коморе Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 45/02

Вишња Станчић

Институт за политичке студије, Београд

ЛИБЕРАЛНА ДЕМОКРАТИЈА КАО ОСТВАРЕЊЕ СЛОБОДЕ

Сажетак

У овом раду се анализирају појмови либерализма и демократије који представљају компоненте либералне демократије, друштвено-политичког уређења које се сматра оптималним оквиrom за институционализацију слободе. Либерална демократија тако по многима представља политички идеал који је однео превагу над осталим политичким идеологијама, и коме, сходно томе, треба тежити. Зато се сматра релевантним истраживање о томе шта чини суштину либералне демократије и на који начин, односно захваљујући којим механизмима, она успева да оствари овај циљ. Најпре се разматрају нормативна одређења либерализма и демократије тако што се показује у чему се састоје ова два учења, а затим се показује у каквом све односу могу бити ова два уређења. Циљ рада је да се на основу ових анализа покаже зашто се либерална демократија може сматрати оптималним правно-политичким поретком за остварење слободе, и које су то вредности и идеали оваквог уређења који имају ранг цивилизацијских тековина.

Кључне речи: либерализам, демократија, слобода, једнакост, толеранција, хуманизам, људска права, легитимитет.

Демократска револуција је проистекла из историјске тежње за што већом једнакошћу; у том смислу она се може сматрати неумољивом револуцијом. Многи сматрају да је пут ка демократији друштвени процес који се не може зауставити. Сартори, на пример, истиче да „ветар историје дува само у једном правцу – ка демократији”¹⁾. Заиста, у савременом свету постоји тренд развоја демократије; многи се слажу да је демократија остала без непријатеља,

1) Ђовани Сартори, *Демократија-шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 273.

односно да је победила супарничке идеологије које су се јављале током историје: наследну монархију, фашизам и, најзад, стаљинизам (као покушај, искрени или не, остварења комунизма).

Та победа демократије се, додуше, распростире само донде докле се распростире и модернизовани свет, тако да је данас скоро половина од близу двеста држава демократска.²⁾ Победа демократије се зауставља, углавном, на границама Африке, искључује велики део Азијског континента и наилази на одбацивање од стране исламских земаља у којима су политика и религија спојене.

Када се каже да демократија као политички идеал побеђује, то у ствари значи да се сматра да начелно гледано, и полазећи од досадашњег историјског искуства, није могућ облик људске владавине који би представљао виши ступањ слободе. Демократија би у том случају представљала завршну тачку идеолошке еволуције човечанства, односно коначан облик људске владавине.

Демократија која, као политички идеал, побеђује и која се сматра оптималним поретком слободе јесте либерална демократија. Када говоримо о модерним демократијама, односно о демократијама које су настале после Америчке и Француске револуције морамо имати у виду да се, за разлику од античке демократије, ради о либералним демократијама и да је ту реч демократија само скраћеница за либералну демократију. Дакле, оно што омогућава остварење слободе јесу темељни принципи и институције како демократије, тако и либерализма. Либералну демократију дакле чине две компоненте и зато је важно истаћи који су елементи оваквог уређења либерални, а који демократски, односно шта потиче од либерализма, а шта од демократије.

ЛИБЕРАЛИЗАМ

Доктрина и пракса либерализма односи се на подручја политике, друштва и економије. Он се јавио као прва и најранија нововековна идеологија којом су оспоравана устаљена и канонизирана схватања о владајућем друштвеном и политичком поретку. Либерализам је донео са собом нов однос између слободе и политичке власти, односно између појединца и државе (политичке заједнице).

Напуштена је античка идеја слободе у заједници. Стари Грци су сматрали да је слобода могућа једино у политичкој заједници и да политичка заједница представља сферу истинске слободе. Чо-

2) Видети: Вучина Васовић, *Савремене демократије*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 19.

век овој заједници дугује своју слободу и нема других могућности да буде слободан, јер је по својој природи државотворно, односно политичко биће (*zoon politikon*). Либерално схватање односа између слободе и политичке заједнице је супротно оваквом схватању; према либералном учењу слобода и политичка власт су међусобно супротстављене. Као што држава ограничава индивидуалну слободу, тако и индивидуална слобода поставља границе држави. Држава тако представља принудни поредак, а не сферу остварења слободе. За разлику од античког схватања по коме је слободу могуће остварити тек у политичкој заједници, према либералном учењу човек је слободан и пре ступања у политичку заједницу: слобода, дакле, претходи држави. Као сферу слободе либерализам види друштво, које представља сферу приватног живота појединца и које је као такво супротстављено држави.

Либерализам се може прегнантно одредити као идеологија слободе: за либерализам слобода представља врховну вредност коју треба претпоставити свим другим вредностима. Либерализам је тако пројекат који тежи слободи. Питање које се намеће је – чијој, ако не слободи индивидуе? Слобода коју либерализам брани је индивидуална слобода, односно слобода појединца у односу на државну власт.

Либерализам је теорија граница државне власти, па тако либерална држава представља ограничену државу. Постоје два аспекта на које се овај израз односи, а то су границе власти и границе функција државе; уколико је власт ограничена, ради се о правној држави, а уколико су ограничене функције државе, реч је о минималној држави. Треба напоменути да правна и минимална држава могу бити раздвојене: могу постојати правне државе које нису истовремено и минималне (као што је случај са социјалном државом), као и минималне државе које нису истовремено и правне. Антипод правне државе представља апсолутистичка држава, док је супротност минималне државе максимална држава. Овај термин потиче од придева *absolutus* који значи слободан од свих односа (од ограничења, услова или обавеза).

Поред тога што ограничава државну власт, либерализам поставља границе и функцијама државе; може се рећи да су теорија о потреби да се власт контролише и теорија ограничења улоге државе повезане – минимална држава се лакше контролише него максимална, односно контрола власти је лакша уколико је власти поверено мање функција. Дакле, слобода се гарантује не само уставним механизмима правне државе, већ и ограничењем улоге државе.

Када се слобода одреди као слобода од државе, тада се настанак либералне државе може посматрати као постепено ширење сфере у којој је појединац ослобођен од мешања државе, односно као постепена еманципација грађанског друштва од државе: један од важних резултата либерализма је управо раздвајање приватне и јавне сфере.

Да би се ова граница повукла потребно је формулисати начело на коме се она може засновати; то начело би утврђивало границе унутар којих појединци и групе могу делати слободно, то јест без мешања државне власти, односно границе неповредивости човека. Мил то начело овако формулише: „Једини циљ који људима даје овлашћење да се, појединачно или колективно, мешају у слободу делања ма кога од њих – јесте самозаштита. Једина сврха ради које се власт може пуноправно вршити над ма којим чланом цивилизоване заједнице, против његове воље, јесте да се спречи наношење штете другима.“³⁾ Дакле, појединац је заштићен од било каквог мешања државне власти све док његово делање не наноси штету другима. Он је слободан у приватним мишљењима и осећањима, ужива слободу говора и удруживања са другим појединцима, као и слободу да следи своје укусе и пројекте.

Две главне сфере ослобађања од државе (које је либерализам донео са собом) биле су сфера религије и духовности уопште и економска сфера. Чињеница је да је историја либералних држава у вези са пропашћу конфесионалних држава и успоном држава које имају неутралан или агностички став према религиозним уверењима својих грађана, као и са укидањем стега и привилегија феудализма и настанком капитализма, односно јављањем захтева за економском слободом (слободом располагања богатством и слободом размене).

Оно што чини суштину правне државе јесте устав, па су тако само либерални режими уставни режими. Устав је тај захваљујући коме је власт ограничена, на шта указује и етимологија саме речи: реч *устав* потиче од речи *зауставити*, а оно што се зауставља је управо власт. Идеја устава је: *зауставити тиранина*. Уставни механизми су ти који онемогућавају самовољно, односно нелегитимно вршење власти. Устав на тај начин представља одбрану појединца од злоупотребе власти и гарант индивидуалне слободе. Његова вредност је дакле у томе што постављајући границе власти брани индивидуалну слободу, а самим тим и власт чини легитим-

3) Ц. С. Мил, *О слободи*, „ Филип Вишњић ”, Београд, 1988, стр. 43.

ном. „Влада без устава је моћ без права.”⁴⁾ Државна власт без устава била би само гола сила без правног и моралног основа.⁵⁾

Устав представља позитивноправни израз природних права човека. Сваки устав, поред тога што конституише политичку заједницу, односно одређује облик државе, садржи и основна права грађана. Та права су: право на живот, слободу и имовину, слободу мисли и савести, слободу говора, слободу вероисповести, слободу удруживања, слободу кретања... Људска права имају индивидуалистички и секуларни карактер. Та права су нешто што припада сваком људском бићу као таквом, без икаквих претходних услова: индивидуе имају ова права на основу саме чињенице да су људска бића. Та права се не изводе из правног поретка, већ из саме људске природе. Појединци поседују ова права у односу на државну власт: она представљају слободу појединца од државе и насупрот њој. Она припадају свима, без обзира на разлике у погледу расе, боје, пола, вероисповести, имовине, националног или друштвеног порекла, политичког или другог мишљења...

ФИЛОЗОФСКА ПРЕТПОСТАВКА ЛИБЕРАЛИЗМА

Напокон, шта је филозофска претпоставка либерализма? Класично либерално становиште учење о природним правима узима као филозофску претпоставку либерализма. О учењу о природним правима човека говори се као о филозофској претпоставци либерализма зато што оно служи успостављању граница власти на основу одређеног схватања људске природе; захтев за ограничењем власти државе тако се оправдава позивањем на изворно људско стање које се описује као стање слободе и једнакости.

Према учењу о природним правима човек поседује по природи – и тиме независно од своје воље, а нарочито од воље других – одређена темељна права. То су: право на живот, слободу и својину. Ова права су природно дата, односно нису успостављена људском вољом, што значи да претходе формирању било које друштвене заједнице; „дата су рођењем“ и у том смислу су изворна и неотуђива. Учење о природним правима лежи у основи Декларације независности и Декларације права човека и грађанина у којима се афирмише темељно начело либерализма – начело ограничене

4) Коста Чавошки, *Устав као јемство слободе*, Институт за филозофију и друштвену теорију; „Филип Вишњић“, Београд, 1995, стр. 32.

5) Ибид., стр. 32.

државе: „Циљ сваког политичког удруживања је очување природних и незастаривих права човека“⁶⁾

Из овога следи да се примарна функција власти према либералном учењу састоји у заштити ових права, а њена ваљаност се процењује у односу на то да ли она остварује своју функцију: индивидуе имају дужност према држави једино уколико она испуњава своју обавезу. Политички живот се заснива на прећутном или експлицитном уговору између народа и државе. Дакле, власт треба да буде ограничена својом сврхом; једини оправдан разлог за ограничавање права јесте заштита права других људи.

Постоји још једна струја либерализма која нуди другачији основ за либерално учење. Као нова теоријска основа либералне државе појављује се филозофија утилитаризма, а представник оваквог схватања јесте Џон Стјуарт Мил. Мил је сматрао да не постоји тако нешто као што су природна права, односно права која претходе установи власти. Уместо дуготрајне традиције природних права он је поставио начело корисности, односно начело највеће среће, као критеријум којим треба да буду вођени они који владају. Границе које се постављају власти не заснивају се, дакле, на учењу о природним правима човека чије се постојање не може доказати; оне следе из објективног сазнања да људи теже задовољству, а избегавају бол. Функција државе тако јесте да оствари највећу срећу за највећи број својих чланова. Дакле, у оправдању схватања о нужном ограничавању државне власти либерална мисао се кретала од учења о природним правима ка филозофији утилитаризма.

Либерализам као антипатерналистичко учење

Либерализам се може представити као антипатерналистичко учење *par excellence*. Патерналистичко становиште је да је дужност државе да брине о својим поданицима онако како отац брине о својој деци. Полазећи од претпоставке да појединац није најкомпетентнији судија када се ради о његовој властитој срећи, патерналистичко учење оправдава задирање државе у приватну сферу појединца. Патернализам се, дакле, састоји у ограничавању слободе појединца зарад добра појединца; односно појединац се штити од самог себе, од својих властитих склоности и импулса. Изнад сваког појединца уздиже се старатељска власт која бди над

6) Норберто Бобио, *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995, стр. 24.

судбином својих поданика и настоји да их учини срећним, чак и против њихове воље.

Мислиоци који су се залагали за либералну државу (међу њима се истичу Лок, Кант, Токвил и Мил) осуђивали су овакву старатељску власт сматрајући је деспотском. Таква власт ставља сваког појединца под своје окриље и држи га у стању незрелости. Кант се противио оваквој власти јер је сматрао да поданике чини пасивним: она своје грађане третира као децу која не могу да разликују шта је за њих корисно, а шта штетно и која због тога морају да чекају на суд државе о томе како да постигну своју срећу. Они такође морају да претпоставе (иако је то претпоставка без гаранције) добронамерност свог владара, односно то да он заиста хоће њихову срећу.

Критика патернализма је у ствари одбрана индивидуалне аутономије; многи стају у одбрану слободе појединца јер сматрају да она има моралну вредност. Према либералном учењу мора да постоји одређена сфера приватног у коју ни држава ни друштво не сме да задре; дакле, сфера индивидуалне слободе је неприкосновена.

Либерализам, насупротив патерналистичком учењу, полази од претпоставке да је сваки појединац суверен над самим собом, над својом душом и телом: појединац треба сам да одлучује о стварима које се тичу само њега. Он је једини компетентни судија када је реч о његовој властитој срећи. Либерализам се залаже за слободан, односно неспутан развој индивидуалности, тако да је против тога да појединца други воде и да одлучују уместо њега.

Мора постојати бар минимално подручје личне слободе, ако не желимо да унизимо или порекнемо своју природу. Потпуно одустајање од слободе представљало би пораз личности и деградирање људске природе; о бићу које други спречавају да уради макар нешто по своме не може се уопште говорити са становишта морала. Човек мора понети бреме слободе.

ДЕМОКРАТИЈА

Демократска револуција је проистекла из историјске тежње за што већом једнакошћу, а састоји се у преласку феудалног аристократског друштва у демократско друштво; она тако представља победу начела једнакости, без могућности враћања на аристократски поредак. Демократско друштво је друштво које карактерише једнакост услова, а она се састоји у томе да су укинуте разлике

по рођењу, односно наследне привилегије. У уставу који је донет после Француске револуције записано је: „Једнакост се састоји у томе да је закон једнак за све... Једнакост не допушта разлике по рођењу нити наслеђивање власти“.⁷⁾

Један од дистинктивних демократских принципа јесте једнак приступ свих свему по заслуги. У Декларацији о правима из 1789. године наведено је: „Пошто су сви грађани једнаки (пред законом) они имају и једнаке основе у погледу плата и позиција у јавној служби, у складу са њиховим способностима и искључиво у складу са њиховом врлошћу и интелигенцијом.“⁸⁾ У демократији су, дакле, укинута дискриминације старог сталешког друштва. Демократско друштво тако одликује хоризонтална социјална структура, насупрот вертикалној социјалној структури аристократских друштава.

„Демократија се може посматрати као етос, као начин живљења и саживљења“.⁹⁾ Њу карактерише једнакост поштовања, односно егалитарни етос који се исказује у једнакој вредности којом људи вреднују једни друге: демократија свима даје исти ранг и то се може сматрати једном од њених највећих заслуга.

Демократија је једини облик владавине у коме постоји идентитет између оних који владају и оних над којима се влада, односно у коме је укинута традиционална разлика између ових категорија, разлика на којој се темељила целокупна политичка мисао. Успостављање идентитета између оних који владају и оних над којима се влада представља покушај да се реши стални проблем слободе и принуде, односно проблем антагонизма између појединца и државе.

Са успостављањем демократије може се рећи да је дошло до секуларизације политичке власти: оно што карактерише демократију као посебни политички поредак у односу на друге облике владавине јесте профана легитимизација. Претходни политички пореци имали су другачији темељ легитимизације: била је то легитимизација преко одређене слике света. Са демократијом је успостављен овоземаљски основ политичке власти; темељ легитимизације политичког поретка постаје неутралан спорам погледа на свет, па се тако политика одваја од божанског ауторитета.

Са успостављањем демократије политичка власт је, поред тога што је секуларизована, и деперсонализована: намера је била да се друштво ослободи помоћу безличне владавине закона. Када

7) Ђовани Сартори, *Демократија-шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 210.

8) Ибид., стр. 210.

9) Ибид., стр. 89.

се изјављује да су слобода и закон нераздвојиви, односно да тамо где нема закона нема ни слободе, подразумева се да постоји само један начин да се изгради политичко уређење које није репресивно: да се деперсонализује и што више ограничи политичка моћ. Томе доприноси и чињеница да људи лакше подносе, односно прихватају власт уколико је она деперсонализована.

ДВА ПОЈМА ДЕМОКРАТИЈЕ

„Дефинисање демократије је важно, јер утврђује шта очекујемо од демократије“.¹⁰⁾ Иако је демократија, као што сама реч каже, примарно облик владавине, чини се да поред овог значења постоји још једно значење ове речи. Може се рећи да постоје два различита појма демократије која су се јавила током дуге историје теорије демократије. Норберто Бобио то назива „двосмисленом природом појма демократије“.

За неке је демократија примарно облик владавине, односно скуп правила игре која одређују ко треба да влада и помоћу којих процедура. Ова правила демократије разрађивана су вековним доказивањем и противдоказивањем и уређена су уставом. Напокон, у чему се састоји добра демократска владавина ако не, пре свега, у строгом поштовању тих правила?

Овакво одређење демократије јесте формално одређење; њему се супротставља тзв. супстанцијално одређење демократије. Демократија се, дакле, одређује као скуп формалних правила или као уређење које следи одређени идеал. Не смеју се, међутим, тако оштро супротставити формална правила и идеали. Зар се заборавља колико је великих борби управо за идеале створило та правила?

Неки приговарају како су „чисто формалне“ процедуре демократије нешто сасвим друго у односу на правду. Међутим, можда и није тако: правда је нешто колико садржинско, толико и процедурално; темељне вредности демократског процеса нам допуштају да кажемо да је и сам тај процес један облик правде. Процедура није без моралног значаја: чак и најбоље замишљени судски систем у стању је да гарантује само процедуралну, али не и материјалну, садржинску правду. Један устав може осигурати право на поштено суђење, али не може апсолутно гарантовати да ће поштено суђење довести и до праведне пресуде; управо зато што таква гаранција

10) Ибид., стр. 87.

није могућа, ми толико и полагамо на поштено суђење. Дакле, избор између демократског процеса и садржинских, односно материјалних исхода није једноставан избор између процедуре и правде.

Извесни број теоретичара демократије (првенствено демократска левица) под демократијом подразумева нешто више од формалне политичке једнакости: она је уређење које тежи да следи идеал одређеног степена економског изједначавања. Уколико се демократија поистовети са једнакошћу, та једнакост свакако не би обухватала само политичку и друштвену једнакост, већ и економску. За неке је демократија уређење које, са једне стране, израста из друштвене и економске једнакости, а са друге, у извесној мери подстиче друштвену и економску једнакост. „Демократија неизбежно доспева, иако са историјски врло различитим брзинама, до дистрибуције и редистрибуције богатства“⁽¹¹⁾.

Дакле, поједини аутори демократију поистовећују са једнакошћу. За њих је, како Френк Канингам каже, „демократија повезана са правдом, при чему је ова протумачена као једнакост у једном или више значења“⁽¹²⁾. И Сартори говори слично: „проблем једнакости међу људима је проблем правде“⁽¹³⁾. Али, о каквој једнакости је тачно реч? Да ли је, да би се потпуно разумео појам једнакости, довољно говорити о једнакости у једнини, или је потребно говорити о једнакостима? У једнини једнакост је идеја-протест: она је симбол побуне против разлика по рођењу, привилегија и хијерархијских подела. Међутим, када се дође до једнакости као идеји-предлогу, онда се о проблему може разговарати само у оквирима једнакости у множини. Једнакости су бројне: политичка једнакост, правна једнакост, друштвена једнакост, економска једнакост... Демократија, која је схваћена првенствено као облик владавине, карактерише друштвена једнакост која представља једнакост услова и која није наметнута одозго. Неки од демократије, међутим, захтевају и одређени степен економске једнакости, а да би он постигао потребно је да држава интервенише тако што преузима улогу онога ко врши дистрибуцију и редистрибуцију богатства. Овако схваћена демократија треба да оствари дистрибутивну правду.

11) Ђовани Сартори, *Демократија-шта је то?* ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 250.

12) Френк Канингам, *Теорије демократије*, „Филип Вишњић“, Београд, 2003, стр. 262.

13) Ђовани Сартори, *Демократија-шта је то?* ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 208.

ОДНОС ИЗМЕЂУ ЛИБЕРАЛИЗМА И ДЕМОКРАТИЈЕ

На основу одређења либерализма и демократије и истицања њихових сличности и разлика, може се одредити и у каквом су односу ова два поретка, односно да ли и у којој мери одређени облик владавине доприноси остварењу одређене концепције државе и обрнуто.

Либерализам и демократија су спојиви и као такви могу коегзистирати; односно може постојати држава која је истовремено и либерална и демократска. Ово, међутим, не искључује могућност либералне, а недемократске државе, као и демократске, а нелибералне државе. За ову прву били су конзервативни либерали, док су се за ову другу залагале радикалне демократе. Ово упућује на закључак да, начелно гледано, либерална држава није нужно демократска, као што ни демократска држава није нужно либерална. Иако би данас недемократске либералне државе биле незамисливе, у почетку, односно у раздобљу стварања либералне државе, било је могуће да либералне државе не буду демократске. Наиме, у историји постоје примери либералних држава у којима није постојало опште право гласа и у којима је учешће у управљању било ограничено на класе богатих.

Либерализам и демократија могу бити антитетички у смислу да ни један од ових поредака не може у потпуности да се оствари, а да то не буде на штету другог. Суштину демократије чини апсолутни суверенитет већине, док се либерализам бори против апсолутне власти као такве, па била то и власт већине. Дакле, уколико је на делу апсолутни већински принцип – поредак није либералан; уколико се, са друге стране, већински принцип ограничи, то би представљало извесно умеровање демократије које се не може поистоветити са њеним изворним значењем. Као облик владавине демократија је повезана и са социјализмом и са либерализмом; она тако може у потпуности да се оствари и у социјалној држави која је напустила идеал минималне државе.

Иако постоји могућност да либерална и демократска држава не иду заједно, чак и могућност да либерализам и демократија дођу у сукоб, чини се да се током историје стварала њихова међузависност, односно да су либерални идеали и демократске процедуре постепено постајали све испреплетенији. Зависност либерализма од демократије се огледа у томе што се чини да ће права грађана, која представљају суштину либералног учења, најбоље бити заштићена уколико они сами могу да их штите тако што ће сами бирати законе којима треба да се повинују. Старо је правило, у животу као и у по-

литици, да ниједан интерес никада није довољноштићен уколико онај чији је то интерес не може сам да га брани; оне гаранције које су засноване на вољи других су непоуздане.

Другим речима, политичка права су потребна да би обезбедила она која то нису: политичка права, која чине суштину демократије, потребна су да би обезбедила индивидуална права која чине суштину либерализма. За либерале се вредност политичких права састоји управо у томе што су она средство за заштиту онога што они сматрају највишом вредношћу, за заштиту индивидуалне, негативне слободе. Чувене су речи: „*Iura activae civitas* (активна грађанска права) најбоље су јемство за *iura libertatis et civitas* (права на слободу и грађанство)”¹⁴⁾

Зависност у другом смеру, у оном који иде од либерализма ка демократији, огледа се у томе што је неопходно да основна права на слободу буду заштићена, односно призната како би демократија била стварна. Гласање је тек онда аутентично уколико је слободно, односно уколико појединац који гласа ужива слободу мишљења и савести, слободу говора, слободу штампе и све оне слободе које чине суштину либералне државе и које тако представљају нужне претпоставке за стварно учешће грађана.

Уколико се демократија одреди као скуп правила игре, онда су права на слободу неопходна за стварно функционисање процедуралних механизма којима се одликује демократски режим. Устав је тај који представља позитивноправни израз ових права и који чини суштину либерализма; из тога следи да је либерална држава не само историјска, него и правна претпоставка демократске државе.

Дакле, међузависност и комплементарност либерализма и демократије огледа се у томе да је само демократија у стању да у потпуности развије либерални идеал и да првенствено у либералној држави демократија може бити на делу. То показује да се приватна и јавна аутономија међусобно условљавају, односно да постоји унутрашња повезаност између демократије и људских права. Мало је вероватно да нека нелиберална држава може да гарантује истинско функционисање демократије, као што је, са друге стране, исто тако мало вероватно да нека недемократска држава може да гарантује основне слободе. Ако је истина да су права на слободу од почетка била нужан услов за стварно постојање демократије,

14) Норберто Бобио, *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995, стр. 62.

једнако је истина да је развој демократије временом постао главно средство против свих могућих облика злоупотребе власти.

Данас су демократске државе једино оне које су настале из либералних револуција и једино су у демократским државама права човека заштићена. Све постојеће демократске државе су првобитно биле либералне. Либерална држава и демократска држава данас, уколико падају, падају заједно: свака ауторитарна и диктаторска држава данас у свету истовремено је и антилиберална и антидемократска.

Након приказивања могућих односа између либерализма и демократије поставља се питање: какав је њихов однос посматран историјски? Ако говоримо о модерној демократији, а не о античкој, онда је прво дошао либерализам, па затим демократија, што значи да је либерална држава претходила развоју либералне демократије. Либерална држава настала је онда када је апсолутизам замењен уставном владавином; славна револуција која се одиграла у Енглеској 1688. године била је управо један такав догађај. Апсолутистичка монархија замењена је парламентарном, па се тако та револуција може назвати „уставном револуцијом“. Дакле, либерална држава је била последица ерозије апсолутистичке власти и револуционарног раскида који се збио у XVII веку у Енглеској и крајем XVIII века у Француској.

Либерална држава тако представља онај облик државне организације којим почиње модификација концепције суверенитета: класична концепција неограниченог, односно апсолутног државног суверенитета замењена је идејом ограниченог и контролисаног суверенитета, односно држава је ограничена правом. У том смислу либерална држава представља први облик институционализоване власти у политичкој историји, власти чији је однос према грађанима унапред прописан, ограничен и контролисан. Било је то велико цивилизацијско достигнуће.

Дакле, прво је настала либерална држава, док је уређење какво је либерална демократија каснија творевина. Сам либерализам у неком потпуном облику историјски ни у једном раздобљу и ни у једној земљи није био до краја реализован. Либерална демократија настала је постепеном модификацијом и повезивањем чистих начела либерализма са принципима демократије.

Након ових разматрања намеће се питање зашто либералну демократију треба претпоставити осталим друштвено-политичким уређењима. Зашто се баш либерална демократија сматра оп-

тималним поретком слободe и правде, двеју вредности које стоје у основи модерне и хуманистичке цивилизације?

Може се рећи да се либерална демократија, као одређени политичко-правни оквир, сматра јединим политичким уређењем које није репресивно, па тако пружа највеће могућности за остварење слободe, односно за њену институционализацију. Напокон, демократија се сматра добрим обликом владавине зато што је управо демократско уређење мање лоше од свих других друштвено-политичких уређења која су се јавила током историје.

ДЕМОКРАТИЈА – ЈЕДИНИ ЛЕГИТИМНИ ПОРЕДАК?

Тежња за легитимитетом је универзално својство политичких поредака; увек када постоји политичка власт, постоји и потреба да се она легитимизује: то је потреба да се власт оправда и утемељи. Политичка моћ увек у себи садржи моменат силе, али она није довољна да би се задобила послушност; сви властодршци знају да сила не може бити легитимацијски титулус. Њега чине принципи помоћу којих они који владају покушавају да легитимизују своју власт, односно да је оправдају и утемеље. Они тако представљају „последње прибежиште политичке власти“.¹⁵⁾ Једино помоћу принципа легитимитета они који владају могу да мотивишу поданике на послушност: владари који су разарали човекову слободу настојали су да задрже њене форме. Ови принципи олакшавају терет власти политичким поданицима изражавајући универзалну психолошку потребу људи да верују како они који над њима владају своју власт не темеље на сили, него на основама које и они сами прихватају.

Принципи легитимитета јесу разлози којима се утврђује и право владара да влада и дужност поданика да се покорава. Принципи помоћу којих се власт легитимизује хуманизују политичку власт онолико колико их поданици прихватају као праведне и рационалне. Дакле, принципи легитимитета морају бити признати од стране оних којима се влада, на шта указује и сам термин: *legitimus* потиче од речи *lege* и *intimus* и означава закон који нам је близак, интиман и који смо прихватили.

Чини се да је демократија победила као принцип легитимности: у целом „пробуђеном“ и модерношћу начетом свету постаје све истинитије да је легитимна власт – само она власт која је

15) Видети: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 596.

изабрана одоздо. Томе се одупиру само ислам и друштва у којима традиционалност још није нагрижена.

„Демократска легитимизација власти имала је у прошлости три непријатеља: есхатолошког непријатеља (комунизам као краљевство циљева), божанско право или, у сваком случају, наследно-традиционално, и трећег, просту силу, режиме мача“.¹⁶⁾ Теократска, сакрална, наследна и традицијом легитимисана власт још опстаје на неким местима: у исламским земљама и традиционалним друштвима. Што се тиче режима мача, сила остаје само сила, тако да овакви режими немају легитимацијски титулус. Модернизовани свет више не верује у аутократску легитимност. За дух нашег времена демократија више нема непријатеља: не супротстављају јој се више алтернативни легитимитети. Тамо где је политика аутономна у односу на религију влада је легитимна само ако су је изабрали они којима се влада и ако је заснована на њиховој сагласности.

Још један од суштинских разлога због којих је либерално учење вредно јесте либерални хуманизам. Хуманизам је схватање по којем се човек посматра као сврха по себи, а не као средство у остваривању виших циљева. За разлику од античког схватања, према либералном учењу људско биће, односно појединац представља вредност по себи, независно од друштва или државе. У људској историји било је много случајева жртвовања појединаца на олтарима великих историјских идеја – правде, напретка, општег интереса, светих задатака... Неке друге вредности проглашаване су вишим у односу на вредност индивидуе, појединци су жртвовани у име разних пројектованих идеала и утопијских визија. Не сме се пренебрегнути да свет који не признаје вредност индивидуи јесте безобзирни, нехумани свет. Живот сваког човека је важан, вредан и свет. Веровање у ту вредност нас приморава да одбијемо друштва која нису индивидуалистичка.

Индивидуализам представља суштину либералног учења. То је схватање по коме је појединац носилац аутономије: он сам прописује и одабира циљеве свог живота и није дужан да их подреди држави или било којим спољашњим, државним или другим циљевима. Либерализам тако афирмише људску индивидуалност и противи се премоћи колективних сила и државе над човеком. Према либералном учењу човек не сме бити средство владе; легитимна власт је само она која признаје појединца као носиоца слободе и аутономије и као полазну тачку своје делатности. Либерални индивидуализам и демократски поредак стоје у основи модерног света

16) Ђовани Сартори, *Демократија-шта је то?* ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 272.

који је настао из либералних и демократских револуција у XVII и XVIII веку.

ИДЕАЛ ТОЛЕРАНЦИЈЕ

Човечанство је дубоко подељено супротстављеним, па чак и непомирљивим погледима на свет: постоји мноштво визија добра и то је чињеница „која не оставља место за избор“¹⁷⁾. С обзиром на овакво стање поставља се питање како остварити стабилно и праведно друштво слободних и једнаких грађана дубоко подељених религиозним, моралним, филозофским и идеолошким доктринама. Како је уопште могуће да постоји друштво које чине припадници различитих вера? С обзиром да унутар једног друштва не постоји консензус у погледу вере или неке друге свеобухватне доктрине, поставља се питање шта уопште може осигурати основу за јединство друштва.

Вековна пракса нетолеранције потврђује да се доскора мислило да јединство и слога у друштву захтевају једнодушну религијску сагласност или сагласност око неке моралне доктрине; нетолеранција је тако сматрана условом друштвеног поретка и стабилности. Поред тога, толеранција је доживљавана као мирење са јеретичким погледима и одустајање од апсолутног захтева за истином. Апсолутни карактер захтева за истином огледа се у спремности да се властита концепција наметне средствима политичког насиља.

Како је, дакле, могуће да афирмишемо неку свеобухватну доктрину, а да притом не желимо да употребимо државну власт како бисмо је свима наметнули? Како да обезбедимо коегзистенцију различитих погледа на свет унутар исте политичке заједнице? Тако што ће свим људима бити призната слобода мисли и савести као и друга људска права, која тако представљају одговор на изазове друштвене модерне.¹⁸⁾ Једино признавањем ових права и слобода могуће је обезбедити коегзистенцију различитих погледа на свет унутар исте политичке заједнице. Признавање ових права је у ствари толеранција која не представља релативизам, него признавање права на уверења различита од сопствених. Начело толеранције је тако темељно либерално начело које се првобитно односило на трпељивост у верској сфери: настало је као реакција на сурове вер-

17) Видети: Јирген Хабермас, *Постнационална конституција*, Откровење, Београд, 2002, стр.137.

18) Ибид., стр. 137.

ске рагове. Либералном начелу толеранције супротставља се сваки облик догматизма, фанатизма и искључивости. Ако у данашњем свету постоји претња миру, она потиче још једанпут од фанатизма, односно од слепог веровања у сопствену истину и спремност да се она наметне.

Једна од кључних карактеристика либералне државе јесте неутралност државе спрема погледа на свет: она не намеће грађанима никакав поглед на свет, никакву визију добра и неутрална је спрема свеобухватних религиозних, моралних и идеолошких доктрина својих грађана. Са успостављањем либералне демократије тако долази до одвајања религије од државе, што либералну државу чини лаичком државом, насупрот професионалној.

Дакле, либерална демократија не захтева консензус око свеобухватних вредности; њима се може безбедно препустити да обликују мисао и деловање људи у приватној сфери. Тако је освојена духовна слобода човека која у ствари представља еманципацију од ланаца којима су појединци вековима били везани помоћу традиције, обичаја и ауторитета, религијских и световних. Човек је најзад ослобођен спољашњих ауторитета: изборене су морална и религијска слобода индивидуе.

Консензус који је неопходан и који омогућује коегзистенцију различитих погледа на свет унутар исте политичке заједнице јесте консензус око политичких вредности, а не и око свеобухватних вредности. Те политичке вредности јесу грађанске слободе, владавина права и право на учешће у политичком животу. Оне регулишу основни оквир друштва.

„Схватити релативну вредност сопствених убеђења”, рекао је један савремени писац, а „ипак их се непоколебљиво држати – по томе се просвећен човек разликује од варварина”. Да тражимо више од тога налаже нам можда дубока и неизлечива метафизичка потреба; међутим, пристајање да та потреба управља нашим поступцима знак је једнако дубоке, али опасније, моралне и политичке незрелости¹⁹⁾.

Може се рећи да либерална идеја толеранције представља цивилизацијску идеју. Одређени принципи и вредности либерализма (као што су идеал толеранције, плурализам, начело поделе власти, хуманизам, индивидуализам...) представљају трајну цивилизацијску тековину, утолико што са њима стоји или пада западна цивилизација.

19) Исаија Берлин, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992, стр 259.

Visnja Stancic

LIBERAL DEMOCRACY AS THE ACCOMPLISHMENT OF FREEDOM

Summary

In this work the author analyzed notions of liberalism and democracy which represent components of liberal democracy, socio-political order that is considered to be the optimal structure for the institutionalisation of freedom. Therefore, according to many theoreticians, liberal democracy represents political ideal which has prevailed over other political ideologies, and that may be the reason why we should strive for it. Consequently, it is of great importance to research the essence of liberal democracy and its mechanisms for achieving this goal. Firstly, the author inquires normative conceptions of liberalism and democracy, and afterwards possible relations between them. The purpose of this work is to show, on the basis of these analyses, why liberal democracy could be considered to be the optimal political order for the realizing of freedom, and what are the values and ideals of this structure that are actually civilization achievements.

Key words: liberalism, democracy, freedom, equality, tolerance, humanism, human rights, legitimacy.

ЛИТЕРАТУРА

- Мил, Џон Стјуарт, *О слободи*, „Филип Вишњић”, Београд, 1988.
- Мил, Џон Стјуарт, *Разматрања о представничкој влади*, Информатор, Загреб, 1989.
- Токвил, Алексис, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002.
- Сартори, Ђовани, *Демократија- шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Бобио, Норберто, *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.
- Бобио, Норберто, *Будућност демократије*, „Филип Вишњић”, Београд, 1990.
- Чавошки, Коста, *Мogućности слободе у демократији*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, 1981.
- Чавошки, Коста, *Проблем слободе у демократији*, у: Филозофске студије, стр. 3-69, 1973.
- Чавошки, Коста, *Устав као јемство слободе*, Институт за филозофију и друштвену теорију; „Филип Вишњић”, Београд, 1995.
- Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, „Филип Вишњић”, Београд, 1992.
- Хабермас, Јирген, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.

- Дал, Роберт, *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- Дал, Роберт, *Увод у економску демократију*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Хелд, Дејвид, *Демократија и глобални поредак*, „ Филип Вишњић”, Београд, 1997.
- Пламенац, Џон, *Демократија и шлузија*, ЦИД; Побједа, Подгорица, 2006.
- Ролс, Џон, *Политички либерализам*, „ Филип Вишњић”, Београд, 1998.
- Канингам, Френк, *Теорије демократије*, „ Филип Вишњић”, Београд, 2003.
- Васовић, Вучина, *Савремене демократије*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Видојевић, Зоран, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010.

Abstract

Liberal democracy is mainly considered to be the optimal socio-political order for the institutionalisation of freedom, which is one of the most important value of modern western civilization. Therefore, the author finds it important to examine what liberal democracy is consisted of and what are its mechanisms for the accomplishment of freedom. This research is enterprised through analyses of normative conceptions of liberalism and democracy and their possible relations. On the basis of these analyses the author concludes that liberal and democratic orders inherently go together, in spite of the fact that they could be not only separated, but opposed to one another. Democratic principles enable realization of the liberal ones, as well as liberal principles contribute to achievement of democratical ones.

After this the author points out the great importance of values and ideals of these two theories, such as ideal of tolerance, pluralism, humanism, individualism, human rights and freedoms...The author wanted to underline that these values are civilization achievements and that the world which doesn't recognizes them is necessarily unhuman .

УДК: 316.74:37
Примљено: 16. октобра 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Стручни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 173-186.

Весна Трифуновић

Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет, Јагодина

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА И ОБРАЗОВАЊЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Сажетак

У раду се указује на неопходност повезаности културне политике и образовања у условима мултикултурног друштва. Комплексан процес реформе друштва захтева и трансформацију свих структура образовног система, а она се успешно може одвијати само у условима сарадње и комплементарних активности различитих сегмената формалног образовања. Пружањем знања о друштвеној структури, о друштвеној моћи, о правима, обавезама и одговорностима појединаца у друштву, али и у оквиру школског система, као и избором садржаја из културе (националне и других култура), школа би надишла своју традиционалну улогу и прерасла у средиште културе.

Остваривањем концепта промовисања различитих културолошких садржаја, који долазе из сопствене културе, као и других култура, унутар институционализованог образовања, остварује се афирмативан однос према националном и културном идентитету, као и мултикултурализму и започиње процес њиховог усвајања и чувања. Избором и контролом културних идентитета и вредности, који се представљају унутар институционализованог система образовања, отвара се могућност да се путем образовања развија или онемогућује толеранција међу културама у једној држави или између култура различитих држава.

Кључне речи: културна политика, образовање, мултикултурализам, вредности, идентитет

УВОД

Подухват очувања културне разноврсности у савременом друштву, као и националних идентитета у условима снажног утицаја западних економских, али и политичких, војних и културних образаца, налази се пред великим искушењима. Антиномични глобално-национални односи се редефинишу под доминантним утицајем супранационалних институција и система вредности.

Неизвестан смер друштвених промена, које се темеље на неолибералном моделу друштвеног развоја, захтевају критичко промишљање развојних проблема земаља у транзицији, а нарочито започетих реформских пројеката у области образовања, као и процеса у области развоја културе, који су у функцији потискивања колективног памћења и идентитета. Школске институције у земљама транзиције неће постати важан актер укупне развојне стратегије, уколико су непрестано изложене захтевима за стандардизацијом, која је у функцији задовољавања европске и светске поделе рада, и која, истовремено, пренебрегава потребу развијања функција културе. Школа, уколико је прихватљиво одређење да је она један од извора формирања културе, треба да постане кључна институција колективног памћења и да својом укупном делатношћу омогући успостављање историјског континуитета и очување културног идентитета социјалне заједнице чији је део.

Друштвена динамика у савремености захтева флексибилнију организацију образовања која ће ефикасно одговорити потребама друштвеног и културног развоја. Институционализовано образовање, у складу са новим друштвеним захтевима који произилазе из развојне стратегије уважавања различитости, добија задатак да промовише концепт културног плурализма, преиспитујући културне аспекте постојећих наставних програма и уравнотежи садржаје који утемељују персонални, као и колективне идентитете (социјални, национални, културни идентитет), али и вредности мултикултурализма. Конкретни начини организације образовања и функционална повезаност са другим структурама и чиниоцима друштвене средине доприносе усмеравању културног развоја. Уколико институционализовано образовање жели да оствари и задржи значајну улогу у динамици развоја културе, оно мора да пронађе начин да комплексан процес утемељења и очувања идентитета постане део његове будуће развојне стратегије.

Избор културолошких садржаја у институционализованом образовању зависи од културне политике државе: мултикултурне државе се сусрећу са проблемом „усклађивања“ односа између

различитих култура у складу са различитим парадигмама развоја, чији заговарачи су различите владајуће групације. Усклађивање друштвене улоге образовања са идејним сликама света владајућих групација ствара потребу за редефинисањем културне и образовне политике, као комплексних делова укупне развојне политике друштва.

ОРГАНИЗАЦИЈА КУЛТУРЕ И ОБРАЗОВАЊА

Друштвени развој представља развој свих димензија друштвеног живота у оквиру друштвеног система као целине, дакле, и развој организације културе и организације образовања, као и квантитативне и квалитативне промене њихове међусобне повезаности. Сазнања о развојним перспективама међуодноса култура-образовање се заснивају на претходном поимању модела и развојних стратегија, који, пре свега, пројектују димензију *напредка у култури* и отварају питања међуодноса културе и слободе (стварања). Трагајући за суштином њиховог међуодноса В. Илић истиче снажну везу између културе и слободе: “У дијалектичкој традицији мишљења култура је могућа само као *пут ка слободи и ослобађању човека* од свих стега насталих у класној историји човечанства. Култура је увек нешто *више* него култура, па је стога култура и стварност – материјална колико и духовна, однос човека према стварним условима живота”¹⁾. Разматрање односа образовање-култура претпоставља усаглашеност са кључним ставом да се образовни процес не може објашњавати изван реалног културног окружења и разумевања улоге образовања у развоју културе. Целовито сагледавање сложених димензија односа између културе и образовања, међутим, отежава вишеслојност значења термина *културни развој*.

Разматрајући проблем “разине културног развоја” и могућности њеног мерења помоћу индикатора, А. Жирар наглашава да је *културни развој* двоструко двозначан, јер су обе речи двозначне: „Позитивну му боју даје комбинација индивидуалног и друштвеног развоја с линеарном, квантитативном прогресијом коју имплицира привредни и знанствени развој. А односи ли се ‘култура’ на ‘вишу’ културу, то ће рећи доминантну субкултуру, с њеним признатим естетским вриједностима, у којем случају ‘културни развој’, који не може значити развој ове културе будући да се вриједности не могу ‘развијати’, може једино значити проширивање приступа

1) В. Илић, Религија и култура, Просвета, Ниш, 1995, стр. 235-6.

тим вриједностима.”²⁾ Развој културе претпоставља успостављање равнотеже између културне акције и културног развоја. „Докле год постоји дихотомија културе и акције, култура ће бити склона езотерији и постојању због неколицине док ће акција бити крајње антикултурна и деструктивна према човјеку”³⁾. Једна од институција која може да допринесе успостављању равнотеже између културне акције и културног развоја је школа, која остваривањем својих функција културе (унутрашњих и спољашњих), делује на генерације пристигле за обухват обавезним образовањем – активно учествује у процесу социјализације културе, проширујући приступ вредностима доминантне културе, са једне стране, и омогућујући прихватање нових вредности, са друге.

Образовне институције својом делатношћу не задовољавају само потребе за стицањем и преношењем знања (навика и вештина), већ остварују и функције културе: преносећи друштвено прихваћене вредности, пружајући информације о духовном стваралаштву и материјалним творевинама човека и стварањем повољних услова за исказивање стваралачких потенцијала појединца. Ефекти таквих активности могу да буду снажан подстицај развоја појединца, као и прогресивног развоја друштва. Ако функције културе школе у структури културе свакодневног живота учесника образовног процеса, као и припадника заједнице у којој школа ради, успеју да покрену стваралачку енергију, која ће развити нове моделе решавања многих животни важних проблема (социјално-економских, демографских, еколошких и других), потврдиће се улога школе као средишта културе у друштвеној средини.

Функције културе школе, нарочито основне, су релативно ново поље истраживања – проблем дефинисања основних појмова је још увек отворен, концепти и термини нису прецизно одређени. Заједнички именитељ ових функција, међутим, представља стварање контекста за разумевање вредности чији су носиоци различите друштвене групе, који су, истовремено, и припадници различитих подкултура. Ревитализоване функције културе су основа на којој се може базирати савремени пројекат образовања, који уважава смернице и препоруке Међународне комисије образовања за XXI век: “Нас мора да води утопијски циљ усмеравања света ка већем међусобном разумевању, већем осећању одговорности и већој солидарности, помоћу прихватања наших духовних вредности и разлика у културама. Обезбеђивањем приступа знању за све, обра-

2) А. Жирар, *Културни развој*, Завод за културу Хрватске, Загреб, 1977, стр. 198.

3) А. Жирар, наведено дело, стр. 199.

зовање добија тачно онај универзални задатак да помогне људима да схвате свет и да разумеју друге⁴⁾. Посматрано са тог аспекта, функције културе школе могле би се дефинисати као деловање које доприноси развијању могућности личног усавршавања, развоју свих димензија личности и њихово повезивање у кохерентну целину, као и развијање потребе за прихватањем оних вредности, које ће омогућити дијалог и толеранцију међу појединцима и различитим друштвима и културама, са једне стране; а са друге, функције културе школе треба да одговоре културним потребама локалне социјалне заједнице, тј. да допринесу њеном културном развоју.

Образовање остварује друштвену улогу, између осталог, и преношењем друштвено пожељних вредности и активним учествовањем у формирању националног и културног идентитета. Процеси глобализације, истовремено, националним образовним структурама намећу потребу прихватања елемената *културе света*, вредности западног културног модела, али и развијање мањинских идентитета.

Разумевање процеса стварања културе света и редефинисање позиције различитих култура у глобалном друштву, захтевају кратак осврт на утицајне теоријске поставке о *култури света*: (а) *Теорија светског система* (I. Wallerstein), према којој култура света ствара идеологију капиталистичког система, али будући да је систем неправедан његове поставке изазивају отпор – долази до политичких подела и културолошких разлика међу државама; (б) *Теорија светског уређења* (Dz. Meyer), културу света представља као дубоку структуру која се налази испод глобалних збивања, тј. као скуп правила и принципа који одређују ко има право да учествује у светским збивањима и који врше притисак да институције прихвате праксу која се дефинише као рационална, чији је основни циљ истицање сличности у животу појединаца, држава и међународних организација; (в) *Теорија глобализације* (R. Robertson), разматра културу света као феномен у коме различите групе показују сагласност са начинима на које глобализација преобликује свет и успоставља њихове нове позиције, што ствара мало заједничко језгро попут универзалних стандарда, што, ипак, не елиминише сукоб међу супротстављеним концепцијама светског поретка и променљиво учешће различитих култура у глобализацији; (г) *Теорија макроантропологије* (A. Appadurai), који истиче укрштање различитих токова културолошког материјала у животу социјалних и културних заједница, које мешају традицију и стране утицаје ка-

4) Ж. Делор, *Образовање скривена ризница*, Министарство просвете Републике Србије, Београд, 1996, стр. 43.

ко би створиле нове идентитете, наглашавајући да је култура света скуп процеса којима се разноликост обликује глобално⁵⁾.

У глобализованом образовању, које има одређени облик, примењује извесну процедуру и наставни програм, извесне методе поучавања и учења – форма надмашује функцију: национални системи образовања су легитимни „играчи“, али ниједан од њих не одређује правила игре, већ примењују глобалне сценарије. “Укратко, многи људи, групе и институције обавили су посао културе света чији је кључни исход глобални `изоморфизам` , све већа институционална сличност у друштвима у којима владају различите друштвене прилике“⁶⁾. Образовање у савременим друштвима, у складу са праксом која се дефинише као „рационална“, поспешује развој појединаца, као и повезивање учесника образовног процеса са својом земљом, чији је крајњи ефект очување идентитета сопствене традиције. Што ствара могућност да се и универзални стандарди примењени у институционализованом образовању подвргну локалном тумачењу, као и да њихова примена поприми глобализовану форму: садржи различите начине на које се појединци и заједнице односе према свету као целини, изражавајући своју глобалну свест.

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ, ИДЕНТИТЕТИ И ОБРАЗОВАЊЕ

Термин мултикултурализам⁷⁾ се појавио у свом актуелном значењу почетком седамдесетих година XX века у Канади, а затим у Аустралији и данас представља један од кључних концептуалних дискурса, поред глобализације, у разумевању западних демократија. Употреба овог термина је контроверзна јер постоје различита одређења мултикултурализма: (а) мултикултурализам се одређује као супротан појмовима национализам и национална предрасуда; (б) као услов који омогућује етничким, верским и културним групама да коегзистирају унутар једног друштва, (в) означава признавање и промоцију културног плурализма као обележја

5) Ф. Ц. Лечнер, Ц. Боли, *Култура света: зачеци и исходи*, Слио, Београд, 2006, стр. 57–83.

6) Ф. Ц. Лечнер, Ц. Боли, наведено дело, стр. 69.

7) „Често се лансирање овог појма, барем у политичком смислу, веже уз промовирање нове канадске политике регулирања међуетничких односа у времену касних 1960-их и почетка 1970-их. Мање је познато да су мултикултурализам зазивали, ако не и измислили, канадски Славени на Првој конференцији канадских Славена 1965. године. Протестирајући против назива савезне Краљевске комисије о двојезичности, упозоравали су да је Канада дом више језика и култура, а не само енглеске и француске“ (М. Месић, *Мултикултурализам друштвени и теоријски изазови*, Школска књига, Загреб, 2006, стр. 56).

многих друштава – он велича и тежи заштити културне разноликости, на пример, мањинских језика, као што и истиче неједнаки однос мањинских наспрам главних култура; (г) мултикултурализам се поима и као социјални покрет, који настоји да доведе у питање установљене друштвене норме (на глобалном и локалном нивоу) и повеже борбу за идентитет са реториком о различитости и отпору.

Феномени диверситета и групних разлика обележја су готово свих друштава, сем оних политички најизолованијих. Етнички и културно нехомогена друштва се сусрећу са конфликтним захтевима друштвених група, које имају формиране идентитете и културне праксе различите од већине у друштвима чији су део. Суочавање са мултикултурализмом, тј. са тежњама мањинских група за признавањем својих посебних културних идентитета, означава сусретање са проблемима за које не постоји јединствено решење, као што ни изабрана решења не гарантују да ће њима изазване последице бити једнозначне и позитивне. Признавање посебних културних идентитета и њихово прелажење из сфере анонимности у сферу јавности, са једне стране, може бити претпоставка социјалне правде (нпр. превладавање расне, верске, етничке дискриминације), а са друге, наставак дискриминације, али овог пута са новим нетолерантним актером на јавној сцени, уколико групе које врше притисак на главно друштво за својом рекогницијом, не признају жељу за рекогницијом другим заједницама. Посебан проблем представљају колективна права и заштита мањинских група које су по својим унутрашњим односима и у односу према другим групама недемократске и које развијају нетолерантне социјалне и културне праксе: захтевају изузеће од универзалних закона, а афирмацијом затворених идентитета урушавају модерне политичке заједнице. Нови концепт образовања, који би представљао кретање *ка слободи* треба да омогући изражавање постојећих културних разноврсности у мултикултурној држави, али њихови односи треба да буду засновани на поштовању права, а не на начелу једнакости, уколико се желе избећи конфликти изазвани неправичним (и неправедним) привилегијама.

Мултикултурализам има своје заговорнике, али и противнике: противници га оспоравају због поделе друштва дуж вертикалних, етничких линија (долази до тзв. цепања нације), а они, њему наклоњени, приказују га као концепт признавања постојања културног/етничког плурализма и права различитих друштвених група на очување и задржавање својих културних специфичности. Без обзира на присталице „за“ и „против“, може се закључити да мултикултурализам представља поглед на свет, који истиче чињеницу

да су људска бића и културно одређена, тј. да културна припадност одређује начин живота људи и њихове идејне слике света.

Мултикултуралистички приступ образовању и науци односи се, пре свега, на захтев да се „редефинирају методологије и програми, с основном намером да примереније представљају културна добра, историју, постигнућа и вредности других, не-западних култура, са свим питањима која се односе на епистемолошки статус научних пракси и канонизацију образовне литературе⁽⁸⁾. Остаје, међутим, отворено питање да ли ће мултикултуралистички елементи у институционализованом образовању значајно допринети стварању демократскијег друштва.

Културни плурализам захтева перманентно решавање проблема односа између култура, а образовна политика може допринети усклађивању њихових односа афирмативним односом према културним идентитетима. „Рационална образовна политика мора обезбедити добре шансе за развој свих култура, уколико се жели избећи њихова политичка инструментализација. Други услов функционисања мултикултурног друштва је идеја о личности, појединцу који се добро осећа у вишенационалној држави... а то значи да се поштују његова основна права на срећу, социјални избор и пуно уважавање културног идентитета⁽⁹⁾. Питање како ће изгледати будућност увек отвара многобројне дилеме, зато се генерације које у садашњости имају намеру да граде заједничку будућност налазе пред неодложним избором смера развоја. Организовање заједничког живота није нимало једноставан задатак, чак ни у условима растуће потребе за узајамном повезаношћу различитих група и присутних глобализујућих процеса на светској сцени, јер су постојећа друштва обележена разликама, које наговештавају могућност конфликта.

Образовање, у друштву које се глобализује, добија задатак хомогенизације популације обухваћене институционаленим образовним процесом прихватањем одређених стандарда, а у циљу превладавања присутних супротности⁽¹⁰⁾, као предуслова за успостављање нове филозофије развоја, чије одреднице неће бити не-

8) М. Месић, Наведено дело, стр. 63.

9) З. Аврамовић, „Културни идентитет у образовању: неизбежност разлика“, зборник *Уважавање различитости и образовање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2003, стр.145.

10) Формално образовање активно учествује у процесу развоја личности и представља подршку постојећим стратегијама развоја друштва, те одатле производи његов задатак превладавања супротности између видљивих снажних процеса изазваних глобализацијом и мање уочљивих, али присутних, процеса одбране традицијског карактера.

премостиве разлике, уколико је данас, уопште могуће гајити такву наду. Позицију различитих културних модела и идеологија унутар једног друштва одређиваће ефекти њихових међусобних сукоба у процесу остваривања доминације. образовање не може да буде изван најзначајнијих развојних стратегија друштва: његов задатак је пуно учешће у моделу развоја, којем су се приклониле владајуће групе. Институционализовано образовање, уколико жели да буде плуралистичко, треба да објасни корене различитих култура и идеологија, које се боре за престиж у друштву и задобијање првенства међу младима.

Разумевање прошлости и садашњости, али и припремање учесника образовног процеса за активно учешће у креирању будућности, задаци су које институционализовано образовање треба да оствари уколико има намеру да буде повезано са самим животом. Школска популација може да се припреми за критичко преиспитивање утицаја доминантних чинилаца у друштву, упознавањем са свим чињеницама које обликују њихове ставове и поступке. Школа не треба само да преноси одређено знање, већ и да подстиче развој критичког мишљења: “школа мора да омогући свакодневно увежбавање толеранције помажући својим ученицима да се сложе са ставовима других и подстичући расправе и моралне дилеме или случајеве који обухватају морални избор... Адолесцентима се тако помаже да изграде сопствени систем мишљења и вредности, слободно и уз потпуно познавање свих чињеница, без слепог подлегања доминантним утицајима и на тај начин стичу већу зрелост и широкоумност”¹¹⁾. Остаје, ипак, отворено питање, да ли процес образовања поседује механизме, који би младим људима омогућили да реинтерпретирају дешавања важна за њихову сопствену будућност и будућност друштва у целини, упркос настојањима тог друштва да, управо преко институционализованог образовања, спроведе индоктринацију?

У циљу предузимања одређене културне акције, која би допринела сензибилизацији младе генерације за питања идентитета и дискриминације у савременом друштву, предлажем да се наставни предмети друштвено-хуманистичког усмерења у основној школи иновирају садржајима који ће допринети формирању индивидуалног, родног, социјалног, националног и културног идентитета, као и развоју толеранције према припадницима различитих друштава и култура. Стварање повољних услова за нову културну понуду кроз уношење новина у постојеће наставне садржаје у школи, посебно основној, или њиховом потпуном реорганизацијом,

11) Ж. Делор, наведено дело, стр. 51.

учесницима образовног процеса била би олакшана спознаја сопственог идентитета, затим националног и културног идентитета, али и разумевање *значајних других*, њихове посебности и важности очувања разлика, што омогућује прихватање културе свакодневног живота, чије су основне вредности *самопоштовање, толеранција, уважавање разлика*.

Следећи садржаји: (1) *Развој личности и социјална интеграција*, (2) *Идентитет (појам и врсте)*, (3) *Индивидуални идентитет – самопоштовање и саморазумевање*, (4) *Родни идентитет – род, сексуалност, моћ, насиље*, (5) *Социјални идентитет – базична личност и друштвени карактер; социјалне неједнакости, сиромаштво, социјална дистанца; маргинализација и дискриминација различитих социјалних група, као и дискриминација у образовању*, (6) *Национални идентитет – нација, родољубље; етноцентризам, етнички стереотипи, шовинизам, расизам*, (7) *Културни идентитет – култура, подкултуре, контракултура; језик, религија, традиција, обичаји; Мултикултурни идентитет – културни плурализам, мултикултурализам; Србија и мањински идентитети; Европа и културни идентитети; упознавање са културом света*, (8) *Образовање за дијалог и толеранцију: искуство разлике и уважавање различитости* - треба да постану интегрални део наставних садржаја предмета друштвено-хуманистичког усмерења на свим нивоима институционализованог образовања. Предложени садржаји могу да утемеље пожељне одговоре генерација обухваћених институционализованим образовањем на питања: *ко смо, којој групи припадамо, шта су врховне вредности заједнице чији смо чланови, по чему се разликујемо од других, какви су они други и који су могући путеви сарадње са онима који се разликују од нас*. Одговори на ова питања могу да онемогуће учвршћивање предрасуда и репродукцију дискриминационих односа, неједнаку расподелу друштвене моћи између припадника различитих социјалних и културних група, као и да понуде бољи увид у могуће односе између њих, јер познавање и признавање изражавања културних разлика *других* не угрожава опстанак *властитог* културног идентитета.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Образовна пракса показује да се интеракција образовање-друштво-култура може пратити на неколико сукцесивних нивоа: (а) образовање је важан преносилац доминантне културе и то апо-

логетски ангажован преносилац, јер се вредности доминантне културе не доводе у сумњу; (б) некритичност према владајућим друштвеним постулатима и вредностима не задржава се само на нивоу декларисања постоје развијени механизми индоктринације; (в) избор друштвено пожељних вредности се преноси учесницима образовног процеса, попримајући форму вођења ка извесном идеалу, што искључује могућност слободе избора учесника образовног процеса; (г) друштвено прихваћени системи вредности и начини њиховог преношења кроз образовни процес омогућују формирање идентитета појединца и употребу тог идентитета.

Институционализовано образовање је одговорно за стварање културног идентитета: његов утицај је плански и под непрестаном системском контролом друштва. Образовањем преношени односи између култура (доминантне културе и различитих подкултура), утичу на формирање културног идентитета и понашања учесника образовног процеса. На тај начин, образовање постаје одговоран чинилац обликовања културолошких порука, које утичу на процес енкултурације и интериоризације културних вредности, обликујући потенцијал младе генерације за сарадњу или сукоб са другачијим културним идентитетима у мултикултурном окружењу.

Структуралном трансформацијом сопствених функција, која подразумева ревитализацију функција културе, основна школа може да појача сопствени утицај у процесу формирања идентитета појединца, као и да утиче на начин сагледавања идентитарног проблема у социјалној заједници. Увођење следећих промена омогућиле би активнију улогу школе у формирању националног и културног идентитета: (1) повећање фонда часова групе наставних предмета који пружају информације о културној и политичкој историји сопственог народа; (2) развијање културе изражавања на матерњем језику, као и културе писаног изражавања ученика; (4) представљање садржаја који су у функцији формирања и очувања националног и културног идентитета, као и указивање на значај концепта мултикултурализма у друштву које се глобализује; на тај начин ученици би били упознати, са једне стране, са основним системима вредности који су представљали окосницу пожељних модела културе у претходним историјским епохама, као и са другим конститутивним елементима националног и културног идентитета, а са друге, били би упознати са системом вредности који се шири путем глобализације; (5) обогаћивање садржаја наставе тзв. регионалним програмима, који би омогућили комуникацију ученика са локалном културном баштином, као и садржајима који омогућују упознавање са културама других народа.

Питање културног идентитета је изузетно осетљиво питање: свака култура има своје обрасце деловања, а културна припадност може бити основа за сарадњу или сукобе између припадника различитих културних заједница. Институционализовано образовања, будући да учествују у процесу формирања идентитета има и свој део одговорности у мултикултурним друштвима у развијању толеранције и отклањању могућих сукоба између припадника различитих културних заједница. Међутим, треба истаћи важност избора *начела* на којима се граде односи између културних идентитета: они треба да буду засновани на начелу *поштовања права*, а не на *једнакостима*. Само на тај начин избећи ће се негативна искуства мултикултурних друштава, означена као претварање права мањина у привилегије мањина.

Vesna Trifunovic

CULTURAL POLICY AND EDUCATION IN THE CONTEMPORARY SOCIETY

Summary

The paper has indicated the necessity of interconnectedness cultural policy and education in the conditions of multicultural society. A complex process of society reform requires and transformation of all structures of the educational system. It is possible to follow this concept only under conditions of cooperation and complementarity of actives inside different segments of formal education. Providing knowledge about social structure, social power, rights, duties and responsibilities of persons in the society and the educational system, than providing knowledge about culture, the school would prevail its traditional role and become a center of culture.

By accomplishing the concept of promoting different cultural contents, which come from their own culture and from the others cultures, within the institutional education, the affirmative relation toward the national and the cultural identity, as multicultural identity is realized and the process of their accepting and preserving starts. By choosing and controlling cultural identities and values which are presented within the institutional educational systems, there is a possibility to develop or to control, by means of education, the tolerance between the cultures in one state or between the cultures of different states.

Key words: cultural policy, education, multiculturalism, values, identity

ЛИТЕРАТУРА

- Делор Жак, *Образовање скривена ризница*, Министарство просвете Републике Србије, Београд, 1996.
- Жирар Августин, *Културни развој*, Завод за културу Хрватске, Загреб, 1977.
- Зборник, *Уважавање различитости и образовање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2003.
- Илић Веселин, *Религија и култура*, Просвета, Ниш, 1995.
- Лечнер Ц. Френк и Боли Џон, *Култура света: зачеци и исходи*, Слио, Београд, 2006.
- Месић Милан, *Мултикултурализам друштвени и теоријски изазови*, Школска књига, Загреб, 2006.

УДК: 323.1:329(497.1)
Примљено: 11. октобра 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 187-206.

Милојица Шutowић

Филозофски факултет, Косовска Митровица

ПОЛИТИЧКИ ПЛУРАЛИЗАМ И/ИЛИ НАЦИОНАЛНИ МОНИЗАМ

*„Ко би могао веровати да ужас може
постати свакидашњи живот једног човека.”*

И. Андрић

Сажетак

Обнова политичког плурализма у бившој Југославији довела је процес њене дезинтеграције до кулминације. Он је резултирао распадом државе, друштва по националним шавовима. Сменом комунистичког монопола, националним монополем, растакање заједничке државе, одвијало се по сценарију 14. конгреса Савеза комуниста Југославије. Распад комунистичке партије претходио је распаду Југославије.

Кључне речи: Југославија, комунизам, политички плурализам, национални монизам, дезинтеграција, распад.

Неизмеран број националних захтева пробуђених националиста у Југославији, водио је земљу потенцијално у најопаснију политичку замку болесника на Балкану, одводећи је у живо блато паљења балканског бурета барута, „балканизацијом” заједничке вишенационалне државе, сукобљене са принципом државе једне нације, који је отварао питања како обуздати деспотизам већине, сачувати права мањина, када признати право на самоопредељење народа, који нису научили лекцију да живе заједно, патећи од нерешених националних питања и старих сукоба, историјски потврђених чињеница који су убрзали распад, наметањем националне државе.¹⁾ То је сејало семе нових националних сукоба у потпуно измењеном систему вредности и међународног окружења, рушењем

1) Види: Ч. Инграо, „Десет ненаучених лекција у Средњој Европи – поглед историчара“, у: *Ненаучена лекција: средњоевропска идеја и српски национални програми*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2001, стр. 7-31.

комунизма и тржишних реформи глобалним ширењем цивилног друштва западног стила, односно глобалног домаћаја тржишних институција, које су у стању „да подрже културну разноврсност у мирољубивом духу како у односима између држава, тако и у њиховим оквирима”, што представља „плуралистички изазов за пост-либералну мисао”. Али још увек далеко од тога да „буде весник универзалног тријумфа либералних идеја и институција Запада”, пошто ће се догађаји који су се одиграли после совјетског слома у историјској перспективи јавити у „једном друкчијем светлу – као увод у епоху слабљења Запада”. Јер је рушење совјетског монолита било „у крајњој линији промашај универзалистичке западне идеологије, то јест једне специфичне идеје Просвећености; то није био крај већ повратак историје и то у облицима за које је било исто толико мало изгледа да буду либерални колико и поново марксистички”. Зато Џон Греј не види разлога за измену става који је још октобра 1989. изразио: „Ако дође до пада совјетског тоталитаризма, то ће највероватније бити само појединост у слабљењу западних култура у којима је он рођен, култура потресених малтузијанизмом етничким и фундаменталистичким сукобима који ће више но било која европска идеологија, чини се, доминирати у веку који наступа”.²⁾

Агресивни национализам који је уништио Југославију на почетку задње деценије прошлог века потврдио је оваква предвиђања, иако југословенски експеримент либералног комунизма за разлику од Совјетског Савеза, није био „диктатура центра, идеолошка тиранија, деспотизам једне етничке групе” или „колонијална империја”.³⁾ Заснован на претпоставци, да народи који су се у прошлости међусобно сукобљавали могу научити да заједнички живе и да им у том аутохтони „национални комунизам” може помоћи, овај експеримент ни у замисли, ни у примени није успео, мада је водио националистичку политику, повећао животни стандард и потрошњу, увео модернизацију у државу (којој је у једра дувао волстритски капитал), признао постојање плурализма (самоуправних) интереса у циљу дозирање политичке либерализације и истицања реформског демократског потенцијала, али одбијајући неколико деценија прихватање западног система вредности. Почетне предности елиминисане су неуспесима током осамдесетих, завршавајући тамо одакле се пошло, окретањем западним садржајима, настојањем да их интегрисају у неинтегрисано југословенско друштво.

2) Џ. Греј, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 132-134.

3) В. Зимерман, *Порекло једне катастрофе: Југославија и њени рушитељи*, Дан Граф, Београд, 1996, стр. X.

Оно се као Средња и Источна Европа и даље суочава са истим нерешеним историјским проблемима који су га оптерећивали и пре бурних револуционарних покушаја, па је на дневном реду поново: недовршено формирање нација, изградња грађанског друштва, модерне демократије и осавремењавање привреде.⁴⁾

Ова трансформација и само рушење комунизма сучељава се са све већим сиромаштвом, губитком сигурности, снажном ксенофобијом, националистичким фундаментализмом, носталгијом за бившом величином, присуством бивших бораца пропале идеологије, тражење жртвеног јарца и непостојања демократске традиције, нити демократских установа. Проблем је утолико сложенији и већи, што и сам Запад, који је у дугом раздобљу „представљао економски и политички излог намењен Истоку, пролази кроз лош период. Демократија је свуда дошла на лош глас: на тешкоће у функционисању парламентарног система надовезао се и гнојни оток корупције, који прети да се излије изнад многих земаља...”⁵⁾

С друге стране, након толико времена лишавања и уверавања да је све друго и друкчије наопако, неприхватљиво и грешно, природно је то, што многи сад верују да све стоји супротно, изражено љупком домаћом либерално – космополитском вером у Запад и Европу, у коју треба „стићи”, повезану с необавештеношћу у провинцијалним илузијама о свету нових утопија, њихове правичности, слободе и несебичности. У том времену опште небриге, алкавости, занемаривања факата и спремности да се суди на основу предубеђења и стереотипа, напор за демократизацију земље чврсто је испреплетан са трендом убрзане дезинтеграције, суревњивости и општег сумњичења, праћен говором мржње, вербалног изражавања шовинизма, расизма и ксенофобије с циљем јавног сатанизовања других етничких, верских или политичких групација, као увод у физичко насиље и ратни расплет замршеног југословенског чвора, оптерећеног: дневним дозама опањкавања, неподношљиве искључивости, примитивизма, црно-белих шема, интрига и вербалног терора над наводним непријатељима државе и нације, прекидом међусобних комуникација и злослутне ново/старе поделе на патриоте и издајнике оркестриране из врхова власти. Тиме је контаминиран највећи средишњи простор јавне сцене у центру политичких збивања и на ударним местима у медијима, који индоктринишу, манипулишу и застрашују преносећи ставове режима народу од Скопља до Љубљане (што не значи да све стране треба

4) И. Беренд, *Централна и Источна Европа 1944-1993*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 17.

5) Ж. Жилијар, *Фашизам који надире*, Радио Б92, Београд, 1999, стр. 14. Види: М. Crozier, (ed), *The Crisis of democracy*, New York, 1975.

изједначити), служећи као инструмент легитимације националних политика, чиме је обележено формирање вишепартијског система и првих слободних избора. То је још више поделило мишљења о одрживости вишенационалних и демократских држава, не само међу политичким актерима, већ и међу научним ауторитетима.

На једној страни, у том погледу изражава се скептичност, јер „етнички плурално друштво (...) не представља плодно тле за демократске вредности и стабилност”.⁶⁾ Чак и „напредно демократско друштво” (полиархија) изложено је ризицима „супкултурног плурализма”, посебно уколико становници једног дела земље верују да њихове основне вредности и живот угрожавају становници других (другог) делова. Суочена са таквом врстом конфликта „полиархија ће се највероватније распасти у грађанском рату или ће у оба дела бити замењена недемократским режимом, а могућ је и један и други исход”. Једини недемократски режим у стању је успешно сузбити „јавно испољавање једног оваквог латентног конфликта примењујући средства силе и принуде којима располаже”, али „полиархија то не може учинити – а да не престане да буде полиархија”.⁷⁾ За разлику од демократских земаља где организациони плурализам током дугог трајања развија неки облик самоодржања, његова динамика у ауторитарним режимима може имати сасвим другачије последице. Широка либеризација и разгранати плурализам организација и интереса у екстремном виду (мада може и у мање екстремном) увек „представља озбиљну опасност за ауторитарни режим; негде угрожава и само територијално јединство земље”. Либерализација поткопава моћ тренутних управљача да господаре државом, и преко ње највећим дијелом друштва, па захтев за већом личном и организационом аутономијом и смањењем препрека опозицији, властодршци, с правом виде као револуционаран. У том смислу ни југословенски поредак није био изузетак, мотрећи на праг, преко кога су захтеви за даљом либерализацијом, од стране вођа, посматрани и третирани као субверзија, јер би свако даље спуштање баријера „неизбежно водило организованој политичкој опозицији, која би претила да поткопа владајућу позицију партије, њених вођа, и могуће, само јединство земље”.⁸⁾

С друге стране, и поред противречних гледишта о вредностима плурализма у земљама различитог степена хетерогености

6) A. Rabushka i K. Shepsle, *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*, Oh: Charles E. Merrill, Columbus, 1972, str. 92.

7) Р. Дал, *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 343.

8) Р. Дал, *Дилеме плуралистичке демократије*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 69-70. Види: *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy versus Control*, Yale University Press, New Haven, 1982.

које носе могућности потенцијалних раскола, изражавају се и оптимистичка мишљења, с уверењем да је демократија компатибилна с подељеним друштвом, уколико држава успе да успостави своју легитимност, и да федерализам може бити од користи у успостављању легитимитета међу припадницима етнички подељених друштава,⁹⁾ какво је било југословенско кризно друштво. Исход те кризе једни су повезивали са дешавањима с политичким плурализмом, видећи у њему предуслов изласка из југословенске кризе, с обзиром да политички плурализам даје могућност превладавања отуђености носилаца политичких функција од грађана, враћањем изгубљеног поверења; избегавања непродуктивног сукобљавања „унутар Партије на „власти” у Партији, како би се помоћу ње стекла стварна контрола над свим институцијама власти у земљи”; успостављања модерне „правне државе”, без које није могуће успоставити ефикаснији модел привређивања и успешније деловање у свим областима друштвеног живота. Те промене подразумевају развијање Југославије као модерне демократске заједнице уважавањем друштвене реалности у концепирању нових системских решења, без чега нема „нерегресивног излаза” из све драматичнијег друштвеног стања.¹⁰⁾ При том се превиђала чињеница да демократски плурализам, ма колико да је пожељан, није без проблема и може доприносити „стабилизовању неправди, искривљавању грађанске свести, изокретању програма друштвених послова и отуђивању коначне контроле над оним што је зацртано као друштвени програм”.¹¹⁾ Осим тога и плуралистички пореци са дугом демократском традицијом показују неефикасност у решавању етничких сукоба. Још је (1937.) британски историчар Тревилџан исказао своје очајање неспособношћу демократских установа да превазиђу етничке сукобе.

„Истина је да се чак и најсамосвојнији и уходани демократски начин живота претешко примењује ако се тиче мањине која не жели да живи под вашом влашћу. Знамо веома добро да ми сами никада нисмо могли употребити демократију у покушајима да владамо Ирцима”.¹²⁾

Оваква запажања добила су своју потврду у огромним реалним тешкоћама управљања југословенском „троструком тран-

9) Vidi: S. Bose, *State Crises and Nationalities Conflict in Sri Lanka and Yugoslavia, Comparative Political Studies*, Vol. 28, № 1/1995, str. 87-116.

10) С. Болчић, „Како из политичке кризе“, *Наше теме*, Год. XXX, бр. 12/1989, стр. 3152, 3166.

11) Р. Дал, *Дилеме плуралистичке демократије*, op. cit., стр. 68.

12) Цит. Ч. Инграо, нав. дело, стр. 19.

зицијом” (С. Вудворд) према вишестраначкој демократији, тржишној економији и властитој националној државности, обично формулисане захтевима за демократизацијом и децентрализацијом, преласка из ауторитаризма у демократију, који је био у сенци дезинтеграције и национализма, широко прихваћене платформе националне мобилизације „решавања” проблема мултинационалне заједнице структурирањем политичке моћи у оквиру етно-националних граница, све већим слабљењем федералне моћи, што је стварало готово оптималне услове за националну мобилизацију и сепаратизам. Национална мобилизација подстицала је жеђ за демократијом узрокујући отварање политичког плурализма и рушење комунизма у Источној Европи,¹³⁾ мада захтеви за изборима у Југославији нису толико проистекли из притиска народа, колико из опредељења политичара да стекну и обезбеде већу власт над својим национално-територијалним феудима, па и по цену тровања атмосфере, погоршањем подношљиве етничке напетости и стварањем нерешиве геополитичке неравнотеже, задржавањем континуитета ауторитаризма. Јер прелазак с језика комунизма на језик демократије подразумева потребу промене речника и граматике. Али то није ни мало једноставно. „Но, ако желите да пређете из језика комунизма на језик национализма, довољно је да промените речник. Граматика остаје иста. Тип менталних структура које изграђује нови систем почива на темељима који су већ постојали у комунизму... то је укључење наспрам искључења и насиље као легитиман начин за остварење раније идеолошких а сад националних циљева”.¹⁴⁾ Њихово остваривање укључивало је позиционирање према „старом режиму” и демократским променама доприносићи ескалацији етничких сукоба у којим је сваки народ убрзано тражио излаз из сиве зоне заједничке државе, која је све више губила вредност у различитим интерпретацијама Југославије као федерације или конфедерације. Најава вишепартијских избора избацила је на светлост дана све оно што се у Југославији збивало готово читаву деценију, заоштравајући питање њеног идентитета и опстанка, без успостављања правила игре која би омогућила његово разрешење или процедуру мирног распада.

Полазећи од тадашњих друштвених (не)прилика и позиције владајуће партије изражавана је скепса о могућности политичких

13) Vidi: S. R. Bollerup, i, C. D. Christensen, *Nationalism in Eastern Europe: Causes and Consequences of the National Revival and Conflicts in Late-Twentieth-Century Eastern Europe*, Macmillan Press, London, 1997.

14) K. Gebert, *The Political culture of Central Europe*, in: M. Salter (ed) *After the Revolutions Democracy in East Central Europe*, Life&peace Institute, Uppsala, 1996, str. 23.

партија у Југославији. „Можда је могућ такав плурализам, али онда није могућа Југославија као јединствена политичка заједница... Уосталом, ми неку варијанту тог плурализма већ имамо у виду осам републичких, односно покрајинских организација ЦК, а како стоји с Југославијом то је евидентно”¹⁵⁾

Отуда се брзина процеса демократизације у Југославији разликовала у њеним различитим деловима и претходиле су јој различите стратегије борбе против политичке опозиције. Словеначка политичка елита употребом стратегије селективног припитомљавања и могућности силаска партије с „власти” укидала је руководећу улогу партије и предвиђала је увођење вишепартијског система који је легализован децембра (1989.) након бурних догађаја у Источној Европи. То је још више распламсало „рат нерава” између Србије и Словеније,¹⁶⁾ док су хрватски комунисти следећи словеначко руководство напустили стратегију репресије и скоро две деценије хрватске „шутње” плашећи се разбуктавања сукоба између Срба и Хрвата, прешли на осуду испада Београда, под притиском јавног мњења које је прилазило оним који су му обећавали чврсто и делотворно супротстављање национализму и ауторитаризму београдских комуниста, дајући до краја одушка поклицима и наздрављању: „Да Слободан Милошевић и његова политика морају пасти” (Ф. Туђман).¹⁷⁾ У Србији је преовлађивала *стратегија превенције*, где је партија на власти, доласком Милошевића на њено чело, прочишћавањем руководства, одржавајући континуитет власти, супротстављајући се претходном руководству, стварајући утицај промена које су извеле „нове” снаге, заузимањем опозиционог

15) Ј. Мирић, *НИИ*, 6. III 1988, стр. 7.

16) Београдска Дуга је писала да се боји „да ће Словенија самозадовољно пре свршити у порнографији него демократији. Уосталом, народ словеначки као највећи догађај сезоне изабрао не „Младину”, него часопис за вулгарну хаусторску порнографију „Врући крај”, који штампан на најлошијем папиру, без подршке Партије и Социјалистичког савеза, не шљиви естрадне политичаре и на радост својих читалаца, уместо конфузног теоретисања и загонетки Јанеза Јанше, Тараса Кермаунера и Димитрија Рупела, објављује голицаву искрену исповест „прве пушачице Словеније”, *Дуга*, 7-20. I 1989, стр. 75.

17) Туђман је ту изјаву дао на састанку иницијативног одбора за формирање Хрватске демократске заједнице (ХДЗ). Он је у београдској штампи представљен као „већина на црним листовима и у белим књигама дуго проскрибованих књижевника, академика, научника и уметника, протагониста масовног покрета у Хрватској, који су по правилу ћутке и аплаузом изражавали своју солидарност... И колико година раније Фрањи Туђману била су „одузета грађанска права”, па и право да јавно о било чему мисли и говори. Имао је у неком полузаточеном статусу малтене дежурног усташе у Загребу. А данас би вероватно за оно исто што су га два пута хапсили, судили и упућивали на робију, био изабран или за члана неког високог политичког форума у Хрватској, или за угледног академика или барем за кolumnисту у листу „Данас”. М. Марић, Писмо нерођеном хрватском детету, *Дуга*, 18-31. III 1989, стр. 23-24.

потенција, окретањем националном питању, које је традиционално било везано за опозиционо деловање, постајала истовремено опозиција у оквиру СКЈ, сукобљавајући се са другим републичким вођствима, тако да је успела да буде „истовремено и власт и опозиција”.¹⁸⁾ Све је то било у функцији очувања партијског монизма и старог режима у име народа, употребом низа козметичких промена система, реформских захвата, како суштински би све остало непромењено, проглашењем популистичке мобилизације народа за демократску институцију.¹⁹⁾

Тако, упркос реформске реторике, Милошевић никад није прошао кроз политичку трансформацију, нити је судбину Србије везао за антикомунизам или тржишне реформе западног типа, већ је растућу опасност Срба историјским и етничким невољама подстицао путем медија, третирајући покушаје новоформираних демократских партија да створе алтернативу његовој национално-популистичкој револуцији као „националну издају”, пошто „национална опасност” није смањена. Он каже: „Данас су на сцени и они појединци и групе који су у време велике битке за Осму седницу и Косово, за интегритет Србије били у мишјој рупи. А сада када је посао завршен, изашли су из својих рупа позивајући народ у битке које нису водили, на пут који је нејасан и крвав, а у ствари тако најбоље служе оним снагама у земљи и иностранству које желе да руше тек изборене тековине за Србију, у Србији и Југославији. Када је грмело ћутали су”.²⁰⁾ И саме опозиционе партије биле су идеолошки растрзане између емоцијама набијеног „патриотског циља и конфликтних императива либерализма, што је владајућој партији пружало шансу да сузи социјалну основу српске опозиције, док јој *расион д'етат* „добро дошао да бесконачно одлаже привредну реформу и политичку либерализацију”,²¹⁾ настојећи да инструментализацијом националног заноса учврсти власт свог вође и контролу над Југославијом, ослањајући се на конзервативне снаге у ЈНА, како би сачували социјализам, тиме и јединствену Југославију. „Ми смо за јединствен Савез комуниста и зато што смо за јединствену Југославију... и зато нема никакве основе за стављање знака јед-

18) Д. Стојановић, „Трауматични круг српске опозиције“, *Република*, бр. 125-126 (1-31. 10) 1995, стр. II.

19) С. Михаиловић, „Парламентарни избори у Србији 1990, 1992. и 1993.“, *Гледишта*, год. XXXV, бр. 1-6/1994, стр. 33-34.

20) С. Милошевић, приликом посете РТБ Бор, у оквиру предизборне кампање за прве вишестраначке изборе у Србији. *Политика*, 2. XI 1990, стр. 5.

21) В. Вујачић, „Историјско наслеђе: националистичка мобилизација и политички исход у Русији и Србији: Веберовско виђење“, *Социологија*, вол. XXXVIII, бр. 3, 1996, стр. 390.

накости између догађаја у Југославији и у другим социјалистичким земљама. Оне руше данас један свет који смо ми срушили још 1948. (...) Ми Југословени смо своју земљу градили увек сами. Пошто нам је нико са стране није градио, неће је нико са стране ни рушити. Бар ми то нећемо дати. Оном снагом којом се Југославија стварала, мора бити у сачувана”.²²⁾ Оваквим становиштем јасно је назначен ратни расплет југословенске кризе и улоге ЈНА у том расплету („оне снаге којом се Југославија стварала”). Стога се права битка није водила ни на Косову, ни у Книну, већ за савезне институције, које иако ослабљене још увек су једино надлежне да изврше расподелу надлежности, између република и федерације. Њу, по оцени ЈНА угрожавају ново/стари политички покрети, јер: „прво, сви су антијугословенски и антикомунистички, друго, подразумевају разбијање Југославије, треће, подразумевају перманентне сукобе на овом подручју, четврто, у језгрима ових странака стоје поражене снаге из Другог светског рата, отуда у њиховим наступима осветничке најаве... пето, сарађују са деловима непријатељске емиграције у иностранству, коју сви други избегавају”.²³⁾

Али владајућа партија у Србији избегавала је вишепартијски систем, иако се он већ остваривао у другим деловима земље, а она има „најширу подршку народа”, која ни у условима вишепартизма не би изгубила власт, образлажући то „државним разлогом” губитка Косова, јер би „скоро два милиона” Албанаца, без обзира на име партије преузели власт. Зато је њена стратегија окренута практично обезбеђењу „потпуне демократије српској интелигенцији, у безпартијском плурализму”. Што се тиче Словеније у којој се остварује политички плурализам, и њеног утицаја на ток ствари у Југославији, Милошевић је оцењивао: „Позиција Словеније је јако ослабљена па и њен могући утицај. СК Словеније се практично искључио из СКЈ, јер је одбио да поштује закључке ЦК СКЈ о Уставу Словеније. Они су своју партију скоро ликвидирали, немају морално право да говоре о нама. Уосталом, не питамо их нити ћемо да их слушамо – игнорисаћемо их и омаловажавати. Имамо мо-

22) С. Милошевић, говор на 14. ванредном конгресу СКЈ (јануар 1990). Види: Југославију нико са стране није градио, неће је нико са стране ни рушити, *Политика*, 22. I 1990, стр. 1-2.

23) Ово су процене генерала Марка Неговановића, шефа Службе безбедности ЈНА. Б. Јовић, *Последњи дани СФРЈ*, Београд, 1996, стр. 115. Јовић каже (коментаришући предлог Будимира Лончара (министра иностраних послова) да их не можемо оспоравати идеолошким разлозима, позивајући се на социјализам и комунизам, већ позивом на демократију, интегритет земље, независност, равноправност народа и то утврдити законом, истичући да се најбоље сузбити спровођењем реформи): „Да ли је слепац или се прави луд. Брига њих за наше реформе, они хоће власт, а неки и отцепљење од Југославије”. Исто.

рално право на то”. Он сматра да ће с обзиром на вишенационални карактер Југославије, Запад схватити стратегију „демократског безпартијског плурализма”, као гаранцију за опстанак Југославије, јер би је вишепартијски систем „могао до краја раздробити”,²⁴⁾ па се нада да ће на Конгресу преовладати такав став и бити уграђен у нови Устав.

Ради остварења ових циљева српско руководство је планирало да прекине изолацију Анте Марковића (председник СИБ– а), појача активност на Косову „која је доста замрла”, интензивира сарадњу са свим републикама „изузев Словеније”, посебно задржи чврсту везу и сарадњу са Армијом. „Главна битка треба да се одигра на 14. конгресу СКЈ, да се сачува интегритет СКЈ и демократски централизам, бар статутарно (формално). Циљ је да Словенци остану сами, да им се не прикључе Хрватска и Македонија, а евентуално и БиХ. Барјак ће носити представници ЈНА, а ми ћемо подржавати, да не будемо ми на челу, јер би деловало одбојно за Хрвате и Македонце. Армија прихвата такву улогу”.²⁵⁾

Међутим, овакав сценарио доживио је неуспех, и поред прегласавања словеначких програмских докумената, као што су залагање за „Европу сада, за људска права и слободе, око федералног уређења, чак и основног карактера федералног уређења Југославије, као и иницијативе за преображај СКЈ у „савез самосталних републичких организације које се слободно повезују у СКЈ”. Словенци су сматрали да донете одлуке Конгреса „не задовољавају ни минимум онога што је тражио 11. конгрес СК Словеније у области економских и политичких реформи и преображаја СКЈ”, али, да ће се они и даље залагати за „демократски социјализам и за Југославију као заједничку државу равноправних и суверених република, и при том сарађивати са онима који ће имати нама слична програмска уверења. Са СКЈ (...) на слободној, договорној основи на темељу заједничких програмских опредељења и обостраног интереса”. Они су узели „на знање” одлуке већина на конгресу, али оне за њих нису биле прихватљиве и „не могу нас обавезивати”.²⁶⁾

24) Разговор са Слобом (13. X 1989.). Б. Јовић, *op. cit.*, стр. 61-62. Јовић сматра Милошевићеве аргументе логичним, али је мало вероватно да их инострани фактор прихвати „што њима баш и није толико стало до Југославије као у време хладног рата. Можда им је више стало до рушења „режима” него до опстанка Југославије”. Исто, стр. 62.

25) 10. I 1990. Састанак „код Слобе”. Присутни Пера (Грачанин), Слоба (Милошевић), Богдан (Трифуновић), Зоран (Соколовић), и ја” (Јовић). Б. Јовић, *op. cit.*, стр. 88.

26) Џ. Рибичић, Председник Председништва ЦК СК Словеније, у току расправе на амандмане на Декларацију конгреса, *Политика*, 23. I 1990, стр. 1. Он је након прегласавања словеначких делегата уз бурне аплаузе, чак и кад су сви словеначки делегати гласали против, сматрао да су се „нажалост стекли услови да напустимо 14. конгрес СКЈ” и да они „који се слажу са мном”, „то и учине”, што се и догодило. Исто. Пре тога председа-

Након одласка Словенаца, хрватски комунисти који су настојали да направе мост између мишљења Србије и Словеније, сматрајући да је „тешко говорити о југословенском карактеру СКЈ и руководства СКЈ” и да је доведен у „питање легитимност рада Конгреса”, предложили су прекид његовог рада „у име највећег броја делегата из СК Хрватске”, а да уколико се одлучи да се настави Конгрес, они не желе („барем највећи део”) да учествују у доношењу такве одлуке „ни гласањем за, ни гласањем против”.²⁷⁾

Такав предлог са српске стране, оцењен је као „распуштање и обезглављивање” СКЈ с неизвесним временом конституисања, што би у условима кризе произвело „веома тешке последице за СКЈ, за целу нашу земљу и њену будућност”. Зато Конгрес не треба да прихвати „било какав предлог да прекине са радом”, већ да у саставу који се по „свом сопственом уверењу и пред својом базом”, која их је послала на Конгрес „осећају обавезним да сачувају јединство СКЈ, наставе да раде и донесу одговарајуће одлуке, изаберу ЦК и утврде смернице за даљи рад, без прекида Конгреса”.²⁸⁾ Ово је наишло на категорично одбијање Хрвата, који су и сами напустили Конгрес, што Милошевић није очекивао, обзиром да трећина хрватске делегације су били Срби, и Конгрес је софистицираном одлуком, да се не прекида, а да датум одржавања треће пленарне седнице 14. ванредног Конгреса утврди накнадно ЦК СКЈ, ипак прекинут, гласовима из БиХ, Македоније, па чак и ЈНА, тако да је Конгрес одложен на неодређено време, поставши последњи Конгрес у историји Партије, која је држећи власт пола века, престала да постоји у судару два концепта будућности Југославије.

Био је то прелудиј драматичног распада Југославије, која је после Тита остала без још једног стуба носача који се ослањао на комунизам и братство и јединство. Они су нестали истовремено. Ретроспективно посматрано и нестанак Југославије у завршном расплету одвијао се по сценарију 14. Конгреса. Недовршени плурализам (избори су одржани само на републичком, а не и на савезном нивоу због противљења Словенија, Хрватске и Србије) и организовано „догађање народа” формирањем националних стра-

вајући Конгресом Милан Панчевски упозорио је С. Милошевића: „Чуо сам да Словенци намеравају да напусте Центар „Сава”, на шта је он одговорио: „Не верујем. Уосталом, може и без њих”. С. Ђукић, *Између славе и анатеме: Политичка биографија Слободана Милошевића*, Филип Вишњић, Београд, 1994, стр. 142.

27) И. Рачан, Председник Председништва ЦК СК Хрватске, *Политика*, 23. I 1990. стр. 1-2.

28) С. Милошевић, *Политика*, 23. I 1990, стр. 1. Милошевић је казао: „Имамо сасвим практичан предлог, да радно председништво сада да паузу у којој би се извршила верификација мандата новог броја делегата који сачињавају Конгрес после одласка делегата који су га напустили и да установи нови кворум. То је мој предлог”. Исто.

нака чији су пројекти стварања националних држава прихваћени тако лако и „спонтано” као најдемократичнији израз воље народа, само су убрзали процес (старог) довођења у питање политичке формуле Југославије, од које су одустали и они који су јавно прокламовали њено „очување” (Срби), допуштајући рушење њеног крхког мозаика, како би се на њеним развалинама градила властита национална држава под фирмом Југославије по сопственој мери и по свом циљу, назване „скраћена Југославија”. Срби који су живели ван Србије послужили би јој као природни мостобран, зашто је требало мало убеђивања, па и мало других посебних интереса због којих би Срби стали на „страну борбе за Југославију”. Тако је створена „прећутна”, више прећутна него изричита коалиција снага дојучерашњег „социјалистичког” поретка и идејно хетерогеног „националног покрета Срба”, па и *de facto* коалиција ЈНА и разноликих српских „патриотских снага”.²⁹⁾

У таквој атмосфери створане су током 1989/90. у републикама разноврсне политичке странке, од којих је највећи број националистичке провинцијенције, које су дошле у средиште политичких збивања потискујући партије и групе југословенске орјентације на њене маргине, једностраним избором етничког национализма, поштујући бар привидно, спољашње форме демократије, без напора да се промени монистичка структура, демократском трансформацијом. Развој се кретао привидом промена у оквиру државе – нације, доводећи до легализовања националног, уместо прокламованог политичког плурализма, сталним надраживањем националног осећања, која дају елементе националне кохезије једном својеврсном хибриду тоталитаризма и демократије. Све је то утицало да први демократски избори буду затварање могућности за Југославију и њена својеврсна негација, јер они који су победили наступали су с националистичким програмом, вешто комбинујући различите елементе, у чијој је основи било стварање самосталних националних држава, да би се осујетили планови других нација. То је изазивало њихове волентне реакције, особито оних делова изван оквира националних матица, претварајући их у отворене етничке сукобе око територија, распламсавањем „топографског” национализма. При том, он да би остао у преовлађујућем духу времена не напушта либералну реторику, сматрајући да је национална држава најважнија претпоставка демократије, због политичког схватања хомогености која пружа основу за етнички ексклузивизам стварања хомогених држава залагањем за државну поделу, или разграничење између ан-

29) С. Болчић, „Супротстављени интереси и распад Југославије“, *Социологија*, вол. XXXIV, бр. 3/1992, стр. 355.

тагонизираних етничких група, по чијем мишљењу је национална разноликост разорна за демократију па и саму државу. Те тенденције дошле су до изражаја и на првим вишестраначким изборим, а од којих су први одржани у Словенији и Хрватској (април – мај 1990.). Комбинујући негативне симболе Срба и Београда, повезујући националну сувереност и индивидуална права, националисти у Словенији су победили на платформи антикомунизма и просепаратизма прихватањем „лабаве конфедерације” као „транзиторне установе” до потпуне независности Словеније.³⁰⁾ У Хрватској је победила националистичко десничарска ХДЗ Фрање Туђмана, која је током целе кампање упирала прстом на „српски експанзионизам”, позивајући на борбу „за историјска и природна права хрватског народа на самоопредељење и националну независност”,³¹⁾ отцепљењем Хрватске парламентарним путем заступајући тезу о „нагодби са Србима”, који у „Хрватској иду на самоорганизовање рада одбране”.³²⁾

Друге републике организовале су изборе крајем године. Владајућа политичка елита у Србији дуго је остала на нивоу вербалне подршке политичком плурализму, а да је притиснута догађањима, невољно, неискрено и касно прогласила вишестраначки систем, позивајући се на „демократску” традицију. Она се проглашава новом реалношћу, која се мора признати обновом прошлости засноване на сновима и митовима, али и на фалсификатима. „Србија је скоро један и по век била у латентном или отвореном грађанском рату. Политички противник је третиран као непријатељ, који је морао бити и физички уништен. Зато је једна партија, са занемарљивом опозицијом или без ње, владала деценијама, а после силаска с власти – нестajала. Овај политички образац нису измислили комунисти. Он је старији од њих и жилаво се бори да их надживи”.³³⁾ Њихови наследници, нису схватили (или нису желели схватити) да је од животне важности, управо промена те матрице, како би се по-

30) Преображени комунисти који су иницирали и подржали словеначку независност добили су 17% гласова, али је владу организовала ДЕМОС (Демократска уједињена опозиција Словеније) састављена од 7 странака, које су све укупно добиле 55% гласова, појединачно од 3,5-13% гласова. Милан Кучан задржао је власт победивши на председничким изборима у другом кругу са 58%.

31) Ф. Артман, *Милошевић, дијагонала лауфера*, Дан Граф, Београд, 2001, стр. 67. У Србији победа деснице у Хрватској коментарисана је: „Јадни Срби су гласали за комунисте на челу с Ивицом Рачаном који је највише „заслужан” што су победили прооусташки кандидати. А кога ће другога? Судбина Југославије је доведена у питање, сада стварно и веома опасно”. Б. Јовић, нав. дело, стр. 138.

32) Б. Јовић, нав. дело, стр. 113, 114.

33) Ј. Перовић, „Симбол који опомиње“, *Хелсиника повеља* бр. 39 (април) 2001, стр. 31.

мирила са својим суседима и са светом, али и са самим собом на основама владавине права, верске и националне толеранције, друштвене покретљивости, конкуренције и отворености. То не схватити значи остати у сукобу с реалношћу и бити осуђен на ново губљење времена, сањањем „епске Србије” као државног програма и националне идеологије, уз задржавање амбивалентног односа према власти; поданичког и непријатељског, ослоњеног на слаб социјални потенцијал, високу неписменост, одсуство старог политичког плурализма, непостојања програмске конкуренције и велики удео војске и цркве у политичком животу. Додамо ли овоме сразмерно сиромаштво, немање заједничких граница с развијеним земљама Запада, мању спремност становништва за демократске промене и политички плурализам, исказивањем велике привржености поретку „реалног социјализма”, традиционалном сумњичавости према политичким променама, као и „приграбљавање” националног питања као окоснице свог програма пре других партија и унутар Југославије, онда можемо јасније сагледати успех наследника комунистичке партије у Србији и Црној Гори на првим вишестраначким изборима и њихове убедљиве победе, успостављањем система „доминантне партије”, „поларизованог плурализма” (конфликтног односа према опозиционим странкама), али ипак „недовршеног” система због бојкота Албанаца (Србија) и „умереног плурализма” (Црна Гора).³⁴⁾

Владајућа комунистичка партија пре увођења вишестраначког система, учврстила је комплетну владајућу структуру, партијску, полицијску, судску, медијску, па јој је остало само да промени име, обнављајући се кадровима националистичке „антибироградске револуције” србизације Југославије, који је увео у процес пропадања и сам српски народ, без кристалисане алтернативе. Групације које су имале катализаторску улогу у „антибироградској револуцији” имале су важну улогу, инфилтрације и контроле новонастајућих опозиционих странака прво, Српске народне обнове, затим Српског покрета обнове и Српске радикалне странке, језгра српске националистичке великосрпске опозиције,³⁵⁾ која се морала

34) Види опширније: В. Гоати, *Избори у СРЈ од 1990. до 1998. Воља грађана или изборна манипулација*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 1999.

35) М. Васић, Ф. Шварм, Српске паравојне формације: 1990-2000, у: *У троуглу државне силе – војска, полиција, паравојска*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2001, стр. 60. Нова Пазова је постала кадровско гнездо Милошевићеве „националне револуције” 1988/89. Удружење „Сава” које је основа Мирко Јовић, колониста из источне Босне и „мали привредник” с подебелим досијеем у полицији („превртнут” у доушника путем уцене), осим тога што је било расадник професионалних митингаша, од којих се званична Србија ограђивала, истовремено им обезбеђујући „аутобусе, подршку, имунитет и логистику” (исто) прерасло је у политичку странку која се звала Српска народна

борити за терен који је чврсто запосела владајућа Социјалистичка партија Србије (СПС). Комбинујући комунизам и национализам, иако је прокламовала да је „пред свима нама, пред нашим добом време левице” и да „нико осим заиста, крајње конзервативних људи, не може оспорити идеале као што су економска и социјална једнакост, културна, национална и расна равноправност, слобода и достојанство сваког човека”. Стога на „левици не треба да страхују да ће се ова партија приближити десници, као што на десници не треба да се надају да ће се ова партија удаљавати од левице”.³⁶⁾ У том смислу ослањала се на „процене ситуације” и отворену подршку Армије, која се залагала за концепт модерне федерације”, савезне државе с „најнужнијим овлашћењима”, заснован на демократском социјализму, модерном, економски ефикасном, политички демократском, правно уређеном, а у социјалном погледу праведном и хуманом друштву. Оно се не може одбацивати због промашаја социјалистичке државе, јер „идеја социјализма историјски гледано припада будућности”. Отуда се сматрало парадоксалним „да нам се старо и историјски превазиђено сугерише као нешто ново”, оживљавањем „крајње агресивних” антијугословенских и антисоцијалистичких снага, које су „већ једном довеле до

обнова (СНО), чији је програм пред препуном салом 6. I 1990. тумачио књижевник Вук Драшковић, чији је циљ „стварање демократске и вишестраначке српске државе у њеним историјским и етничким границама”. *Политика*, 7. I 1990, стр. 6. Њене поруке званична власт је оценила као „обману” наводних бораца за демократију који „позивају на братоубилачки рат, нуде шовинизам и четничку каму, мржњу и терор, утврђујући границе нових држава и предлажу хаос... да у политичком животу Србије нема места за деловање фашистичких идеологија и странака као што је то случај са шовинистичком странком за коју је у Новој Пазови покренута иницијатива... Мржња и шовинизам који се у неким деловима земље подстичу према Србији и српском народу не могу бити никакво оправдање за такве појаве у политичком животу Србије”. Саопштење Председништва ЦК СК Србије, *Политика*, 9. I 1990, стр. 1.

- 36) С. Милошевић, Завршна реч на оснивачком конгресу СПС, 17. VII 1990, *Политика*, 18. VII 1990. СПС је настала уједињењем бившег СК Србије и ССРН Србије. У марту 1990, било је размишљања да ако се распадне СКЈ да се формира нова партија од СК Србије, СК Црне Горе, ССРНС и ССРНЦГ, да оснивачку групу чине Слободан Милошевић, Богдан Трифуновић, Борислав Јовић, Момир Булатовић, Мило Ђукановић, да се „укључе” Добрица Ћосић, Коста Михаиловић, да се „позову” Лазар Мојсов, Лазар Колишевић, Зденка Хас, Халит Трнавци и други угледни људи у оснивачку групу. Партија би се звала – Југословенска удружена социјалистичка демократска партија. Предлог је изнео Слободан Милошевић, Борислав Јовић, истичући да је имао „трочасовни разговор са Добрицом Ћосићем. Задовољан је”. Јовић је по свом сведочењу „скренуо пажњу” да се с Ћосићем не слаже у једном критичном питању, мада га цени, „да је Југославија преживела и да се не вреди борити за њен опстанак”, са чим се сложио Милошевић, а Јовић сматра да „ми у свом програму политичке борбе морамо задржати циљ очувања Југославије. Нека други постављају супротне циљеве, па где се сретнемо. При томе може Југославија без Словеније. Биће нам лакше. Лакше ћемо без њих са Хрватима”. Б. Јовић, нав. дело, стр. 125.

слома Југославије. У НОР сарађивале су с окупатором и биле политички и војно поражене. Пораз их поново очекује”.³⁷⁾

Међутим, нове опозиционе странке, победиле су у свим осталим републикама, потиснувши бивше комунисте у опозицију. У Македонији највише гласова појединачно освојила је националистичка партија ВМРО – Демократска партија за национално македонско јединство (37 од 120 места у парламенту), која се залагала за независност Македоније, док су пројугословенски, али све више склон за независност, Савез комуниста Македоније – Партија демократских промена освојила 31 мандат, Партија за демократски просперитет (етничка партија Албанаца) – 18, Савез реформских снага – 11, Социјалистичка партија Македоније – 4, Странка Југословена – 1, а за председника је изабран дугогодишњи комунистички лидер, Киро Глигоров.³⁸⁾

Вишепартијски избори у Босни и Херцеговини (новембар 1990) били су одраз националне демографије. Три националне партије добиле су гласова и посланика у парламенту, скоро пропорционално броју националног изјашњавања на попису становништва, Странка Демократске Акције (СДА) – 33,8%, Српска демократска странка (СДС) – 29,6%, а Хрватска демократска заједница (ХДЗ) – 18,3%. Ова муслиманско – српско – хрватска идила победе над комунистима, трајала је до братске расподеле власти. У складу с једнонационалним партијама, односно „једнопартијским” нацијама, од којих су две СДС и ХДЗ ослоњене и повезане с „великодржављем и национализмима Србије и Хрватске”, настојећи да „свој”

37) В. Кадијевић, „Идеја социјализма, историјски гледано, припада будућности, (интервју)“, *Политика*, 3. XII 1990. стр. 1, 5. Интервју савезног секретара за НО дат је уочи првих вишестраначких избора у Србији и Црној Гори.

38) Избори у Македонији одржани су 11. XII и 9. XII 1990. Светозар Вукмановић Темпо у својим мемоарима, бележећи свој разговор са Титом, о томе да ли се може писати истина о личностима на најодговорнијим функцијама, које су током револуције имале супротно становите Партији, изричито наводи Киру Глигорову, који је скоро све време рата провео у Скопљу као „чиновник у установама окупатора” придруживши се партизанима тек у пролеће 1944. За време боравка у Скопљу није прихватао линију Партије „уједињавања македонског народа с осталим народима Југославије, што је било у складу са ставом бугарске партије”. Темпо каже, да је сачуван Манифест Главног штаба Македоније, где је јасно изложен циљ борбе „уједињене с осталим југословенским народима у борби за нову Југославију...” али и други документ назван „Контраманифестом” у ком се поред осталог каже „да македонски народ нема ничег заједничког с Југославијом”. Он је растурен по Македонији једновремено с Манифестом Отачественог фронта Бугарске, у којем је изложена иста линија. На чело групе која је саставила и растурила Контраманифест, био је Киро Глигоров. Темпо каже да је Титу саветовао: „Добро би било да изоставиш оно о Глигорову. Знаш незгодно је. Он је сад члан Извршног бироа Председништва СКЈ”. С. Вукмановић, *Мемоари, кампања или полемика*, III, Народна књига, Напријед, Београд – Загреб, 1985, стр. 28.

народ на овај или онај начин припоје Србији и Хрватској.³⁹⁾ Зато је постављена теза о јачању „динарске кичме” српског народа. Она би се протезала од „Васојевића, преко Босне и Херцеговине, Книнске Крајине, па све докле има Срба”. У том смислу Народна странка Црне Горе и СДС, БиХ и Крајине, сматране су „сестринским” странкама, а не „братским”, као комунистичке, јер „сестрински однос није тако агресиван као братски”. При том се полазило од тога „да Југославија мора опстати, без обзира на то колика ће она бити”. У њој не морају бити сви Јужни Словени. „Бугари рецимо никада нису били. Па не морају ни Словенци”, а Хрватима се признаје право на отцепљење, подразумевају и „само отцепљење хрватског народа. Босни и Херцеговини је мјесто у федеративној Југославији и то са статусом самосталне федералне јединице мада их умјесто садашњих шест убудуће било само три или четири”.⁴⁰⁾ Тако би на југословенској политичкој сцени били „природно артикулисани национални интереси” и не би имало потребе да у и онако малој Југославији неко тражи „мини државу”, ако њихове потребе и интересе гарантују националне странке и њихова парламентарна права. Одатле се чини да су „националне странке перспективније од државно републичких” и „природнија и реалнија могућност за постајање, мање вештачке, демократске Југославије”.⁴¹⁾

Муслимани из Санџака, такође су организовани преласком националних странака преко републичких граница, под фирмом СДА из Сарајева, у чему су српске националне странке виделе „хомеинијеве прсте” (М. Комненић), „претварање древне земље Немањића у псеудо орјентални спахилук небољшевичког типа” (Б. Матић), док је Вук Драшковић, на митингу СПО у Новом Пазару, онима који су 29. јула 1990. (дан оснивања СДА Санџака) скандирали „Турска, Турска” поручио да „иду за Турску или друге земље, и да ће им Србија показати путоказе, јер тамо где су Сопоћани, Петрова Црква и Ђурђеви Ступови, где је рођена Србија не може бити Турака”, додавши да Муслимани не треба да се боје Срба, али

39) М. Ђилас, „Босански чвор“, *Политика*, 22. V 1991, стр. 16. ХДЗ БиХ је огранак ХДЗ из Загребa, док је СДС БиХ повезана с СДС Крајине. Добрица Ћосић је предлагао уједињење ове странке с Милошевићевим СПС. Он је лично утицао на Јована Рашковића да формира СДС у Хрватској, док се у Црној Гори Ћосић ослања на Народну странку Новака Килибарде. Б. Јовић, нав. дело, стр. 193.

40) Р. Караџић, (председник СДС БиХ), „Време препознавања, о националном буђењу Срба у БиХ (интервју)“, *Дуга*, 18–31. VIII 1990, стр. 11, 13. Добрица Ћосић је хвалио српско руководство у Босни на челу с Караџићем као „врло интелигентно и врло поуздано”. Б. Јовић, нав. дело, стр. 193 (подвукао М.Ш.).

41) Н. Кољевић, „Природна и неприродна Југославија“, *НИН*, 7. XI 1990, стр. 25.

може доћи време када Срби могу да престану да на камен одговарају хлебом, већ могу узети и бич”⁴²⁾

Иначе, програмском декларацијом, СДА из Сарајева, дефинисана је као „политички савез грађана Југославије који припадају муслиманском културно–повијесно кругу као и свих других грађана Југославије који прихватају програм и циљеве странке”⁴³⁾ По оцени челника СДА, Алије Изетбеговића програмски СДС и СДА се битно не разликује кад је реч о заједништву, људскости, доброј вољи, заједничком животу и хуманости. Циљ им је тежња да сачувају слободу БиХ и задрже Југославију, да заједнички нађу решење да се „Југославија не распадне, јер је муслиманском народу највише у интересу да Југославија опстане.”⁴⁴⁾

Све то показује да су ефекти политичког плурализма „тотал-национализма”, представљали огледало националних подела, изделивши целокупни простор Југославије и њених република националним партијама, са скривеним и јавним „дневним редом”, где је национално обележје долазило све више до изражаја. То потврђују и резултати емпиријског истраживања „Југославија на кризној прекретници” организованог 1990. у свим југословенским републикама и покрајинама. Испитаници су на питање о будућности Југославије у подједнаком обиму дали два опречна одговора: једни су земљу видели као федерацију, а други као конфедерацију. Линија разликовања скоро се идентификовала са национално-религијском припадностима испитаника, док су материјални статус, пол, занимање имали маргинални утицај. За федерацију су се у највећем проценту изјаснили Срби, Црногорци и Југословени, као и припадници православне вере, док су другу опцију заступали Словенци, Хрвати, Албанци и респоденти католичке и исламске вероисповести.⁴⁵⁾ Ови резултати показују да грађани мисле према својој националној припадности, а резултати првих вишестраначких избора у југосло-

42) Политика, 10. IX 1990, стр. 6. Митинг СПО одржан је у Новом Пазару 9. IX 1990. Неколико хиљада Муслимана изашло је на пут према Петровој цркви када су требали да прођу челници СПО, најчешће узвикујући: „Побићемо четнике”. Широке сукобе морали су да спрече специјалци сузавцем. Митингу СПО према процени Политике присуствовало је око 20.000 људи.

43) Програмска декларација, издавац СДА, иницијативни одбор, мај 1990, стр.1. Оснивачки конгрес СДА био је 26. V 1990. у Сарајеву, док је СДС БиХ основана 12. VII 1990. у Сарајеву.

44) А. Изетбеговић (на оснивачкој скупштини СДС БиХ у Сарајеву), пожелело је добродошлицу новој странци примећујући да је „долазак српске странке очекиван и раније”. Политика, 13. VII 1990, стр. 9. и националне мањине, Албанци на Косову и Македонији, као и Мађари у Војводини формирали су странке на националној основи.

45) Види опширније: В. Гоати, Југославија на прекретници – од монизма до грађанског рата, Југословенски институт за новинарство, Београд, 1991.

венским републикама, потврдили су да они тако и гласају, не уважавајући довољно мултиетнички и мултиконфесионални карактер републичких друштава, па ни Југославије као целине, чији су се међунационални конфликти тешко могли решити путем манипулације политичких институција, без спремности свих националних актера на конструктивну сарадњу. Конфротацијске стратегије политичких елита, које на овим просторима нису никада недостајале, потапале су и потопиле напоре за реформом заједничке државе, засноване не на заједничким циљевима у будућности, него на жељи да се од ње што пре отарасе. Обновљене националистичке странке, то су успешно и обавиле. Политички плурализам, као национални монизам, у потпуности је дезинтегрисао Југославију. Кулминација тог процеса завршила је распадом државе и друштва. Домен њене алтернативе предат је прошлости и историји. Тај лом извршен је путем, како би Талкот Парсонс казао „трансформативних једначина” чији многи саставни елементи, за невољу, још увек нису познати, а мобилисани ресурси наше друштвене науке, у сврху проширивања и сређивања нашег знања о људском понашању у том лому, врло су скромни, боље рећи симболични. Чист *ad hoc* емпиризам, у том погледу, не може нас задовољити.

Milojica Sutovic

POLITICAL PLURALISM AND/OR NATIONAL MONISM

Summary

Renovation of the political pluralism in ex-Yugoslavia comes the process of her desintegration of state and society by the national seams. Taking off the comunist monopole bu the national monopole, it comes a scattering of common state bz the scenarz of the 14. Congress of the Alliance of Communists of Yugoslavia. The destruction of the Communist Party was before the destruction of Yugoslavia.

Key words: Yugoslavia, communism, polithical pluralism, nationalmonism, desintergration, destruction.

ЛИТЕРАТУРА

- Artman, F., *Milošević, dijagonala lauffera*, Dan Graf, Beograd, 2001.
Berend, I., *Centralna i Istočna Evropa: 1944-1993*, CID, Podgorica, 2001.

- Bolčić, S., „Kako iz političke krize”, *Naše teme*, god. XXX, br. 12., 1989.
- Bolčić, S., „Suprotstavljeni interesi i raspad Jugoslavije”, *Sociologija*, vol. XXX-IV, br. 3. 1992.
- Bollerup, R. S. and C. D. Chrisensen, *Nationalism in Eastern Europe: Causes and Consequences of the National Revival and Conflicts in Late – Twentieth – Century Eastern Europe*, Macmillan Press, London, 1997.
- Bose, S., „State Crises and Nationalities Conflict in Sri Lanka and Yugoslavia”, *Comparative Political Studies*, vol. 28. № 1. 1995.
- Dal, R., *Dileme pluralističke demokratije*, BIGZ, Beograd, 1994.
- Dal, R., *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999.
- Đukić, S., *Između slave i anateme: politička biografija Slobodana Miloševića*, Filip Višnjić, Beograd, 1994.
- Gebert, K., „The Political culture of Central Europe”, in: M. Salter (ed.), *After the Revolutions Democracy in East Central Europe*, Life&Peace Institute, Uppsala, 1996.
- Goati, V., *Jugoslavija na prekretnici – od monizma do građanskog rata*, Jugoslovenski institut za novinarstvo, Beograd, 1991.
- Goati, V., *Izbori u SRJ od 1990 do 1998. Volja građana ili izborna manipulacija*, Centar za slobodne izbore i demokratiju, Beograd, 1999.
- Grej, Dž., *Liberalizam*, CID, Podgorica, 1999.
- Ingrao, Č., „Deset nenaučenih lekcija u Srednjoj Evropi – pogled istoričara”, : *Nenaučena lekcija: srednjoevropska ideja i srpski nacionalni program*, Č. Ingrao i L. Vrkatić, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001.
- Јовић, Б., *Последњи дани СФРЈ*, Б. Јовић, Београд, 1996.
- Кољевић, Н., „Природна и неприродна Југославије”, *НИИ*, 7. XI 1990.
- Mihailović, S., „Parlamentarni izbor u Srbiji 1990, 1992 i 1993”, *Gledišta*, god. XXXV, br. 1–6. 1994.
- Perović, L., „Simbol koji opominje”, *Helsinška povelja*, br. 39. 2001.
- Stojanović, D., „Traumatični krug srpske opozicije”, *Republika*, br. 125-126. 1995.
- Vasić, V. i Švarn, F., „Srpske paravojne formacije: 1990–2000“, u: *U trouglu državne sile – vojska, policija, paravojska*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001.
- Vujačić, V., „Istorijsko nasleđe: nacionalistička mobilizacija i politički ishodi u Rusiji i Srbiji: Veberovo viđenje”, *Sociologija*, vol. XXXVIII, № 3. 1996.
- Zimmerman, V., *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Dan Graf, Beograd, 1996.
- Žilijar, Ž., *Fašizam koji nadire*, Radio B92, Beograd, 1999.

АКТУЕЛНО

УДК: 659.4:321.01

Примљено: 7. септембра 2010.

Прихваћено: 25. новембра 2010.

Прегледни рад

Српска политичка мисао

број 3/2010.

год. 17. vol. 30.

стр. 207-236.

Драган Суботић

Институт за политичке студије, Београд

КОРПОРАТИВНИ ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ У ИНСТИТУЦИЈАМА (НЕО) ЛИБЕРАЛНЕ И СОЦИЈАЛНЕ ДРЖАВЕ

Сажетак

Аутор пише о корпоративним односима с јавношћу у институцијама (нео)либералне и социјалне државе, с посебним освртом на појам, структуру и функције теоријско-методолошког приступа, на пример, у радовима Јиргена Хабермаса, Лукмана и других релевантних аутора. У дилеми (нео)либерална и социјална држава – приклања се моделу социјалне државе благостања, имајући у виду све позитивно-негативне последице овог модела. Анализирајући модел корпоративних односа с јавношћу, аутор показује да је он у суштини сагласности с концептом (нео)либералне државе, поготову идејама Милтона Фридмана и осталих заговорника монетаристичке школе у пословној економији, политици и шире у друштву. Корпоративни односи с јавношћу јесу социо-економски и политички индикатор могућег модела савремене државе у 21. веку, која у условима глобализације светског права, привреде и политике, ипак, ће се заснивати на иновацијама, знању, комуникацијама, односно, информатичком друштву. Стога, корпоративни односи с јавношћу у институцијама државе су показатељ социјалног, политичког и економског карактера једног друштва, поготову оних у транзицији.

Кључне речи: Корпоративни односи с јавношћу, држава, (нео)либерална држава, социјална држава, политика...

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ КОРПОРАТИВНИХ ОДНОСА С ЈАВНОШЋУ – ТЕМЕЉНИ ПОЈМОВИ

Социјална држава у савременом значењу представља „државни пројекат“ међусобно повезаних државних институција, правних правила, политичких одлука и друштвених поступака којима се фаворизује, штити и унапређује животни стандард највећег броја становника државе, и то како становништва које живи од прихода које потиче из радног односа тако и оних појединаца и група (инвалида и других) који нису у могућности да самостално задовоље своје потребе због чега би стандард њиховог живота могао да падне испод егзистенцијалног минимума. Те институционално-нормативне мере и социјално-политичка понашања обухватају четири велика подручја: прво, социјалну политику или (прецизније речено) „оријентисану економску политику“; друго, обавезно социјално осигурање; треће, интервенцију у индивидуалним случајевима (социјална помоћ); и четврто, интервенцију у ванредним или кризним ситуацијама. Треба нагласити да комплексна реализација мера социјалне политике није само ствар централних и искључиво државних органа и институција него и локалних и самоуправних тела и установа и невладиних организација (Врбан 2003:203 и даље).¹⁾

Појам „државе благостања“ (енг. *welfare state*, нем. *der Wohlfahrtsstaat* фр. *Etat-providence*, шп. *estado del bienestar*, порт. *Estado de Bem-Estar-Social*) веома често се користи у савременој социјалној теорији као синоним за „социјалну државу“. Понекад се уместо израза „држава благостања“ користи синтаagma друштво обиља (*affluent society*). Израз држава благостања први је употребио Вилијам Темпл (*William Temple*, надбискуп из Кантерберија који је пре добијања овог високог црквеног чина важио за истакнутог члана Фабијанског друштва) у значењу који је концепт државе благостања (*Welfare State*) супротставио концепту државе моћи (*Power State*).²⁾ Појам „држава благостања“ уведен је „1941. године у енглеско језичко подручје када је надбискуп Темпл (*Templ*) Британију први пут поистоветио са државом благостања (енгл. *Welfare State*), поредећи је са фашистичком Немачком као „државом рата“ (енгл. *warfare state*). В. Бевериџов (*W. Beveridge*) извештај из

1) Радивој Степанов, *Увод у политику и политички систем*, Нови Сад, 2008. стр. 219-229.

2) Исто, стр. 220.

1942. године оснажио је појам држава благостања увођењем одговорности државе за индивидуално благостање „од колевке па до гроба“. Појам држава благостања истовремено се односи и на: а) циљеве (одговорност државе за благостање) и б) средства (институције и пракса које се користе). Бригс (D. A. Briggs, „The Njelfare State in Historical Perspective“, Archives europeennes de Sociologie, бр./2, 1961) описује државу благостања на следећи начин: „Држава благостања је држава у којој се организована власт користи за модификовање тржишних снага барем у три правца: прво, гарантовање појединцима и породицама минималног дохотка независно од тржишне вредности њихове својине; друго, сужавање граница несигурности појединаца и породица у случају одређених невоља; треће, осигуравање свим грађанима без обзира на њихов статус или класу најбољих могућих стандарда у пружању договорених социјалних услуга“.³⁾

Формулацију „социјално-правне државе“ желело се ставити до знања да се правни и социјални моменти морају повезати и да, тек, заједно чине целину, јер правна држава обезбеђује појединцу слободу, а социјална држава укупну добробит. Основне вредности које штити правна држава јесу живот, слобода и својина, док основне вредности на којима почива социјална држава јесу потенцијалног сигурност, пуна запосленост и осигурање радне снаге социјално угрожених слојева. Смисао правности састоји се у заштити друштва и појединца од државе, а смисао социјалности, напротив чини заштиту друштва посредством државе. Циљ социјалне државе је да омогући стварање једног умерено праведног поретка који би неутралисао класне борбе и све неизвесности које оне собом носе и доносе.⁴⁾

Реалне основе државе благостања или „друштва обиља“ валао би тражити у неким најразвијенијим земљама Запада у време капиталистичке привредне експанзије после Другог светског рата. У некој врсти државе благостања су, у прошлом веку, неки конзер-

3) У послератном периоду држава благостања са кејнзијанском политиком динамизирања тражење и одржавање пуне запослености доживљава драматичан успон. У Британији социјални издаци од четири одсто (1910) ДБП расту на 29 одсто (1975). У вим земљама ОЕЦД учешће социјалних издатака прелази 50 одсто укупних јавних издатака крајем 70-тих година. Еластичност стопа раста појединих социјалних издатака у односу на ДБП далеко је изнад један: за све земље ОЕЦД за здравство она до краја 70-тих година износи 1,75%, дохотке 1,42%, образовање 1,38%. Од 70-тих година неолибералистичка економска политика угрожава разуђене социјалне програме, условљавајући, посебно у Британији, смањивање буџетских средстава, покретање програма приватизације и потпуно укидање свих врста субвенција овим секторима. Економско-пословна енциклопедија, Београд, 2003, стр. 253.

4) Др Здравко Жеж, *Принципи демократске правне државе*, Бачки Петровац, 2004, стр. 35.

вативни политичари (Бизмарк) и социолози (Макс Вебер) видели једино средство за обуздавање социјалистичког покрета (Бизмарк), односно осигурање међународног положаја националне државе, а не стварне људске среће (Вебер). Отуд није нимало чудно да се овде мешају идеолошки и реални појмови.⁵⁾

Социолошко тумачење држава благостања инсистира на томе да представља облик организације „савремених капиталистичких друштава који има три карактеристична обележја: (1) мешовиту привреду, засновану на кејнзијанској политици; (2) плуралистичку (масовну) демократију и (3) високо развијен систем социјалне сигурности. Политичка организација је заснована на партијској, парламентарној демократији (прецизније, демократији масовних партија), плуралистичкој и у том смислу што омогућује формирање бројних интересних група и група за притисак, који у мањој или већој мери коригују партијски систем. Посебан печат политичком систему државе благостања дају и мање или више присутни елементи корпоратизма у његовој „нео“, тј. демократској или либералној варијанти. Корпоративна држава је социјално-политичка замисао о сталешком државном и друштвеном поретку који се темељи на организацији занимања (фр. *corporation* – друштво, staleж, цех). Друштвене групе, као делови државе, образују се према професионалном, а не према класном или политичком критеријуму. Корпоратизам види у средњовековној сталешкој држави идеал хармоничне сарадње свих организованих друштвених снага у којем не постоје класни сукоби. Радници и послодавци удружени су у струковним удружењима, тј. корпорацијама. Израз корпоративна држава најпре је означавао суштински елемент државног уређења који је у Европи постојао од средњег века до Француске револуције. За корпоративну државу су се залагали конзервативни и католички кругови који су се борили против либерализма. Осим ове употребе, израз корпоративна држава коришћен је за прикривање борбе против парламентаризма, либерализма и социјализма.⁶⁾

Теоријске концепције „државе благостања“ имају два интелектуална извора. Прво, то су идеје демократског социјализма, европске социјалдемократије, особито „Фабијеваца“, тог мозга Лабуристичке (радничке) партије Енглеске. Њихово полазиште је у оспоравању централне идеје економског либерализма и уверењу да тржиште препуштено стихији неизбежно води у све дубљу кризу. Излаз, опоравак и нов развој економског живота могућ

5) Исто, стр. 35-37.

6) *Социолошки речник*, Београд, 2007, стр. 67.

је само интервенцијом заједнице, државе. Другу не мање снажну идеју водиљу представљају тежње за већом социјалном правдом и једнакошћу, извесном мером социјалног благостања свих социјалних слојева. Без тога није могуће здраво друштво, стварна слобода, социјални мир и стабилна демократија. За „Фабијевце“ држава је наткласна организација која испуњава потребе целог друштва.

Као наткласна организација, држава је требало да обезбеди праведну расподелу и социјалну правду, док код другог коаутора „држава благостања“ налазимо у „интелектуалној елити владајуће класе, њеној великој побуни против Смитове „невидљиве руке тржишта“. На челу интелектуалног преврата је славни економиста лорд Кејнз. Он одбацује становиште либерализма да ће тржиште само од себе поново успоставити равнотежу на дуги рок, чувеним одговором: „на дуги рок сви ми ћемо бити мртви“. Основни Кејнзов закључак, дат у виду завршних напомена о социјалној филозофији, јесте следећи: „Упадљиви недостаци економике друштва у коме живимо јесу: његов неуспех да обезбеди пуну запосленост и његова произвољна и неправедна расподела богатства и дохотка“.⁷⁾ Капиталистово право на профит према томе заснива се на праву својине. Коначна сврха корпорације је стварање профита, а средство за то је производња добара која се могу продати, што подразумева ангажовање рада који се мора платити, директно, у самој производњи, и индиректно, кроз куповину репроматеријала који је већ произведен и где је рад потреба за ту производњу примарно већ плаћен. Ако је главни циљ корпорације што већи профит онда и главна обавеза оних који руководе фирмом, менаџера, проистиче одатле, и они су одговорни првенствено власницима фирме, њеним деоничарима. Њихове дивиденде су превасходна обавеза менаџера.

Ово становиште се често повезује с Милтоном Фридманом, америчким економистом и нобеловцем како је изражено у његовом класичном делу Слобода и капитализам. Слобода је услов капитализма, али такође само капитализам одговара захтеву слободе: не само да слободни и добровољни уговорни економски аранжмани максимализују укупно богатство, него и обрнуто, економска слобода је предуслов политичке слободе. Постојање слободног тржишта искључује политичке одлуке које ограничавају слободу, јер се на тржишту сваки потрошач појављује као аутономни суверен који коначно одлучује, шта хоће да купи и коју је цену вољан да плати. У слободном тржишту потрошач је у својој тражњи потпуно аутономан. Економске трансакције се и дешавају само онда када

7) Исто, стр. 267.

има неке тражње, и свако најбоље зна шта му треба и шта хоће.⁸⁾ Држава благостања посматрана са становишта политике представља необично једињење либералне (парламентарне) демократије и социјалне државе.

Њени темељи се полажу практичним потезима социјалдемократске владе у Шведској, њу дилом Рузвелта, и великим реформама лабуристичке владе у Енглеској. Њихов смисао и циљеви рељефно ће изложити Рузвелт у својој „Инаугуралној адреси 1937“. – у којој се социјална сигурност сматра битном за „право на тражење среже“. „Ми смо одбили да проблеме нашег заједничког благостања (welfare) препустимо да их решавају ветрови случаја или хурикани рушења“.⁹⁾

Осврнућемо се и на значење појма – корпоративизам. Најчешће се, сматра др Слободанка Недовић, комбинују обе врсте објашњења па се корпоративизам тумачи као одговор на захтеве обезбеђења стабилних услова капиталистичке економије и њеног раста (акумулација), као и повећања управљачке ефикасности државе и смиривања друштвених напетости и сукоба (легитимација).¹⁰⁾ Између корпоративне организације и државе благостања постоји симетрија утолико што настају као последица истих функционалних захтева репродукције капитала у новој фази развоја и што имају исту улогу у интеграцији радника у капиталистички систем. Утолико се може закључити да је и класна борба која је имала значајног утицаја на развијање институција државе благостања (пре свега, у домену социјалне политике) одиграла значајну улогу у формирању корпоративног политичког система, који и поред свих својих већ поменутих негативних последица по „ствар“ радничке класе, представља несумњив помак у правцу институционализације нарасле моћи радништва. Оно што је карактеристично за шведски систем, наводи др Вучина Васовић, јесте одређена варијанта корпоративизма. Под корпоративизмом треба разумети мање или више институционализовани процес споразумевања или договарања између државе, послодаваца и синдиката, који могу да претходе парламентарном одлучивању о датим проблемима, или могу да теку паралелно са одлучивањем у Парламенту. Овај вид корпорати-

8) Др Јован Бабић, „Друштвена одговорност корпорације“, *Социолошки преглед*, бр. 2/2007, стр. 448-449.

9) М. Печулић, В. Милић, З. Видаковић, *Критичка теорија савременог друштва*, Београд, 1991, стр. 267.

10) Слободанка Недовић, *Држава благостања: идеје и политика*, Београд, 2005, стр. 202-206.

визма треба разликовати од фашистичког корпоративизма који је познати из праксе Мусололинијеве Италије или Франкове Шпаније.

Треба ипак рећи да и поред поменуте дистанце према ауторитарном корпоративизму, наводи Васовић, није увек јасно шта се под корпоративношћу у овом другом смислу разуме. Овде се појам корпоративизма користи за означавање поретка у коме су синдикат или нека друга социјално-политичка формација инкорпорирани у процес одлучивања и имплементације одлука. Важна компонента највећег броја схватања корпоративизма је концепт партиципације тредјуниона у економском одлучивању. Могућност партиципације вероватно је већа уколико су обим консултација и споразумевања већи. Ванпарламентарно споразумевање тече, како је већ наглашено, великим делом у три равни или три вида: између владе и синдиката; између владе, синдиката и послодавца и између политичких партија.¹¹⁾

Трећи појам од значаја за истраживање јесте социјална правда која се најчешће изједначава с дистрибутивном правдом и односи се на расподелу користи и терета у читавом друштву, у смислу у којем они проистичу из најважнијих друштвених институција. Социјална правда се тиче питања као што су регулисање плата и профита (тамо где профит постоји), заштита права појединаца путем правног система, алокација станова, здравствених услуга, социјалних давања, могућности за стицање образовања и вештина, рекреацију и слично. Када је реч о „теретима“, социјална правда се не односи на казне (које су предмет легалне или законске правде), већ су за њу од значаја терети попут тешких послова, лоших услова становања и слично. С друге стране, из „користи“ се искључује моћ, јер се за расподелу моћи у друштву користе други појмови – нпр. демократија и власт. Но, социјална правда укључује и тако „неухватљиве“ користи као што су углед и самопоштовање, иако су овде истакнута првенствено материјална добра. Иако то није увек случај, заговорници идеје социјалне правде најчешће наступају с позиција егалитаризма. Таква оријентација је очигледна у радикалном принципу Луја Блана – „од свакога према способностима, свакоме према потребама“ – али и у ставовима мање радикалних социјалних реформатора. По правилу, једнака расподела се појављује као почетно начело, а све неједнакости је потребно оправдати (нпр. различитим потребама, неједнаким заслугама или, пак, ради општег добра). Можда најутицајније савремено схватање социјалне правде изнео је Џон Ролс (Теорија правде, 1972). Он сматра да сва друштвена примарна добра – слобода и могућности,

11) Др Вучина Васовић, *Савремене демократије*, Београд, 2007, стр. 269.

приход и богатство и основе самопоштовања – треба да буду једнако расподељена, осим када неједнака расподела неког или свих добара делује у прилог најмање фаворизованих. Ролсов рад је посебно занимљив јер представља вредан покушај да се помире захтеви индивидуализма и егалитаризма.¹²⁾ Идеја социјалне правде мора бити заснована на постулату „позитивне дужности заснованом на начелу: учини другима оно што желиш да теби учине, а не на начелу пасивне, негативне дужности засноване на социјалном нихилизму индивидуе: не чини оно што не желиш теби да се чини. Само се добротворством и активном дужношћу може остварити социјална правда. Наш познати правни писац др Ж. Перић, говорио је да се у историји јављају три велика система правне регулације: *ius talionis* (право злочина), право хришћанског морала (не чинити другима зло) и право, односно дужност, чинити добро, које ће бити будућност права“.¹³⁾ Теорија социјалне државе покушава да елиминира слаботи „либералне теорије и да премости очигледан раскорак између правно-апстрактне и реалне слободе. Она се темељи на очигледном сазнању да за већину грађана не постоје социјалне претпоставке за стварну реализацију основних права. Стога ова права и надаље остају само празне правне формуле са никаквим или минималним реалним садржајем“.¹⁴⁾ Принцип социјалне државе немачка правна теорија разуме у троструком смислу: 1) као бригу према социјално слабијим деловима становништва; 2) полазећи од тековина државе благостања у социјалном осигурању и другим подручјима покушава да гарантује, стабилизује и даље развија овај стандард и 3) све замисливо жељене представе о друштвеном развоју.¹⁵⁾ У Европској Социјалној Повељи (Стразбур, 1996) године утврђен је минимум од 30 основних социјалних права. У оквиру система Европске уније се размишља да се заштита социјалних права утврђених Социјалном повељом повери механизмима заштите утврђеним Конвенцијом за заштиту људских права и слобода (Европски суд за људска права). Значајан извор социјалних права су конвенције и препоруке МОП-а. Људска природна права се не могу остварити без реализације социјалних права.¹⁶⁾

12) *Социолошки речник*, Београд, 2007, стр. 529.

13) Др Чедомир Божић, *Право социјалне интеграције; Социјална држава; Индустриска демократија; Слобода рада*, Подгорица, 2004, стр. 15.

14) Исто, стр. 16.

15) Исто, стр. 17.

16) Исто, стр. 22.

2. ЦОН РОЛС И ТЕОРИЈА ПРАВДЕ (НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОД ЗНАЧАЈА ЗА PR) У КОРПОРАЦИЈАМА МОДЕРНОГ ДРУШТВА

Дело Дона Ролса Теорија правде написано је „с циљем да изложи концепцију правде која би могла бити основа за поправљање савременог друштва, које би у исто време почивало на неким цивилизацијским донетима (у каснијем ревидирању својих идеја прецизирао је да се односе на демократске и економски развијене земље). Он у својој теоријској концепцији настоји да помири неке ревидиране утилитаристичке идеје са модерним либералним, али и с социјалдемократским. Појава књиге, без обзира на намере писца, делује као једна програмска платформа за реформе. То је повећавало и интерес за ову теорију. Овакви покушаји нису нови, јер то представљају и идеје државе благостања на почетку и након Другог светског рата. А нешто слично је на почетку 19. века хтео и Џереми Бентам, који је заступао утилитаристичке идеје, а имао је и политички циљ да у оквирима либералне државе и правног система допринесе побољшању економског и политичког положаја ондашње радничке класе (која тада у Енглеској није имала право гласа). Имајући у виду оквир који смо овде задали овом разматрању, највише ће нас интересовати карактер начела од којих Ролс полази и до којих закључака и предлога долази и какве су импликације практичне политичке примене његове етичке теорије. Други низ идеја налазимо у контроверзној, али утицајној, књизи Роберта Нозика (Nozick, 1938-2002) Анархија, држава и утопија. Овај рад се сматра одговором на Ролсову Теорију правде.¹⁷⁾ На тај начин, два начела укључују три одвојене норме да би се регулисале институције праведног друштва: највећу могућу једнаку слободу, правичну једнакост прилика и давање првенства најсиромашнијима (начело разлике).¹⁸⁾

Дискусије о социјалној држави и дистрибутивној правди, посматрају се и у равни индивидуализма, минималне државе, цивилног друштва односно на постулатима неоплуралистичке теорије правде. Прецизније речено „средишње језгро савремених теорија правде концентрисано је око спора о оправдању савремене (социјалне) државе. Овај спор се открива као спор око дистрибутивне правде, дакле, једног скупа принципа који откривају односе правде, слободе и једнакости. Три су основне дискурзивне стратеги-

17) Гордана Вукадиновић, Радивој Степанов, *Теорија права 1*, Петроварадин, 2001, стр. 471-472.

18) Исто, стр. 485.

је које се концентришу око овога проблема: прву би означили као неолибералну, другу као неоплуралистичку, трећу, као социјалну теорију правде. Ове ће се три дискурзине стратегије демонстрирати на анализи радова Ј. Ролса, Р. Нозика (R. Nozick) и М. Валцера (M. Walzer). Основно теоријско језгро овог спора је следеће: опоненти социјалне државе (неолиберална стратегија) прихватају полазиште да је тржиште а не држава основни и једини инструмент за алокацију ресурса; то истовремено значи да су индивидуалне слободе очуване само онда ако нема било какве интервенције државе у алокацији и дистрибуцији ресурса који су на располагању. У оквиру ове конструкције сфера цивилног друштва паралелна је поретку „минималне државе“. Главни принципи око којих се обликује ова стратегија су принципи индивидуализма, минималне државе, цивилног друштва и негативне слободе. Насупрот овој теоријској школи, развијена је неоплуралистичка држава благостања. Ова стратегија почива на критици неконтролисана тржишне утакмице, критици минималне концепције државе, ограничености концепције негативне слободе и на уважавању принципа једнакости као снажног корективног принципа либералне концепције правде.¹⁹⁾

Кључни концепти који „откривају Ролсово скретање од једне моралне ка једној политичко-философској концепцији правде су: политичка правда; 2) преклапајући консенсус; 3) јавни ум. да закључимо, сматрају Матић и Подунавац“, три су главна новума у теорији правде што их Ролс даје у Политичком либерализму: прво, идеја правде као правичности, као исходиште слободе комбинована је са идејом преклапајућег (прожимајућег) консенсуса који је усмерен на проблем стабилитета поретка; друга, разлика између једноставног и рационалног плурализма разрешена је идејом компрехензивних доктрина; треће, развијенија је схема политичког конструктивизма (процедурализма) и извођење правде из практичног разума (политичка правда)²⁰⁾.

Негативне параметре социјалне правде срећемо и у делу Фридриха фон Хајека који ову идеју интерпретира као тип расподеле који претендује да људима додељује расположива добра према стварним заслугама²¹⁾ односно, преузима модел либералног друштва као норму доброг социјалног уређења...“ где „нормативни

19) М. Матић, М. Подунавац, *Политички систем*, Београд, 1994, стр. 211.

20) Исто, стр. 213.

21) др Драган Лакићевић, „Модел социјалне правде у учењу Фридриха фон Хајека“, *Метод и политика*, Београд, 2003, стр. 197.

модел социјалног живота најбоље симболизира појам „слободног тржишта“, при томе се нема у виду уско економско значење овог термина, већ у његово когнитивно поље значења улази тржиште политичких пројеката, тржишта идеја, тржишта научних предлога, тржиште различитих вредности итд.²²⁾ Али, напомиње се и то да тржишни или либерални модел, бар како је скициран у Хајековим делима *The Constitution of Liberty*²³⁾ и *Law, Legislation and Liberty*, принципијелно може да послужи као узор правичне расподеле, односно као делотворно функционисање „комутитативне правде“. Он делује на основу општих и апстрактних правила која обавезују све учеснике да поступају у складу са скупом извесних трајно установљених принципа. Сама правила никада не одређују јединки шта треба да чини, већ јој остављају максималан простор слободе избора. Она пре свега обезбеђују да се јасно и прецизно одреди које појединачне ствари припадају некој особи. Тиме што је приватни домен заштићен од сваког арбитарног уплитања, стварају се неопходни услови да јединка спроводи властите вредности и сврхе. Ова правила уједно представљају гаранције да је приватно власништво индивидуе нешто неприкосновено, да га она може по властитој вољи употребљавати. Какву ће предност или штету предузетник извући из свог поседа није предмет ових правила.²⁴⁾

Не само са економске, већ и са „етичке тачке гледишта систем дистрибутивне правде је неправичан. Пре свега зато што су основни садржаји живота индивидуе најпре детерминисани нечијом арбитарном вољом. Ако је неко награђен према арбитарно успостављеној скали вредности, губи се смисао његове слободе. Јединка више не зна која је делатност заиста неопходна његовим суграђанима, немогуће је пронаћи јасни основ за разлику између нечијег успеха и неуспеха. Брише се разлика између добре и лоше процене, између талената и осредњости, између предузетничког ризика и опортунисти.²⁵⁾

Доследно спровођење идеала социјалне правде по правилу доводи до гломазне бирократске државне творевине на једној страни и осиромашеног и упропашћеног друштва на другој. Често се иза паролe о праведном друштву крије систем деспотске власти чија једина сврха постаје властити опстанак. У то име су све мере

22) Исто, стр. 200.

23) Код нас преведено као *Поредак слободе*, Глобус, Нови Сад, 1999 (Превод Илије Вујачића).

24) Исто, стр. 201.

25) Исто, стр. 208-209.

допуштене, од руинирања правде, до опште демагогије о солидарности и националним државним интересима.

Правна држава у либерализму ослања се на потпуно опречне принципе; деловање спонтаних тржишних процеса уз јаке гаранције државе да ће се одређена општа правила поштовати. У стварности се овај идеал често крши, али и уз све злоупотребе систем стабилни принципа надживљава хирове појединаца и група. У том смислу либерална утопија има круцијалну предност над конкурентским моделима: њени идеали су великој мери спроводљиви и резултати су у основи сагласни са почетним премисама. То јој даје виталност, а људима осећање стабилности и просперитета.²⁶⁾

За шири, теоријски контекст (пост)модерне, важна су и нека новија тумачења Ролсове теорије правде, на пример, из пера мр Вељка Дубљевића који истиче да Хабермас наглашава да се проблем „песимистичке друштвене теорије модерне и кризе критичке теорије налази у једностраној концепцији рационалности, која рационалност своди на инструменталну рационалност, и тиме промашује културну димензију модернизације или перспективу животног света у друштвеној диференцијацији. Другим речима, ако се рационалним сматрају само циљно-рационални системски императиви, и занемарује комуникативна рационалност животног света, идеје еманципације, једнакости и солидарности се изокрећу у сопствене супротности. Исто тако, критичка теорија мора проћи „језички обрт“ и ново утемељење у виду теорије дискурса. Рационалност било којег питања се више не може утврдити путем консензуса малог броја експерата, већ је садржана унутар услова дискурса у формалним карактеристикама процеса на основу којег учесници заузимају тачку гледишта објективности и непристрасности. Било која тврдња која полаже право на ваљаност мора бити у могућности да прође тест јавног оправдања, односно јавне употребе ума. Не сме се изгубити из вида да Хабермас разликује више димензија ума или рационалности. Он инсистира на томе да се рационално не сме сводити на инструменталну рационалност (системску рационалност или функционалистички ум) већ увек мора значити пуну концепцију ума, која уважава разликовање између инструменталне и комуникативне рационалности, теоријске (конгнитивне), практичке (нормативне) и поијетичке (евалуативне), употребе и додатних аспеката унутар ових сфера.“²⁷⁾

26) Исто, стр. 209-210.

27) Вељко Дубљевић: “Филозофија права Јигрена Хабермаса“, *Правни живот*, бр. 4/2009, стр. 598-599.

Његова мулти димензионална концепција рационалности се испољава у препознавању различитих форми сазнајне ваљаности: у истинитосним тврдњама о чулном свету или спољашњој природи, тврдњама исправности о начину опхођења који дугујемо једни другима као особама у друштвеном свету, тврдњама аутентичности о унутрашњем свету, те о добром и смисленом животу у смислу обичајности, и техничко-прагматичким тврдњама о пригодним средствима за различите циљеве у смислу ефикасности и користи. За разлику од позитивистичке фиксације на истинитосне тврдње у дискурсу, Хабермас не искључује из сфере умнога питања правде, укуса или истинског представљања самог себе. Он сматра да су већ три Кантове критике реакција на осамостаљивање различитих склопова рационалности, и раздвајање аргументационих форми специјализованих за објективирајућу спознају, морално-практичке увиде, и естетско суђење.²⁸⁾

Хабермас своју критику Ролсове политичке филозофије започиње „признањем да његова „Теорија правде“ означава прекретницу у историји практичке филозофије, јер дуго потискивана морална питања уздиже до дигнитета озбиљних филозофских истраживања. Као и Кант, Ролс допушта рационални одговор на фундаментално питање моралности, те иако не подржава претпоставке трансцендентално-филозофског залеђа, нуди интерсубјективистичку верзију кантовског принципа аутономије. За Ролса аутономија представља поштовање закона прихватљивих на основу јавне употребе ума“.²⁹⁾

Ролс се посветио формулисању „либералне теорије правде, као прихватљивије алтернативе утилитаризму. Наиме, у двадесетом веку доминантна етичка теорију западним демократским друштвима био је утилитаризам у различитим варијантама. За Ролса није проблематичан утилитаристички циљ највеће укупне среће, односно, највеће равнотеже укупног задовољства свих појединаца. Проблематичан је недостатак ограничења, односно могућност трговине животима и срећом неколицине зарад укупног скорa. За утилитаризам и сама правда представља само вид корисности и начин унапређења општег добра. Губитак слободе неких утилитаризам оправдава већим добром које ужива већина. За Ролса је неправедно да неко може бити предмет погађања, или средство за остваривање друштвених интереса и циљева. На Кантовом трагу,

28) Види: Хабермас, Јирген, *Постметафизичко мишљење – филозофски чланци*, Београдски круг, Београд, 2002; и Edgar, Andrew, *Habermas – The Key Concepts*, стр. 167.

29) Вељко Дубљевић: “Како тумачити Хабермасову критику Ролсове концепције правде“, *Правни живот*, бр 14, Београд, 2008, стр. 336.

Ролс захтева да се људско биће третира као сврха, никако као пуко средство. Услед слабости утилитарног начина мишљења, Ролс афирмише уговорни начин мишљења. Своју теорију правде схвата као пример уговорне теорије.³⁰⁾

3. МОДЕЛИ СОЦИЈАЛНЕ ДРЖАВЕ И КОРПОРАТИВНИ ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ У ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНОМ ПОСЛОВАЊУ

Поред појма социјалне правде, за корпоративне односе с јавношћу је важан и концепт предузећа као модерног привредног субјекта. Дакле, у европском континенталном систему предузеће се третира као „институција. У пословној политици предност се даје очувању његовог континуитета. Улога индивидуалног акционара је скоро без значаја а у пословање су уграђени и интереси тзв. stakeholders – запослених, државе, цивилног друштва. Унутар предузећа постоји нека врста партнерског односа између власника, управе и запослених. У англоамеричког систему предузеће се посматра као скуп уговора. Интереси акционара, shareholders, имају апсолутну преминацију над другим интересима. Не постоји склоност да се у пословној политици предузећа узимају у обзир други актери, тзв. stakeholders - држава и запослени. Последње две деценије бројни фактори су утицали да ова разлика скоро нестане, тачније, акционарски, shareholders капитализам је глобално преладао. Две највеће континенталне економије, Француска и Немачка, чији системи су, сваки на свој начин, били конституисани на принципима stakeholders капитализма, су под императивом глобалне компетитивности прилагодиле функционисање својих предузећа, али и читавог друштва, англоамеричком моделу, а из тога се изводи нови концепт предузећа усмерен ка бизнису и максимизацији профита, тако да је за Милтона Фридмана, искључива одговорност предузећа да повећа профит. „Бизнис бизниса је да прави бизнис, тј. профит, а не да буде социјално или политички одговоран“. Сличан став износи Андре Конт-Спонвил у књизи „Да ли је капитализам моралан?: Задатак предузећа није да шири симпатије, љубав или било која друга осећања, предузећа имају циљ и биланс. Профит је циљ. И ту је тачка“.³¹⁾

Ова концепција социјалне друштвене одговорности али и потпуније теоријско-економско образложење јер како сматра др

30) Вељко Дубљевић, “Примена Ролсових принципа правде кроз појмове рационално и разложно“, *Правни живот*, бр. 14, Београд, 2007, стр. 400-401.

31) Нав. према: др Драган Суботић, *Корпоративна пословна етика*, Београд, 2009. стр. 38.

Коста Јосифидис, послератни систем 'embedded liberalism' сводио се на уску везу међународног економског либерализма с америчким либерализмом (и европском социјалном демократијом), која се реализовала посредством кејнзијанске макроекономске политике и државе благостања. Социјални либерализам изведен је из европског континенталног концепта класичног либерализма, утемељеног првенствено на економском либерализму, уз немогућност пренебрегавања и социјалних и политичких импликација. Тржиште је, међутим, и у оквиру овог схватања неолиберализма, кључна институција модерних капиталистичких друштава, с обзиром да су играчи како домаће тако и међународне политике супстанцијално заинтересовани за примарно обезбеђење услова несметаног функционисања тржишта.³²⁾

Агресивна неолиберална хегемонија, промовисана од стране тржишних фундаменталиста (меркантности Милтона Фридмана) и практичних филозофија тачеризма и реганоизма, заправо је успостављена захваљујући мултидимензионалним кризним ситуацијама које је производила дотадашња политика државе као и начину функционисања појединих међународних институција (фискална криза државе, делимично урушавање социјалног партнерства или неокорпоративистичких аранжмана, порасту новог протекционизма путем нецаринских баријера, слом Бретонвудског система тј. Доларског стандарда).³³⁾

Исто тако, овај аутор наводи да се неолиберални супстрат позиционирао на четири кључна подручја (Сегну): 1. Смањивање баријера у међународној трговини и капиталским токовима; 2. Реформа националних финансија; 3. Промена карактера државне интервенције, и 4. Растућа улога приватног сектора и различите форме међусобних веза са јавним сектором.³⁴⁾

Иницијативе за јачање улоге ЕУ у политици социјалног укључивања и њеном институционализовању „инициране су услед евидентности грубе ерозије традиционалних ослонаца социјалне укључености (тј. смањења стопе запослености и транзиција послова у услужни сектор, као и промене породичних образаца, уз све мање ослањање на породицу уопште). Током 1990-тих година, дискурс о социјалном укључивању постао је доминантан, да би тематика борбе против сиромаштва и социјалне искључености данас

32) др Коста Јосифидис, „Држава благостања или благостање у држави: агонија vs агресија“, *Социјални капитал и друштвена интеракција*, Нови Сад, 2006, стр. 280-281.

33) Исто, стр. 281.

34) Исто, стр. 282.

представљала једну од најзначајнијих ставки европске социјалне агенде у готово свим државама чланицама ЕУ.

Формално, не постоји подела „социјалних задатака“ између Уније и држава чланица, иако Унија поставља заједничке циљеве који усмеравају националне социјалне политике и системе. Међутим, она не ствара механизме који ће ојачати финансијски основ држава благостања. Данас је основни инструмент дифузије социјалне политике ЕУ – Отворени метод координације (ОМК). Он је примарно намењен оријентисању политика држава чланица и усвајању заједничких акционих оквира за постизање заједничких циљева. На тај начин, омогућује се размена најбољих пракси и учење из искуства других, док се државама чланицама оставља простор за примену специфичних мера, сходно проблематици израженој у њима. Иако је његово увођење било мотивисано превазилажењем неких недостатака традиционално коришћених законских инструмената, не постоји јединствено становиште о његовој универзалној користи.³⁵⁾

Модел корпоративних односа с јавношћу формирају се у зависности од модела државе благостања, на пример, либерални модел државе благостања „(углавном англо-саксонске земље: Велика Британија, Ирска, САД, Канада, Аустралија и Нови Зеланд) се карактерише ниским нивоом декомодификације. Истичу се индивидуализам и слободе појединаца, који не могу бити ограничени делатностима државе, а приоритет се даје тржишту, као основном регулаторном механизму, мерилу и показатељу статуса појединаца. Иако и у оквиру овог модела постоје извесне варијације, у основи се прихвата став да се државним интервенцијама спутавају слободе грађана, и да оне више шкоде благостању, него што га подстичу. Узроци и природа социјалних проблема тумаче се позитивистички, сходно чему се сматра да пажњу и акције друштва треба усмерити ка промени појединаца, а само декларативно и друштва, и то на нижим нивоима.

Насупрот либералном моделу државе благостања, основ за остваривање надокнада у корпоративистичком моделу тиче се претходно уплаћиваних социјалних доприноса. Ниво накнада је висок и уопштено је условљен процентом претходне зараде, чиме се такође остварује задржавање корисниковог претходног статуса. Пошто су различити сегменти система социјалне сигурности углавном фундирани из засебних извора, иако подразумевају и обухватају и елемент солидарности, то је основни извор финансирања

35) Наталија Перишић, „Европски социјални модели“, *Социјална мисао*, 1/2008, стр. 120-121.

уплата обавезних доприноса, који се могу сматрати релативно високим. Истовремено, доминантност колективног социјалног осигурања подразумева ограничену егзистенцију приватних фондова осигурања. Стратификација у корпоративистичком моделу тежи одржавању традиционалних разлика на бази професионалног статуса и пола, које се према Еспинг-Андерсену, тичу разлика између запослених и незапослених, у првом реду: жена, инвалида, старих и омладине. У корпоративистичком моделу, због захтева синдиката да запослени имају високе зараде, могућности запошљавања за мање продуктивну радну снагу су мале. Степен демодификације разликује се код оних који су формално запослени у односу на оне који не раде. Будући да су социјалне накнаде доминантно засноване на претходном запослењу, тачније: висини остварених зарада и дужини запослења, групација незапослених има низак ниво демодификације, између осталог и због релативно ниских износа социјалне помоћи у земљама корпоративистичког модела.³⁶⁾

У политичком миљеу Србије у зависности од политичке идеологије политичких странака,³⁷⁾ ова проблематика се различито дефинише, вреднује и поима. Тако, др Тодор Куљић сматра да је „Брутална природа либерализма је крајем 20. века, изнова нормализована јер је глобализовани капитализам разорио друштвене, везе (све се може купити) и увећао потенцијал насиља“³⁸⁾ мада постоје и другачија схватања која инсистирају на томе да једно „од најблиставијих достигнућа савремене европске историје је конституисање тзв. социјалне државе“.³⁹⁾

У том погледу се креирају и модели односа с јавношћу који представљају процес заинтересованости субјекта (организације или појединца) које служи да би утицало на јавно мњење. Имајући у виду наведене претпоставке, посредством односа са јавношћу послови субјекти у социјалној држави остварују три основна циља: 1. стварање мишљења; 2. подстичу јавност да мисли и 3. утврђују и јачају већ створена мишљења. Једна од најобухватнијих дефиниција наглашава да је public relations стална, двосмерна, стратешки вођена комуникација са интерним и екстерним циљем јавностима како би се постигла обострана корист.

36) др Дренка Вуковић, *Социјална сигурност и социјална правда*, Београд, 2005, стр. 24-25.

37) „Што заправо подразумева чињеницу да се из страначких труба и тромбона и ДС и ДСС и Г17 могло чути да идућа влада има бити посвећена социјалној правди? То јест, да ли ово значи да је од 2000. наовамо у Србији владала социјална или друштвена неправда?“ (Алексеј Кишјухас, „Где се деде социјална правда“, *Данас*, 3. јул 2008, стр. 9)

38) Тодор Куљић, „Нестанак социјалне државе“, *Политика*, 6. јул 2008, стр. 13.

39) др Невен Цветићанин, „Време за социјалну државу“, *Данас*, 15. јул 2008, стр. 8.

4. (НЕО)ЛИБЕРАЛНА ДРЖАВА И МОДЕЛИ ОДНОСА С ЈАВНОШЋУ

Неолиберализам је „заједнички назив“ за различите социјално-филозофске и привредно-политике теорије/идеологије/концепције. Назив и појам води порекло од једне групе либерала који су предводили Фридрих Хајек (Friedrich Hayek), Вилхелм Ропке (Wilhelm Ropke), Валтер Ојкен (Walter Eucken). Они су на конференцији у Паризу 1938. развили тзв. неолибералну концепцију као савремену верзију класичне политичке економије чији су стубови: тржиште и појединац.

У Немачкој су представници неолиберализма груписани око тзв. „Фрајбуршке школе“. Њени представници су: Валтер Ојкен, Франц Бом (Franz Bohm), Ханс Гросман-Дерт (Hans Grossmann-Doerth) и Леонард Микш (Leonhard Miksch). Овај правац тумачи неолиберализам као средњи пут између социјализма и капитализма. У Енглеској неолиберализму припада „Лондонска школа економије“ са Едвином Кананом (Edwin Cannan). „Чикашка школа“ (у САД) са Франком Најтом (Frank Knight) и Милтоном Фридманом (Milton Friedman) изразити је представник неолиберализма. Они се залажу за слободно тржиште и стабилан приватни сектор. Као факторе дестабилизације означавају државну политику новца, кредита и пореза. Либерализам аустријске провенијенције предводе Лудвиг фон Мизес (Ludwig von Mises) и Фридрих Аугуст фон Хајек (Friedrich August von Hayek) и он има обележја „класичног либерализма“ (sh.wikipedia... Neoliberalismus).⁴⁰⁾

Општи оквир (нео)либерализма доктрине показују да неолиберали настоје да реafirмишу изворне вредности грађанске идеологије у погледу несметане слободе приватног капиталистичког предузетништва, слободе приватно-капиталистичког власништва и иницијативе, док неоконзервативци настоје да превазиђу културну и духовну кризу вредности и да оснаже, пре свега, систем културно-духовне буржоаске мотивације и легитимације, реafirмишући традиционалну грађанску етику рада и стицања, религијске и патријархалне вредности, ауторитет и хијерархију и слично. Неоконзервативци желе даљу експанзију капитализма, али без модернизма, односно без свих оних духовних и културних иновација које та експанзија нужно носи са собом и које ремете традиционални живот грађанске породице и културе. И још нешто. Неоконзервативци би желели капитализам који се развија али, без еманципа-

40) Радивој Степанов, *Увод у политику и политички систем*, Нови Сад, 2008, стр. 113-114.

торских тежњи и већ постојећих зачетака еманципаторских пракси, чији су носилац радничка класа и нови друштвени покрети, а које омогућава постојећи систем буржоаске парламентарне демократије.⁴¹⁾

Кејнс је својом а) макроекономском анализом, б) краткорочним прогнозама, в) прилагођавањем производа а не цена на променљиве економске услове и схватањем, г) да је могућа равнотежа привреде на нивоу „равнотежне незапослености“, допринео „промени постојеће парадигме о функционисању тржишних привреда. Нова парадигма представља схватање да конкурентске силе тржишта нису способне да привреду доведу до стања пуне запослености без одређене улоге владе (државе). Ова нова парадигма биће теоријска основа, током следећих деценија, многих економиста који ће формирати правац познат као кејнзијанизам. У међувремену с Кејнсом се десило исто оно што се догодило Рикарду, Марксу, Валрасу и Маршалу: био је интерпретиран, поново тумачен, стандардизован, поједностављен, сведен на дијаграме и алтернативне математичке моделе.⁴²⁾

Доктрине интерпретиране Кејнсовим идејама развијале су се током следеће три деценије у оквиру кејнзијанског правца. Основне карактеристике овог правца су: а) да ефективна тражња одређује ниво друштвеног производа, б) да су тржишта несавршена и да се не „чисте“ путем цена и в) да је политика управљања тражњом неопходна за постизање пуне запослености. Доминантна улога у оквиру кејнзијанизма припада тзв. неокласичној синтези, која представља синтезу између постмаршалјанске макроекономске и кејнзијанске макроекономске анализе. У основи неокласичне синтезе је теорија одређивања равнотежног националног дохотка.

Са појавом и развојем монетаризма, сматра др Катарина Станковић, започео је тзв. процес оживљавања либерализма и неокласицизма, односно остварење алтернативе кејнзијанској теорији и политици.

За (нео)либерални модел корпоративних комуникација важне су идеје Милтона Фридмана (рођен 1912.) професора Универзитета у Чикагу, који је наставио традицију Чикашке школе карактеристичне по очувању и даљој надоградњи квантитативне теорије новца. Уз Johna Maynarda Keynesa, Friedman је несумњиво

41) др Слободанка Недовић, *Држава благостања: идеје и политика*, Београд, 2005, стр. 233-235; Наведено према: др Драган Суботић, *Корпоративна пословна политика и економски систем Србије – интеракција политике и економије, књ. 4*, Београд, 2009, стр. 347.

42) Катарина Станковић, *Економске доктрине*, Крагујевац, 2009, стр. 246.

најзначајнији и најутицајнији макроекономиста 20. века. Током 60-тих година прошлог века Friedman је са својим сарадником Mieselmanом доказао да је монетаристички модел привреде био бољи у предвиђању привредних кретања у САД за 1961. од кејнзијанског модела. Трећи велики напад на Кејнзијанизам уследио је 1967. када је Фридман постао председник Америчке економске асоцијације. Том приликом обзнанио је чувени рад *The Role of Monetary Policy* у коме је оспорио кејнзијански концепт дугорочне Phillipsove криве тј. ефикасности економске политике у дугом року. Тај рад увео је концепт природне стопе незапослености (NRU) аналоган Wicksellovom концепту природне каматне стопе. Фридманов рад долази од адаптивних инфлационих очекивања, што омогућава дистинкцију дугог и кратког рока и доказује неефикасност активистичке економске политике у дугом року. У свом предавању 1970. на Лондонском универзитету *The Counter-Revolution in Monetary Theory* и формално истиче позицију Монетаризма у односу на Кејнзијанизам, чиме почиње период интелектуалне доминације Монетаризма. Нобелову награду за економију добио је 1976. године и та чињеница представља завршно признање Фридмену и монетаристичкој школи. У образложењу Нобеловог комитета стоји: награда се додељује за допринос монетаристичкој теорији и стабилизационој економској политици. Своју идеолошку позицију доследног заступника идеје људске слободе и слободе економске активности изразио је у књизи *Capitalism and Freedom* из 1962.⁴³⁾ како даље наводи Миомир Јакшић. Основна начела за која се залагао током читавог свог интелектуалног и практичног рада могу се сажети у следеће: 1. Влада треба да буде ограничена; њена улога мора да се сведе на заштиту унутрашње и спољашње безбедности, заштиту закона, уговора приватне својине и конкурентског тржишта; 2. Моћ владе треба да буде дисперзована и децентрализована, јер искуство показује да влада која има превелику моћ може да чини и лоша, а не само добра дела; 3. Економске слободе, конкурентско тржиште и приватна својина су предуслови политичке слободе; 4. Smithova „невидљива рука“ ефикаснија је од државне интервенције; држава треба да промовише приватни интерес и индивидуалне вредности и преференције; 5. Прекомерна државна интервенција, пренаглашена фискална политика, и значајна социјална помоћ сиромашнима, контрапродуктивни су, јер слабе приватну иницијативу и доводе до неоптималне алокације ограничених ресурса. 6. Приватни сектор је по природи стабилан, а влада треба да контролише понуду новца и да се у економској политици определи за чврста пра-

43) Миомир Јакшић, *Савремена макроекономска мисао*, Београд, 2001, стр. 52-53.

вила. У позним годинама свог живота и стваралаштва Фридман је написао серију радова о борби против инфлације и улози стабилизујуће монетарне политике, упорно нападајући Федералне резерве САД и њихову политику честих флукуација новчане масе. Током периода транзиције почетком 90-тих година био је саветник неких балтичких влада у вези са трансформацијом централно-планских привреда у тржишне привреде.

У том смеру ваља поменути да за нео(либерални) и концепт социјалне државе коме одговара функционалан модел односа с јавношћу, чиме се формира јавно мњење, интересантне су поред функција социјалне државе и различити религијски погледи на ову проблематику. Оне утичу како на циљну јавност којој се корпорација обраћа, тако и на суштину друштвено одговорног пословања. Тако, на пример, у Исламу не постоји институт камате (а доминира зекат, вакуфи, ...) а у хришћанству, посебно у православном предању подстиче се „концепт социјалне државе. У таквом систему, у области социјалних функција, црква је тежила да помаже и на допуњује делатност државе“.⁴⁴⁾ Католичко предање напротив, баштинећи наслеђе Августина о две државе (земаљској и небеској) заговара концепт према коме би све функције социјалне политике биле у домену Цркве, јер је Црква та која је спроводник и тумач Божије државе.⁴⁵⁾ Али, наводи овај аутор, „Католичка црква уводи корективе, којима, кроз стварање социјалног учења, настоји (и у доброј мери устава) да део обавеза из области социјалне политике пребаци на државу, предузетнике и цивилни сектор. На тај начин су функције социјалне политике у великом обиму постале и функције социјалне државе“.⁴⁶⁾

Исто тако, протестантски политички приступ „настоји да ограничи деловање државне на најосновније, минималне функције, тзв. државе-чувара. Из те потребе јавила се и специфична протестантска архитектонска функција социјалне политике која негира њене државне појавне облике. Овде се ради о функцијама социјалне политике који су измештени у искључиву добровољну и невладину сферу тачно прецизираних и конкретних мера социјалне заштите“.⁴⁷⁾

У односу (нео)либералног и концепта социјалне државе, у светлу транзиције у Србији др Дубравка Стајић указује на полари-

44) Владан Станковић, „Функције социјалне државе у хришћанским политичким концептима“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2009, стр. 35.

45) Исто,

46) Исто, стр. 35.

47) Исто,

зацију ставова „између присталица неолибералне теорије и знатно неконхерентније групације критичара неолиберализма. ... За припаднике неолибералног дискурса мишљења и слободног деловања тржишних законитости, основни показатељ успеха транзиције је стварање амбијента за тржишно пословање економских субјеката, а по њиховој оцени, успех приватизације“.⁴⁸⁾ Овај став указује на могућу реализацију тзв. економског и политичког либерализма, посебно када је реч о друштвима у транзицији.

У релацији: идеја либерализма и популизма, истиче се да америчка либерална политичка доктрина „схвата политички плурализам као отворено борилиште друштвених група и интереса, а у пракси прикривеног делују различите моћне групе (лобији, бирократија и друге групе).“⁴⁹⁾ Из ових неколико историјских примера јасно се види да „либерализам и демократија не само да нису компатибилни, већ и да су у великој мери *de facto* супротстављени. Све већи развој демократије, односно проширење утицаја „демократских институција“ заснованих на принципу гласања већине (или једногласности) рефлектују се на укидање и премошћавање либералних ограничавања јавном одлучивању“.⁵⁰⁾ Посматрајући са аспекта свих наведених критеријума захтева и цивилизацијских достигнућа, неки аутори тврде да је Србија данас „на почетку 21. века, удаљенија од принципа социјалне правде и солидарности и других етичких принципа, више него у многим претходним периодима своје историје. Више је жеља него могућности, више речи него дела“.⁵¹⁾

Односи с јавношћу у неолибералном концепту државе усмереном ка профитној економији, су делатност која је усмерена на више праваца: а) развија се посебан начин опхођења, комуницирања и контактирања са купцима, пословним партнерима, б) као и посебан однос опхођења међу запосленима унутар једне организације. Односи с јавношћу су посебна врста пословних активности, који се предузимају ради планираног и смишљеног комуницирања, успостављања и одржавања односа са околином, са циљем да се створи простор за позитиван публицитет организације, као и иступања против гласина и прича које се повремено јављају. Односи с

48) Дубравка Стајић, „Непостојање социјалног дијалога: преиспитивање демократских институција на крају приватизације“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2008, стр. 591.

49) Дубравка Стајић, „Друштвене и политичке претпоставке социјалне државе – могућности и ограничења у транзицији“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2009, стр. 15.

50) Александар Новаковић, „Либерализам и демократија“, *Српска политичка мисао*, бр. 4, Београд, 2009, стр. 123.

51) Жарко Обрадовић, „Србија – држава социјалне правде (уставна начела и пракса)“, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд, 2009, стр. 220.

јавношћу обухватају посебан облик контекста и односа према добављачима, конкурентима, финансијским институцијама, јавним службама, медијима. У последње време велика пажња поклања се медијима као посебном делу односа с јавношћу. Медији представљају канал комуницирања између организације и њених циљних група.⁵²⁾

Ако се посматра у односу на друге делове информационо-комуникационог система, сектор активности специјализован за односе с јавношћу бележи у последњих десетак година највећи раст. Америчко удружење за односе с јавношћу (PRSA) тврди, после своје годишње скупштине 2000. да једино ограничење за даљи развој ове просперитетне области јесте недовољан број људи који умеју да раде овај посао, јер тих послова има све више и све боље су плаћени.⁵³⁾ Особе које обављају овај посао, у данашње време су познате као стручњаци за односе с јавношћу. Приликом ангажовања стручњака за односе с јавношћу, клијенти захтевају од њих да им обезбеде јавну пажњу, односно публицитет. Публицитет је квалитет који нешто или некога чини видљивим, друштвено запаженим и важним, предметом о коме се мисли или говори.⁵⁴⁾ У том контексту јача и улога масовних медија.

Заступници агенција настоје да управо преко неког медија, који ужива одређени публицитет и поверење јавности, придобију највећи део јавне пажње у корист клијената који су их ангажовали. Познато је да се новинарство још од самих почетака „храни“ негативним публицитетом или једноставније речено предност се даје неочекиваним или драматичним појавама и догађајима. Уколико се медији на овај начин опходе према неким особама или организацијама (наравно, уколико постоји повод за то), тада такве особе или институције „зарађују“ негативан публицитет. Зато су ту стручњаци за односе с јавношћу који умеју врло вешто да мењају перцепције код људи. Агенције за односе са јавношћу свог клијента упознају о представи и мишљењу о њему, који већ постоје у јавности, а затим заједно са клијентом допуњују или мењају ту слику и преносе је јавности путем медија. Стручњаци за односе с јавношћу организују конференције за штампу, промоције, те различите скупове. Дакле, у зависности од начина на који освајају јавну пажњу, ствара се и кључна разлика између новинарства и професије односа с јавношћу.

52) Наведено према: др Драган Суботић, *Функције менаџмента људским ресурсима у јавној управи*, Београд, 2009, стр. 174.

53) М. Радојковић, Б. Стојковић, *Информационо комуникациони систем*, Београд, Клио, 2004, стр. 185.

54) Исто, стр. 186.

Можемо закључити да у пољу профитне, неолибералне пословне економије, односи с јавношћу подразумевају и укључују: 1) публицитет; 2) оглашавање; 3) односе са медијима; 4) маркетинг; 5) лобирање; 6) припрему комуникацијских пројеката; 7) интерно комуницирање; 8) кризно комуницирање; 9) уредничке задатке; 10) истраживање јавног мњења (у сарадњи с агенцијама за истраживање тржишта). Свакако, укључује и лобирање у двоструком виду: као систем краткорочног и дугорочног лобирања, односно, у „савременом свету се разликују две основне врсте техника лобирања: директно и индиректно лобирање“⁵⁵⁾ и обухвата остваривање утицаја у фази доношења одлука и тиче се односа према законодавним и извршним органима.⁵⁶⁾

Исто тако PR се може посматрати као: научна област, процес, професија, ситуација, проблем, функција управљања у предузећу и слично. Котлер посматра маркетинг као базичну пословну функцију која помаже свеукупном успеху компаније. Он проширује маркетинг микс елементе са „4П“ на „5П“ и то: производ, тржиште, цене, промоција, а нови елементи су подршка (Поњер) и односи са јавношћу (PR), а сви они доприносе реализацији циљева маркетинга.⁵⁷⁾ Тако проширени маркетинг концепт, предузеће користи, да у својој стратегији путем PR као технике, припреми простор за нова тржишта. PR се посматра и као елемент комуникационог микса исто онако како се схватају и пропаганда, лична продаја, унапређење продаје, публицитет и директни маркетинг. PR као менаџмент функција доприноси планирању и реализацији одлука предузећа везаних за наступе на тржишту, за комуницирање са јавношћу и помаже решавању кризних ситуација које захтевају брзу реакцију предузећа. Према томе, основни задаци PR као пословне функције су истраживање тржишта и информисање јавности.

Савремени PR се развио из подфункције маркетинга познате као публицитет, односно традиционалне услуге коју је имало издавање саопштења за штампу (press release) са циљем унапређивања везе предузећа са релевантним фактором окружења. Односе са јавношћу у савременим предузећима не могу обављати новинари, већ је за то неопходно далеко шире знање, образовање и искуство из маркетинга, менаџмента, психологије, комуникације, лингвистике и сродних дисциплина. Ове специфичне послове да-

55) Балша Каштелан „Улога и место закона о лобирању у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, бр. 3, Београд, 2010, стр. 142.

56) Исто, стр. 136.

57) Kotler P., *Principles of Modern Marketing*, Printice Hall International Inc., London, 2004, стр. 217.

нас обављају професионално школовани PR менаџери. Они се својим активностима у маркетинг комуницирању морају ослањати на прокламовану пословну политику, стратегију и тактике предузећа, како би се постигао синергијски ефекат у остваривању тржишних и пословних циљева предузећа. Како се у суштини остварени циљ PR активности огледа у креирању и одржавању пословног имиџа, односно позитивне слике, доброг гласа (goodwill – статуса) предузећа или производа (марке) у јавности, то је потребно да предузеће дефинише следећа основна опредељења.⁵⁸⁾

Делатност односа са јавношћу је нашла широку примену у свим значајним областима живота и рада као што су: индустрија, трговина, здравство, просвета, култура, државна управа, политичке институције, услужне делатности и слично. Према П. Котлеру неки до битних сегмената у делатности односа са јавношћу од значаја и за корпоративни модел државе, односно концепт јавних политика могу бити: а) односи са штампом (Press Relations), б) пласирање пригодних информација о специфичности производа или пројекта (Product Publicity), в) комуницирање фирме путем медија ради стварања позитивног имиџа (Corporate Communication), г) лобирање за интересе фирме (Lobbying), д) саветовање руководства предузећа (Consulting) и слично.

Функција PR се огледа у развијању посебних, особених корпоративних комуникацијских активности, које треба да омогуће да се одређена организација схвати и прихвати на јавној сцени, да се о њој креира позитивно мишљење, да се презентирају њени производи или услуге, чиме се доприноси повећању вредности организације, ствара јавна подршка и придобија наклоност потрошача и других циљних група корисника. У том настојању сагледавамо и односе с медијима као део односа с јавношћу и то је сталан процес праћења и анализе медијских садржаја и њиховог утицаја на за нас важне групе људи и јавно мњење уопште⁵⁹⁾

Међу стандардне облике реализације PR активности у (нео) либералној држави спадају: интервју, саопштење за штампу, организовања посебних догађаја, извештаји поводом значајних догађаја и јубилеја, пригодни облици медијског информисања јавности поводом успеха у раду, програми укључивања у јавне активности од општег интереса, извештаји о посети значајних људи и о активностима група познатих и утицајних људи у корист фирме (лоби-

58) Јосип Судар, *Промотивне активности*, Информатор, Загреб, 1994, стр. 147.

59) Драган Суботић, „Корпоративни односи с јавношћу и (де)регулација јавног сектора у Србији“, *Српска политичка мисао*, бр. 3, Београд, 2010, стр. 119.

рање, организовање промоција, студијска путовања, дистрибуција видео материјала, приређивање изложби, сајмова и других презентација, обелодањивање побољшаних периодичних извештаја о пословању, израда каталога, мапа визуелног идентитета, видео представљање фирме (журнала), интерних публикација и проспекта, разне PR-манифестације донаторског и спонзорског карактера и слично. Савремена теорија сврстава све PR активности у четири основне групе:⁶⁰⁾ 1) активности везане за публицитет (придогни извештаји штампе и других медија који доприносе подизању рејтинга фирме), 2) организовање посебних догађаја програмски и финансијски подржаних од фирме (мото-трке, ревијалне утакмице, културни догађаји...), 3) приређивање комерцијалних манифестација ради представљања програма и производа: демонстрација употребних својстава, давање обавештења уз омогућавање наручивања, односно уговарања и слично, 4) укључивање у јавне активности ради подржавања акција од опште користи као што су: еколошке акције, здравствена превенција, решавање комуналних проблема, одлагање последица елементарних непогода и других катастрофа.

Заправо, ово поређење два модела државе, истине у светлу односа с јавношћу показује значај корпоративних односа с јавношћу као могућем путу ка одговорној, корпоративној државној и друштвеној организацији, што се у времену економске кризе нашег добра показује као један од путева њеног скорашњег разрешења.

Dragan Subotic

CORPORATIVE PUBLIC RELATIONS IN INSTITUTIONS OF (NEO)LIBERAL AND SOCIAL STATE

Summary

In the paper author wrote on corporative public relations in institutions of (neo)liberal and social states, paying special attention to the notion, structure and functions within theoretical-methodological approach in, for example, the works of Jurgen Habermas, Luckman and other relevant authors in this field. In a dilemma regarding (neo)liberal and welfare state the author supports a social welfare state model, taking into account its all positive and negative consequences. Through an analysis of a model of corporative public relations, the author shows that essentially he supports the (neo) liberal state concept, in particular

60) Kotler Philip, *Principles of Modern Marketing*, Printice Hall Internationa Inc., London, 2004, str. 271.

the ideas of Milton Friedman and other proponents of the monetary school in business economy, politics and more broadly in whole society. The corporative public relations are indeed a socio-economic and political indicator of possible modern state model in 21st century which after all, considering globalization of the world law, economy and politics, is going to be based on innovations, knowledge and communications or information society. Therefore the corporative public relations in the state institutions are the indicator of a social, political and economic character of a society, especially in case of a transitional society.

Key Words: corporative public relations, state, (neo)liberal state, social welfare state, politics

ЛИТЕРАТУРА

- Радивој Степанов, *Увод у политику и политички систем*, Нови Сад, 2008.
- Економско-пословна енциклопедија*, Београд, 2003.
- Здравко Жеж, *Принципи демократске правне државе*, Бачки Петровац, 2004.
- Социолошки речник*, Београд, 2007.
- Јован Бабић, „Друштвена одговорност корпорације“, *Социолошки преглед*, бр. 2/2007.
- М. Печујлић, В. Милић, З. Видаковић, *Критичка теорија савременог друштва*, Београд, 1991.
- Слободанка Недовић, *Држава благостања: идеје и политика*, Београд, 2005.
- Вучина Васовић, *Савремене демократије*, Београд, 2007
- Чедомир Богићевић, *Право социјалне интеграције; Социјална држава; Индустриска демократија; Слобода рада*, Подгорица, 2004.
- Гордана Вукадиновић, Радивој Степанов, *Теорија права 1*, Петроварадин, 2001.
- Драган Суботић, Друштвено одговорно пословање и социјална држава, ...
- М. Матић, М. Подунавац, *Политички систем*, Београд, 1994.
- Драган Лакићевић, „Модел социјалне правде у учењу Фридриха фон Хајека“, *Метод и политика*, Београд, 2003.
- Вељко Дубљевић, “Филозофија права Јигрена Хабермаса“, *Правни живот*, бр. 4/2009.
- Јирген Хабермас, *Постметафизичко мишљење – филозофски чланци*, Београдски круг, Београд, 2002.
- Вељко Дубљевић, “Како тумачити Хабермасову критику Ролсове концепције правде“, *Правни живот*, бр. 14/2008.
- Коста Јосифидис, „Држава благостања или благостање у држави: агонија vs агресија“, *Социјални капитал и друштвена интеракција*, Нови Сад, 2006.
- Наталија Перишић, „Европски социјални модели“, *Социјална мисао*, 1/2008.
- Дренка Вуковић, *Социјална сигурност и социјална правда*, Београд, 2005.
- Тодор Куљић, „Нестанак социјалне државе“, *Политика*, 6. јул 2008.

- Невен Цветићанин, „Време за социјалну државу“, *Данас*, 15. јул 2008.
- Борис Лабудовић, „Теорија односа с јавностима“, СМ, бр. 9/2008.
- Драган Суботић, *Пословна етика и вештине комуницирања*, Београд, 2007.
- Драган Суботић, др Живојин Ђурић, *Политика и мултимедијална етика*, Београд, 2008.
- Радивој Степанов, *Увод у политику и политички систем*, Нови Сад, 2008.
- Драган Суботић, *Корпоративна пословна политика и економски систем Србије – интеракција политике и економије*, књ. 4, Београд, 2009.
- Катарина Станковић, *Економске доктрине*, Крагујевац, 2009.
- Миомир Јакшић, *Савремена макроекономска мисао*, Београд, 2001.
- Дубравка Стајић, „Непостојање социјалног дијалога: преиспитивање демократских институција на крају приватизације“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2008.
- Дубравка Стајић, „Друштвене и политичке претпоставке социјалне државе – могућности и ограничења у транзицији“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2009.
- Александар Новаковић, „Либерализам и демократија“, *Српска политичка мисао*, бр. 4, Београд, 2009.
- Жарко Обрадовић, „Србија – држава социјалне правде (уставна начела и пракса)“, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд, 2009.
- М. Радојковић, Б. Стојковић, *Информационо комуникациони систем*, Београд, Клио, 2004.
- Philip Kotler, *Principles of Modern Marketing*, Printice Hall International Inc., London, 2004.
- Јосип Судар, *Промотивне активности*, Информатор, Загреб, 1994.

Abstract

In contemporary meaning of the word, a social state (welfare state) implies a “state project” with inter-connected state institutions, legislation, political decisions and social actions aimed at favoring, protecting and developing a standard of living of majority of the citizens of the state, including not only the citizens who make their living as some employees, but also some individuals and groups (disabled persons and others) who are not capable of satisfying their living needs independently and so consequently are prone to live bellow the minimum standard of living. Sociological view on the welfare state insists on presenting a model of organization of contemporary capitalistic societies with three following characteristics: 1) a mixed economy based on Keynesian politics, 2) a pluralistic (mass) democracy and 3) a highly developed system of social security. Theoretical conceptions of “the welfare state” derive from two intellectual sources. Firstly, these conceptions are the ideas of democratic socialism, European social democracy, in particular “the Fabians”, the intellectual thought of the Labour Party of England. Their starting point is a contestation of central idea of economic liberal-

ism and a belief that the market that is left adrift inevitably sinks into crisis. The exit out of the crisis, as well as economic recovery and new development of economy are possible only through an intervention of the community – the state. The other one and no less powerful guiding idea presents an aspiring for greater social justice and equality and a certain measure of social welfare for all social classes. A healthy society cannot be achieved without that dimension and nor real freedom, social peace and stable democracy. For “the Fabians” the state is a supra-social class organization that fulfills the needs of a whole society. Third notion that is significant for this research is the notion of social justice, which is most often equaled with distributive justice and is related to allocation of benefits and burdens in whole society in sense of their deriving from some most important institutions in society. Social justice is related to the issue of regulation of incomes and profits (in case that there is some profit), protection of individuals’ rights through legal system, allocation of apartments, health services, social welfare, opportunities for education and skills attainment, recreation and similar. In this sense also the public relation models are created and they represent a process of a subject’s (an organization or individual’s) interest in influencing the public opinion. Taking into account the abovementioned postulations, with the help of the public relations activities of the subjects in the welfare states are aimed at fulfilling three basic objectives: 1) creation of opinions, 2) encouragement for the public to think and 3) forming and strengthening of the already created opinions. One of the most comprehensive definitions is the one that underlines that the public relations are a permanent two way strategically led communication with internal and external objectives of the public for purpose of gaining of mutual benefit. In fact, this comparison of two models of the state in case of the field of public relations shows off significance of corporative public relations that could be as well a possible direction for creation of a responsible corporative state and social organization that in the times of contemporary economic crisis might be one of solutions for its imminent resolve.

УДК: 271.222(497.11)(73)
Примљено: 18. октобра 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 237-252.

Мирољуб Јевтић

Факултет политичких наука, Београд

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ДИЈАСПОРА И ЈЕДИНСТВО ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У САД

Сажетак

На једној територији, или у једном граду може постојати само једна епархија у складу са православном еклисиологијом. Зато није добро да се две православне јурисдикције нађу на истој територији. Ова чињеница се среће у случају САД, Аустралије или Западне Европе. Дакле, постоји више од једне епархије у једном граду, која се поклапа са другом. .

Ако истражујемо положај Српске православне цркве са те тачке гледишта, ми ћемо врло често наћи да на истој територији поред Српске православне цркве постоје и друге православне јурисдикције. Дакле, на истој територији можемо наћи грчку, српску, бугарску, руску и друге православне цркве.

С друге стране Православна црква у Америци је основана у циљу да окупи све православне вернике у САД, али до сада је успела да окупи само мањи део православних верника. Далеко највећи део православних верника остао је везан за националне цркве, као што су грчка, српска, бугарска итд. Али, с друге стране, очигледно је да би ова црква радо да укључи у себе све православне вернике у САД.

Са те тачке гледишта, јасно је да се интереси Српске православне цркве, као и других православних цркава, разликују од политике Православне Цркве у Америци

Кључне речи: Српска православна црква, Јединство, Православна црква у Америци, Националне јурисдикције, Политички интерес

Једно од најважнијих питања са којима се суочава Политикологија религије као млада наука¹⁾ јесте питање организације верских заједница и политичке последице које због тога настају. У овом тексту ће се обрадити деловање српске православне цркве у САД и њен однос са осталим православним заједницама у тој земљи а посебно са Православном црквом у Америци.

Са првим српским усељеницима у САД донета православна вера онако како су је неговали Срби. Први досељеници Срби стизали су у САД, пре берлинског конгреса 1878, године²⁾. Први записани и познати усељеник у САД српске народности био је Ђорђе Шагић. Он је касније променио име у Џорџ Фишер. У САД је стигао 1815. скоро пре два века.³⁾ Али прави велики талас је кренуо тек после берлинског конгреса 1878. г. У ствари, тада масовније креће ка САД православна дијаспора уопште. Како су до берлинског конгреса једине независне православне државе биле Русија и Грчка то су грчка и руска дијаспора биле најјаче. Јер су ове две државе једине могле да се масовније ангажују у помагању својих иселјеника. Поготову што је царска Русија имала у своме поседу једну од садашњих држава САД, Аљаску. Аљаску је на име за 7,2 милиона долара Русија продала САД 1867. г.⁴⁾ Православна црква у САД је одмах на почетку национално организована. Руска православна црква је имала своју територијалну организацију на просторима САД још од 18 века⁵⁾

Како су Срби и Руси веома блиски словенски народи. Са јако сличним језицима који се уз изванредан напор дају разумети, то су Срби који су стигли у САД у црквено-јурисдикцијском смислу добровољно прихватили да буду под управом руских владика. Слична је била ситуација са другим православним народима који су полако пристизали у САД. Они су бирали између једино постојећих православних јурисдикција руске и грчке. Православни Албанци који су били у самој матици под јурисдикцијом грчке цркве су и

1) Jevtic Mirosljub, «Political Science and Religion», *Politikologija religije* br. 1/2007 Vol. I, dostupno i na http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no1/Political_science_and_religion.pdf (2.10.2010)

2) Спасовић Станимир, *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1941-1991*, издање Источник, Епархије канадске, Торонто, Канада, штампано у Београду 1997, стр. 1.

3) Карапанџић М. Боривоје, *Срби и Српска православна црква у Америци и Канади*, Светосавска књижевна заједница, Београд, 2007. стр. 37.

4) 2008 *The New York Times, Almanac*, стр. 178.

5) Спасовић, исто

у САД поступили исто и били у саставу грчке цркве⁶⁾. Те су цркве постојале у правном систему који је дефинисан уставом и законском регулативом САД⁷⁾. Тако су се православне цркве шириле на територији САД. Када би која од њих достигла одређену бројчану снагу онда се она издвајала од заједница у којима је претходно била и формирале би се посебне заједнице. Тако се српска православна заједница издвојила из руске. Тај процес није био кратак . После вишедеценијског функционисања под јурисдикцијом руске цркве српска заједница одлучила је да иступи из ње и стави се под јурисдикцију митрополије у Београду. Ова је одлука донета на Црквено-народном сабору 1913. г.⁸⁾ Први светски рат је омео реализацију ове идеје. После рата обновљена је српска патријаршија са седиштем у Београду и на тај начин знатно ојачана и проширена територијално ушла у нову еру. Патријарх Димитрије је послао из Србије епископа Николаја Велимировића да у САД оствари идеју Црквено народног сабора из 1913. године. Под вођством епископа Николаја 1921. године створена је Епархија америчко- канадска СПЦ (Српска православна црква). Њен први администратор био је до 1. новембра 1923. поменути епископ. Први стални епископ Епархије америчко- канадске СПЦ био је владика Мардарије Ускоковић⁹⁾. У таквим условима деловала је српска црква у Америци. На идентичан начин деловале су и остале православне цркве. Тако да су православни били подељени као и протестанти на више самосталних целина. Оваква врста организације је саставом одговарала верској слици САД. САД су већински протестантска земља настала на таласима протестантске културе¹⁰⁾. А у америчком протестантизму је постојање бројних деноминација сасвим природна ствар. У тим условима када је услед чињенице да су све верске заједнице биле мањинске и када је било нормално , као што је и данас, да сваки дана настају нове, долазак православних није био ништа друго до настанак једне нове заједнице. Тако су се православни веома лако прилагодили америчком верском мозаику. И свака православна коцкица у том мозаику је деловала самостално. Самосталност је

6) Јевтић Мирољуб, *Шинтари и ислам*, Грагомотајица, Пњавор, 1995.

7) О томе како се верске заједнице дефинишу другде, нпр. у Европи, погледати нпр. Flere Sergej. «Registration of Religious Communities in European Countries», *Политикологија религије*, бр. 1-2010, год. IV, доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume4_no1/7%20-%20sergej%20flere.pdf (3.10.2010)

8) Спасовић, исто, стр. 2.

9) Исто

10) Јевтић Мирољуб, «Position of President and Religion within Political System of USA», *Политикологија религије*, бр. 2-2007, година II, доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no2/Miroljub_Jevtic.pdf (3.10.2010)

утицала да се свака посебна православна заједница осећала сасвим добро у том милеу.

Међутим та ситуација се разликује од онога што се сматрало уобичајеним и канонски дефинисаним када је организација православне цркве у питању. Према учењу православне цркве у једном те истом простору се не могу налазити две аутокефалне православне цркве. Тачније речено православна црква је организована у епархије односно владичанства. А према томе схватању на једној територији постоји само једна епархија. Значи не може иста улица имати два епископа. При томе етнофилетизам тј. национално опредељивање Цркве није дозвољено. Јер Црква није створена да би спашавала нације него душе. Тако да би сви припадници православне цркве на једном простору требало да буду у саставу исте црквене организације, без обзира којој нацији, раси или лингвистичкој групи припадају. У САД се десила сасвим супротна ствар. Ту постоје различите цркве, јурисдикције национално дефинисане на истом простору. Тако да се исти делови града, ако у њима живе православни Срби налазе под јурисдикцијом српске, Руси руске, Грци грчке, православни Сиријци антиохијске итд цркве. Па имамо ситуацију да се у разним градовима Америке једна поред друге налазе, српска, грчка, руска или антиохијска православна црква.

Све то утиче да су православље и православни у Америци административно разједињени, а због разноразних разлога понекад веома често и жестоко посвађани. То противуречи смислу православља као форме хришћанства. Оно попут савих осталих религија учи да су сви припадници те конфесије једно тело и једна душа уједињени у Вери у Исуса Христа. Шта то значи најбоље се види из једне од дефиниција Цркве коју је дао Бранко Цисарж ‘‘Црква као правна институција је видљива заједница људи, које спаја једно исто учење и заједничко веровање у Христа и његове установе ради служења Богу чиме се постиже вечно спасење’’¹¹⁾. Међутим то није утицало на разједињеност. Разједињеност је била на националном плану али и међу припадницима исте нације и у оквиру исте цркве. Као пример за први случај узећемо сукоб између православних Албанаца и Грка¹²⁾. А као пример сукоба унутар истог етничког корпуса, узећемо пример раскола унутар српске православне цркве у САД и раскола унутар руске заједнице. До сукоба унутар српске заједнице дошло је 1963. године када је део српске православне дијаспоре у САД одбио одлуку врховних црквених

11) Перић Димшо, *Црквено право*, Правни факултет Београд, Београд, 2006, стр. 17.

12) Панагопулос Алексиос, *Политички зналај деловања православне цркве у Албанији, 1990-2005*, докторска дисертација, ФПН, Београд, 2009.

власти да јединствену епархију за САД и Канаду подели на три епархије. А повод за то била је чињеница да је дотадашњи епархијски архијереј Дионисије Миливојевић био смењен од стране црквених власти односно Светог архијерејског синода и сабора¹³⁾. Последице такве чињенице биле су веома озбиљне и по Цркву у САД и по цркву у Србији односно тадашњој Југославији. Српска дијаспора у САД није велика као нпр. ирска или италијанска, али није ни безначајна у сваком погледу. Поготову стога што може да делује и међу остале православце који узети заједно чине важан део америчког етничког и верског мозаика. Док је српска црква у САД била јединствена, до те 1963, надлежни старешина Цркве епархијски архијереј или народски владика имао је духовну власт над свим оним Србима који су на територији САД себе сматрали члановима цркве. Те наредбе, које је он издавао, су формално само црквене. Али је свакоме ко се мало разуме у људску природу јасно да духовни оци имају далеко већу власт и да она издалека превазилази духовне потребе верника. А она се, хтели - не хтели, тиче и понашања верника у политици и економији. Зато што то није могуће избећи. Јер човек је целовито и комплексно биће. У његовој природи је да буде отац, муж или супруга и мајка, политички делатник, домаћин али и верник. И свака од тих функција утиче једна на другу и није их могуће одвојити. Зато је инсистирање на грубом секуларизму неприродно и немогуће.¹⁴⁾ Ако тако гледамо на ствар онда је јасно да је са постојањем јединствене епархије, владика задужен за САД а то је у то време био Дионисије Миливојевић имао могућност да битно, а на неке Србе утиче и пресудно. Како је интерес државе Србије односно комунистичких власти тадашње Југославије у чијем је саставу Србија била, било важно да контролише српску православну дијаспору која је била антикомунистички оријентисана. Било је веома важно да на челу америчке епархије православне цркве буде човек на кога би се могло утицати. А владика Дионисије то није био. Истовремено од интереса власти САД било је да има неку централну адресу на коју може да се обрати ако жели да утиче српску православну заједницу. Поделом епархије на три одједном су се створиле три адресе са којима се морало комуницирати. И не треба објашњавати колико то отежава посао свима онима којима је сарадња са српском православном заједницом била потребна. Али у том моменту је то, поред црквених потреба, одговарало власти-

13) Карапанчић, исто, стр. 158.

14) Погледати о томе тему броја: Secularism versus religion, у *Политикологија религије*, бр. 2-2009, год. III. http://www.politicsandreligionjournal.com/index.php?option=com_content&view=article&id=19%3A-iii--2--2009&catid=8%3AArhiva-izdanja&Itemid=9&lang=en (11.10.2010)

ма комунистичке Југославије јер од владике Дионисија нису могли очекивати ништа добро. Ако се подсетимо да је група људи која се декларисала као верници чак и хтела изврши агентат на ондашњег диктатора Југославије Јосипа Броза, постаје јасно колико Црква може помоћи за решавање најважнијих проблема. Властима САД то свакако није одговарало. Јер је владика Дионисије, који је жестоко осуђивао комунистички режим, подршку за своју делатност морао да тражи од власти САД. А онда је власт САД могла за то да тражи одређене против-услуге. Сада када се јединствена српска православна заједница у САД поделила на три епархије са владикама који су били везани за Београд, користи од тога је могла много више да има власт из Београда него власт САД. Слична је била ситуација са руском црквом. Део руске заједнице који је отишао у емиграцију после комунистичке Октобарске револуције је оптужио цркву у Русији да је под директним утицајем комунистичких власти из Москве и одбила је да се подчињава одлукама које су у Москви доношене. Та Црква је позната као загранична Црква¹⁵⁾. Иницијативе Цркве из Београда да реализује своју идеју резултирала је поделом унутар СПЦ у САД. Следбеници владике Дионисија су формирали своју посебну цркву која није признавала централу у Београду. Међу верницима је настао велики раскол. Они су кренули у такмичење у изградњи бројних цркава широм америчког континента. Тако да се десило да у непосредној близини имамо цркву која је припадала заједници која је у јединству са централом у Београду и цркву која признаје владика Дионисија. Та подела је развијала страшне проблеме. Људи су били у завади. Новац се бацао на изградњу цркава које нису биле објективно потребне. Духовно јачање је било ометено расколничким сукобима. Али исто тако и борба да се стање у матици промени. Од свега тога највише користи су имале комунистичке власти у Београду. Јер је црква тамо где је била најјача била подељена и тиме слабила борбу за политичке промене у Србији односно Југославији, које су требале да резултирају променом аутократског система у демократски.

Онај део цркве и верника који је остао веран Светом архијерејском синоду у Београду, и који је би већински је кренуо у одлучну акцију развијања православне духовности међу својом паством и ојачавању њиховог унутрашњег јединства. Што се раскола тиче они су чинили све да се раскол превазиђе и да се расколнички део

15) Preobrazenskij Aleksandar, *The Russian Orthodox Church: 10th to 20th century*, Moscow 1988, Упореди и са Sotnichenko Alexander, «Islam-Russian Orthodox Church Relations and State i the post Communist Russia», *Политикологија религије*, бр. 2-2009, год. III. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume3_no2/Analiza%203.pdf (10.10.2010)

врати под окриље патријаршије у Београду. Сада је ситуација била далеко повољнија за те акције јер су се у САД налазиле три владике. А њихова концентрисана делатност је обећавала да успех неће изостати. Воља да се јединство цркве на територији САД и Канаде оствари је посебно изражена на ванредном црквено-народном сабору одржаном маја месеца 1964 године у Детроиту у САД. На овој конференцији донете су веома важне одлуке. Оне се тичу како односа унутар православне црквене заједнице у САД тако и односа са осталим православним Црквама на територији САД и хришћанским црквама уопште. То је било време када је српска црква из Београда одлучила да приступи најважнијој екуменској хришћанској организацији у свету Светском савезу цркава. Истовремено је српска православна заједница у САД активно радила на заједничком деловању свих православних цркава које на територији САД постоје. У одлукама сабора у Детроиту је јасно истакнуто да је тамошња српска православна црква чланица целокупне православне заједнице у САД, јер је чланица најважније институције свеукупног православља Конференције православних епископа САД¹⁶⁾. Конференција православних епископа је практично најважније тело православних цркава у САД. Преко њега се остварује јединство православних цркава на тлу САД. Поред јединства са православнима српска црква у САД је у Детроиту потврдила и сарадњу са важним протестантским црквама у САД као нпр са епископалном¹⁷⁾

После Детроита српска црква у САД је наставила и да и даље егзистира као подељена, али је у исто време чињено све што је било у моћи да се раскол превазиђе. Када је на чело српске православне цркве дошао сада покојни патријарх Павле, интензитет акција на превазилажењу раскола је интензивирао. Напори су уродили плодом тако да је после дугих преговора 23. и 24. априла 1991. године дошло до састанка представника двеју јерархија, са једне стране представника расколничке цркве а са друге представника српске патријаршије из Београда. Састанак је одржан у просторијама српске патријаршије у Београду. Обе делегације су биле у највишем саставу. Патријаршијску делегацију је преводио патријарх Павле а расколничку њен тадашњи поглавар митрополит Иринеје, који је челу расколничке цркве наследио тада покојног митрополита Дионисија¹⁸⁾. На састанку је постигнут договор да расколничка црква призна јурисдикцију патријаршије у Београду и тако поново

16) Карапантић, исто, стр. 170.

17) Исто

18) Сапасовић, исто, стр. 455.

постане део СПЦ чије је седиште у матици. Расколницима који су учинили тај уступак учињени су следећи уступци од стране патријаршије. Пре свега признато је постојање расколничке цркве, која је прихваћена под називом Новограчаничка митрополија, признато је рукоположење односно хиротонија дотада постављених епископа расколничке цркве, постојећи Свети синод расколничке цркве је признат под називом епископски савет Новограчаничке митрополије¹⁹⁾.

Признавање јурисдикције од стране патријаршије подразумева да ће од сада нове владике Новограчаничке митрополије бити бирани од стране Светог архијерејског сабора у Београду али на предлог Епископског савета Новограчаничке митрополије. Жалбе против владика дотада расколничке митрополије решава њихов Савет епископа, али ако се нека странка жали, онда се жалба упућује Синоду СПЦ, крајњу одлуку доноси Архијерејски сабор и против ове одлуке нема више права жалбе.²⁰⁾ Тиме се види да је расколничка црква постала потпуни део СПЦ из Београда. Тако је на територији САД остварено пуно црквено јурисдикцијско јединство међу припадницима српске православне заједнице

Али ова позитивна чињеница за јединство СПЦ у Америци и јединство православља у тој земљи има и једну негативну последицу. Тиме се још више усложио мозаик православних преко Атлантика. Већ је речено да би према учењу православне цркве било потребно да на једној територији постоји само један епископ, без обзира на верску и националну припадност, али да то није тако, јер постоје посебне националне аутокефалне цркве у истој улици. Сада је признато стање које је успостављено још 1963. приликом раскола да постоје и по двојица српских владика у истој улици па и истој стамбеној згради. Односно да у једној великој згради постоји један стан који признаје духовну власт новограчаничког владике, а одмах у суседном стану може да живи станар који прихвата духовну власт једног од владика оне три епархије које су формиране после раскола. Тиме је слика православне заједнице у САД још више усложена.

Данас слика СПЦ у САД делује овако. Сада тамо постоје следеће епархије: чикашко-либертивилска, источно-америчка, западно-америчка и новограчаничка- средњезападно америчка.

Ове епархије исто као и епархије других православних цркава које постоје на америчком континенту су у принципу национал-

19) Исто, стр. 456.

20) Исто

но организоване. Тачније речено доминира у називима највећег броја њих одређење да припадају појединим нацијама :српска, бугарска, румунска итд. Мада је по православном учењу то непримено, јер Исус није дошао на земљу да спашава нације већ људе. Зато би суштински цркве морале бити наднационалне. Уосталом и СПЦ која у називу има придев српски није национална црква. Јер у свом саставу има и аутономну Православну охридску архиепископију. А у њеном саставу доминирају људи који су национално опредељени као Македонци. Већ је, више пута, речено да би на једној територији требало да постоји једна црквена организација. Како је црквена организација код православних била распрострањена на територијама појединих држава у којима је доминирала једна нација тако се у одређивању те цркве користила та чињеница. Отуда имамо српску, грузинску, руску итд. цркву. У САД је као усељеничкој држави то било друкчије. Није било православних Американаца при формирању државе па није било ни америчке православне цркве. Међутим са временом код дела православних усељеника, припадника пете шесте генерације, развијао се осећај припадности САД, односно код њих је почело да преовладава осећање да су они Американци. А неки су то и били с обзиром да су многи рођени у мешовитим браковима, па се веза са нацијама порекла изгубила. Али су они остајали православни. У складу са тим почели су да прилагођавају и црквени живот . У служби је почео да преовладава енглески језик и полако је почело да се развија америчко православље. Као резултат тога створена је посебна "Православна црква у Америци". Нисмо случајно ставили овај назив под наводнике. Јер је то њено службено име "Orthodox Church in America- ОСА"²¹). Врло се јасно види да је самим именом ова црква показала да се одриче сваке етничке везе и да покушава да окупи све православне у САД. Дакле она дискретно показује амбицију да се на територији САД православни организују онако као су организовани у другим земљама. Дакле да практично укине постојање посебних православних заједница које имају етнички назив у своје имену. Ова Црква чији је скраћени назив на енглеском ОСА је аутокефалност добила 1970 године²²). Ова црква је претходно била у саставу руске православне патријаршије са седиштем у Москви. Затражила је аутокефалност од мајке цркве. У томосу - акту којим се добија аутокефалност тадашњи руски патријарх Алексеј други је јасно истакао да је ситуација у вези са православнима у САД противна учењу православне цркве која подразумева јединство а

21) <http://www.oca.org/HSindex.html> (15.10.2010)

22) <http://www.oca.org/DOCtomos.asp?SID=12> (15.10.2010)

не безброј јурисдикција. И да управо у том смислу и додељују аутокефалност својој дотадашњој митрополији. Из тога произилази намера да једног дана, ако је то могуће, сви православни буду под јурисдикцијом једне цркве на територији САД. О томе московски патријархат каже²³ ”Дуги низ година Руска православна црква је мајчинском љубављу и бригом пратила развоје православне цркве која се развијала на америчком континенту. У последњих неколико деценија она је са тугом примећивала несрећну појаву мноштва црквених јурисдикција, што је привремени феномен и то није стална норма о томе каква треба да буде канонска организација Православне цркве у Америци, зато што је то противно природи канонског православног црквеног јединства²³). Из овог сасвим јасно произилази да је постојање посебних националних православних црквених јурисдикција противно канонима православне цркве. И да се руска црква слаже да то треба да престане. Због тога је овој дотадашњој дијацези руске цркве на америчком тлу додељена аутокефалност. А када се одређивало њено име оно је врло смишљено дефинисано као ”Православна црква у Америци”. Значи чак не, ни као Православна црква Америке, већ православна црква у Америци. Са јасном намером да буде позив националним јурисдикцијама на америчком тлу да приступи овој цркви. Део националних јурисдикција је тако и поступио. Тако да данас у оквиру ОСА егзистирају: албанска, румунска и бугарска православна заједница²⁴). Али како видимо ту нису многе друге православне заједнице. Тако да идеја о окупљању свих православних у оквиру једне такве цркве остаје далеки идеал. Оно што је најважније је чињеница, која је подцртана у томосу о додели статуса аутокефалности, и коју је изрекла једна помесна и национална организована црква - руска. А то је да је садашња организација православних цркава у САД супротна од канонски дефинисаног јединства православних, која подразумева једну јурисдикцију на једној територији. То значи да ОСА има подршку у канонима да на неки начин захтева да се и остали православни прикључе њеној јурисдикцији. Али како видимо то се не дешава. Тако српска православна црква из дана у дан јача своје позиције на америчком континенту и развија свој паралелни црквени живот. Нормално не чини то само српска православна црква него и све остале православне цркве. Основно

23) Исто

24) <http://www.oca.org/CAdioceses.html?SID=7> (15.10.2010); О односу Бугарске и православља погледати у Serafimova Maria, «Religious and Politics: The Case of Bulgarian Orthodox Church», *Политикологија религије*, бр. 1-2007, год. I, доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no1/Religious%20and%20politics%20-%20the%20case%20of%20bulgarian%20ortodox%20church.pdf (14-10-2010)

питање које се може поставити јесте: шта су разлози за онемогућавање административног уједињавања православних заједница у САД. Пре свега разлог за то је сама црквена ситуација у САД где нема националне цркве и где су они који су утемељили Америку досељеници из Европе и Афро-американци организовани у безброј малих протестантских заједница. Па је верска расцепканост на неки начин нормална верска слика у САД. Затим православље су донели припадници појединих националних заједница и држава. Православље је стигло у САД са руском влашћу на Аљасци и представљало је руску царску круну. Дакле Аљаска је била део Русије и тамо је формирана национална црква Русије. Када су остали православци стигли и они су се организовали на исти начин. И то је трајало све 1970. До тада су све православне заједнице биле јасно мање или више етнички формиране. ОСА је формирана тек тада и то пре свега од руске цркве, па је самим тим од свих осталих била схваћена као прирепак Русије. Друго православне заједнице желе да очувају свој идентитет. И то је један од главних разлога што се и многи не баш религиозни: Срби, Грци, Сиријци прикључују цркви јер она чува њихов национални идентитет. То им омогућава везу са матицом и учешће у политици и економији матичних земаља. Када се узме број људи који из појединих земаља иде у емиграцију и цифра девиза коју они сваке године шаљу у матицу, постаје јасно да ни матичним земљама није у интересу да се олакша денационализација и интеграција њихових сународника у Англоамеричку масу, која би се много лакше одвијала када не би постојале помесне православне цркве у дијаспори. А посебно у тако важној земљи какве су САД. Кад се има у виду да се религија никако не може одвојити од утицаја на економију и политику. Јер религије су погледи на свет који имају своје ставове и о тиме питањима. Па исто тако и православље²⁵⁾.

То се посебно види у политици. Нема земље на свету којој није важно да своје интересе што боље представи у САД. У том смислу скоро све земље формирају своје, лоби групе које делују у Вашингтону и у Њујорку где је седиште ОУН. За лобирање је јако важно наћи људе који одлично знају језик, обичаје, људе и методе којима се може остварити неки интерес у САД. А дијаспора је у том смислу веома важна. Она је део америчког миљеа познаје земљу, има везе и ако има и људе и новац онда је посао упола оба-

25) О односу економије и православља погледати Ђурић Живојин, «Православна религија у Србији и савремена неолиберална економска политика», у *Политикологија религије*, бр. 1-2007, год. I, доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no1/Pravoslavna_religija_u_Srbiji_i_savremena_neoliberalna_ekonomaska_politika.pdf (16-10.2010)

вљен. А ако би се православна дијаспора утопила у “Православну цркву у Америци” ту би се много лакше изгубио национални идентитет и проблеми који муче матицу постали далеки, неразумљиви а самим тим и недовољни мотив за борбу за интересе бивше матице у САД. Зато земљама из којих је потекла православна дијаспора у САД никако није у интересу да се она утопи у јединствену православну цркву.

Исто је случај са српском, православном дијаспором. Ако погледамо како ствари стоје онда ће нам све то бити много јасније. Сада у САД постоје четири епископије како смо рекли. На челу три од четири су епископи који су рођени у матици. Само је једна епископ рођен у Америци. То је митрополит чикашко-либертвилски Христофор, који је умро августа 2010²⁶⁾. После смрти митрополита Свети синод из Београда је за администратора ове епархије именовано садашњег поглавара српске православне цркве патријарха Иринеја²⁷⁾. Тиме се види да се из Београда престонице Србије контролише живот српске православне дијаспоре у САД. Када би она била део Православне цркве у Америци, епископи би били бирани тамо и не би имали никакве везе са Београдом. Тако да се од њих не би могла очекивати никаква помоћ, већа него што је могућа помоћ од било које друге православне цркве. Због тога је у Београду у оквиру владе Србије основано и министарство за дијаспору²⁸⁾. То министарство преко епархија српске цркве у САД одржава везу са српским православним исељеницима у САД и преко њих може да остварује и интересе Србије, онолико колико је српска православна дијаспора у САД јака.

Имајући у виду оно што је речено у томосу о аутокефалности Православне цркве у Америци сви представници православне дијаспоре, па самим тим и српске у САД настоје да остваре идеју о свеправославном јединству на други начин, ако већ не постоји јединствена православна црквена јурисдикција. То се остварује на нивоу “The Standing Conference of Canonical Orthodox Bishops in the Americas (SCOBA)”, “Сталне Конференције канонских православних епископа Америке”. Ова институција је основана 1960. године. Дакле десет година пре него што је створена Аутокефална православна црква у Америци створена је СКОБА. СКОБА се састаје два пута годишње и разматра сва питања која се тичу право-

26) http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/preminuo_mitropolit_hristofor_kovacevic.55.html?news_id=197494 (13.10.2010)

27) http://www.midwestmetropolitanate.org/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=26 (13.10.2010)

28) <http://www.mzd.gov.rs/cyr/default.aspx> (13.10.2010)

славног јединства. Чланице СКОБЕ: Грчка православна архиепископија Америке, Српска православна црква у Северној и Јужној Америци, Румунска православна архиепископија у Америци, Православна црква у Америци, Представништво московске патријаршије, Антиохијска православна архиепископија у САД, Америчка карпатско-руска епископија у САД, Бугарска источно-православна епископија у САД, Канади и Аустралији, Украјинска православна црква у САД и Албанска православна епископија Америке Albanian Orthodox Diocese of America²⁹⁾.

СКОБА како видимо даје могућност за стварање заједничке православне политике у САД. Са те тачке гледишта није безначајан ни њен политички утицај. Православни у САД, према проценама из 2008-године броје око 3, 5 милиона припадника. То није велика цифра³⁰⁾. Али ако се подсетимо да је Мајкл Дукакис православни Грк на изборима 1988. био кандидат демократске странке за председника САД³¹⁾ онда се види да православна заједница својим утицајем издалека превазилази свој број на територији САД. Поред председничког кандидата, једне од две најјаче странке православци су били на највишим функцијама у САД. Тако је Џорџ Тенет, био Директор Централне обавештајне агенције и остао је на тој функцији за време владавине два председника из опозиционих политичких партија Била Клинтона и Џорџа Буша, млађег. Он је на тој функцији био од 11. јула 1997. до 11. јула 2004. То је био други најдужи мандат, коју је неки појединац држао у историји те службе³²⁾.

На основу свега реченог види се да је православна српска дијаспора у САД организована на сличан начин на који су организоване остале православне јурисдикције у тој држави. Са те тачке гледишта она представља део целокупног православља у САД. Али је исто тако и део српске православне цркве чије је седиште у матици Србији. Таква организација која има двоструку припадност :једну држави у којој живи а другу земљи порекла. Она тако омогућава да се преко ње може остваривати барем мали културни али и економски и политички утицај на САД Али исто тако преко

29) <http://www.scoba.us/jurisdictions.htm> (13.10.2010)

30) 2008, *The New York Times Almanac*, стр. 410.

31) Исто, стр. 119. О вези религије и председничке функције у САД видети Јевтић Мирољуб, «Position of President and Religion within Political System of USA», *Политикологија религије*, бр. 2-2007, год. II. Доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no2/Miroљub_Jevtic.pdf (13.10.2010)

32) http://en.wikipedia.org/wiki/George_Tenet (13.10.2010)

српске православне дијаспоре и САД може вршити утицај не само на саму заједницу у Америци него и на збивања у Србији³³⁾.

Miroljub Jevtic

SERBIAN ORTHODOX DIASPORA AND UNITY OF THE ORTHODOX CHURCH IN USA

Summary

On one territory or in one town can exist only one diocese according to the orthodox ecclesiology.

Precisely speaking, it is not good for two orthodox jurisdictions to coincide at the same territory. This fact is not respected in case of the USA, Australia or Western Europe. Therefore, there is more than one diocese in one city, which coincides with each other.

If we perceive the position of Serbian Orthodox Church from that point of view, we will very often find on the same territory Serbian Orthodox Church along with other Orthodox jurisdictions of lawfully recognized Orthodox Churches. So, on the same territory we can find Greek, Serbian, Bulgarian, Russian and other Orthodox Churches.

On the other side OCA (Orthodox Church in America) has been established in order to gather all Orthodox worshipers in the USA, but so far it has managed to gather only lesser part of Orthodox worshipers. By far most of Orthodox worshipers stayed connected to national churches such as Greek, Serbian, Bulgarian etc. But, on the other hand it is obvious that this Church would like to reintegrate all Orthodox worshipers in the USA.

From that point of view, it is clear that interests of Serbian Orthodox Church, as well as other Orthodox Churches, are opposite to politics of OCA(Orthodox Church in America).

Keywords: Serbian Orthodox Church, Unity, Orthodox Church in America, national jurisdiction, political interest

ЛИТЕРАТУРА

Ђурић Живојин, «Православна религија у Србији и савремена неолиберална економска политика», у *Политикологија религије*, бр. 1-2007, год. I.

33) Тако је једно време за председника југословенске владе од 14. јула 1992–9 фебруара 1993. био изабран Милан Панић, амерички држављанин http://en.wikipedia.org/wiki/Milan_Pani%C4%87 (13-10.2010)

- Flere Sergej. «Registration of Religious Communities in European Countries», *Политикологија религије*, бр. 1-2010, год. IV, доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume4_no1/7%20-%20sergej%20flere.pdf (3.10.2010)
- Jevtic Miroljub, «Political Science and Religion», *Politikologija religije* br. 1/2007 Vol. I, dostupno i na http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no1/Political_science_and_religion.pdf (2.10.2010)
- Јевтић Мирољуб, *Шинтари и ислам*, Грагомотајица, Прњавор, 1995.
- Јевтић Мирољуб, «Position of President and Religion within Political System of USA», *Политикологија религије*, бр. 2-2007, година II, доступно и на http://www.politicsandreligionjournal.com/images/pdf_files/engleski/volume1_no2/Miroljub_Jevtic.pdf (3.10.2010).
- Jevtic Miroljub, «Position of President and Religion within Political System of USA», *Политикологија религије*, бр. 2-2007, год. II.
- Карапанчић М. Боривоје, *Срби и Српска православна црква у Америци и Канади*, Светосавска књижевна заједница, Београд, 2007.
- Панагопулос Алексиос, *Политички зналај деловања православне цркве у Албанији, 1990-2005*, докторска дисертација, ФПН, Београд, 2009.
- Перић Димшо, *Црквено право*, Правни факултет Београд, Београд, 2006.
- Preobrazenskij Aleksandar, *The Russian Orthodox Church: 10th to 20th century*, Moscow 1988.
- Спасовић Станимир, *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1941-1991*, издање Источник, Епархије канадске, Торонто, Канада, штампано у Београду 1997.
- Secularism versus religion, у *Политикологија религије*, бр. 2-2009, год. III. http://www.politicsandreligionjournal.com/index.php?option=com_content&view=article&id=19%3A-iii--2--2009&catid=8%3Aarhiva-izdanja&Itemid=9&lang=en (11.10.2010)
- Serafimova Maria, «Religious and Politics: The Case of Bulgarian Orthodox Church», *Политикологија религије*, бр. 1-2007, год. I.
- 2008 *The New York Times, Almanac*.

УДК: 316.722+165.75
Примљено: 18. октобра 2010.
Прихваћено: 25. новембра 2010.
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 4/2010.
год. 17. vol. 30.
стр. 253-272.

Жељко Симић

Београд

ЛЕВИ-СТРОС ИЗМЕЂУ МЕТОДОЛОГИЈЕ И ОНТОЛОГИЈЕ

Сажетак

Овим радом аутор покушава да укаже на теоријску парадоксалност Леви-Стросовог разуђеног и обимног мисаоног опуса. Аналошким преносом методе лингвистичке генеративне хијерархичности родоначелник антрополошког структурализма успео је да покаже како је немогуће разумети било који сегмент бивствовања „примитивних“ заједница уколико се непрестано нема у виду да мисаоно-праксеолошким тоталитетом влада један метаонцепт, којим се стабилизује њихов онтолошки статус. Али, проширивањем методолошких ингеренција Леви-Строс је апсолутизовао методу до нивоа на којем управо она, метода, постаје не само нужни меритум сваке истине о човековој психи и његовој социјалној средини, већ и њено „ентелехијско“ остварење. Управо у тој стратегији аутор уочава скривену Леви-Стросову потребу да универзалне увиде структуралистичког поступка преиначи у догме, које је немогуће подвргнути научној провери. Ова склоност Леви-Строса може се, према ауторској анализи, најпрегнантније разумети у његовом покушају да фиксира један десубјективизовани свет чији се генератор значењских утисака налази у структурисаним процедурама друштвеног утицаја, а из којег је искључена свака персонална доживљајност.

Кључне речи: метода, епистема, онтологија, структура, радиоцентризам, социјални обрасци и десубјективизација.

У референтној литератури, као што је познато, сматра се општеприхваћеним да је међу интелектуалним великанима модернитета управо Леви-Строс онај који никада није одступио од постулата, рецимо тако, „ортодоксног“ структурализма - при чему се „ортодоксија“ прећутно везује за стриктно методолошко и интерпретативно праћење ставова Сосир-Јакобсонове лингвистике.

Већ и сам по себи овај став сматрамо спорним, и ускоро ћемо се позабавити оним што налазимо да се открива као иманентна парадоксалност Леви-Стросових налаза и то оног часа када *свим њиховим имплицитним поукама и одјецима* (а не само онима који се тичу успешности изоловане методолошке примене) покушамо да нађемо место у строго рубрицираном и дефинисаном оквиру „изама“ западне мисли. Важније од те парадоксалности (али и, видећемо, као ревалоризовани агенс најтешње повезан с њоме) јесте о оно што почива у чињеници да нас је средишња идеја овог рада довела догле да у структурацију-у-дејству (јер је за проблем устројства личности свака другачија тек пуки апстракт) пре видимо „текстуру“ него „скриптуру“, онда када јој тражимо значење и потенцијал за разумевање функционисања људске психе.

И још нешто може бити чудно. Наиме, у односу на једно питање које се као критичко већ одавно утемељило у односу на Леви-Стросово дело - а оно гласи: колико је оправдано изводити безостатне методолошке translације из домена лингвистике у домен друштвене реалности, односно, није ли неминовно потребно извести значајно *редукционистичко одстрањивање* чињеница да би се сложеност социјалне праксе приказала као илустрација математички прецизних једначина - ми смо склони да Леви-Строса *бранимо*. Разлог и за овај став чини нам се јасним: правилност симболичког компоновања и интенционално-шифрираних односа и понашања унутар друштва уопште није спорна, напосто зато што није споран ниво на који се односи Леви-Стросова елаборација. Да структурисаност (и каква) постоји и око нас, у нашем свету, подрбно смо сазнали и од других мислилаца, напосе од Фукоа!

Људско друштво, то се чини неоспорно, у односу на појединца функционише као својеврстан *протетички* систем. Леви-Строс уопште не пориче и убедљиво показује да су те системске „протезе“ разноврсне (у поређењу између примитивних и цивилизованих друштава), иако им је *систематичност* заједничка. Али, уколико су те протезе различите и у свом формативном повратном ефекту на појединца и на њихово властито уобличујуће друштво, није нам јасно зашто се не поставља следеће питање: који је онда *интринсички* разлог да једна култура производи једну, а друга ефективно и проспективно сасвим различиту системску атрибутивну мрежу пожељних својстава? Да је Леви-Строс то питање уопште поставио, и то преко свог прећутног саглашавања са кантовском априорношћу структуришући моћи човековог менталног склопа - тек би то био ниво упитаности у којем бисмо са овим аутором могли да

полемишемо; али он у таквом нивоу, баш као ни поменути Фуко, није упитаношћу учествовао¹.

Одавно је већ утврђено да је главни ток западне мисли напросто заражен фундаменталним током рациоцентризма који модус две инвестиције структурисаности одговорне за уобличење основне слике стварности модерног западног човека - то су структура умне категоризације реалитета (са апсолутизованом *ego-cogito* центрацијом) и „епистемска“ структура (врсте и праваца посредованости знања) социјалних релација (у значењу за чије „археолошко“ одгонетање дугујемо Фукоу) - схвата као *универзалну*. И управо ту се указује *побочна линија* на којој Леви-Строс *укупним дигнитетом* својих специјалистичких налаза подрива на поједине правце и школе филозофске мисли (од којих једној представља корифејску фигуру), него својеврсни имплицитни расуђујући етноцентризам који захвата ниво етноцентризма дубљи од оног (временом већ популарно познатог) на којем се обеснажује презир према „дивљој мисли“. (Јер тек тај ниво о којем говоримо *чини могућним* да уопште и дође до толиког појавног разликовања између „дивље“ и „цивилизоване“ мисли). Нас, према томе, занима управо то шта је и колико Леви-Строс *посредно* учинио да нас овласти да управо за тај ниво затражимо право расправе.¹⁾

Утолико ће наше разматрање Леви-Стросових налаза још мање но у случају других аутора осећати дуг уобичајеној и свакако веома исцрпно претресеној страни његових примарних остварења. За потребе овог рада све њих можемо сажети у готово општепознате ставке - између осталог и зато што је огољени принцип структурализма, то јест примена инваријантне мреже варијабилних дистинктивних означитеља који на себи носе тоталитет значењске категорије, у погледу етнологске грађе много мање дискурзивне него истраживачке природе. Дакле, само да бисмо одужили потребу за оквиром, поновимо да је Леви-Строс у својим првим радовима надасве доказивао како у примитивним друштвима, упркос огромној појавној и материјалној разноликости, постоји својевр-

1) Сличну примедбу, након подробне анализе различитих фактичких домета Леви-Стросове истраживачке методологије и филозофске спекулације, упућује и Едмунд Лич у својој студији о Леви-Стросу: „...евидентни културни подаци којима Леви-Строс манипулише веома су површни. Иако је већина нас вољна да прихвати да су структуре које он излаже манифестације једног несвесног менталног процеса, ја се лично не могу сложити са њим када инсистира на тумачењу Несвесног као *атрибута заједничког целокупног човечанства*, а не као *атрибута одређеног појединца или одређене културне групе*. Међутим, као што је већ запазио Иван Симонис, мада је Леви-Строс у почетку намеравао да открије структуру људског мишљења, на концу нам је што шта рекао о структури естетске перцепције.“ Едмунд Лич, *Клод Леви-Строс*, НИП Дуга, Београд, 1972, стр. 140.

сна „инфраструктура“ која са крајњој правилношћу (које корисници нису свесни) управља свим облицима социјалног понашања.

И уопште, и не само узгред, поменимо да је Леви-Строс такође утврдио да је манифестни одраз ове инфраструктуре логичког типа заправо однос *размењивања*. Ово откриће лако може бити потцењено, а нама се чини веома битним. Најпре, размењивање подразумева циркулацију добара било које врсте који управо у узајамним односима процене одржавају свој узајамни идентитет. Осим тога, размена објеката, заправо, тако утврђује реферишући „транзакциони“ оквир, а то је да се размењени објекти на пресудан начин вредносно *потврђују* један кроз другог. Рекли бисмо, отуда, да категорија размењивања не значи ништа друго до продужавање и „расађивање“ *узајамности као кохезивног принципа* који се протеже на дословно све оно што „примитивни“ човек активно перцепира као природу - будући да је Леви-Строс утврдио три основне размене које детерминишу цели друштвени живот: размењивање речи, роба и жена, а чиме је покривен цели природни универзум. Уколико претпоставимо да утанчавано размењивање реферише на имплицитну присутност својеврсног „природног уговора“, онда се испоставља како се размењивањем за онтолошког гаранта позива *целовитост* - која као неисцрпни колектор омогућава *кружење* размењиваних објеката - те се тако на крају испоставља да размењивање, на најдубљој равни и примарно, није ништа друго него *функција интегративности*, а тек потом начин друштвеног *опстанка*. Занимљиво је да се, колико нам је познато, Леви-Строс никада није темељно бавио чињеницом да западна цивилизација заправо више уопште не познаје социјалну институцију *размењивања* (у оригиналном смислу), јер је ова одавно замењена оном купопродаје, а чији је, опет, одрживи еталон *акумулација*, односно дебалансни и дезинтегративни захват у односу на узорак расејавања природне повезаности који прожима размењивање.

Из ове дигресије, тако, већ можемо екстраховати пример онога што смо наговестили као парадоксалност Леви-Стросових налаза: многи појединачни резултати његових непроцењиво вредних истраживања на терену пружају могућност отварања питања чије непознанице превазилазе задржавање на оној епистеми која постулира респектовање строгог структуралистичког кључа интерпретације (а о једном типичном ескапистичком маневру на који обавезује та епистема види нашу последњу наведену фусноту). Реч је, мислимо, најпросто о томе да су аналитичка прецизност и индуктивна селективност Леви-Строса-истраживача *епистемолошки* далеко значајнији од његове филозофско-структуралистичке об-

раде добијених података.²⁾ Ти *подаци* а не њихове интерпретације, обједињени у Леви-Стросовом класификујућем кључу који је био толико успешан зато што иманентно реконструираше код њихове (података) примарне продукције и колекторског одржавања, тако рећи супериорно говоре сами за себе на платформи једног *тотално* - а не само прагматски - вреднованог хуманитета, платформи коју је својом етичком мисијом *такође посредно* Леви-Строс витално инаугурисао.³⁾ Не треба, дакле, ни помињати да подаци, којима је Леви-Строс подарио тако потресно убедљив укупни транслаторни смештај, сами за себе говоре убедљивије од било ког тумача.⁴⁾ (Убрзо ћемо видети како.) И овде одмах нотирајмо две тачке за које ћемо изложити Леви-Стросове закључке, али ћемо се потом на њих осврнути и нашим коментаром.

Прво, постојање *несвесне* „инфраструктурне“ матрице размењивања представља симболичку комуникациону трасу преко које се изводи бескрајна прометна варијабилност конкретних решења. Друго, и истовремено, та инфраструктура увек реферише на један средишњи значењски нуклеус чије се очување, или одржавање детерминишуће присутности, у колективној свести интерпретира као не само витално егзистенцијално, већ и као онтолошки утемељујуће.

Класичан пример из првих Леви-Стросових радова - који одмах пратимо његовом властитом елаборацијом - јесте онај о фундаменту забране инцеста и инфраструктурним егзогамијским мрежама које предодређују могућне релације између сродничких група.

- 2) „Кроз његова дела провлачи се све израженија тежња да његова открића у вези са чињеницама које универзално карактеришу несвесне процесе људске мисли буду проглашене догмом. У почетку, Леви-Строс се, једноставно задовољавао генерализовањем своје примарне схеме бинарних опозиција и убацивањем посредничких термина међу њене елементе... међутим, однавдна се чини да овај његов систем у целини прераста у неку врсту пророчанства које се само од себе испуњава и које је немогућно подвргнути провери, зато што га је, по дефиницији, немогућно оповргнути.“ Е. Лич, *нав. дело*, стр. 145. Лич даље наводи типичан пример из *Митологика* у којем Леви-Строс податке „са терена“ које се не уклапају у његову схему једноставно проглашава таквима да не противрече његовом тумачењу, већ га, како каже, обогаћују још једном димензијом!
- 3) Уосталом, многи редови Леви-Стросових студија одишу овом најдубље хуманистичком оријентацијом, која ипак није прерасла у својеврсну приоритетно „доживљајну“ експланаторну стратегију интеграционизма. На пример, на завршетку последњег тома *Митологика*, Леви-Строс каже како правилно схваћени хуманизам „не може почети са собом самим, већ мора ставити свет пре живота, живот пре човека, а поштовање других пре сопствених интереса“. Клод Леви-Строс, *Митологије III*, Просвета, Београд, 1983, стр. 420.
- 4) „Суштинска вредност Леви-Стросовог доприноса“, пише Е. Лич, „није формалистичко трагање за бинарним опозицијама, те њиховим мултиплицираним пермутацијама и комбинацијама, већ уистину поетски распон асоцијација које он развија током своје анализе: сложеност не ствара збрку, него омогућује открића.“ *Исто*, стр. 146.

Заједнице, као не само међусобно упоредиви ентитети, већ и као - у структуралистичком закључку - заправо најмање јединице које у себе сабирају прерогативе субјективитета, на различите начине (и са различито бројним члановима у једначини) решавају проблем индивидуализације *фигура* (ово је, наравно карактеристично: индивидуализација се завршава на нивоу *фигурисаности*) чији статус одржава мрежу стабилном. При том је овај принцип, односно захват формализације односа између јединица (то јест сродника чији је индивидуалитет у овој матрици исцрпљен сродништвом) као формативних категорија друштва, у свим случајевима истоветан. Ова закономерност је толико строга, да омогућава и пробно-комбинаторно конструисање система сродништва који још нису познати у пракси.⁵⁾

Наравно, Леви-Стросова хипотеза се на основу овог налаза природно шири у правцу идеје да су не само системи сродства, који аксиоматски штите регенеративну динамику и опстајање, већ и сви други аспекти психо-социјалног живота „примитивних“ заједница, можда покривени сличним системима, то јест „темељним структурним плановима“. Због тога се, поред екскурзија у примитивну уметност, у својим каснијим делима он сасвим окреће структуралистичкој обради митова и с њима повезаног тотемизма, примењујући исте поступке анализе као и у случају одгонетања инфраструктуре сродства (односно размене женā).

Митови су Леви-Стросу захвални медиј и због њихове нарративне матрице на коју се још очигледније, и тематски, могу применити лингвистички методи анализе. Иако неисцрпно приповеда о заплетима митова, Леви-Строс то чини, наравно, само да би показао како није фабулација оно што је пресудно у њиховом конструисању, већ оно што назива универзалном граматиком митског кода, а што је, другачије речено, композитна *значањска референца* која покрива увек исту намену и поенту - митови о пореклу, о културацији, о открићу ватре, о потопу, итд., пре него што су део колективног духа, изражавају *колективну потребу* која је на огромном разуђеном простору заједничка свим припадницима једне цивилизације, односно - *фукоовске епистеме*.⁶⁾

5) Учинимо и ми, као и сви други тумачи, омаж Редклиф-Брауновом проналаску таквог система сродства код аустралијских племена којег је претходно сам Редклиф-Браун најавио као очекивано постојећи.

6) Тек да бисмо указали докле иде Леви-Стросово напрезање да пошто-пото наметне структуралистичку формализацију, поменимо пример са почетка *Митологија III*, у којем тврди како се један конкретни мит јужноамеричког племена Тукуна не може објаснити уколико се на њега не примени парадигматски систем којег је Леви-Строс екстраховао из митова северноамеричких урођеника!

Реч је о серијалном преношењу конфигурационе мреже у којој се конкретни симболи мењају од племена до племена и од народа до народа, али драмски код остаје непромењен. Чињеница да инвентивност „означитеља“, уз логичку доследност њиховог уклапања, постиже фасцинантне домете у *дугом периоду*, Леви-Стросу сасвим оправдано не говори само о стабилној несвесној усађености и синхронијском притиску једном заданих система да себи прилагодје конкретна историјска збивања (јер: „Јасно је да ће историја и демографска еволуција увек пореметити планове које су мудраци замислили“),⁷⁾ већ се упушта и у постулирање присуства онога што (рекли бисмо не баш срећно) назива „логичким операторима“, који су у ствари својеврсне чврсте категоријалне перцепције које чак и различитим генерацијама, и у битно измењеним условима, одржавају стабилном митску матрицу једне заједнице. Овде, међутим, мислимо да се у Леви-Стросовом закључивању поново поткрада грешка механичког свођења свих запажања на фаворизовани експланарни кључ, иако нека од њих, по нама, управо траже изразито преиспитивање домета самог тог кључа. Навешћемо пример.

Један, мислимо, битан случај тиче се примећеног својства неких „дивљих мисли“ (Леви-Строс га везује за све „класичне земље тотемске организације“) да организациону схему спољњег света консолидују тако да у сопствену (онтолошку) матрицу (идентитета - јер увек је напослетку о њему реч!) активно (јер тотем представља такорећи тотално мобилизујуће везивање) укључи и вантотемске јединке, чиме диференцијална функција као да немало губи смисао недодирљиво-искључивог остваритеља аутосигнификантности! Сâм Леви-Строс о овоме пише како се често „губи из вида да је једна од основних функција тотемских класификација да разбије ту затвореност групе у себе саму и помогне стварању појма који приближно одговара појму човечанства, у коме не постоје границе између група⁸⁾.

Ово је несумњиво изванредно запажање, али Леви-Строс преко њега прелази сврставајући га у пример деловања једног „логичког оператора“ који омогућава „истовремено одређивање статуса појединаца у групи и проширивање групе ван њеног традиционалног оквира“,⁹⁾ иако је очигледно реч о контрадикцији. У ствари, оно што Леви-Строс овде чини јесте нехотично етноцентричко по-сваку-цену подвођење оног што је можда (јер ни у ком случају

7) Клод Леви-Строс, *Дивља мисао*, Нолит, Београд, 1978, стр. 209.

8) *Исто*, стр. 223.

9) *Исто*, стр. 222–23.

није проверено) својеврсно испољење крајње интегративне мобилности свеколиког доживљајног регистра у рационално-априорну схему, која је у искључивом облику, ваљда, тек дистинктивна одлика „цивилизованог“ човека. (Најзад, зар је уопште и могуће тотемистичку индентификацију сводити на логицистичку пројекцију рационалитета у духу западне мисли? - што Леви-Строс *заиста чини целим својим опусом*, будући да га, као што ћемо видети, приврженост структурализму обавезује на *прогон доживљајности*.)

Управо изнесеним примером задовољићемо се као уводном илустрацијом оног што смо назвали „парадоксалношћу“ Леви-Стросовог ангажмана. Намера нам је да, пре него што пређемо на излагање нашег виђења (или пре реконструкције) разлога тој парадоксалности, сумирамо све конкретне примедбе у два основна врела погрешних расуђивања - таква из којих, сматрамо, углавном проиходи оно што бисмо назвали конкретним Леви-Стросовим превидима или, пак, концептуално-зависним и олаким прелажењима преко алтернативних објашњења.

Пре свега, поћи ћемо од горе констатованог, наизглед већ самог по себи разумљивог Леви-Стросовог става да се на примеру „примитивних“ заједница најочигледније може испратити несвесно деловање конгитивних матрица које делују сасвим истоветно логичким прескриптивним обрасцима што их неосетно намеће наша научна слика света. Али већ и у овом, такорећи аксиоматском, ставу ми препознајемо сусрет два различита издања Леви-Строса. Прво је оно објективног истраживача опремљеног методом која најадекватније кореспондира са грађом која се истовремено крајње диверсификована „означитељима“ у наизглед неразумљивим правцима, али и праћена једнако крајњом строгошћу придржавања од стране њених корисника. Нема никакве сумње да је тек примена структуралног приступа у анализи (којом се превазилазе недостаци функционализма и формализма) допринела стварању увида да је иза конкретног представног изобиља могућности проникла у симболичку конфигурацију која путем непрекидног низања опозитних парова распростире мрежу тумачења чија је тежња да покрије целину реалитета.

Тако се с успехом читава застрашујућа тотемска збрка напослетку своди на прецизно функционисање једног језика који следи иста правила као и они познати. „Помоћу специјалне номенклатуре, створене од животињских и биљних израза (и у томе је његово једино особено својство), тобожњи тотемизам само изражава, на свој начин (данас би се рекло помоћу посебног кода), корелације и опозиције које се могу формализовати и друкчије... Тотемизам се

стога своди на изванредан начин формулисања једног општег проблема: учинити тако да супротност, уместо да буде препрека за интеграцију, послужи њеном стварању.¹⁰⁾

Осим тога, Леви-Строс је, захваљујући истој методолошкој позицији, понудио и прави кључ за разумевање посебне врсте примитивне симболичке креативности коју ће назвати техником „бриколажа“ (од *bricolage*, на француском језику, рецимо, „кућно мајсторисање“, или, практично, „направи од чега можеш“), а којом се доказује како је „примитивном“ уму при избору употребљених митских „означитеља“ (или других ритуално конципираних а структурално уобличених обичаја и техника) заправо једино стало до обделавања и сталног анимирања матрице којом одржава свој идентитет као смислену сраслост са природним универзумом.¹¹⁾

Најзад, Леви-Строс је аналошким преносом методе лингвистичке генеративне стратификованости (узастопност дистинктивних нивоа од поларизације фонема, преко „семантичких“ или „граматичких“ модела тотемске персонификације, до строго корелативне ритуалистике социјалних понашања) успео да покаже како је немогуће разумети било који сегмент бивствовања „примитивних“ заједница уколико се непрестано нема у виду да мисаоно-праксеолошким тоталитетом влада један мета-концепт, такав да у крајњој линији стабилизује њихов онтолошки статус (премда ово није Леви-Стросов омиљени израз.)

Али то би требало да буде све што се могло добити методолошким исправношћу. Последњим редовима смо желели само да покушамо са представљањем прага на којем Леви-Строс неопазиче престапа у своје друго, по нама странпутично издање: реч је напросто о проширењу методолошких ингеренција, таквом у којој управо метода (баш као и код Лакана *апсолутизовани језик*) постаје не само нужни меритум сваке истине о људској психи, већ и њено, рецимо слободно чак и тако, „ентелехијско“ остварење! И одмах ћемо навести редове који вероватно најбоље тестирају ову тезу, али и показују како се одвија прелаз на који мислимо:

10) Клод Леви-Строс, *Тотемизам данас*, БИГЗ, Београд, 1979, стр. 117.

11) Осврћући се на *објективну страну* Леви-Стросовог извештаја о начину лова Хидатса-Индијанаца из *Дивље мисли*, Личов закључак иде у истом смеру (наравно, задржавајући се тек на критичкој примедби): „Глобално посматрана, Леви-Стросова анализа нам показује да су - по мишљењу Хидатса-Индијанаца - практичне, економске ствари као што су лов и земљорадња, неразлучиво испреpletене са ставовима према космологији, појму светог, храни, женама, животу и смрти, а неоспорно да је такав однос дијаметрално супротан нашем савременом обичају који прописује да се, ако нам је стало да уживамо углед рационалних научника, чињенице и вредности морају до краја раздвајати. Наш начин мишљења је производ једне Културе отуђене од Природе: мисао Хидатса-Индијанаца потиче из Културе интегрисане са Природом.“ Е. Лич, *нав. дело*, стр. 147-148.

„Свака разина друштвене стварности изгледа као неопходан саставни део без кога би било немогуће схватити друге разине. Обичаји воде веровањима, а веровања техникама; међутим, различите разине се не огледају једноставно једне у другима: оне међусобно дијалектички дејствују на такав начин да се човек не може надати да ће упознати једну од њих, а да претходно није проценио - у њиховим односима опозиције и корелације - *институције, представе и ситуације*. У сваком од ових практичних подухвата, антропологија само потврђује хомологију структуре између човекове мисли на делу и човековог предмета којим се она бави. Методолошка интеграција суштине и форме одражава, на свој начин, једну битну интеграцију: интеграцију метода и стварности.“¹²⁾

Примедба коју овде упућујемо тиче се Леви-Стросовог транспонованња заокруженог обрасца властите (модерно-западњачке) гносеолошке традиције на сазнајни регистар „примитивног“ човека. Неоспорна је чињеница да модерном човеку Запада стварност посредује нешто што се одиста своди на континуирано и свепримењиво методолошко оперисање: наука, заправо, и није ништа друго него поистовећивање субјекта са корпусом методолошких процедура. Овде се, међутим, нешто превиђа: научна методолошка егзекуција се уопште не завршава на рубрицирању пасивног реалитета, односно она се не задржава на прагу проналажења модалитета који би уму био прихватљив за интеграцију у затечену кодираност природног света: наука преко технике, све више и најзад тотално, заправо насилно моделира природни реалитет и конструише његову измењену верзију којом, *логично*, супституише не само природу, већ и целокупну стратегију опхођења која би, као примарна, била деривирана из разумевања и неоскрнављеног преузимања природне организационе матрице (иако, наимае, човек не може *знати* каква је она, он бар остаје у њеном регистру све док као ултимативни циљ одржава *интеграцију са њеном укупношћу*).

Свега овог, јасно, уопште нема код „примитивног“ ума: он преузима реалитет онакав какав му се представља и интегрише се с њиме *самим тим што не преступа праг његовог декомпоновања*. Зато је, мислимо, крајње погрешно дописивати безостатну прожетост и зависност од методе - коју ми познајемо и која је код нас одиста подигнута до значења врхунског егзистенцијалног „тотема“ псеудореалитета - у сасвим другачије и сведено оперативно-дистрибутивно значење које „метода“ има код „примитиваца“. Разлог зашто Леви-Строс упада у ову грешку тиче се његове *резулутне одлуке* да потпуно игнорише третирање круцијалног домена субјективног

12) Исто, стр. 120.

доживљаја као уопште легитимног за разумевање битних тачака персоналног одношења према реалности, које сматра искључивом дедукцијом социјалних образаца. Убрзо ћемо показати из каквог је дословно формулисаног програма потекла ова одлука која је предодредила читав истраживачки пут овог аутора, али претходно ћемо изнети запажање о једном скривенијем, а суштински детерминишућем чиниоцу који је проведен кроз овакав избор и који је далекосежно одредио његове импликације.

Сматрамо, наиме, да се у позадини поново налази једно рационалистичко тумачење Несвесног. Размислимо: чак и пре него што артикулација стигне до учитавања наше методолошке зависности у „примитивни“ ум, комплетно дедуктивно здање структуралистичке априорности већ је пројектовано на аксиом *несвесности* операција „дивље“ мисли, по аналогији како са несвесношћу знања о употреби језика, тако и (као што смо рекли: маскиране) заробљености цивилизованог ума у мреже сопствене методолошке „инфраструктуре“. Као интелектуални лидер читавог владајућег антрополошког приступа, Леви-Строс већ подразумевано сматра непобитним да је „примитивни“ човек, управо и као модерни „цивилизовани“ *несвесни* роб таквих априорности менталних категорија, које нужно исходе у стварности која је не логицистички посредована (ово је еуфемизам), него техницистички *тоталитаризована*. Ово је потпуно нетачно! - али кардинална нетачност се може увидети тек уколико цивилизовани човек *иступи* из матрице прописаног доживљаја који опредељује шта је оно на чему персоналитет почива као парадокс епицентралног „несвесног избора“, и схвати како код „примитивног“ (или, племенитије, „древног“ човека, којег призива рецимо Хајдегер) постоји један потпуно другачији *фундаменталан претходећи избор*. Тај избор *није несвесан зато што је отклоњен од свести, него зато што је проведен кроз супстрат сваког доживљаја као претпоставке свих свесних короларија* (односно, фундаментални несвесни избор имплицира једну свесност чије је свепрожимајуће присуство такво да га економија свести више уопште не мора регистровати).

Речито исто то на прегнантнији и илустративнији начин: уколико је код модерног западног човека „несвесним“, или тачније свесно-непромишљаним (али стално иманим у виду градијента сваког атрибутивног излива свесне пажње) темељем *доживљаја* персоналитета постала чињеница *мислености* (континуитета тока самосвесности) коју прекида тек сан, потребно је пронаћи начин да се уживимо у једнаку легитимну могућност да је „примитивном“ човеку нешто сасвим друго *изабрани* персонални темељ који

из себе најпре такорећи „еманира“ скриптуру основне доживљајне оријентације, а она потом детерминише све конкретне структурације (чији начин реализације, којег открива Леви-Строс, дели са модерним човеком Запада).

Укратко, ако је праосновни *credo* (а у ствари центрипетално језгро доживљајној) пребивања у технички посредованој стварности „Мислим, дакле постојим“, размислимо колико тога се мења уколико је аналогни средишње-центрипетални исказ древног и примитивног човека, рецимо, „Једно сам са свима, дакле постојим“?

Да ли „примитивни“ Бороро-човек заиста верује да је велика ара? Свакако да не одговара чак и Леви-Строс, али се његово тумачење завршава позивањем на оно што једино познаје као модерни цивилизовани човек: „примитивац“ по њему, на крају крајева, само слуша своју (детињасту) варијанту оног истог логичког императива којем се повинује и развијенији цивилизовани рођак подносећи диктат „свог“ научног погледа на свет. Из тога неминовно следи да цивилизовани рођак само вештије и дубље у несвесно потискује своју „глуму“ (лакановски фантазам) повиновања социјалним обрасцима симболичко-структуралног типа. Ово је погрешно. Јер, зашто се не може помислити како „примитивни“ човек у свом свесном прихватању ритуалистике заправо изводи *конзервишући избор присутности једног сасвим другачијег циља своје „глуме“*?

И управо то је друго врело Леви-Стросових превиђања: питање индивидуалног аспекта мотивације који је, међутим, јасном програмском одлуком прогнан из спекулативне релевантности код овог аутора. Ваља признати да је Леви-Строс сâм признавао како његова методолошка одлука захтева да буду постулирана два независна поретка: онај којим смо се и досад бавили разматрајући његове ставове, то јест систем у којем се налази конкретни предмет истраживања (релације сродства, тотеми, мит, као означитељи) и поредак којег образује појединац својим властитим инкорпорирањем елемената првог система у животну праксу (начин перципирања, поимања, усаглашавања). Леви-Строс је сматрао да између ова два система постоји дисконтинуитет, и да пажњу антрополога завређује само први. Оваква би одлука и остала истраживачки легитимна, да из њених ограничења сâм Леви-Строс није преступио у домен најдубљих гносеолошких спекулација. Имајући то на уму, и враћајући се метафоричној реторици којом смо поентирали горње излагање, сада можемо поставити следеће диференцијално (у односу на Леви-Стросову искључивост) питање:

Да ли се сме као неопозиво тврдити да појединац, чак и ако се налази у савршено склопљеном културално-индуктивном пољу, одржава несвесну „глуму“ (подсећамо, овај термин користимо због потенцирања једне свесно образложиве сврховитости оног што се изводи несвесном рутином) свог непрепознавања колективног епистемолошког обрасца, само зато што исту „глуму“ примењују сви око њега? Другим речима, да „глуму“ изводи искључиво и *сама по себи* таква генина предиспонираност за „глумљено“ посредовање до реалитета? Или пре постоји пресудан удео такорећи тематског (фундаментално несвесно опредељеног) циља „глуме“ који само користи предиспонирајућу основу менталног склопа као *средство* свог остварења?

Да ли су савременици третираних епоха цивилизације Запада свесни фундаменталне епистемске матрице која сврховитим пласирањем знања организује свеколику егзистенцију у узастопном подређивању једној епистеми? Свакако нису, иначе не би чekali Фукоа да је археолошки открива. И даље, да ли се пласирање знања остварује путем институционалне макро-структурације, с једне, и структурације исказно-лингвистичког универзума, са друге стране? И ово је неоспорно, и у томе препознајемо мобилизацију тачно одређених менталних категорија (или Леви-Стросових „оператора“).

Али - и ово је пресудно - није ли управо Фукоова тврдња да се епистеме мењају начином тоталног рекомпоновања дискурзивне праксе, потврда да мора постојати својеврсна иницијална преоријентација чија се *изборност* (на нивоу несвесне а сврсисходне „глуме“) састоји макар у томе да се припадници епохе неким дубинским покретом „отварају“ провоцирању криптичним циљевима дате епистеме? Друго објашњење заиста не видимо. А управо овој претпоставци потврду даје имплицитна порука целокупног Леви-Стросовог истраживачког подухвата: колико год да је битно снажно хуманистичко и афирмишуће откриће да „примитивне“ културе на методолошки или логички сличан начин организују реализације својих „дискурзивних пракси“, још је битније могло бити - да су се из њега могле развити поуке - сазнање да доминацији једног профила „дискурзивне праксе“ и његове селективне структурације, *претходи* различити фундаментални избор чији тип највише личи на прожимање једном финалистичком интуицијом, коју потом реализује мобилизација свих нивоа „криптоструктура“. Сада смо, верујемо, још потпуније овлашћени да поставимо питање: одакле се, или „у име“ које инстанце унутар психе, намеће такав, можемо рећи, пре-епистемски избор?

У досадашњем току смо такорећи разоткривали амбијент оправдања за такво питање за које још увек, међутим, нисмо стигли до адекватног идиома помоћу којег би се могао лоцирати одговор. Али ће нам, верујемо, управо промишљање онога што Леви-Строс *није* уврстио у своју концепцију - а при тако изузетно прецизној и тачној класификацији и експозицији података - дати путоказ према бивственој терминологији којом би се одговор могао остварити.

(Али, пре тога, само ћемо поменути још један извор Леви-Стросовог доприноса разумевању епохе. Реч је о томе да је као дубоки познавалац и посвећени тумач „примитивних“ култура он у свакој прилици непоколебљиво износио свој став о моралној надмоћи и и вишем општехуманом нивоу живљења култура које је проучавао у односу на модерну европску цивилизацију. Као да је принуђеност да буде бранилац онога што је само по критеријумима располагања силе експанзивности требало да буде брањено, довела Леви-Строса у положај парадоксалне неупитаности о разлозима тог неупоредиво надмоћнијег „моралног“ и, још трагичније по модерна друштва, проспективног кредибилитета „примитиваца“. *Тужни тропи* - а можда је индикативно да је реч о раном делу које је можда као ниједно потоње савршено уравнотежено са својом претензијом - великим својим делом представљају израз безостатног Леви-Стросовог дивљења. Зар су доследна приврженост етичким вредностима и, рецимо, данас све популарнија и ургентнија, фасцинантна „еколошка свест“ заиста тако неинструктивни подаци за разматрање?)

Преостаје нам, дакле, да као веома значајне расветлимо разлоге под чијим је утицајем себе задржао на прагу оне врсте - бар публиковане - упитаности коју смо овде сугерисали. Уколико су наше тезе исправне, сасвим је очигледно да оне исходе из укључивања експланаторних ресурса који напосто изостају из Леви-Стросовог асортимана: утолико смо на почетку разложно изјавили да заправо и не може бити говора о полемици. Наша идеја је овде, према томе јасна: ако је већ непобитно да је Леви-Строс стратешком одлуком искључио као вишак оно што је претходно сâм препознао као легитиман извор у начину проблемске рецепције његове грађе (а ми смо, пак, своје примедбе постављали из претпоставки и позивања на сагледавање које проширује једностраност и методолошку зависност Леви-Стросовог приступа) - онда бисмо можда у оном *искљученом* од стране овог аутора могли тражити даљу потпору консеквентној линији овог рада и оснаживању горње упитаности.

Срећом, овог пута није потребно реконструисати изглед одбачених извора. Леви-Строс је са задивљујућом искреношћу и карактеристичном прецизношћу сâм то учинио, не ускративши чак

ни разлоге нити епистемолошке афинитете који су га на *искључивање* навели, као и на прелиминарне гносеолошке амбиције које је сматрао релевантним за домен његове специјализације. На нама је само да кратко размотримо навод који следи и прилог добијен тим разматрањем искористимо као увод у следећи сегмент наше анализе.

„Спогицао сам се“, пише Леви-Строс „о феноменологију уколико из ње произлази континуитет између доживљеног и стварног. Могу се сложити и признати да прво обухвата и објашњава друго, али сам од своја три учитеља [то су Маркс, Фројд и геологија; наша напомена] научио *да је пријелаз између та два реда неповезан*; да, ако хоћу да досегнем стварно, треба *најпре да одбацим доживљено*, па макар их касније морао опет уклопити једно у друго у објективној синтези ослобођеној сваке сентименталности. Што се тиче мисаоног покрета, који замало што се није расплинуо у егзистенцијализам, учинило ми се да је супротан ваљаном резонирању због склоности *коју показује према субјективним илузијама*. То уздизање особних брига на достојанство филозофских проблема излаже се великој опасности да се изроди у шипаричку метафизику, допуштиву са становишта дидактичног поступка, али врло опасну ако треба да допусти титрање с оном мисијом, што је намијењена филозофији, док наука довољно је ојача да је замијени, а која се састоји у томе да се схвати биће у односу са самим собом, а никако у односу са мнош. Мјесто да сруше метафизику, феноменологија и егзистенцијализам су завели двије методе да би јој нашли оправдање.“¹³⁾

Као што видимо, ступање, са *Тужним тропима*, на велика врата интелектуалног утицаја било је код Леви-Строса праћено зачуђујуће оштрим негирањем целокупног корпуса идеја две конкурентске школе мишљења. У ствари, проблем је још и тежи, будући да Леви-Строс не одбацује стратешке приступе или експанаторне платформе филозофских праваца, већ ампутира читаве комплексе података чије порекло - у крајњој линији - почива у широко схваћеној интроспекцији, и којима је првенственом пробојем психологије као науке призната релевантност сазнајног капацитета, а које Леви-Строс представља као реметилачке, варљиве или по сазнајној валидности заправо фиктивне.

Па ипак, чак ни ово сагледавање стварне равни спорења није најпрецизније: стварна мета Леви-Стросове дисквалификације јесте једна имплицитно сасвим другачије конфигурисана представа о човеку ка којој се, макар и само алузивно и тешко пробијано кроз „густо ткање“ крајње софистицираних анализа, протежу разуђени

13) Клод Леви-Строс, *Тужни тропи*, Загреб, 1960, стр. 54. Наш курзив.

рукавци феноменолошких или егзистенцијалистичких спекулација - и ту је представу Леви-Строс желео да такорећи сасече у корену.

Са друге стране, самоувереност која избија из његове искључивости само је одраз свести о располагању аргументацијом која ће се узајамно снажно поткрепљивати са, у то време готово помодно преоћним, структуралистичким приступом закључивању о последњим чињеницама „науке о човеку“. Када се, дакле, поново саберу закључци овог рашчлањавања, испоставља се да је егземплатна и веома поучна Леви-Стросова грешка у томе што је, охрабрен методолошком успелашћу примене структуралистичке анализе, консеквентном дискурзивном применом од њених постулата креирао једну *прелиминарну слику* о универзалном устројству људске природе, којој су, међутим, неки аспекти чињеница са терена изгледали као пореклом иритирајуће блиски „превазиђеним“ схватањима метафизичких или трансценденталних субјективних „фантазија“.

Као што је сосировска лингвистика учењем о апсолутној означитељској формативној доминацији „увела ред“ у маштовите спекулације о језику тако је семантички ниво изместила у секундарни апстракт, Леви-Строс је прелиминарном сликом о „дијакритичкој“ априорној уређености апсолутно свих испољавања људске психе (то јест премрежаношћу свих вољних аката - укључујући и говор - социјално-симболичким скриптурама) покушао да фиксира један *десубјективизовани* свет чије се генератор значењских утисака налази у структурисаним процедурама друштвеног утицаја.

Закључимо: када смо у горњој анализи хипотетички указали на вероватно постојање једног фундаменталног „преепистемског“ *избора*, дотакли смо се категорије која *аксиоматски* изостаје из структуралистичког концепта. (А овде је појам *изборности* тим више непријатељски уљезан, јер није реч о обичном конативном аспекту вољности којег структурализам Лакановог и Леви-Стросовог типа релативно лако разлаже као фантазам свесности, већ о таквом избору који, заправо, *утемељује* онтолошку оријентацију оперативности изведене из самог Несвесног, односно митског - јер, није тешко уочити да под митским Леви-Строс превасходно подразумева дискурс утицаја из којег је успешно одстрањен субјект казивања.)

Уколико би се ма и најблеђом алузијом допустило увођење експанаторног потенцијала изборности, био би урушен најдубљи постулат структурализма. Леви-Строс је, тако, у наведеном цитату заправо превентивно бранио сопствени дериват структуралистич-

ке концепције на најосетљивијој концептуалној тачки: јер *изборност* на коју мислимо не значи ништа друго него непознати вишак значења који измиче тотализујућој релационој игри означитеља. И Леви-Строс је у ствари веома проницљиво лоцирао одакле, као из извора суптилног фундаирања категорије изборности, прети највећа опасност - реч је о феноменолошком учењу о *инвенционалности* које својим дискурзивним репертоаром (што је и практично потврдило у својој психолошкој варијанти гешталтизма) заиста може успешно реализовати хипостазирање *природно-несвесне изборности*. (Овим је уједно и ослободио изборност излишног баласта навивно его-вољности - у којем је правцу, такође, водио у Хусерлов заокрет изведен у његовим последњим делима).

Овде, међутим, стижемо до скривене жижне дилеме на коју бисмо и ми морали дати одговор да бисмо оправдали узастопно коришћење међусобно поричућих експланаторних стратегија: како је могуће да структуралистички приступ буде истовремено и тако очигледно ефикасан кроз методолошку компатибилност са дејством-у-реалитету предмета анализе, али и да програмски једнако очигледно представља заправо парцијалну платформу када је потребно изводити целовите закључке?

Одговарајући на ову дилему, овде се опраштамо од Леви-Строса, износећи ревидирање, или пре допуњавање изворног структурализма концептима којима он није располагао, или није знао како да их интегрише, у свом интерпретативном репертоару; остајући круто привржен Сосировом моделу као својеврсном недодирљивом „епистемолошком оператору“. (Мада се, мислимо, у позној фази свог делања, тачније на крају *магнум опуса* којег представљају *Митологике*, Леви-Строс напоследку неочекивано и на довитљив начин дистанцира од претензија на коначно и безусловно разумевање природе мита: у *Пресном и печеном* и он фигуру тумача замењује оном креатора, те тако, након што је успео да сугестивно демонстрира постојање јединственог „граматичког“ кода митова са пространства целе Америке, он у закључку истиче како његова обрада тих митова представља само још једну њихову верзију! Ово признавање је, међутим, могло да буде и другачије формулисано: уместо да се поставља као зналац смештен *унутар* митске културе, он је сада неко ко споља, једним у суштини имитативним чином, реконструише процедуру уобличавања јединственог мита. А ово заправо врхунско стваралаштво у *Митологикама* није ништа друго до величанствен захват креативне интенционалности.)

Прво, морамо се поново вратити, и сада са намером коначног разјашњавања, до формалне равни од које је све и почело: до јези-

ка. Сосирова лингвистика напосто није довољна за разумевање целе тајне језика и свих димензија његове употребе. Суштина је у томе да у самом употребном говору не постоји онај дисконтинуитет (међусобно неутицање, неусловљавање, немешање) између сфера означитеља и означеног који је главна инспиративна претпоставка Леви-Стросове стратагеме - и отуда се цели Леви-Стросов категоријални основ једним потезом открива као селективан и недостатан.

Фонетски ниво, којим без сумње влада закон бинарних опозиција, у реалности - то јест у целовитом луку који води од гласовних законитости формирања речи, преко „граматолошких“ модела састављања реченица, па до интерсубјективне равни изражавања у коју се уливају струје из перцептивних, когнитивних и конативних извора - представља тек почетак онога са чиме заиста располажемо у конкретном довршеном облику, а што су језички искази над којима се, дакле, у настајању изводи низ узастопних прерада. Штавише, новија истраживања показују да се онај крајње рестриктивни скуп изабраних, фонетско-дистинктивних укрштања (издвојених из готово безбројних могућности) која творе модел за генерисање речи, не може посматрати изван утицаја семантичког поља. Ово је онда свакако, у смислу шире формалне утемељености, завршни ударац концепту елиминације „субјекта“ по аналогiji са лингвистичком, то јест са анализом која епицентралност функционалне пресудности значења дислоцира у погон одржавања комбинаторике колетивитета симболичких означитеља ма које врсте.

Zeljko Simic

LEVI-STRAUSS BETWEEN METHODOLOGY AND ONTOLOGY

Summary

The author tries to show the theoretical paradox of widespread and extensive thinking opus of Lévi-Strauss. Founder of anthropological structuralism was able to show by analogical transfer of generative hierarchy linguistics method that it is impossible to understand any segment of the primitive community's existence without constantly awareness of meta-concept that stabilize their ontological status managed praxeologically totality. Strauss absolutise method by enlarging its methodological competencies to the level when it becomes indispensable merits of truth for each man's psyche and its social environment. In that strategy the author notes the Strauss's hidden need to alter structur-

alist procedure into dogmas that cannot be subjected to scientific verification. Strauss's inclination is most evident in his attempt to capture the depersonalized world with generator of meaningful impressions located in structured procedures of social impact, and which does not include any personal experience.

Key words: method, episteme, ontology, structure, social patterns and depersonalization.

ЛИТЕРАТУРА

- Едмун Лич, *Клод Леви-Строс*, НИП Дуга, Београд, 1972,
Клод Леви-Строс, *Митологије III*, Просвета, Београд, 1983,
Клод Леви-Строс, *Дивља мисао*, Нолит, Београд, 1978,
Клод Леви-Строс, *Тужни тропи*, Загреб, 1960,

ПРИКАЗ

УДК 316.334.2/.3(497.11)(049.3)

Драган Марковић

*Институт за
политичке студије*

ЗАБЛУДЕ О СОЦИЈАЛНОЈ ДРЖАВИ

Др Дубравка Стајић: ЗАБЛУДЕ О СОЦИЈАЛНОЈ ДРЖАВИ Београд, Институт за политичке студије, 2010, стр. 280.

Најновија књига др Дубравке Стајић посвећена је практично веома актуелним, а теоријски

веома контроверзним темама на релацији глобализација - транзиција – социјална држава. То је узрочно-последични ланац, чија је свестрана и продубљена анализа омогућила да се уђе дубоко у суштину проблема. Уз дијалектички приступ и без идеолошких предубеђења дошло се до објективних, изузетно значајних сазнања и за теорију и за праксу.

Сам наслов књиге наговештава решење ребуса заблуде о социјалној држави, до којег се не би могло доћи без објективне анализе транзиције, која је неке усрећила а многе унесрећила. Обећања политичара и очекивања грађана нису се испунила, што је изазвало масовна незадовољства и разочарења.

Кључно полазиште продубљене анализе је у критици одсуства развојне стратегије, без које је транзиција добила многа ретроградна обележја, међу којима су пре свега урушавање привреде и социјалне државе, из којег су проистекли масовна незапосленост и још масовније сиромаштво, и незапослених и запослених.

То се тешко може разумети ако се транзиција Србије по-

сматра изоловано и независно од међународних токова, како се иначе често чини, али је

др Стајић посматра у контексту текуће глобализације, којом је углавном и предодређена. Србија нема своју развојну стратегију јер је подвргнута стратегији глобализације која искључује самосталан развој малих и неразвијених, колонијално зависних земаља.

Што је у Србији током транзиције дошло до деиндустријализације и урушавања целе привреде, у тесној је вези са тиме да су, како у књизи

др Стајић стоји, „структурне промене друштва до којих је довела глобализација неповољне зато што се репродукција друштва више не заснива на производњи и услугама“, већ „на развоју финансијског сектора“, па је и „сиромаштво становништва у већини друштва део процеса глобализације“, а и незапосленост је постала глобални планетарни проблем.

То у великој мери објашњава зашто приватизација, као основа и главни стожер транзиције, „није искоришћена у циљу инвестирања и покретања новог производног циклуса“, већ је народна имовина највећим делом распродата и преточена у потрошњу. Како се у књизи констатује, „све владе од 2000. године бавиле су се приватизацијом само кроз ефекте продаје предузећа на буџет, а не и раз-

војно-модернизацијским потенцијалима“, па је „значајан део средстава употребљен за пуњење буџета, што је најгоре решење за привреду“.

Не зна се ни где су средства од приватизације све одлазила, јер није било довољно транспарентности; у законодавној регулативи су постојале велике празнине; закони су некажњено кршени; незаконито прибављена документација је непотпуна; знатна новчана средства од приватизације нису легално укњижена; поступак приватизације праћен је многим неправилностима од стране државних органа.

Народу је обећавана демократска држава а приватизацију је државна администрација спроводила без икаквог утицаја народа, што сведочи да такозвана друштвена својина никада није ни била друштвена ни народна, па ни такозваној народној скупштини нису подношени извештаји о ефектима приватизације.

Дубоко је утемељен закључак темељитог истраживања др Стајић да се „процес приватизације у Србији, његов ток и последице у периоду 2002-2008. године може оценити као контроверзан, противречан, у много чему споран... Ток приватизације, новац којим располаже Агенција за приватизацију и стратешке одлуке остају у затвореним круговима кроз спре-

гу крупног капитала и политичког естаблишмента“.

Таквим током приватизације предодређени су претежно ретроградни токови целе транзиције. Без развојне усмерености цело друштво је морало стагнирати и назадовати. Растакање државне привреде без истовременог покретања нових интеграционих токова довело је до растакања целог друштвеног заједништва и разарања економских и социјалних потенцијала.

У књизи се посебно указује на погубне последице разарања средње класе, као главног носиоца савременог развоја, која је „осиромашена и маргинализована, постала политички безначајна и без утицаја“. Незапосленост су највише погођени млади и образовани људи, којих је највише међу незапосленим, запосленим по уговору на одређено време, и у сивој економији, без здравственог и пензионог осигурања. А и материјални положај запослених стручњака је далеко испод њиховог радног и стваралачког доприноса, па и незапослени и запослени највише емигрирају, остављајући велику празнину у кадровским развојним потенцијалима.

Асоцијалном реприватизацијом нанета је велика социјална неправда онима који су својим радом и стваралаштвом највише допринели стварању друштвеног богатства, а остали

су не само без учешћа у његовој расподели већ и без посла, док су се преконоћ обогатили који су допринели управо таквој неправди. Радничка класа је десеткована, разбијена, дезорганизована и готово обесправљена.

У транзиционом „сукобу рада и капитала“, капитал је велики добитник, а рад велики губитник. Транзиционо радно законодавство више штити послодавце него запослене, којима „одузима и нека од основних цивилизацијских достигнућа, а друга им намеће у име успешне транзиције, регионалних и ширих интеграција“. Послодавце више него запослене штите и колективни уговори које у име запослених потписују бирократизовани и корумпирани синдикати а у многим предузећима они се некажњено крше или заобилазе потписивањем индивидуалних уговора између послодавца и запослених.

Упрегнута у глобализацијски јарам транснационалног капитала, држава спровођењем ретроградних токова транзиције саму себе разоружава, препуштајући одлучивање о судбоносним питањима друштва неформалним центрима моћи. У књизи др Стајић се јасно упозорава да „концентрација моћи неколико великих власника капитала и уског круга политичке елите представља центре моћи који доносе одлуке значајне

за развој привреде и друштва, док јавно донете одлуке не решавају многа тешка и сложена питања“. То је „обележено видљивим или прикривеним повећавањем предузећа са врховима политичких странака“, тако да „неколицина најмоћнијих пословних људи у Србији диктира одлуке политичких странака“.

Можда се и због тога политичке странке, преокупиране борбом за власт, не баве стратешким питањима дугорочног развоја друштва. Као што им се и у Књизи критички заме­ра, ни владајуће ни опозиционе странке немају јасно дефинисане програме дугорочног развоја Србије за које се намеравају борити. То се не тражи ни од науке, без које се тешко може трезвено размишљати о проблемима савременог развоја.

Утолико је значајније критичко указивање др Стајић на критичко-некритичку, више идеолошку него научну, поларизацију друштвене науке у односу према текућој транзицији Србије. Међу онима који се јавно изјашњавају, мало је научних мислилаца као што је др Дубравка Стајић који тако храбро, отворено, објективно и критички конструктивно приступају преиспитивању текуће транзиције Србије, те сагледавању стварних и могућих импликација које она у себи носи.

Полазећи од нужности друштвених промена, др Стајић

се не изјашњава за или против транзиције, већ за њено преусмеравање према дугорочном интегралном развоју Србије. То подразумева да се на економско назадовање одговори развијањем производње, на деиндустријализацију индустријализацијом, на дезинтеграцију интегрисањем привреде и друштва, на незапосленост запошљавањем, на сиромаштво друштвеним благостањем, на илузију социјалне државе њеним стварним развојем.

Студија др Дубравке Стајић је значајан допринос научној теорији и друштвеној пракси. Она је озбиљно упозорење да је транзиција Србије кренула опасном странпутицом, са које се на прави пут може вратити само покретањем свих развојних потенцијала на основу дугорочне, научно засноване стратегије одрживог развоја.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима. Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажетац** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *Кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У сажетку треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетац, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетац и кључне речи треба превести на српски језик.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Поднаслов куцати у фонту Times New Roman, величина слова 14.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излагања и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и

придруживање Европској унији“, У: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894.

Иза сваког рада треба да иде литература поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, У: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894.

Текстове слаати у електронском облику на следећу е-mail адресу
ipsbgd@eunet.rs

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и
одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1 br.
1(2007) - Београд (Савски трг 7а): Институт за
политичке студије, 1994 - (Београд: Eseloge d.o.o.).
23 см

Тромесечно. - Има издање на другом
језику; Serbian Political Thought =

ISSN 0354-5989=Српска политичка мисао

COBSIS.SR-ID 102782215

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

Часопис основан 1994. године

04

2010

ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ